

HARMADIK RÉSZ.

I.

Vaszilij herczeg nem igen szokta volt megfontolni a terveit. Még kevésbé jutott eszébe az, hogy az embereknek ártsön és ebből hasznot húzzon. Egyszerűen világfi volt, a kinek a társaságban sikerei voltak, s a kinek az állandó siker szinte megszokásává vált. A körülményekhez s az emberekkel való viszonyához alkalmazkodva, állandóan voltak mindenféle tervei és kombinációi, a melyekről voltaképpen még maga magának sem adott számot, de a melyek életének minden érdeklődését lefoglalták. Nemcsak egy vagy két, hanem olykor tízféle ilyen terv és kombináció foglalkoztatta őt egyszerre, a melyek közül egyesek csak a kezdet stádiumában voltak, mások megvalósultak, ismét mások semmivé lettek. Ő például nem mondta azt: „ez az ember most jól bírja magát, iparkodnom kell, hogy a bizalmát és a barátságát megnyerjem és ő általa legalább egy időre támogatásra tegyek szert“, ezt se mondta: „ime, Pierre most gazdag, be kell ugratni, hogy feleségül vegye a leányomat, s kölcsön adja nekem azt a negyvenezer rubelt, a melyre szükségem van“; de ha az útjába akadt valaki, a ki jól bírta magát, abban a pillanatban megsúgta neki az ösztöne, hogy ez az ember hasznára lehet, és Vaszilij herczeg legott közeledett hozzá, s a legelső alkalommal, minden előkészület nélkül, pusztá

ösztönből elkezdett vele bizalmaskodni, neki hizelegni, és szóba hozta azt, a mire éppen szüksége volt.

Pierre a keze ügyében volt Moszkvában, és Vaszilij herceg kieszközölte, hogy kamarás-úrfit csináltak belőle, a mi akkoriban megfelelt az államtanácsosi rangnak és ragaszkodott hozzá, hogy a fiatal ember eljöjjön vele Pétervárra és ő hozzá szálljon. Vaszilij herceg látszólag véletlenül de azért minden kétséget kizáró meggyőződéssel, hogy ennek így kell lenni, mindent elkövetett arra nézve, hogy Pierre-t a leányával összeházasítsa. Ha Vaszilij herceg már előre megfontolta volna a terveit, akkor nem lett volna meg viselkedésében az a természetesség, s az övénél alsóbb és magasabb körökbe tartozó emberekkel szemben az az egyszerűség. Állandóan úgy vonzotta őt valami a nálánál hatalmasabb és gazdagabb emberek felé, s megvolt benne az a ritka adomány, hogy el tudta lesni a legkedvezőbb pillanatot arra, a mikor az embereket a maga céljaira fölhasználhatta.

Pierre, a ki váratlanul dúsgazdag emberré és Bezuchij gróffá lett, a teljes magány és gondtalanság után, a melyben eddig élt, annyira körülrajongottnak és elfoglaltnak érezte magát, hogy csak az ágyában sikerült egyedül maradnia magával; okmányokat kellett aláírnia, mindenféle törvényszékekre kellett járnia, a melyeknek a jelentőségéről csak nagyon homályos fogalmai voltak, a jószágigazgatójától kellett egyről-másról kérdezősködni, ki kellett járnia Moszkva közelében fekvő birtokára és tömérdek olyan embert kellett fogadnia, a kik azelőtt tudni sem akartak róla, most pedig ugyancsak elkeseredtek és megsértődtek volna, ha ő nem akart volna velük találkozni. Mindezek a különféle hivatalos személyiségek, rokonok és ösmerősök egyforma előzékenységgel és szívességgel viseltettek a fiatal örökös iránt; valamennyien szemlátomást és minden kétséget kizárólag meg voltak győződve Pierre kiváló erényeiről. Szakadatlanul ilyesmiket kellett hallania: „az ön nem mindennapi jósága mellett“, vagy „az ön pompás szívével“, vagy „ön maga, gróf, annyira tiszta“ . . . vagy: „ha ő oly okos volna, mint ön“, és így tovább, úgy, hogy őszintén kezdett hinni a maga nem mindennapi jósága-

ban és rendkívüli eszében, annyival is inkább, mert a lelke fenekén mindig úgy tetszett neki, hogy csakugyan nagyon jó és okos ember. Még olyan emberek is, a kik azelőtt haragudtak rá és ellenséges indulattal voltak iránta, megszelidültek és megszerették őt. Még a hosszú derekú és baba módjára lesimitott hajviseletű legidősebb hercegnő is, a ki annyira bosszús volt rá, a temetés után bement Pierre szobájába. Lesütött szemmel és szüntelenül szipogva, elmondta neki, hogy nagyon sajnálja a köztük fennforgott félreértéseket s hogy most nem érzi magát feljogosítottnak arra, hogy tőle bármit is kérjen, ha csak azt nem, hogy az őt ért csapás után néhány hétig még megmaradhasson abban a házban, a melyet annyira szeretett és a melyben annyi áldozatot hozott. Ezeknél a szavaknál, nem bírván tovább erőt venni magán, sírva fakadt. Pierre, a kit rendkívül meghatott az, hogy még ez a szoborszerű hercegnő is annyira megváltozhatott, megfogta a kezét s bocsánatot kezdett kérni tőle, maga sem tudta miért. A hercegnő ezen a napon elkezdett egy sáros kendőt kötni Pierre számára és teljesen megváltozott irányában.

— Tedd meg ezt az ő kedvéért, kedvesem, elvégre is sokat szenvedett a megboldogulttól, — mondotta neki Vaszilij herceg, miközben egy, a hercegnő javára szóló papírost tartott elébe, aláírás végett. Vaszilij herceg úgy találta, hogy ezt a kis csontot, egy harminczezer rubelről szóló váltót, mégis csak oda kellett löknie a szegény hercegnőnek, nehogy eszébe jusson kikottyantani, hogy abban a portefeuille-ügyben Vaszilij hercegnek is része volt. A fiatalabb nővérek is figyelmesek kezdtek lenni iránta, és különösen a legfiatalabbik, az a csinos, anyajegyű, gyakran zavarba hozta Pierre-t a mosolyával s azzal a zavarodottsággal, mely a jelenlétében mindig erőt vett rajta.

Pierre oly természetesnek találta, hogy őt mindenki szereti és oly természetellenesnek találta volna, ha valaki nem szerette volna, hogy nem tudott nem hinni az őt körülvevő emberek őszinteségében. De meg nem is igen volt rá ideje, hogy az emberek őszinteségén vagy nem őszinteségén elgondolkozzék. Sohase volt ideje

semmire, s állandóan szelid, de derült mámorban érezte magát. Állandóan valami jelentőségteljes, általános mozgalom központjának érezte magát, érezte, hogy állandóan vártak tőle valamit, s hogy ha nem teljesíti ezt meg ezt, úgy sok embert elkeserít és megfoszt attól, a mit az tőle vár; ha pedig ezt és ezt megteszi, úgy jól lesz minden, s így mindent megtett, a mit csak kívántak tőle.

Ebben az első időben mindenkinél jobban a hatalmába kerítette, nemcsak ügyeinek az intézését, hanem magát Pierre-t is, Vaszilij herczeg. Bezuchij gróf halálától kezdve ki nem eresztette a körmei közül Pierre-t. Vaszilij herczeg úgy adta a dolgot, hogy bár el volt halmozva mindenféle ügyes-bajos dologgal, el is volt gyötörve, ki is volt merülve, már csak pusztá részvéteből sem szolgáltathatta ki ezt a tehetetlen fiatal embert, a ki elvégre is egy jóbarátjának volt a fia, a sors és a kapzsi emberek szeszélyének, különösen ilyen rengeteg vagyonnal. Ez alatt a pár nap alatt, a melyet Bezuchij gróf halála után Moszkvában töltött, minduntalan magához hívatta Pierre-t, vagy maga ment el hozzá, s előírta neki azt, hogy mit kell tennie, még pedig olyan fáradt, de meggyőződéssel teljes hangon, mintha csak mindannyiszor azt mondta volna: „Hiszen tudod, mennyire el vagyok halmozva munkával; de lelketlenség volna tőlem, ha most elhagynálak; azt is tudod, hogy az, a mit én mondok neked, az egyetlen, a mi lehetséges“.

— No, barátom, holnap végre megyünk, — mondotta neki egyízben, miközben behunyta a szemeit, s ujjával megérintette a könyökét, és olyan hangon, mintha az, a miről beszélt, már rég el lett volna határozva közöttük s mintha másként nem is lehetett volna.

— Holnap megyünk, majd csinálók neked helyet az én kocsimban. Nagyon örülök. Itt minden fontos dolgunkat elvégeztük. Nekem már régen el kellett volna mennem. A kancellártól is kaptam hírt. A te érdekedben kértem tőle valamit, és ime be vagy osztva a diplomáciai karba és kamarás-úrfi lett belőled. Most azután nyitva áll előtted a diplomáciai pálya.

Annak a kimerült, de meggyőződéssel teljes hangnak ellenére is, a melylyel ezek a szavak mondva voltak,

Pierre, a ki oly sokat tünődött már leendő pályája fölött, szeretett volna valamit felelni. De Vaszilij herceg félbeszakította őt még pedig azon a zsörtölődő, mély basszús hangon, mely kizárta a félbeszakítás lehetőségét, s melyet a herceg csak akkor szokott használni, a mikor a meggyőzés legvégső szüksége forgott fönn.

— No, lelkem, én ezt te éretted, a saját lelkiösmertem megnyugtatóására tettem és nincs miért hálálkodnod nekem. Azért még soha senki sem panaszkodott, ha nagyon szeretted; de meg aztán te teljesen szabad vagy, ha akarod, akár holnap lerázhatod a nyakadról. Egyébiránt Péterváron magad is meggyőződhetel mindenről. És már rég ideje lett volna, hogy ezektől a rettenetes emlékektől megszabadulj. — Vaszilij herceg fölsóhajtott. — Úgy bizony, édes lelkem. Az én komornyikom majd elmehet a te kocsidon. Igaz ni, majd elfeledtem, — tette hozzá még Vaszilij herceg, — azt tudod, hogy mi elszámolásban voltunk az elhunyttal, így, a mit a rjazani birtok után kaptam, megtartottam, neked úgy sincs rá szükséged. Majd mi aztán elszámolunk.

Az, a mit a herceg a rjazani birtok után fölvelt, több ezer rubelre rúgó „obrok“ volt, a melyet Vaszilij herceg megtartott magának.

Péterváron épp úgy, mint Moszkvában, a gyöngéd és szerető emberek légköre vette körül Pierre-t. Arról az állásról, jobban mondva hivatásról (mert hiszen tulajdonképpen semmit se csinált), a melyet Vaszilij herceg szerzett neki, nem mondhatott le, ösmeretsége, meghívása és társadalmi elfoglaltsága pedig annyi volt, hogy Pierre itt még inkább tapasztalta a kábultságnak, a sietőségnek s a folyton közeledő, de soha meg nem valósuló boldogságnak az érzését, mint Péterváron.

Az ő azelőtti, legényemberekből álló társaságából sokan nem voltak Péterváron. A testőrség a harctérre ment, Dolochovot lefokozták, Anatole is bevonult valahova vidékre, Andrej herceg külföldön járt s így Pierre sem tölthette az éjszakáit úgy, mint annak előtte, s nem önthette ki olykor a lelkét egy-egy idősebb és szeretet-czimborájával folytatott baráti beszélgetésben; milder

idejét ebédeken, bálokon és főképpen Vaszilij hercegnél, a kövér hercegné s a szép Elen társaságában töltötte. Scherer Pavlovna Anna, valamint mások is éreztették Pierre-el azt a változást, mely őt illetőleg a közvéleményben végbement.

Azelőtt Pierre Pavlovna Anna társaságában állandóan úgy érezte, hogy az, a mit beszél, illetlen, tapintatlan és haszontalan; hogy az ő beszédei, a melyek addig, míg magában előkészíti őket, okosoknak látszanak, legott ostobáknak bizonyulnak, a mint hangosan elmondja ezeket, s hogy ellenkezőleg, Hyppolit leghülyébb mondásai is okosan és kedvesen sülnek el. Most minden, a mit csak mondott, „elragadó“ volt. Még ha Pavlovna Anna nem mondta is ki ezt, ő látta, hogy szerette volna ezt mondani, s csak a szerénysége iránt való tiszteletből tartózkodott az ilyesfajta nyilatkozatoktól.

Az 1805—6. évi tél kezdetén Pierre megkapta Pavlovna Annától a szokott rózsaszínű levélkét a meghívással, a melyhez hozzá volt téve: „nálam lesz a gyönyörű Elen is, a kinek a látásába soha bele nem fáradhat az ember.

Mikor Pierre ezt a sort elolvasta, akkor érezte először, hogy közte és Elen közt valami kapocs támadt, a melyről más emberek is tudnak, s ez a gondolat, mintha valami kötelezettség hárult volna rá, a melynek nem lesz képes megfelelni, megijesztette, másrészt pedig mint valami mulatságos föltevés tetszett neki.

Pavlovna Anna estélye éppen olyan volt, mint az első, azzal a különbséggel, hogy az új ember, a kivel a vendégeinek szolgált, ezúttal nem Mortemare, hanem egy Berlinből érkezett diplomata volt, a ki a legfrissebb részleteket hozta magával Sándor czár potsdami tartózkodásáról és arról, a mint a két felséges jóbarát az igaz ügy érdekében s az emberiség ellensége ellen megbont-hatatlan szövetséget esküdött egymásnak. Pavlovna Anna a szomorúság árnyalatával fogadta Pierre-t, mely nyilván arra a friss veszteségre, Bezuchij gróf halálára vonatkozott, mely a fiatal embert érte (állandóan mindenki kötelességének tartotta meggyőzni Pierre-t arról, hogy apjának, a kit úgyszólván alig ösmert, az elvesz-

tése rendkívül lesújtotta őt), még pedig ugyanolyan szomorúságnak az árnyalatával, mint az a legmagasabb szomorúság, mely a legfényesebb Fedorovna Mária császárné említésekor arczáról leolvasható volt. Ez csak hízelt Pierre-nek. Pavlovna Anna az ő szokott művészetével állította össze vendégeinek a csoportjait. A legnagyobb csoportnak, a melyben Vaszilij herceg és a tábornokok is voltak, jutott a diplomata. Egy másik csoport a tea-asztal körül verődött össze. Pierre az elsőhöz szeretett volna csatlakozni, de Pavlovna Anna, a ki olyan izgatott hangulatban volt, mint a hadvezér a csataterén, mikor ezerszámra jönnek a fényesnél fényesebb gondolatok, melyeket azonban aligha lesz módjában megvalósítani, Pavlovna Anna, megpillantván Pierre-t, az ujjával megérintette a karját:

— Várjon csak, ma estére terveim vannak önnel.

Mosolyogva egy pillantást vetett Elen-re.

— Kedves Elen, önnek egy kis figyelmet kellene mutatnia az én szegény néném iránt, a ki valósággal imádja önt. Legyen vele vagy tíz perczig. És hogy ne unja magát nagyon, ime itt a kedves gróf, a kinek nem lesz ellenére, hogy önnel maradjon.

A szép leány elindult a néni felé, de Pierre-t Pavlovna Anna még ott tartotta magánál, s úgy tett, mintha még a föltétlenül szükséges utolsó intézkedésekkel volna elfoglalva.

— Ugy-e hogy elragadó? — szólt oda Pierrenek és rámutatott a tovasuhanó, remek szépségre. — És milyen a viselkedése! Ilyen fiatal leány léteire mennyi tapintat, s a viselkedésnek milyen mesteri tudása van benne! Ez mind a szívtől jön! Boldog lesz az, a ki őt majd a magáénak mondhatja! Ő mellette még a legismeretlenebb iérj is önkéntelenül a legfényesebb állásra fog szert tenni a nagyvilágban. Nemde? Én csak az ön véleményére voltam kíváncsi, — és Pavlovna Anna elbocsátotta Pierre-t.

Pierre a legőszintébb igenléssel felelt Pavlovna Annának arra a kérdésére, mely Elen mesteri viselkedésére vonatkozott. Ha valamikor Elenre gondolt, éppen a szépsége és az a szokatlan és nyugodt modora járt a fe-

jében, a melylyel magát oly csöndesen és méltóságteljesen tudta viselni a nagyvilágban.

A nagynéni az ő kis zugában fogadta a két fiatal teremtest, de úgy látszott, mintha rejtegetni akarná Elen iránt táplált imádatát, s inkább Pavlovna Annától való félelmének akarna kifejezést adni. Rápillantott az unokahúgára, mintha azt kérdezte volna tőle, mit csináljon a két fiatallal. Pavlovna Anna, mielőtt őket otthagya, megint megérinte Pierre könyökét az újjával, és így szólt:

— Remélem, többé nem fogja mondani, hogy nálam unatkozni szoktak, — s rápillantott Elenre. Elen olyan arczzal mosolyodott el, mely elárulta, hogy annak még a lehetőségét is tagadja, hogy akadjon valaki, a ki őt látva el ne legyen ragadtatva általa. A nagynéni egyet köhentett, egy nagyot nyelt és francziául azt mondta, hogy nagyon örül, hogy Elen láthatja; azután ugyanolyan arczzal s ugyanazzal a kijelentéssel Pierrehez fordult. Az unalmas és döcögő társalgás közepett Elen ránézett Pierre-re s rámosolyodott azzal a szép és derült mosollyal, a melylyel mindenkire szokott. Pierre már úgy megszokta ezt a mosolyt, s oly keveset látott benne, hogy úgyszólván rá se hederített. A nagynéni ezalatt Pierre apjának, a megboldogult Bezuchij grófnak a burnót-szelence gyűjteményéről beszélt, és megmutatta a maga burnót-szelenczéjét. Elen kérte, hogy megnézhesse a nagynéni urának az arczképét, mely ezt a szelenczét ékesítette.

— Ez biztosan Vinece műve, — mondotta Pierre megnevezvén az ismert miniature-istát, s ráhajolván az asztalra, hogy a szelenczét közelebről megnézzé, egyúttal a szomszéd asztalnál folyó társalgásra is figyelt. Fölkelt, hogy az asztalt megkerülje, de a nagynéni Elen háta mögött odanyujtotta neki a szelenczét. Elen előre hajolt, hogy helyet csináljon és mosolyogva hátranézett. Mint az estélyeken rendszeren, az akkori divat szerint, elől is, hátul is erősen kivágott ruhában volt. A keble, mely mindig márványszerű benyomást tett Pierre-re, most oly közel jutott a szemeihez, hogy még rövidlátó szemével is önkéntelenül meglátta vállainak és nyakának

eleven báját, s oly közel volt az ajkaihoz, hogy csak valamelyest le kellett volna hajolnia, hogy őt megérintse. Érezte testének a melegét, parfümjének az illatát, és hallotta mozdulatai közben vállfűzőjének a csikorgását. Nem márványszerű szépségét, mely a ruhájával összeolvadt, hanem testének egész báját látta és érezte, melyet csak a ruha takart el előle. S miután ezt egyszer meglátta, többé nem tudott szabadulni tőle, mint a hogy az egyszer leleplezett szemfényvesztés benyomásától nem tudunk szabadulni.

„Ön tehát mind ez ideig nem vette észre, milyen gyönyörű vagyok?“ — szinte ezt látszott kérdezni Elen. — „Nem vette észre, hogy én nő vagyok? Igen, nő vagyok, a ki bárkié, és így az öné is lehetek“, — mondotta a pillantása. És Pierre ebben a pillanatban megérezte, hogy Elen nemcsak hogy a feleségévé lehet, de azzá is kell lennie, s hogy az nem is lehet másként.

Ezt ő ebben a pillanatban épp oly biztosan tudta, mintha már az oltár előtt állott volna vele. Hogy hogyan és mikor lesz ez, azt nem tudta, azt se tudta, jó lesz-e, ha úgy lesz (sőt valahogy' úgy érezte, hogy nem lesz egészen jó), de hogy meglesz, abban egészen bizonyos volt.

Pierre lesütötte, majd ismét fölemelte a szemeit, és megint szerette volna őt olyan messze és rá nézve idegen szépségnek látni, a minőnek eddig is mindennap látta; de most már képtelen volt erre. Képtelen volt rá, mint a hogy' az az ember, a ki egy fűszálat fának nézett a homályban, a fűszálra pillantva mindig, csak azt a fát fogja látni benne. Elent most már rettenetesen közel érezte magához, s máris a hatalmába került. S az ő saját akaratát leszámítva, immár semmi más akadály sem volt köztük.

— No ez derék, itt hagyom magukat ebben a kis szögletben. Látom, hogy jól érzik magukat, — szólalt meg Pavlovna Anna hangja. És Pierre, megszeppenvén, nem követett-e el valami helytelenséget, pirulva nézett körül. Úgy tetszett neki, hogy azt, a mi vele történt, épp oly jól tudja mindenki, mint ő maga.

Egy kis idő múlva, mikor a társaság legnagyobb csoportjához odalépett, Pavlovna Anna így szólt hozzá:

— Azt beszélnek, hogy ön a pétervári házát tataroztatja. (Ez igaz volt: az építész úgy nyilatkozott, hogy az elkerülhetetlenül szükséges, és Pierre maga se tudta miért, hozzálátott rengeteg pétervári házának a tatarozásához.) — Ez nagyon helyes, de azért ne költözzék el Vaszilij hercegtől. — Jó dolog ám az, ha az embernek egy ilyen barátja van, — mondotta, rámosolyogva Vaszilij hercegre; — valamelyest értek ám én ehhez. Nemde? És ön még olyan fiatal. Önnek szüksége van jó tanácsokra. Ne haragudjék rám azért, ha élek az idősebb nők jogaival. — Elhallgatott, mint a hogy'az asszonyok mindig elhallgatnak, mikor éveikről szólva valamit várnak. — Majd ha megnősül, az egészen más. — S némán összekapcsolta őket a pillantásával. Pierre nem nézett Elenre, s Elen sem ő rá. De azért még mindig olyan rettentően közelnek érezte őt magához.

Pierre mormogott valamit és elpirult.

Pierre hazaérkezvén, sokáig nem tudott elaludni, s folyton azon tünődött, a mi vele történt. De hát mi is történt voltaképpen? Semmi. Mindössze csak a tudatára ébredt annak, hogy az a nő, a kit még mint gyermeket ismert, a kiről, mikor Elen szépségét magasztalták előtte, szórakozottan elmondogatta, hogy: „igen, csinos“, tudatára ébredt annak, hogy ez a nő az övé is lehet.

„De hiszen ostoba, magam mondtam róla, hogy ostoba“, — gondolta magában. „Van valami utálatos, valami tiltott abban az érzésben, a melyet ő életrekeltett bennem. Mondották nekem, hogy a bátyja, Anatole szerelmes volt bele, és ő is abba, valóságos botrány lett a dologból, s ezért kellett Anatolet a közeléből eltávolítani. A testvére Hyppolit... az apja — Vaszilij herceg... Ez nem igen jó“, — gondolta magában, s ugyanakkor, a mikor így tünődött (s még ez a tünődése is befejezetlen maradt), rajtakapta magát azon, hogy mosolyog, és rájött, hogy előbbi tünődéseiből, a gondolatoknak egy másik sora is támadt, s hogy ugyanabban az időben, egyrészt a jelentéktelenségéről elmélkedett, másrészt meg arról ábrándozott, hogy' fogja őt szeretni, hogy' megváltozhatik, majd ha a felesége lesz, s mennyire nincs kizárva az, hogy minden, a mit eddig gondolt és hal-

lott róla, merő valótlanságnak bizonyul. És megint maga előtt látta őt, nem egyszerűen mint Vaszilij herceg leányát, hanem látta egész szépséges testét, melyet csak egy sűrű ruha takart el előle. „De hát miért nem fordult meg a fejemben már előbb is ez a gondolat?” S megint iparkodott magát meggyőzni arról, hogy ez lehetetlen; s hogy van valami utálatos, és mint neki tetszett. természetellenes és becstelen ebben a házasságban. Eszébe jutottak azelőtti szavai és pillantásai, valamint azoknak a szavai és pillantásai, a kik őket együtt látták. Eszébe jutottak Pavlovna Anna szavai és pillantásai, mikor az ő pétervári házáról beszélt, eszébe jutott Vaszilij hercegnek és másoknak ezer célzása, és rémület fogta el arra a gondolatra, nem kötötte-e le magát máris olyas valamire, a mi nyilvánvalóan nem szép, s a mit nem szabad megtennie. De ugyanakkor, a mikor ezeknek az aggodalmaknak maga előtt kifejezést adott, más oldalról női szépségének a teljességében fölmerült lelkében az ő képe.

II

1805 novemberében Vaszilij hercegnek négy kormányzóságba kellett elmennie ellenőrzésre. Ezt a megbízást azzal a szándékkal csinálta ki magának, hogy egyúttal zilált állapotban lévő birtokát is megnézzze, és (ezredének az állomáshelyéről) magához vevén a fiát, Anatole-t, vele együtt elmenjen Bolkonszkij Andrejevics Nikolaj herceghez, azért, hogy a fiát ennek a gazdag öreg embernek a leányával összeboronálja. De elutazása és emez új vállalkozások előtt Vaszilij hercegnek rendbe kellett jönnie Pierre-el, a ki, bár az utóbbi időben egész napokat töltött otthon, vagyis Vaszilij hercegnél, a kinél lakott, ezenkívül (a mint szerelmes emberhez illik), furcsa, izgatott és bárgyú volt Elen jelenlétében, még mindig nem nyilatkozott.

„Ez mind szép és jó, de egyszer csak a végére kell járni a dolognak“, — mondotta magában egy reggel Vaszilij herceg szomorúan fölsóhajtva, mert tudatára eb-

redt annak, hogy Pierre, a ki neki annyira lekötelezettje (ám legyen, Isten nevében), ebben a dologban nem a legszebben viseli magát. „Fiatalság... könnyelműség... ám Isten neki“, — gondolta magában Vaszilij herceg a maga jósa tudatában. — „Véget, véget kell vetni ennek az állapotnak. Holnapután van Lyolina nevenapja, akkorra összehívok egy kis társaságot, s ha akkor se látja be, mi a teendője, a többi majd az én dolgom. Igen, az én dolgom. Végre is, én — apa vagyok!“

Másfél hónappal Pavlovna Anna estélye s az ezt követő álmatlan és izgalmas éjszaka után, a melyen Pierre arra lyukadt ki, hogy az Elennel való házasság valóságos szerencsétlenség volna rá nézve, s hogy kerülnie kell őt s el kell utaznia, Pierre még mindig nem költözött volt el Vaszilij hercegtől, s rémülten érezte, hogy az emberek szemeiben napról-napra szorosabban összeköti a sorsát a leányéval, hogy nem képes többé róla táplált első véleményéhez visszatérni, hogy képtelen tőle elszakadni, s hogy bármily rettenetesnek ígérkezik is az, mégis kénytelen lesz a sorsát az övével összekötni. Lehet, hogy tán tudott is volna kissé tartózkodóbb lenni, de nem múlt el nap, hogy Vaszilij hercegnél (a ki azelőtt nagyon ritkán fogadott) ne lett volna estély, a melyen Pierrenek is részt kellett vennie, ha csak nem akarta megrontani a mulatságot, és csalódást hozni valamennyiüknek a várakozásaira. Vaszilij herceg azokban a ritka percekben, a melyeket otthon töltött, a mikor csak elment Pierre mellett, megrántotta a kabátja újját, szórakozottan csókra nyújtotta neki beretvált, ránczos arcát és vagy azt mondta neki: „a viszontlátásra holnap“, vagy „az ebédnél, mert különben nem is látlak ma“, vagy „a kedvéért maradok“, és így tovább. De mind a mellett, hogy mikor Vaszilij herceg (mint mondta) Pierre kedvéért maradt otthon, két szót se váltott vele, Pierre nem érzett magában erőt ahhoz, hogy várakozásaira csalódást hozzon. Napról-napra elmondta magában ugyanazt: „végre is meg kell értenem őt és számot kell adnom magamnak arról: ki ő? Azelőtt tévedtem-e, vagy pedig most tévedek. Nem, ő nem ostoba, ő pompás egy leányka! — mondogatta magának olykor. „Soha, semmiféle hibát se kö-

vetett el, soha semmi ostobaságot se mondott. Keveset beszél, de az, a mit mond, mindig egyszerű és világos. Következésképpen nem ostoba. Sohasem jött és nem is jön zavarba. Tehát nem lehet rossz!“ Gyakran megtörtént, hogy elkezdett vele beszélgetni, hangosan gondolkodni, és ő mindannyiszor vagy egy szelid, de találó észrevétellel felelt, mely elárulta, hogy a dolog őt nem érdekli, vagy pedig néma mosolylyal s egy olyan pillantással válaszolt, mely mindennél meggyőzőbb bizonyosságát szolgáltatta fensőbbiségének. És akkor is igaza volt, mikor ehhez a mosolyhoz mérten minden okoskodást badarságnak tartott.

Mindenki valami örömteljes, bizalmas és kizárólag neki szóló mosolylyal érintkezett vele, melyben volt valami nagyobb jelentőség is, mint abban az átlagos mosolyban, mely az arcját állandóan földerítette. Pierre tudta, hogy mindenki csak azt várja, hogy végre egy szót szóljon, s átlépje azt a bizonyos vonalat, a melyről ő is tudta, hogy előbb-utóbb át fogja lépni; de ennek a rettenetes lépésnek a pusztá gondolatára is valami megfoghatatlan rémület vett erőt rajta. Ez alatt a másfél hónap alatt, melynek folyamán mind közelebb és közelebb érezte magát ahhoz a rémítő örvényhez, ezerszer is elmondta magában Pierre: „De hát mi ez? Határozottságra van szükségem! Talán bizony nem volna bennem?“ Határozni akart, de rémülten tapasztalta, hogy ebben az esetben cserben hagyta az az elszántság, melyet ismert magában s a mely csakugyan meg is volt benne. Pierre azok közé az emberek közé tartozott, a kik csak akkor erősek, a mikor egészen tisztának érzik magukat. De attól a naptól fogva, a mikor ott Pavlovna Annánál a burnótszelence fölött elfogta ez a vágyakozás, az ez irányú törekvés bűnösségének öntudatlan érzése teljesen ellensúlyozta az elszántságát.

Elen nevenapjára egy, mint a hercegné mondta, a legközelebbi rokonokból és barátokból álló kis társaság vacsorált együtt Vaszilij hercegnél. E bizalmas rokonok és barátok mindenikével éreztették, hogy az ünnepelt sorsának ma kell eldőlnie. A vendégek vacsorához ültek. Kuragina hercegné, egy testes, valamikor szép és

mutató nő, a háziasszony helyét foglalta el. Tőle jobbra és balra ültek a díszvendégek: egy öreg tábornok, a felesége, Scherer Pavlovna Anna; az asztal végén a fiatalabb vendégek és a háziak foglaltak helyet, köztük Pierre és Elen, — egymás mellett. Vaszilij herceg nem vacsorált: jókedvűen sétált az asztal körül s hol egyik, hol másik vendég mellé telepedett le. Mindenükhöz volt egy-egy hanyagul odavetett, szívélyes szava, Pierret és Elent kivéve, a kiknek a jelenlétéről nem is látszott tudomást venni. Vaszilij herceg az egész társaságot szinte fölviillanyozta. Fényesen égtek a viaszgyertyák, csillogtak az ezüst és kristály edények, a nők ruhái és az aranyos és ezüstös vállrojtak; az asztal körül piros kaftános inasok forgolódtak: kések, poharak és tányérok csendése hallatszott, s az asztal körül egyszerre többféle beszélgetés is folyt az együttülő csoportok között. Így például az asztal egyik végén egy vén kamarás nevetve vallott lángoló szerelmet egy idősebb bárónénak; a másik végén meg valami Viktorovna Mária kudarczáról beszélt valaki. Az asztal közepén Vaszilij herceg gyűjtött maga körül egy kis hallgatóságot. Tréfás mosolylyal az ajkán elmondta a hölgyeknek az államtanács utolsó, — szerdán tartott — ülésének a lefolyását, a melyen Vjazmitinov Kuzjmics Szergej, Pétervár új katonai főkormányzója felolvasta Pavlovics Alexandr császárnak híressé vált s éppen akkor a hadseregtől érkezett levelét, a melyben az uralkodó Kuzjmics Szergejhez fordulva, elmondja, hogy minden oldalról a nép odaadásáról kap híreket, a melyek közül különösen jól esnek neki a pétervári hírek, hogy büszke rá, hogy ilyen nemzetnek állhat az élén, s iparkodni fog méltó maradni hozzá. Ez a levél a következőképpen kezdődik: *Kuzjmics Szergej! Minden oldalról olyan hírek érkeznek hozzám stb.*

— Tehát nem jutott tovább, mint „Kuzjmics Szergej?” — kérdezte egy hölgy.

— Nem ám, egy hajszálnyival sem, — felelt Vaszilij herceg nevetve. „Kuzjmics Szergej . . . minden oldalról“. „Minden oldalról . . . Kuzjmics Szergej . . .“ Szegény Vjazmitinov sehogy' se tudott tovább jutni. Egymásután párszor belekezdett a levélbe, de alig, hogy azt

mondja: *Szergej*... szipogás... *Ku*... *zjmi* — ... *cs* — könnyek... és a *minden oldalról* már belefűl a zokogásba, s nem megy tovább. Megint előkerűl a zsebkendő, és megint „*Kuzjmics Szergej*“, „*minden oldalról*“ s utána könnyek, úgy, hogy végre is mást kértek föl, hogy elolvassa.

— *Kuzjmics* . . . *minden oldalról* . . . könnyek . . .
— ismételte valaki nevetve.

— Ne legyenek olyan gonoszak, — szólalt meg az asztal túlsó végéről *Pavlovna Anna* s megfenyegette a társaságot, — hiszen olyan pompás, derék ember ez a mi jó *Vjazmitinovunk*.

Jót nevettek valamennyien s az asztal felső, tiszteletbeli végén úgy látszott, hogy a legkülönbélebb, eleven hangulatok hatása alatt valamennyien jókedűek voltak; csak *Pierre* és *Elen* ültek szótlánul egymás mellett, az asztalnak szinte legalsó végén; mindkettőjük arcán *Kuzjmics Szergejtől* teljesen független, ragyogó mosoly, az érzelmeik miatt való szégyenkezés mosolya űlt. Bármit beszéltek, s bármennyire nevettek legyen is a többiek, bármilyen jó étvágygyal élveztek is a rajnai bort, a sülteket és a fagylaltot, bármennyire kerülte is a tekintetük a fiatal párt, bármennyire közönyöseknek is látszottak iránta, az időnként odaintett pillantásokból kiérezhető volt, hogy a *Kuzjmics Szergejről* szóló adoma, a kaczagás, a jó étvágy mind csak tettetés volt, s ennek a társaságnak minden figyelme csak erre a párra, *Pierre-re* és *Elenre* volt összpontosítva. *Vaszilij herczeg* utánozta *Kuzjmics Szergej* szipogását és e közben futó pillantást vetett a leányára, s mialatt nevetett, az arczkifejezése azt mondotta: „úgy, úgy, jól megy minden, még ma dűlőre jutunk“. *Pavlovna Anna* megfenyegette őt, a „mi kedves *Vjazmitinovunk*“-ért, de *Vaszilij herczeg*, jövendő vejéhez és a leánya boldogságához való szerencsekívánatait olvasta ki a szeméből, melyek ebben a pillanatban rávillantak *Pierrere*. Az öreg herczegné, a ki szomorú sóhajtással kínálgatta borral a szomszédnőjét, és bosszúsan nézett a leányára, ezzel a sóhajjal mintha csak azt mondta volna: „Bizony, édesem, a mi számunkra már nem maradt egyéb, mint ezt az édes bort szopogatni,

most ezen a fiatalságon van a sor, hogy oly merészen és kihívóan boldog legyen“, És micsoda badarság mindaz, a mit én itt összebeszélek, mintha bizony érdekelne, — gondolta magában a diplomata, miközben a szerelmesek boldog arczát nézte: — ime, ez a boldogság!“

Azok közé a jelentéktelenül apró és mesterkéltségek közé, a melyek ennek a társaságnak a tagjait összehűzték, egyszerre belesüppedt ennek az egészséges, szép és fiatal férfinak és nőnek egymáshoz való egyszerű vonzódása. És ez az emberi érzés minden egyebet elfojtott és egész mesterkéltségek fölé ott lebegett. A tréfák nem voltak vidámak, az újdonságok nem voltak érdekesek, s az élénkség is nyilvánvalóan csak tettetett volt. Ezt nemcsak ők, hanem még az asztalnál kiszolgáló inasok is érezték, s megfélemlítve a kiszolgálás rendjéről, elbáméskodtak a szép Elenen, csillogó arczán, és Pierre piros, gömbölyű, boldog és egyúttal nyugtalan ábrázatán. Úgy látszott, mintha még a gyertyák lángja is csak erre a két boldog teremtésre figyelt volna.

Pierre érezte, hogy mindennek ő a központja és ez a helyzet részben örömet okozott neki, részben pedig fészélyezte. Úgy érezte magát, mint valaki, a ki mélyen el van merülve valami foglalkozásba. Semmit se látott, értett és hallott tisztán. Csak olykor villantak meg a lelkében egészen váratlanul a valóságnak szakgatott gondolatai és benyomásai.

„Tehát rendben van minden! — gondolta. — De hogy' is történt mindez? Ilyen gyorsan! Most már tudom, hogy nemcsak ő végette, nemcsak én végettem, hanem valamennyiük végett ennek elkerülhetetlenül meg kell lennie. Ők úgy várják ezt, annyira meg vannak győződve a bekövetkezéséről, hogy lehetetlen, lehetetlen cserben hagynom őket. De hogy' lesz ez a dolog? Azt nem tudom, de meglesz, föltétlenül meglesz!“ — gondolta Pierre, miközben azokat a közvetlenül a szemei előtt csillogó vállakat nézte.

Egyszerre valamiért elszégyelte magát. Kényelmetlen volt neki az a gondolat, hogy ő egymaga foglalja le az egész társaság figyelmét, hogy ő most boldog a töb-

biek szemében, s hogy ő az ő csúnya arczával olyan, mint valami Páris, a ki birtokába veszi az ő Elenáját. „De ez alkalmasint mindig így szokott lenni s kell is, hogy így legyen“, — csillapította magát. „Egyébiránt mit is tettem én azért, hogy így legyen? Mikor kezdődött ez a dolog? Moszkvából Vaszilij herczeggel együtt jöttem el. Ott még híre se volt semminek. Aztán, miért is ne maradhattam volna nála? Azután kártyáztam vele, fölvettem a reticule-jét és kocsikáztam vele. Mikor kezdődött hát, mikor történt mindez?“ És már most itt ül mellette, mint a vőlegénye, hallja, látja, érzi a közelségét, a lélekzését, a mozdulatait, a szépségét. Majd egyszerre úgy tetszik neki, hogy nem is Elen, hanem ő maga olyan szép, s hogy azért néznek mindannyian úgy rá, ő pedig az általános bámulattól boldogan kidülleszti a mellét, fölemeli a fejét és örül a boldogságának. Egyszerre megcsendül valakinek az ismerős hangja és valamit mond neki. De Pierre annyira el van foglalva, hogy nem is hallja, mit szólnak hozzá.

— Azt kérdem tőled, mikor kaptál levelet Bolkonszkijtől, — ismételte immár harmadszor Vaszilij herczeg. — Milyen szórakozott vagy ma lelkem. — Vaszilij herczeg elmosolyodik és Pierre látja, hogy utána mindannyian mosolyognak ő rá és Elenre.

„Nos, mitévő legyek, ha ti már mindent tudtok, — mondotta magában Pierre. — Mitévő legyek? Hát igaz“, — és elmosolyodik szelíd, gyerekes mosolyával ő is és Elen is.

— Mikor kaptad? Olmützből? — ismétli Vaszilij herczeg, a kinek mintha azért lett volna szüksége erre, hogy egy vitát eldöntsön.

„Hogy' is lehet ilyen apróságokról beszélni és gondolkodni?“ — gondolta Pierre.

— Igen, Olmützből, — felelt felsóhajtva.

A vacsorától Pierre a többiek után bevezette hölgyét a fogadó-szobába. A vendégek széledni kezdtek s némelyek el is mentek, a nélkül, hogy Elentől elbúcsúztak volna. Mások, mintha nem akarták volna őt komoly elfoglaltságában megzavarni, egy pillanatra odamentek hozzá, de hamarosan távoztak, megtiltván neki, hogy

őket kikísérje. A diplomata, mikor a fogadó-szobából ki- ment, leverten hallgatott. Maga előtt látta Pierre boldog- ságához mérten a maga diplomáciai pályafutásának tel- jes hiábavalóságát. Az öreg tábornok bosszúsan zsem- belt a feleségével, mikor az megkérdezte tőle, hogy' van a lába. „Oh, a vén bolond, — gondolta magában. — Itt van Vasziljevna Jelena, ez még ötven esztendő korá- ban is szép asszony lesz“.

— Úgy tetszik, gratulálhatok, — suttogta Pavlovna 'Anna a hercegnének és melegen megcsókolta. — Ha migrainem nem volna, még maradnék. — A hercegné semmit se felelt, gyötörte a leánya boldogsága miatt való írgység.

Mialatt a vendégeket kikísérgették, Pierre a kis fo- gadó-szobában, a hol éppen ültek, jó ideig egyedül volt Elennel. Az utolsó másfél hónap alatt azelőtt is gyakran volt egyedül vele, de soha se beszélt neki szerelemről. Most érezte, hogy ennek is meg kell lenni, de sehogy' se tudta magát erre az utolsó lépésre rászánni. Szégyelte magát s úgy tetszett neki, mintha ott Elen mellett valaki másnak a helyét foglalná el. „Nem te rád vár ez a bol- dogság“, — mondotta neki valami belső hang. — „Ez a boldogság azoké, a kiknek nincs meg az, a mi benned meg van“. — De mondania kellett valamit, így hát meg- szólalt. Megkérdezte tőle, hogy meg van-e elégedve a mai estével? Ő pedig, mint mindig, szokott egyszerűsé- gével azt felelte, hogy mai névnapja egyike volt a leg- kellemesebbeknek.

A legközelebbi rokonok közül még ott maradt egy- kettő. Ezek a nagy fogadó-szobában ültek. Vaszilij her- czeg lomha léptekkel odament Pierre-hez. Pierre fölkel- t s azt mondta, hogy már késő van. Vaszilij herczeg szigo- rúan kérdő pillantást vetett rá, mintha az, a mit mon- dott, annyira furcsa volna, hogy szinte hihetetlen. De a szigorúság kifejezése csakhamar megváltozott és Vaszilij herczeg megrántván Pierre kabátjának az ujját, leültette őt és gyöngéden elmosolyodott.

— Nos, mi az Lelya? — fordult oda legott a leányá- hoz, a megszokott gyöngédség olyan hangján, a melyet mindazok a szülők elsajátítanak, a kik gyermeküket kis-

koruk óta kényeztetik, de a mely Vaszilij hercegnél csak más szülőknek az utánzása volt. És megint Pierre-hoz fordult: — *Kuzjmics Szergej, minden oldalról,* — mondotta, miközben kigombolta mellényének a legfelső gombját.

Pierre elmosolyodott, de a mosolya elárulta, mennyire tisztában van vele, hogy Vaszilij herceget most nem a Kuzjmics Szergej adomája érdekelte; és Vaszilij herceg is átlátta, hogy Pierre megértette őt. Vaszilij herceg egyszerre elkezdett valamit dudorászni és kiment. Pierre-nek úgy tetszett, hogy még Vaszilij herceg is zavarban van. Ennek a régi nagyvilági embernek a zavartsága Pierre-t is meghatotta, rápillantott Elenre, — ő is zavartnak látszott s a pillantása mintha csak azt mondta volna: mit akarsz, hiszen ennek is te vagy az oka.

„Elkerülhetetlenül át kell lépni azt a határt, de képtelen, képtelen vagyok rá, — gondolta Pierre s megint közömbös dolgokról, Kuzjmics Szergejről kezdett beszélni, megkérdezvén, mi is volt csak az az adoma, mert ő nem hallotta. Elen mosolyogva azt felelte, hogy ő se tudja.

Mikor Vaszilij herceg a nagy fogadó-szobába lépett, a hercegné egy éltesebb hölgygyel éppen Pierre-ről beszélgetett.

— Az bizonyos, hogy ez rendkívül fényes parthie, de a boldogság, kedvesem . . .

— A házasságokat az égben kötik, — felelt az éltés hölgy. Vaszilij herceg, mintha a hölgyeket észre se vette volna, visszavonult egy szögletbe és leült. Behúnyta a szemét, mintha szundikált volna. Egyszer lebillent a feje, mire felocsúdott.

— Olin, — szólt oda a feleségének, — nézd meg csak, mit csinálnak.

A hercegné oda ment az ajtóhoz, s jelentőségteljes, de egykedvű arcczal bepillantott a kis fogadó-szobába. Pierre és Elen még éppen úgy ültek ott és beszélgettek.

— Még mindig úgy vannak, — felelt az urának. Vaszilij herceg elkomolyodott, félrehúzta a száját, s az orczái szokott kellemetlen és durva kifejezésüket öltötték fel; megrázzván magát fölkel, hátraszegte a fejét és

elszánt léptekkel elmenvén a hölgyek mellett, benyitott a kis fogadó-szobába. Gyors léptekkei s örvendezve ment oda Pierre-hez. A herczeg arcza olyan szokatlanul ünnepeles volt, hogy Pierre, mikor meglátta, ijedten felugrott.

— Hála Istennek! — mondotta. — A feleségem elmondott mindent! — Egyik kezével Pierret, a másikkal a leányát ölelte át. — Kedvesem! Lelyám! Nagyon, de nagyon örülök. — Megrendült a hangja. — Én szerettem az édes apádat . . . ő pedig jó feleséged lesz . . . Isten áldása legyen rajtatok! . . . — Megölelte a leányát, azután megint Pierre-t, és megcsókolta őt öreges szájával. Könyvek nedvesítették be az arczát. — Herczegné, jöjj csak ide, — kiáltotta.

A herczegné is bejött és szintén sírva fakadt. Az éltes hölgy is törülgetni kezdte a szemeit. Össze-vissza csókolták Pierre-t, ő pedig néhányszor megcsókolta a szépséges Elen kezét. Egy idő múlva megint egyedül hagyták őket.

„Mindennek így kellett lenni, és nem is lehetett másként“, — gondolta Pierre; — „éppen ezért nincs is miért kérdezni, helyes-e ez vagy sem? Helyes azért, mert el van határozva, s megszűnt az eddigi gyötrő kétség“. Pierre némán fogta a menyasszonya kezét és nézte föl és alá hullámzó gyönyörű keblét.

— Elen! — mondotta hangosan és megállt. „Ilyen alkalmakkor valami különöset szoktak mondani, — gondolta magában; de semmiképpen se jutott eszébe, hogy voltaképpen mit is szoktak ilyenkor mondani. Belenézett az arczába. Elen közelebb húzódott hozzá. Elpirult.

— Óh vegye le ezt a . . . ezt ni . . . — s rámutatott a pápaszemére.

Pierre levette a szemüvegét, s szemei, a pápaszemet viselő emberek szemeinek szokott furcsaságán felül kérdőleg és ijedten néztek körül. Le akart hajolni a kezéhez, hogy megcsókolja, de ő, fejének egy gyors és heves mozdulatával elfogta az ajkait és odatapasztotta a magáéit. Az arcza szinte megdöbbsentette Pierre-t hirtelen elváltozott kellemetlenül zilált kifejezésével.

„Most már késő, mindennek vége és én szeretem őt”, — gondolta magában Pierre.

— Én önt szeretem! — mondotta Pierre, végre eszébe jutván, hogy mit kell ilyen alkalmakkor mondani; de ezek a szavak oly szegényesen hangzottak, hogy szinte elszégyelte magát miattuk.

Másfél hónap múlva összekeltek, és Pierre, mint beszélték, mint egy gyönyörű feleség és sok millió tulajdonosa megtelepedett a Bezuchij grófok tágas és újonnan átalakított palotájában.

III.

1805 deczemberében az öreg Bolkonszkij Andrejics Nikolaj herceg levelet kapott Vaszilij hercegtől, a melyben arról értesítette őt, hogy a fiával együtt eljön hozzá („Ellenőrzésre megyek, és nagyon természetes, hogy száz verszt nekem nem kerülő, mikor arról van szó, hogy önt, mélyen tisztelt jóltevőm, meglátogassam, — írta neki, — Anatole fiam is elkísér s megy a hadsereghez, és remélem, meg fogja engedni neki, hogy személyesen is kifejezést adjon annak a mélységes tiszteletnek, a melylyel az apja példájára, ön iránt viseltetik”).

— Lám, Marit nem is kell a világba vinni: maguktól is eljönnek hozzánk a kérők, — jegyezte meg a kis hercegné kissé meggondolatlanul, mikor a dologról értesült. Andrejics Nikolaj herceg összeránczolta a homlokát és nem szólt semmit.

Két héttel a levél vétele után, egy este előre megérkezett Vaszilij herceg cselédsége, másnap pedig ő maga is beállított a fiával együtt.

Az öreg Bolkonszkij soha se volt valami nagy véleménynyel Vaszilij herceg jelleméről, annál kevésbbé az utóbbi időben, a mikor Vaszilij herceg, Pál és Alexandr új uralkodása alatt, a rang és tisztesség létráján olyan magasra feljutott. Most pedig a levél és a kis hercegné czélzásai révén legott rájött, hogy miről van szó,

s így még az a csekély vélemény is, a melyet Vaszilij herceg felől táplált, ellenséges indulatú megvetéssé fajult el Andrejics Nikolaj herceg lelkében. Mindig prüszkölt, a mikor csak róla beszélt. Aznap, a mikor Vaszilij hercegnek meg kellett érkeznie, különösen elégedetlen és rossz hangulatban volt. Azért volt-e rosszkedvű, mert Vaszilij herceget várta, vagy azért volt-e elégedetlen Vaszilij herceg jövetelével, mert rosszkedvű volt, azt nem tudni; de annyi bizonyos, hogy rosszkedvű volt és Tichon már reggel lebeszélte az építésszt, hogy jelenésével a herceghez bemenjen.

— Hallja, hogy' jár-kél, — mondotta Tichon, s fölhívta az építész figyelmét a herceg lépteinek zajára. — A sarkára lépked, ösmerjük már . . .

De kilencz órakor a herceg, mint rendesen, czobolygalléros bársony ködmönében s ugyanolyan sipkával a fején, kijött sétálni. Elöttevaló este hó esett. Az az utacska, a melyen Andrejics Nikolaj herceg sétálni szokott az üvegház felé, gondosan el volt tisztogatva s még a seprő nyomai is látszottak a félrekotort havon, az út két szélén emelt porhanyó hórakások egyikébe pedig egy lapát volt beledugva. A herceg mogorván és szótlanu jár az üvegház és az új építkezések körül.

— Lehet-e már szánkázni? — kérdezte a tisztes külsejű s arczban és viselkedésben ő hozzá hasonló intézőtől, a ki a házig elkisérte.

— Nagyon mély a hó, kegyelmes uram. Már intézkedtem is, hogy az országútat megtisztogassák.

A herceg lehorgasztotta a fejét s a lépcső felé ment. „Hála Istennek, — gondolta az intéző, — elvonúlt a felhő!”

— Nehéz lett volna menni rajta, — tette hozzá. — A mint hallottuk, kegyelmes uram, a miniszter készül Excellentiádhoz . . .?

A herceg odafordúlt az intézőhöz és összehunyorított szemeit rámeresztette.

— Micsoda? Miniszter? Miféle miniszter? Ki parancsolta? — szólalt meg éles és nyers hangján. — Az én leányom, a hercegnő kedvéért nem tisztították el,

hanem a miniszter kedvéért igen! Én nem ösmerek minisztereket!

— Kegyelmes uram, azt hittem . . .

— Te azt hitted, — kiabált a herczeg mind szaporábban és összefüggéstelenebbül ejtvén ki a szavakat. — Te azt hitted . . . Zsiványok! Gazemberek! . . . Majd megtanítlak én hinni! — és fölemelvén a botját, Alpatycs felé sújtott vele, s meg is ütötte volna, ha az intéző önkéntelenül ki nem tér az ütés elől. — Azt hitted . . . Gazember . . . — ordította szaporán; de mindamellett, hogy Alpatycs, a ki maga is megijedt attól a merészségtől, a melylyel az ütés elől kitért, közeledni kezdett a herczeghez és alázatosan odatartotta neki kopasz fejét, vagy lehet, hogy éppen ezért, a herczeg, a ki tovább kiabálta: — „Gazemberek! . . . szórjátok tele az útát . . .“ többé nem emelte föl a botját és besietett a szobájába.

Ebéd előtt a herczegnő és mlle Bourienne, tudván, hogy a herczeg rosszkedvű, állva várták be őt; mlle Bourienne mosolygó arczczal, mely ezt látszott mondani: én nem tudok semmit, én olyan vagyok, mint máskor, Marja herczegnő pedig sápadtan, rémülten és lesütött szemekkel. Marja herczegnőre nézve az volt a leg súlyosabb, hogy bár tudta, hogy az ilyen esetekben úgy kell viselkedni, mint mlle Bourienne, mégis képtelen volt rá. Így okoskodott: „Ha úgy teszek, mintha nem venném észre, azt hiszi, hogy nincs bennem részvét iránta; ha úgy teszek, mintha magam is szomorú és rosszkedvű volnék, azt fogja mondani (a mint szokta is), hogy fölhúztam az orromat“ és így tovább.

A herczeg ránézett a leánya rémült ábrázatára és elfintorította az arczát.

— Haszont . . . vagy bolond . . . — mondotta. — Ő sincs itt! Már neki is telebeszélték a fülét, — gondolta magában a kis herczegnőről, a ki nem jelent meg az ebédlőben.

— Hát a herczegné hol van? — kérdezte. — Búvik tán előlem? . . .

— Nem egészen jól érzi magát, — mondotta mlle Bourienne vidáman mosolyogva, — nem jön le ma. Ez különben az ő állapotában érthető.

— Hm, hm, kh, kh, — dörmögte a herczeg s asztalhoz ült. A tányérját piszkosnak találta: rámutatott egy foltra és félredobta. Tichon elkapta és továbbadta az inasnak. A kis herczegnének semmi baja se volt; de annyira félt a herczegtől, hogy mikor meghallotta, mennyire rosszkedvű, elhatározta, hogy az nap nem mozdul ki a szobájából.

— Félek a gyermekem miatt, — mondotta mlle Bourienne-nek: — Isten tudja mi történhetik velem az ijedtségtől.

A kis herczegné egyáltalában állandóan az öreg herczegtől való félelem s az iránta való ellenszenv érzésében élt Lyszyja Gory-ban, de a nélkül, hogy ezt maga is tudta volna, mert a félelem annyira előtérbe lépett benne, hogy szinte nem is érezhette. A herczeg épp oly ellenszenvvel viseltetett iránta, melyet azonban a megvetés teljesen háttérbe szorított. A herczegné, ott tartózkodása alatt különösen megszerette mlle Bourienne-t, egész napokat töltött el vele, behívta őt magához aludni, és sokat beszélt vele az apósáról is, a kiről nagyon elítélőleg nyilatkozott.

— Vendégek jönnek hozzánk, herczeg, — szólott mlle Bourienne, a mint rózsaszínű újjaival szétszedte fehér szalvétáját. — Kuragin herczeg ő Excellentiája a fiával, ha jól tudom? — tette hozzá kérdőleg.

— Hm... ez az Excellentiás-kölyök... még én juttattam be a kollégiumba, — mondotta a herczeg sértődötten. — De hogy miért jön vele a fia, azt nem értem. Karlovna Lizaveta herczegné és Marja herczegnő tán tudják; én nem tudom, minek hozza azt a fiút ide. Nekem nincs rá szükségem. — S rápillantott elpiruló leányára.

— Beteg vagy tán, vagy mi? A minisztertől való félelemtől, mint a hogy' ezt ma a mafla Alpatycs mondta.

— Nem, batyuska.

Bármennyire szerencsétlenül akadt is rá mlle Bourienne a beszélgetés első tárgyára, azért nem hallgatott el, hanem elkezdett az üvegházakról, egy újonnan kinyílt virág szépségéről fecsegni, s a herczeg a leves után valamelyest megcsillapodott.

Ebéd után bement a menyéhez. A kis herczegné egy

kis asztalka mellett ült, s Masával, a szobaleánynyal beszélgetett. Mikor az apósát meglátta, elsápadt.

— Valahogy olyan nehéznek érzem magamat, — felelt a herczegnek arra a kérdésére, hogy mit érez.

— Nincs tán szükség valamire?

— Köszönöm batyuska, nincsen.

— No akkor jól van.

Kiment s belépett az inasszobába. Alpatycs lehorgasztott fejjel állt ott a szobában.

— Be van hányva az út?

— Igen is, kegyelmes uram; az Istenért, bocsássa meg ezt az ostobaságot...

A herczeg közbevágott s természetellenes mosoly vonult végig az ajkán.

— No jól van, jól. — Odanyújtotta a kezét, melyet Alpatycs megcsókolt, s azután bement a szobájába.

Estére megérkezett Vaszilij herczeg. A kocsisok és inasok már az országúton elébe mentek, s a hóval szándékosan teliszórt úton kiabálva kísérték a szekereit meg a szánjait a szárnyépületig.

Vaszilij herczeget és Anatolet külön helyezték el egy-egy szobában.

Anatole miután a köpenyét levetette, csípőre tett kezekkel ült egy asztal előtt, s mosolygó arczczal merően és szórakozottan szegezte szép nagy szemeit az asztal egyik szögletére. Ő az egész életet mint valami szakadatlan multságot fogta fel, a melyet valaki valamiért köteles volt rendezni neki. Éppen úgy fogta föl ezt a mostani utazását is ehhez a zsémbes öreg emberhez, s annak gazdag, de szörnyen csúnya örökösnoéjéhez. Szerinte mindez nagyon jól és multságosan is üthetett ki. „Miért is ne venném el, ha olyan gazdag? Ez soha se baj“, — gondolta Anatole.

Megborotválkozott, szokott gondosságával és piperkőcsségével teliszórta magát illatszerekkel, s veleszületett kedélyes és diadalmas arczkifejezésével, szép fejét magasan hordva bement az apja szobájába. Vaszilij herczeg körül ott sürgött-forgott két komornyikja, a kik öltöztették; ő maga élénken tekintgetett maga körül és ví-

dáman intett belépő fiának, mintha csak azt mondta volna: így ni, így szeretlek én téged!

— Hát tréfán kívül batyuska, csakugyan olyan szörnyű csúnya? Hm? — kérdezte francziául, mintegy az útközben megkezdett beszélgetést tovább fűzve.

— Elég legyen az ostobaságból! A fő dolog az, hogy iparkodjál az öreg herczeg iránt tiszteletteljesen és okosan viselkedni.

— De ha elkezd szitkozódni, én biz' otthagynom, — jelentette ki Anatole. — Nem szenvedhetem ezeket az öregeket. Hm?

— Gondold meg, hogy ettől függ mindened.

Ekkor már a cselédszobában nemcsak tudták, hogy a miniszter és a fia megérkeztek, de mindkettőjüknek a külsejét is már töviről-hegyire ismerték. Marja herczegnő egyedül ült a szobájában és hasztalan iparkodott benső fölindulásán erőt venni.

„Miért is írtak, miért is szólt nekem Liza az egészről? Hisz' ez lehetetlen!“ — tünődött magában, miközben a tükörbe nézett. „Hogy' fogok belépni a fogadószobába? Ilyen körülmények közt, még ha megtetszenék se tudnék vele természetesen viselkedni.“ Már maga az, ha rágondolt az apja pillantására, elrémítette. A kis herczegnő és mlle Bourienne már megtudták a Masa szobaleánytól, hogy a miniszter fia micsoda pirosképű, fekete szemöldökű szép fiú, s hogy az apja milyen nehezen vonszolta föl a lábait a lépcsőn, míg ő, mint a sas, egyszerre három lépcsőt is ugorva szökött fel utána. A kis herczegnő és mlle Bourienne, miután mindezt megtudták, már a folyosóról behallatszó élénk hangon társalogva léptek be a herczegnő szobájába.

— Megjöttek, Mari, tudja már? — szólott a kis herczegnő testével imbolyogva, s nehézkesen leereszkedett egy székre. Már nem az a zubbony volt rajta, a melyben délelőtt üldögélt, hanem egyik legszebb ruháját vette magára; a haja gondosan meg volt fésülve s élénkség ült az arcán, mely azonban nem volt képes arcvonásainak sivárságát és élettelenségét palástolni. Abban a ruhában, a melyben a pétervári társaságokban szokott volt megjelenni, még inkább érezhető volt, hogy mennyire meg-

csúnyult. Mlle Bourienne szinte észrevétlenül valami más ruhát vett magára, mely csinos és üde arczát még vonzóbbá tette.

— Nos, és ön, kedves hercegnő, úgy marad, a mint volt? Legott itt lesznek jelenteni, hogy kijöttek a szobáikból, — szólalt meg mlle Bourienne. — S akkor le kell mennünk: ön pedig még úgyszólván hozzá se látott az öltözködéshez.

A kis hercegné fölemelkedett a karosszékből, csengetett a szobaleánynak s szaporán és vidáman hozzálátott, hogy Marja hercegnő számára valami öltözködési tervet eszeljen ki s azt meg is valósítsa. Marja hercegnőnek sértette a büszkeségét, hogy a kiszemelt vőlegény megérkezése őt olyan izgalomba hozta, de még jobban sértette őt az, hogy barátnői közül még csak fel se tételizte egyik sem, hogy ez másként is lehessen. Megmondani nekik, hogy ő helyettük is mennyire restelkedik, ez annyit tett volna, mint elárulni az izgatottságát; de meg az öltözködésről, a melyet neki ajánlottak, lemondani, szinte vég nélkül való tréfákra és biztatásokra vezetett volna. Így hát egészen kijött a sodrából, gyönyörű szemei elhomályosodtak, foltok borították el az arczát, és az áldozat nem szép kifejezésével, mely legtöbbször ott ült az arczán, teljesen átengedte magát mlle Bourienne-nak és Lizának. Mindakét nő *teljes őszinteséggel* azon volt, hogy őt minél szebbé varázsolja. Ő szegény annyira csúnya volt, hogy egyiküknek se juthatott eszébe versenyezni akarni vele, s azért a nőknek azzal a naiv meggyőződésével, hogy a ruha még az arczot is széppé teheti, teljes őszinteséggel láttak hozzá az öltöztetéséhez.

— Nem, lelkem, igazán mondom, ez a ruha nem szép, — mondotta Liza, s egy kis távolságról félrehajtott fejjel mustrálgatta a hercegnőt, — adasd ki magadnak azt a sötétpirosat. Igazán! Lásd úgy lehet, hogy most dől el egész életednek a sorsa. Ez pedig nagyon is világos, nem, ez nem szép, nem szép, ha mondom.

Nem a ruha volt nem szép, hanem a hercegnő arcza és egész megjelenése; de ezt se mlle Bourienne, sem a kis hercegnő nem érezték; nekik úgy tetszett, hogy ha egy kék szalagot fűznek fölfelé fésült hajába, s

kék övet tesznek fahéjszínű ruhájára, akkor jó lesz minden. Arról megieledkeztek, hogy azt az ijedt arcot és alakot nem lehet megváltoztatni, és így bármennyire elváltoztatták is az arcznak a keretét és díszítését, maga az arcz csak megmarad száalmasnak és csúnyának. Kéthárom változtatás után, a melynek Marja hercegnő engedelmesen alávetette magát, abban a pillanatban, a mikor a haja elkészült (a fésülés teljesen elváltoztatta és elrontotta az arczát), s rajta volt a kéköves sötétpiros ruha, a kis hercegné vagy kétszer körüljárta őt, kis kezével megigazított rajta egy-egy ránczot, amott megváltoztatta az övet, s hol egyik, hol a másik oldalra hajtván a fejét, mustrálgatta.

— Nem, ez nem maradhat így, — mondotta teljes határozottsággal, s összezsapta a kezét.

— Nem, Mari, ez határozottan nem áll jól magának. Sokkal jobb szeretem abban a mindennapi szürke ruhájában látni, kérem, vegye azt a kedvemért. Katya, — szólta oda a szobaleánynak, — hozd el a hercegnőnek a szürke ruháját, ön pedig majd meglátja, mlle Bourienne, milyen szépen elrendezem én a dolgot, — mondotta, már előre élvezvén a küszöbön álló művészi gyönyörűséget. De mikor Katya elhozta a kívánt ruhát, Marja hercegnő az arczát nézve, mozdulatlanul ült a tükör előtt, s a tükörből látta, hogy könnyek csillognak a szemében s zokogásra készen vonaglik a szája.

— Nos, hercegnő, — szólott mlle Bourienne, — még csak egy csöppet vegyen erőt magán.

A kis hercegnő kivette a szobaleány kezéből a ruhát és odament Marja hercegnőhöz.

— No, most aztán egyszerüen és kedvesen megcsináljuk a dolgot, — mondotta. Az ő, mlle Bourienne és Katya hangja, a ki elmosolyodott valamin, madárccicsérgéshez hasonló vidám csacsogásba olvadt össze.

— Nem, hagyjanak békében, — szólott a hercegnő, s olyan komolyan, olyan szenvedően csengett a hangja, hogy a madarak csicsérgése legott elnémult. Belenéztek könnyekkel és gondokkal telt, s könnyező pillantással reájuk néző, gyönyörű, nagy szemébe, és belátták, hogy

minden további rábeszélés hiábavaló, sőt kegyetlen volna.

— Engedje hát legalább, hogy másként fésüljük, — mondotta a kis hercegné. — Mondtam önnek, — fordult oda szemrehányó hangon mlle Bourienne-hez, — hogy Marja arcza egyike azoknak az arczoknak, a melyekhez ez a hajviselet éppenséggel nem illik. Éppenséggel nem! Engedje hát, hogy másként fésüljük.

— Hagyjanak békét, nekem tökéletesen mindegy, — felelt egy hang, mely alig volt képes a könnyeket viszsza-
szaszorítani.

Mlle Bourienne és a kis hercegné kénytelenek voltak maguk előtt beösmerni, hogy Marja hercegnő így nagyon csúnya, még a szokottnál is csúnyább volt, de már későre járt az idő. Ő a tünődés és a szomorúság előttük már oly jól ismert kifejezésével nézett rájuk. De ez a kifejezés nem keltett bennük félelmet Marja hercegnő iránt. (Ezt az érzést ő senkiben se tudta fölkelteni.) Azt azonban már tudták, hogy a mikor ez a kifejezés megjelent az arczán, akkor szótlanná és föltett szándékában megingathatatlaná lett.

— No, ugy-e, hogy megengedi! — szólott Liza, és mikor Marja hercegnő semmit se felelt, Liza kiment a szobából.

Marja hercegnő egyedül maradt. Nem teljesítette Liza kívánságát és nem csak, hogy nem engedte magát átfésülni, de még csak bele se nézett többé a tükörbe. Erőtlenül lesütötte a szemeit, leeresztette a karjait és némán ült ott és gondolkozott. Megjelent a képzeletében az ura, egy erőteljes, fölényes és szinte megfoghatatlanul vonzó férfi, a ki egyszeriben átvarázsolta őt az ő teljesen más, boldog világába. A gyermekét, olyant, a minőnek tegnap a dajka leányát látta, elképzelte a maga keblére. Az ura ott áll és gyöngéden néz rá és a gyermekére; „de nem, ez lehetetlen, nagyon is csúnya vagyok“, — gondolta.

— Parancsoljon a teához. A herceg is mindjárt kijön, — hallatszott kívülről a szobaleány hangja. Felocsúdott és szinte megrémült a gondolataitól. És mielőtt lement volna, odalépett a szentkép-tartóhoz és rámeredve

az Üdvözítőnek a lámpa által megvilágított nagy, fekete ábrázatára, összekulcsolt kezekkel állt ott előtte néhány perczig. Gyötrő kétség dült Marja hercegnő lelkében. Lehetséges-e az ő számára szerelem, egy férfi iránt érzett földi szerelem öröme? Marja hercegnő a házasságról való elmélkedései során a családi boldogságról és gyermekekről is ábrándozott, de azért legfőbb és legtitkosabb ábrándja mégis csak a földi szerelem volt. És annál erősebb lett benne ez az érzés, minél inkább iparkodott azt mások, sőt maga előtt is rejtegetni. „Istenem, — mondotta magában, — hogy' gyűrjem le a szívemben az örögnek ezeket az incselkedéseit? Hogy' mondjak le örökre ezekről a csúnya gondolatokról, hogy nyugodtabban teljesíthessem a Te akaratodat?“ És alig, hogy ezt a kérdést föltekerte magában, a saját szívében máris megfelelt neki az Isten: „Ne kívánj magadnak semmit, ne járj utána, ne izgasd magadat és ne irigykedjél. Szükséges, hogy sorsod, mint általában az emberek jövője, ismeretlen maradjon előtted; de élj úgy, hogy el légy készülve mindenre. Ha Istennek úgy fog tetszeni, hogy téged a házasság kötelességeiben is kipróbáljon, légy elkészülve rá, hogy teljesíthesd az ő akaratát“. Marja hercegnő erre a megnyugtató gondolatra fölsóhajtott (de azért még mindig élt benne a remény, hogy tiltott, földi ábrándjait is megvalósíthatja), keresztet vetett magára, a nélkül, hogy akár a ruhájára, akár a hajviseletére, akár pedig arra, hogy' fog belépni és mit fog mondani, még csak rá is gondolt volna, bement. Ugyan mi jelentősége is lehetett volna mindennek az Isten rendelésével szemben, a kinek akarata nélkül egyetlen hajszál se hull le az ember fejről.

IV.

Mikor Marja hercegnő a szobába lépett, Vaszilij herceg és a fia már ott voltak s a kis hercegnével és mlle Bourienne-al beszélgettek. A mint nehézkes járásával, a sarkán lépkedve benyitott, az urak és mlle Bourienne fölkeltek s a kis hercegné, a férfiak előtt rámutatva, így szólt: „Itt van Mari!“ Marja hercegnő egész tisztán s a

legapróbb részletekig látta valamennyiüket. Látta Vaszilij herceg arcát, mely a hercegnő láttára egy pillanatra elkomolyodott, de legott elmosolyodott s látta a kis hercegné arcát, mely kíváncsian iparkodott a vendégek arczáról azt a benyomást leolvasni, a melyet reájuk Marja hercegnő tett. Mlle Bouriennet is látta libegő szalagjával, szép arczával és szokatlan élénkségei rámeresztett tekintetével; őt azonban nem tudta meglátni, csak valami nagy és fényes gyönyörűséget látott, mely a mikor a szoba küszöbét átlépte, felé közeledett. Mindenekelőtt Vaszilij herceg lépett oda hozzá, a kinek a keze fölé lehajló kopasz fejét megcsókolta és egy kérdésére azt felelte, hogy ellenkezőleg, nagyon is jól emlékezik reá. Azután odajött hozzá Anatole. Még mindig nem látta őt. Csak finom kezét érezte, mely erősen fogta az övét, s kevés híja, hogy hozzá nem ért fehér homlokához, a melyet gondosan kikent szőke haj övezett. Mikor végre rápillantott, szinte megdöbbsent a szépségétől. Anatole jobb kezének a hüvelykujját egyenruhájának két gombja közé dugva, kifeszített mellel és lehúzott háttal állt ott, miközben egyik lábán himbálózott, s anélkül, hogy csak rá is gondolt volna, vidáman nézett a hercegnőre. Anatole nem volt valami találékony, gyors fel fogású és ékesszavú a társalgásban, de a helyett meg volt benne a nyugalomnak és a semmivel meg nem ingatható önbizalomnak a világ előtt oly nagy becsben álló adománya. Ha egy önbizalom nélkül való ember az első találkozás alkalmával hallgat, és elárulja azt, hogy tudatában van e hallgatás illetlen voltának s töri a fejét, hogy mit mondjon, az soha se jó; de Anatole a lábán himbálózva hallgatott és derülten nézte a hercegnő hajviseletét. Nyilvánvaló volt, hogy akármeddig képes lett volna ilyen nyugodtan hallgatni. „Ha valakinek ez a hallgatás kellemetlen, ám beszéljen, de nekem nincs kedvem hozzá”, — egész megjelenése mintha csak ezt mondta volna. Ezenkívül a nőekkel való érintkezésben meg volt Anatole-ban az a modor, a mely a legkönnyebben ébreszt a nőkben kíváncsiságot, félelmet, sőt még szerelmet is, — a maga fölényéről való lenéző meggyőződésnek a modora. Mintha csak imígyen szólt volna hozzájuk: „Ösmer-

lek benneteket, ösmerlek, mit vesződjem hát veletek? Ti azonban örüljete, hogy foglalkozhattok velem!" Lehetséges, hogy nem is gondolt erre, mikor asszonyokkal találkozott (sőt valószínű is, hogy nem, mert egyáltalában vajmi keveset gondolkozott), de a megjelenése és a modora teljesen erre vallott. A hercegnő megérezte ezt, s mintegy értésére akarván adni, hogy ő még csak gondolni se merészel arra, hogy őt foglalkoztassa, odafordult az öreg herceghez. A kis hercegné hangocskája és fehér fogai fölé boruló pelyhes ajkacskája révén általános és élénk lett a társalgás. A kis hercegné abban a tréfálkozó modorban kezelte Vaszilij herceget, melyet a bőbeszédű és vidám emberek gyakorta használnak, s mely abban áll, hogy maguk közt és a közt az ember közt, a kívül szemben így viselkednek, holmi rég elfelejtett és nem mindenki előtt ismert tréfákat, mulatságokat és mulattató emlékeket föltételeznek, pedig hát ezekről szó sincsen, a mint hogy a kis hercegné és Vaszilij herceg közt szó sem is volt. Vaszilij herceg szívesen belement ebbe a hangba; a kis hercegné a soha meg nem történt finom eseményekre való visszaemlékezésekbe Anatole-t is belevonta, a kit pedig jóformán nem is ismert. Mlle Bourienne is osztozott velük ezekben az emlékekben, sőt még Marja hercegnő is örömmel érezte, hogy ő is részese ezeknek a vidám emlékeknek.

— Nos, kedves herceg, most legalább zavartalanul élvezhetjük önt, — mondotta a kis hercegné, persze francziául, Vaszilij hercegnek, — nem úgy, mint az Anet estélyein, a melyekről ön rendszeren megszökik. Emlékszik rá, a kedves Anetre?

— Csakhogy önök nem hozakodnak elő a politikával, mint Anet!

— Hát a mi kis tea-asztalunk?

— Oh, igen!

— És ön miért nem jön el soha Anet-hez? — kérdezte a kis hercegné Anatole-tól. — Áá! Tudom már, tudom már, — mondotta rápislantva, — a bátyja, Hypolit, beszélt nekem az ön viselt dolgairól. Oh! — Megfenyegette őt az újjaival. — Még a párisi csintevéseiről is tudok!

— És ő, Hyppolit, neked nem mondott semmit? —
mondotta Vaszilij herceg (a fiához fordulva és meg-
kapva a hercegné kezét, mintha el akart volna szökni
s ő alig lett volna képes őt visszatartani), — ő nem
mondta el neked, hogy ő maga hogy' emésztette magát
a kedves hercegnéért, s hogy a hercegné hogy' kitette
a szűrét a házából.

— Oh! A hercegnő a hölgyek gyöngye, — for-
dult oda a hercegnőhöz. Mlle Bourienne a maga ré-
széről nem mulasztotta el az alkalmat, hogy Páris emlí-
tésekor emlékeivel az általános társalgásba belele-
gyedjék.

Megkoczkáztatta azt a kérdést, vajjon Anatole már
régén eljött-e Párisból, és hogy' tetszett neki a város.
Anatole örömmel felelt a francia leánynak, s miközben
vele a hazájáról beszélgetett, mosolyogva nézett a szeme
közé. Mikor a csinos Bourienne-t meglátta, Anatole egy-
szeriben tisztában volt vele, hogy itt Lyszyja Goryban
se fog unatkozni. „Nagyon csinos!“ gondolta magában,
a mint végignézett rajta, „ez a társalkodónő nagyon csi-
nos. Remélem, ha feleségül jön hozzám, őt is magával
hozza, — gondolta, — nagyon, de nagyon csinos.“

Az öreg herceg kényelmesen öltözködött a szobá-
jában, s mogorván tünődött rajta, mittévő legyen. A ven-
dégek megérkezése bosszantotta. „Mit nekem Vaszilij her-
ceg és a fiacskája? Vaszilij herceg egy nyegle, üres
fráter, a fia is jómadár lehet“, — dörögte magában. Fő-
képpen az bosszantotta, hogy ezeknek a vendégeknek a
megérkezése életre keltett a lelkében egy eldöntetlen és
állandóan visszafojtott kérdést, a melyre nézve az öreg
herceg még magát is mindig csak ámitotta. Ez a kér-
dés az volt, vajjon rá fogja-e magát szánni valaha is
arra, hogy Marja hercegnőtől elváljon és őt férjhez
adja. A herceg soha sem merte ezt a kérdést egyenesen
feltenni magában, mert előre tudta, hogy méltányos fe-
leletet adna rá, a méltányosság pedig ebben az esetben
csak az érzelmeivel, hanem életének egész lehetőségé-
vel ellentétben állott. Andrejevics Nikolaj herceg élete,
Marja hercegnő nélkül, a kit pedig látszólag nem sokra
csült, szinte elképzelhetetlen volt. „És minek is menne

férjhez?“ — gondolta magában, „alkalmasint csak azért, hogy boldogtalanná legyen. Itt van Liza, hozzáment Andrejhez (jobb férjet mostanában bajos volna találni) és vajjon meg van-e elégedve a sorsával? És ugyan ki fogja őt szerelemből elvenni? Csúnya is, ügyetlen is. Elvennék az összeköttetéseiért, a gazdagságáért. És főkötő nélkül tán nem szép az élet? Még sokkal boldogabb!“ Így tündött Andrejevics Nikolaj herczeg, mialatt öltözködött, az a folyton halogatott kérdés pedig sürgős elintézést kívánt. Vaszilij herczeg nyilvánvalóan leánynézőbe hozta ide a fiát, s ma vagy holnap alkamasint határozott választ fog kívánni. A neve s a világban való helyzete tisztességes. „Én nem is vagyok ellene“, — tündött magában a herczeg, „csak érdemelje is ki magának. Ezt még majd meglássuk. Majd meglássuk“, — mondotta hangosan. — „Ezt még majd meglássuk“, — s mint rendesen, friss léptekkel lement a fogadó-szobába, egy gyors pillantással végigfutott valamennyiükön, s észrevette a kis herczegné más ruháját, Bourienne szalagját, Marja herczegnő torz hajviseletét, Bourienne és Anatole mosolyváltását, s az ő herczegnőjének az általános társalgás közepett való elhagyatottságát. „Fölciczomázta magát, mint a bolond!“ — gondolta magában s haragosan nézett a leányára. „Hogy’ nem szégyenli, amaz meg szinte tudomást sem akar venni róla!“

Odament Vaszilij herczeghez.

— Isten hozott, Isten hozott, örülök, hogy látlak.

— Egy kedves, jó barát kedvéért hét verszt, az nem kerülő, — szólalt meg Vaszilij herczeg szaporán, önérzetesen és bizalmasan, mint mindig. — Ime, itt a második fiam, szeretetébe és jóindulatába ajánlom.

Andrejevics Nikolaj herczeg végignézett Anatole-on.

— Derék fiú, derék fiú, — mondotta, — nos hát, jer ide, csókolj meg, — s odatartotta neki az arcját. Anatole megcsókolta az öreget, kíváncsian és a legnagyobb nyugalommal nézett reá, s leste, vajjon csinál-e hamarosan valami furcsaságot, mint a hogy’ az apja kilátásba helyezte.

Andrejevics Nikolaj herczeg leült szokott helyére a pamlag sarkára, odahúzott egy széket Vaszilij herczeg

számára s rámutatott a székre, elkezdett vele politikai dolgokról és ujdonságokról beszélni. Úgy tett, mintha figyelmesen hallgatná Vaszilij herczeg elbeszélését, de a mellett szüntelenül Marja herczegnőre pislogott.

— Tehát ezt már Potsdamból írják? — ismételte Vaszilij herczeg utolsó szavait, s hirtelen fölkelvén, odament a leányához.

— Talán bizony a vendégek kedvéért csípted így ki magad', hm? — kérdezte. — Szép vagy, mondhatom, gyönyörű vagy. A vendégek kedvéért raktál ilyen újmódi frizurát, én pedig most a vendégek előtt mondom neked, hogy többé ne merészelj átöltözködni az én megkérdésem nélkül.

— Batyuska, ebben én vagyok a hibás, — lépett közbe a kis herczegnő pirulva.

— Te tehetsz, a mit akarsz, — mondotta Andrejevics Nikolaj herczeg s egyet csosszantott a menyé előtt, — de neki nincs miért eltorzítania magát, — amúgy is elég csúnya. — S megint leült a helyére, rá se hederítvén többé szinte megríkatott leányára.

— Ellenkezőleg, ez a hajviselet nagyon jól áll a herczegnőnek, — jegyezte meg Vaszilij herczeg.

— Nos, batyuska, fiatal herczeg, hogy' is hívják? — mondotta Andrejevics Nikolaj herczeg, Anatolehoz fordulva, — jer ide, beszélgessünk, ösmerkedjünk.

„No most kezdődik a hadd el hadd“, — gondolta magában Anatole és mosolyogva odaült az öreg herczeg mellé.

— Nos hát: maga, lelkem, a mint hallom, külföldön nevelkedett. Nem úgy, mint mi, a kiket az apáddal együtt egy gyacsok tanított a nyelvtanra. Mondja csak, kedvesem, maga most a lovas testőrségnél szolgál? — kérdezte az öreg s közvetlen közelből merően nézett Anatole-ra.

— Nem, átléptem a hadseregbe, — felelt Anatole, alig birván a kaczagást visszatartani.

— Áá! Ez szép. Talán bizony a czárnak és a hazának akar szolgálni? Háborús idöket élünk. Az ilyen derék legénynek most szolgálnia kell, úgy bizony. Nos, és mint csapattiszt szolgál?

— Nem, herczeg. A mi ezredünk kivonult. Én pedig . . . hova is vagyok beosztva, papa? — fordult Anatole nevetve az apjához.

— Ez aztán derék! Hová vagyok beosztva! Ha-ha-ha! — kaczagott fel Andrejevics Nikolaj herczeg, Anatole pedig még hangosabban. Andrejevics Nikolaj herczeg egyszerre elkomolyodott. — No, csak menj, — mondotta Anatole-nak, a ki mosolyogva fordult ismét a hölgyekhez.

— Vasziliz herczeg, úgy-e, te külföldön neveltetted őket? — fordult oda az öreg Vasziliz herczeghez.

— Megtettem mindent, a mi tőlem tellett, és mondhatom, hogy az ottani nevelés sokkal többet ér ám a mienknél.

— Bizony. Manapság másként van minden, az új divat szerint. De igazán derék fiú, derék fiú! Most pedig gyerünk be hozzám. — Karonfogta Vasziliz herczeget és bevezette a dolgozó-szobájába.

Vasziliz herczeg, mikor a herczeggel négyszemközt maradt, tüstént kitálalta minden vágyát és reménységét.

— Talán bizony azt gondolod, — szólott az öreg herczeg bosszúsan, — hogy én tartóztatom s nem tudok megválni tőle? Micsoda képzelődés! — mondotta bosszúsan. — Én miattam mehet akár holnap! Csak annyit mondok neked, hogy jobban meg akarom ösmerni a vémet. Ösmered az én elveimet: csak nyíltan, mindent nyíltan! Holnap majd megkérdem te előtted; ha a leányom akarja, ám maradjon itt. Maradjon itt, s majd meglátom. — A herczeg elfintorította az arcát. — Ám legyen, nekem mindegy, — kiáltotta olyan éles hangon, mint a nővel annak idején a fiától elbúcsúzott.

— Én egész őszintén kimondom, — szólott Vasziliz herczeg a ravasz ember hangján, a ki meggyőződött róla, hogy társának az éleslátásával szemben nincs helye a ravaszkodásnak, — hiszen ön keresztüllát az embereken. Anatole nem valami lángész, de becsületes, jó gyerek, pompás fiú és rokon.

— Jó, jó, majd meglássuk.

Mint az egyedülálló nőknél, a kik hosszú ideig élnek férfitársaság nélkül, rendszeren történni szokott, Anatole

herczeg megjelenésekor az Andrejevics Nikolaj herczeg házában élő nők mind a hárman úgy érezték, hogy eddigi életük nem is volt élet. A gondolkodás, az érzés, a megfigyelés ereje egy pillanat alatt megtízszereződött valamennyiükben, s mintha eddig a homályban lemorzsolódó életükbe egyszerre új és jelentőségteljes fény villant volna bele.

Marja herczegnő rá se gondolt többé, sőt már nem is emlékezett az arczára és a hajviseletére. Annak az embernek szép és nyílt arcza, a ki, lehet, hogy az ura lesz nemsokára, minden figyelmét lefoglalta. Jónak, bátornak, elszántnak, férfiasnak és nagylelkűnek látszott előtte. Erről teljesen meg volt győződve. Szüntelenül a jövő családi életnek ezernyi ábrándja váltakozott a képzeletében. Ő azonban iparkodott elhessegetni és leplezgetni őket.

„De nem vagyok-e túlságosan hideg iránta?” — gondolta magában Marja herczegnő. „Iparkodom tartózkodó lenni vele, mert a lelkem fenekén már amúgy is nagyon közelnek érzem magamat hozzá; csakhogy ő persze nem tudja mindazt, a mit róla gondolok s így még azt hiheti, hogy kellemetlen nekem.”

És Marja herczegnő megpróbált az új vendéggel szeretetreméltó lenni, de képtelen volt rá.

„Szegény leány! Ördögösen csúnya!” — gondolta róla Anatole.

Mlle Bourienne, a kit Anatole megérkezése szintén nagy mértékben fölizgatott, egészen másként gondolkozott. Mint afféle szép, fiatal leány, a kinek a világban nem volt határozott állása, a kinek nem voltak szülei, barátai, sőt még hazája sem, természetesen nem gondolt arra, hogy egész életét Andrejevics Nikolaj herczeg szolgálatának és annak szentelje, hogy neki felolvasson és Marja herczegnővel barátkozzék. Mlle Bourienne már régóta várta azt az orosz herczeget, a ki majd egyszeriben méltányolni tudja az ő fölényét a csúnya, izléstelenül öltözködő és fonák herczegnők felett, beleszeret és magával viszi őt; s íme az az orosz herczeg végre megérkezett. Mlle Bourienne tudott egy a nagynénjétől hallott, de saját maga által befejezett történetet, a melyet

szeretett a képzeletében ismételtetni. Ez a történet arról szólt, hogy egy elcsábított leánynak megjelent szegény édesanyja (sa pauvre mère) és szemrehányást tett neki azért, hogy házasság nélkül átengedte magát egy férfinak. Mlle Bourienne sokszor könnyekig megindult, mikor „neki“, a csábítónak, gondolatban ezt a történetet elmesélte. Most ez az ő megjelent egy valóságos orosz herceg képében. Ez majd elviszi őt, aztán majd megjelenik „az én szegény anyám“, és a herceg feleségül veszi őt. Mlle Bourienne fejében így alakult össze az ő egész jövőendő históriája, mialatt vele Párisról beszélt. Nem számítás vezette mlle Bourienne-t (egy pillanatil sem gondolkozott azon, mitévő legyen), de mindez már régóta készen volt benne, s most csak kifejeződött a váratlanul megjelent Anatole körül, a kinek szeretett volna és iparkodott is minél jobban megtetszeni.

A kis hercegné, mint a vén csataló, ha trombitaszót hall, önkéntelenül, s állapotáról teljesen megfélelkezve, minden hátsó gondolat és küzdelem nélkül, naiv és könnyelmű vidámsággal készült a kaczérság megszkott galoppjára.

Anatole herceget, mind a mellett, hogy női társaságban úgy mutatta, mintha torkig volna már azzal, hogy a nők mind bomlanak utána, mégis hiú öröm fogta el annak láttára, hogy milyen nagy hatással volt a megjelenése erre a három asszonyszemélyre. Ezenkívül a szép és kihívó Bourienne iránt elkezdte érezni azt a szenvedélyes és állati vágyakozást, mely rendkívül gyorsan szokott erőt venni rajta, s a legdurvább és legmerészebb lépésekre is rávitte őt.

Tea után a társaság átment a pamlagos szobába s fölkerlte a hercegnőt, hogy zongorázzék. Anatole mlle Bourienne mellett odakönyökölt elé, s a szemei mosolyogva és csillogva nézték Marja hercegnőt. Marja hercegnő gyötrő és örömteljes izgalommal érezte magán a tekintetét. Kedvencz szonátája egy benső, poétikus világba varázsolta át őt, s az a pillantás, melyet magán érzett, csak még több poézist kölcsönzött ennek a világnak. Anatole tekintete pedig, bár ő reá volt szegezve, még se neki szólt, hanem mlle Bourienne lábacska-

nak, a melyet a zongora alatt minduntalan megérintett a lábával. Mlle Bourienne szintén a hercegnőre nézett, s gyönyörű szemében szintén a megszeppent örömnök és reménységnek Marja hercegnő előtt teljesen új kifejezése csillogott.

„Hogy' szeret engem!“ — gondolta Marja hercegnő. „Már most is milyen boldog vagyok, hát még milyen boldog lehetek ilyen élettárssal és férjjel!“ Lehetőséges volna, hogy ő lesz az uram? — gondolta magában, s nem mert a szemébe nézni, mert még mindig magán érezte a tekintetét.

Este, mikor vacsora után széledni kezdtek, Anatole kezét csókolt a hercegnőnek, a ki maga se tudta, honnan vette hozzá a bátorságot, de egyenesen belenézett az ő rövidlátó szeméhez közeledő szép arczába. A hercegnő után Anatole mlle Bourienne kezét fogta meg, hogy megcsókolja (ez ugyan illetlenség volt, de ő mindent olyan egyszerűen és öntudatosan tett), mire mlle Bourienne elpirult és ijedten nézett a hercegnőre.

„Milyen tapintatosság!“ — gondolta a hercegnő. „Amelie csak nem gondolja tán (így hívták mlle Bourienne-t), hogy féltékeny vagyok rá, s nem méltányolom az ő tiszta gyöngédségét és irántam való ragaszkodását?“ Odament mlle Bouriennehez s melegen megcsókolta őt. Anatole odalépett a kis hercegnő kezéhez.

— Nem, nem, nem! Majd ha az édesapjától azt halom, hogy jól viseli magát, akkor majd megcsókolhatja az én kezemet is. Előbb nem. — Fölrántotta a kezét és mosolyogva kiment a szobából.

V.

Mind elszéledtek, de Anatole kivételével, a ki a mint lefeküdt, nyomban mély álomba merült, senki sem aludt el egyhamar ezen az éjszakán.

„Lehetséges, hogy ő lenne az uram, éppen ő, ez az idegen, szép és jó, de legfőképpen jó ember?“ — tűnődött magában Marja hercegnő, és a rémület, melyet eddig alig ismert, most egyszerre erőt vett rajta. Félt

hátranézni; úgy rémlett neki, mintha ő az ördög maga volna, — ez a fehér homlokú, fekete szemöldökű és piros ajkú ember.

Becsöngette a szobaleányát s megkérte, hogy aludjék bent nála a szobájában.

Mlle Bourienne ezen az estén sokáig járt-kelt föl s alá a téli kertben, s majd mosolyogva valakire, majd meg a „szegény anya“ képzelt szavaitól, a melyekkel ez szemrehányást tett neki a bukásért, könnyekig megindulva, hasztalanul várt valakire.

A kis herczegné pörölt a szobaleánynyal azért, hogy nem volt jól megvetve az ágya. Sem oldalvást, sem hason nem tudott feküdni. Mindenképpen rosszul és kényelmetlenül érezte magát. A hasa egészen megzavarta. Éppen ma sokkal inkább megzavarta, mint valaha, mert Anatole jelenléte a szokottnál élénkebben elé varázsolta azt az időt, a mikor még nem volt ebben az állapotban, s a mikor még könnyen és vidáman ment neki minden. Kóftocskában és hálófökötőben ült egy karosszékekben. Katya álmosan és kóczos hajjal immár harmadszor igazította és fordította meg a nehéz dunnát, miközben valamit dünnyögött.

— Mondtam már, hogy csupa hegy-völgy az egész, — erősítette a kis herczegné; — magam is szeretnék már aludni, s így nem én vagyok a hibás. — S mint a pityeregni készülő gyerekeknek, elkezdett reszketni a hangja.

Az öreg herczeg sem aludt. Tichon félálomban halotta, a mint bosszúsan járt föl és alá, és nagyokat szuszszant. Az öreg herczeg úgy érezte, mintha a leánya révén valami sérelem érte volna. S ez a sérelem különösen fájdalmasan esett neki, mert voltaképpen nem neki, hanem másnak, a leányának szólt, a kit még saját magánál is jobban szeretett. Azzal álltatta magát, hogy az egész dolgot még megfontolja és megtalálja azt, a mit tennie kell, e helyett azonban csak mind nagyobb ingerültség vett erőt rajta.

„Megjelent az első jött-ment, — s egyszeriben fedésbe ment az apja és minden, fölszalad, megfésüli magát, csóválja a farkát és szinte magán kívül van! Örül,

hogy elhagyhatja az apját! Pedig tudta, hogy én észreveszem. Fr . . . fr . . . fr . . . Mintha bizony nem látnám, hogy ez a ficzkó csak Bouriennekéra kacsintgat? (El is kell kergetnem őt.) Hogy' nincs benne annyi büszkeség, hogy ezt belássa! Ha nem magáért, — ha nincs benne büszkeség, — legalább én érettem. Be kell bizonyítani előtte, hogy ez a tökfilkó rá se gondol, csak Bourienne-t bámulja. Ha nincs benne annyi büszkeség, majd bebizonyítom neki én . . .“

Az öreg herceg tudta, hogy azzal, ha a leányának megmondja, hogy tévedésben van, hogy Anatole csak Bourienne-nek szándékozik udvarolni, ezzel csak ingerli Marja hercegnő hiúságát, s mert ürügye van, teljesül az a vágya, hogy a leányától ne kelljen elválnia, s éppen azért ebben megnyugodott. Behívta Tichont és elkezdett vetközni.

„Az ördög is hozta őket ide!“ — gondolta magában, mialatt Tichon, kiaszott, öreges testére, mely a mellén ősz szőrszálakkal volt benöve, ráadta a hálóinget.

„Én nem hívtam őket. Eljöttek, hogy megzavarják az életemet. Amúgy se sok van már hátra belőle. Az ördögbe is!“ — dörmögte, mialatt még a fején volt a hálóinge. Tichon ösmerte a hercegnek azt a szokását, hogy olykor hangosan is szokott gondolkodni s éppen azért változatlan ábrázattal nézett az ing alól kibukkanó arc borúsán kérdő pillantására.

— Lefeküdtek? — kérdezte a herceg.

Tichon, mint afféle jó inas, megszimatolta a gazdája gondolatmenetét. Kitalálta, hogy Vaszilij herceg és a fia után tudakozódik.

— Le méltóztattak feküdni s már a lámpát is el méltóztattak oltani, kegyelmes uram.

— Nincs miért, nincs miért . . . — mondotta a herceg szaporán s a lábát a papucsba, a karját a hálóköntös ujjába dugva odament a pamlaghoz, a melyen aludni szokott.

Bár Anatole és mlle Bourienne semmit sem szóltak egymásnak, azért a regény első, a „szegény anya“ megjelenéséig terjedő részét illetőleg teljesen megértették

egymást; megértették, hogy titokban roppant sok mondanivalójuk van egymásnak s azért már reggel óta lesték az alkalmat, hogy egyedül találkozhassanak. Mialatt a hercegnő a szokott órában bement az apjához, m-lle Bourienne Anatole-lal a téli kertben találkozott.

Marja hercegnő ezen a napon különös remegéssel közeledett a dolgozó-szoba ajtajához. Úgy tetszett neki, nemcsak mindenki tudja, hogy ma fog eldőlni a sorsa, de azt is tudják, hogy neki is az jár a fejében. Leolvasta ezt Tichonnak, valamint Vaszilij herceg komornyikjának az arczkifejezéséről, a ki forró vizet vitt a gazdájának és találkozáván vele a folyosón, mélyen meghajtotta magát előtte.

Az öreg herceg aznap reggel rendkívül figyelmes és előzékeny volt a leányával szemben való viselkedésében. Az előzékenységnek ezt a kifejezését Marja hercegnő nagyon jól ösmerte. Ez ugyanaz a kifejezés volt, a mely akkor szokott az arcán megjelenni, mikor száraz kezei ökölbe szorultak az azon való bosszúságtól, hogy Marja hercegnő nem értette meg a számtani feladatokat, s fölkelte, otthagya őt és halk hangon ugyanazokat a szavakat többször ismételte.

Tüstént a dologra tért, s azzal kezdte a beszélgetést, hogy „ön“-özte.

— Nekem egy ajánlatot tettek önre vonatkozólag, — mondotta természetellenes mosolylyal. — Azt, gondolom, ön is kitalálta, — folytatta, — hogy Vaszilij herceg nem azért jött ide, és nem azért hozta magával az ő növendékét (Andrejevics Nikolaj herceg Anatole-t növendéknek nevezte), hogy az én szép szemeimben gyönyörködjék. Tegnap önre vonatkozólag egy ajánlatot tettek nekem. De miután az én elveimet ön is ösméri, én önre hivatkoztam.

— Hogy' értssem ezt, batyuska? — szólalt meg a hercegnő elsápadva, majd kipirulva.

— Hogy' értse! — kiáltott föl az apja bosszúsan. — Vaszilij herceg menyének akar téged, és a növendéke nevében megkérte tőlem a kezedet. Így értsed ni. Hogy hogy' értsed?!... Én meg téged kérdezlek meg.

— Én nem tudom, batyuska, hogy maga, — szólott a herczegnő suttogva.

— Én? Én? Mi közöm nekem hozzá? Engem csak hagyjatok békében. Nem én megyek férjhez. Mit, *maga?* Erre igazán kíváncsi volnék.

A herczegnő látta, hogy az apja az egész dolog iránt ellenséges indulattal van, de ugyanabban a pillanatban megvillant a fejében, hogy most vagy soha el kell az élete sorsának dőlnie. Lesütötte a szemét, hogy ne lássa azt a tekintetet, melynek hatása alatt, érezte, képtelen volna gondolkodni és szokás szerint csak engedelmelkednék, s így szólt:

— Nekem csak egy kívánságom van, — az ön akaratát teljesíteni, — mondotta, — de ha éppen kell, hogy kifejezést is adjak az én kívánságomnak... — Nem fejezhette be. A herczeg félbeszakította.

— Gyönyörű lesz! — kiáltott föl. — Téged elvesz a hozományoddal együtt s fölcsípi egyúttal mille Bourienne-t is. Az lesz majd az asszony, te pedig... — A herczeg elhallgatott. Észrevette azt a hatást, a melyet ezek a szavak a leányára tettek. Lesütötte a szemét s készült elpityeredni.

— No, no, hiszen csak tréfálok, tréfálok, — mondotta. — Csak azt az egyet tudd meg, herczegnő: nekem legalább az az elvem, hogy minden leánynak joga van szabadon választani. És neked is megadom ezt a szabadságot. De ne feledd: egész életed boldogsága függ az elhatározásodtól. Rólam nincs mit beszélni.

— De hát én nem tudom... batyuska.

— Nincs mit beszélni! Neki parancsolnak, ő nemcsak téged, hanem bárki mást is elvesz, te pedig szabadon választhatsz... Menj be a szobába, gondolkozzál s egy óra múlva jöjj be ide és ő előtte mondj: igent vagy nemet. Tudom, hogy imádkozni fogsz. Ám tessék, imádkozzál. De jobban teszed, ha inkább gondolkodol. Most pedig menj.

„Igen vagy nem, igen vagy nem, igen vagy nem!“ — kiabálta még akkor is, mikor a herczegnő, mintha sötétben botorkált volna, támolmogva kiment a szobából. Eldőlt a sorsa és szerencsésen dőlt el. De az, a

mit az apja mlle Bourienne-ről mondott, az a czélzás rettenetes volt. Lehet, hogy nem igaz, de azért mégis rettenetes, és szinte lehetetlen volt erre is nem gondolnia. Egyenesen ment előre a télikerten keresztül, se nem hallott, se nem látott, a mikor egyszerre mlle Bourienne ösmerős suttogására felocsúdott. Fölemelte a szemeit és alig két lépésnyire megpillantotta Anatole-t, a ki átöelve tartotta a francia leányt és valamit suttogott a fülébe. Anatole szép arcán rettenetes kifejezéssel bámult Marja herczegnőre, s az első pillanatban még csak el sem eresztette m-elle Bourienne derekát, a ki még nem pillantotta volt meg őt.

„Ki az? Mit akar? Várjon?” — szinte azt mondta Anatole arca. Marja herczegnő szótlánul nézte őket. Az egésznet képtelen volt megérteni. Végre mlle Bourienne fölsikoltott és elfutott. Anatole vidáman mosolyogva meghajtotta magát a herczegnő előtt, mintha csak arra biztatta volna őt, hogy vele együtt jót nevéssen ezen a furcsa eseten, majd vállat vonva oda lépett az ajtóhoz, mely az ő szobájába vezetett.

Egy óra múlva jött Tichon és hívta Marja herczegnőt. A herczeghez hívta őt és megjegyezte, hogy Szergejics Vaszilij herczeg is itt van. A herczegnő, mikor Tichon belépett hozzá, a pamlagon ült a szobájában és átöelve tartotta mlle Bourienne-t, a ki keservesen sirt. Marja herczegnő csöndesen símogatta a fejét. A herczegnő gyönyörű szemei szokott nyugalommal és sugárzással s gyöngéd szeretettel és részvétellel néztek mlle Bourienne szép arczocskájára.

— Nem, herczegnő, én eljátszottam az ön jóindulatát örökre, — mondotta mlle Bourienne.

— Miért? Én jobban szeretem önt, mint valaha, — szólott Marja herczegnő, — és rajta leszek, hogy mindent megtegyek a boldogsága érdekében, a mi csak tőlem telik.

— De ön megvet engem; önnek, a ki oly tiszta, meg kell vetnie engem, ön soha se fogja a szenvedélynek ezt a fellobbanását megérteni. Óh, szegény anyám!

— Én mindent értek, — felelt Marja herczegnő, szo-

morán elmosolyodva. — Nyugodjék meg kedvesem. Most pedig megyek az apámhoz, — mondotta és kiment.

Vaszilij herczeg keresztbetett lábakkal, burnótszelenczével a kezében s látszólag a lehetetlenségig elérékenyülve s elérékenyülésén sajnálkozva és mosolyogva, arczán a megindultság mosolyával ült ott, mikor Marja herczegnő belépett. Szaporán egy csipet burnót emelt az orrához.

— Oh kedvesem, kedvesem! — mondotta, s fölkelvén, megfogta mind a két kezét. Felsőhajtott és hozzátette: — a fiam sorsa az ön kezében van. Döntsön tehát kedves, drága, szelid Marim, a kit én mindig úgy szerettem, mintha a leányom lett volna. — Valamelyest hátralépett és valóságos könnyek jelentek meg a szemében.

— Fr... ír... — köszörülte a torkát Andrejevics Nikolaj herczeg. — A herczeg a növendéke... a fia nevében tesz néked ajánlatot. Akarsz-e Kuragin Anatole herczeg felesége lenni, vagy nem? Te csak mondd meg: igen vagy nem, — kiáltott föl, — azután én fentartom magamnak a jogot arra, hogy a magam véleményét is elmondjam. Igen, a véleményemet és csakis a véleményemet, — tette hozzá Andrejevics Nikolaj herczeg, Vaszilij herczeghez fordulva, és bámulva az ő könyörgő pillantását. — Igen vagy nem?

— Az én vágyam, batyuska, az, hogy soha se hagyjam el önt, és soha se válasszam el az életemet az önétől. Én nem akarok férjhez menni, — szólott a herczegnő teljes határozottsággal, s gyönyörű szemeivel hol Vaszilij herczegre, hol az apjára nézett.

— Badarság, ostobaság! Badarság, badarság, badarság! — kiáltott föl Andrejevics Nikolaj herczeg elkomorodva, megfogta a leánya kezét, odahajlította magához, s nem csókolta meg, de a homlokát a homlokához érintette, és úgy megszorította a kezét, mélyet a kezében tartott, hogy a herczegnő összeránczolta a homlokát és fölsikoltott. Vaszilij herczeg fölállt.

— Kedvesem, mondhatom önnek, hogy ezt a percet soha se fogom elfelejteni, de édesem, nyújtson nekünk legalább némi reménységet arra, hogy a szívét, ezt a jó-

ságos és nagylelkü szívet, megindíthassuk... Mondjon annyit, hogy: meglehet... A jövő olyan nagy. Mondja: meglehet.

— Herczeg, a mit mondtam, az minden, a mi a szívemben van. Köszönöm ezt a megtiszteltetést, de soha sem leszek az ön fiának a felesége.

— Akkor hát végeztünk kedvesem. Örülök, hogy láttalak. Menj a szobádba, herczegnő, menj a szobádba, — szólott az öreg herczeg. — Nagyon, nagyon örülök, hogy láttalak, — ismételte s megölelte Vaszilij herczeget.

„Az én hivatásom egészen más“, — gondolta magában Marja herczegnő, „az én hivatásom az, hogy mások boldogsága, a szeretet és az önfeláldozás boldogsága révén legyek boldog. S bármibe kerüljön is, megszerzem szegény Amelie boldogságát. Olyan szenvedélyi szereti őt. És olyan mély megbánást érez. Mindent el fogok követni, hogy kettőjük házasságát nyélbe üssem. Ha Anatole nem gazdag, én adok neki vagyont, megkérem az apámat, megkérem Andrejt. Olyan boldog leszek, ha már férj és feleség lesznek. Ő szegény olyan boldogtalan, olyan egyedülálló és elhagyatott! És Istenem, mennyire szeretheti őt, ha képes volt magáról ennyire megfélekedni. Lehet, hogy én is csak ugyanazt cselekedtem volna!...“ — gondolta magában Marja herczegnő.

VI.

Rosztovék sokáig nem kaptak hírt Nikoluskáról; csak a tél derekán kapott a gróf egy levelet, a melyen fölismerte a fia kezeírását... A gróf, mikor a levelet megkapta, megszeppenve, szaporán és lehetőleg észrevétlenül, lábujjhegyen besurrant a szobájába, bezárkózott és elkezdett olvasni. Mihajlovna Anna mikor a levélről értesült (a mint hogy mindenről tudott, a mi a házában történt), halk léptekkel bement a grófhhoz, s hol zokogva, hol nevetve találta őt a levéllel a kezében.

Mihajlovna Anna, mindamellett, hogy jobbra fordult a sora, még mindig ott élt Rosztovéknái.

— Nos, kedves jó barátom? — szólalt meg Mihajlovna Anna szomorúan kérdő hangon s a legmélyebb részvétre készen.

A gróf még jobban zokogott.

— Nikoluska . . . levél . . . meg vo-vo-volt . . . sebesülve . . . kedvesem . . . megsebesült . . . grafinyuska . . . tiszt lett belőle . . . Istennek hála . . . hogy' adjuk . . . tudtára . . . a grafinyuskának? . . .

Mihajlovna Anna odaült hozzá, a kendőjével letörülte az arczáról a könnyeket és a levélről is, a mely tele volt mindkettőjük könnyeivel, elolvasta a levelet, megnyugtatta a grófot és eltökélte, hogy ebédig, illetve a télig előkészíti a grófnét, tea után pedig, ha Isten is megsegíti, elmond neki mindent.

Ebéd alatt Mihajlovna Anna a háború híreiről, Nikolskáról beszélt, s bár tudta, kétszer is megkérdezte, mikor jött tőle az utolsó levél, és megjegyezte, hogy nagyon könnyen megeshetik, hogy ma is jön tőle hír. S valahányszor a grófné ezekre a célzásokra elkezdett nyugtalankodni és aggodalmas pillantásokat vetett hol a grófra, hol Mihajlovna Annára, az utóbbi minden feltűnés nélkül, jelentéktelen dolgokra vitte át a szót. Natasa, a kiben az egész családban leginkább meg volt a hangsúlyozások, pillantások és arczkifejezések mérlegelésének az adománya, már az ebéd elejétől kezdve hegyezte a fülét és tudta, hogy az apja és Mihajlovna Anna közt van valami, még pedig olyan valami, a mi a fivérére vonatkozik, s hogy Mihajlovna Anna csak elő akarja a dolgot készíteni. Minden merészsége ellenére is (Natasa tudta, hogy az anyja milyen érzékeny volt minden olyan hír iránt, mely Nikolskára vonatkozott), nem tudta magát rászánni, hogy ebéd alatt kérdést tegyen, s nyugtalanságában semmit sem evett, csak fészkelődött, rá se hederítve a nevelőnője észrevételeire. Ebéd után aztán hanyatt-homlok rohant Mihajlovna Anna után s a pamlagos szobában futtában a nyakába borult.

— Nénikém, lelkem, mondja csak, mi történt?

— Semmi, lelkem.

— Nem, édes lelkem, galambom, kedvesem, én nem tágitok, mert tudom, hogy maga tud valamit.

Mihajlovna Anna megcsóválta a fejét.

— Óh, te kópé, te! — mondotta.

— Levél jött Nikoluskától? Igazán! — kiáltott föl Natasa, leolvasván Mihajlovna Anna arczáról az igenlő választ.

— No, de az Istenért, légy óvatos: tudod, hogy mennyire megijesztheti ez az anyádat.

— Leszek, leszek, csak mondja el. Nem akarja? Jó, akkor elmegyek és megmondom neki én.

Mihajlovna Anna rövid pár szóval elmondta Natásának a levél tartalmát, de csak azzal a föltétellel, hogy nem szól róla senkinek.

— Nemesi becsületszavamra, — mondotta Natasa s keresztet vetett magára, — nem szólok senkinek, — de legott elfutott Szonyához. — Nikolenyka . . . megsebesült . . . levél . . . — mondotta diadalmasan és kitörő örömmel.

— Nikolenyka! — kiáltott föl Szonya és elsápadt. Natasa csak akkor érezte ennek a hírnek a fájdalmas voltát, mikor látta, hogy milyen benyomást tett Szonyára.

Odarohant hozzá, megölelte és sírva fakadt.

— Csak könnyű sebet kapott, de tiszt lett belőle, s most már semmi baja; a levelet is ő maga írta, — mondotta pityeregve.

— Ime világos, hogy ti, nők, mind olyan nyafkák vagytok, — jegyezte meg Petya, a ki elszánt léptekkel járt föl és alá a szobában, — én nagyon örülök, nagyon örülök, hogy a bátyám így kitüntette magát. Ti mind mamlaszok vagytok, nem értetek semmihez sem. — Natasa a könnyein keresztül elmosolyodott.

— Te nem olvastad a levelet? — kérdezte Szonya.

— Nem olvastam, de ő azt mondja, hogy semmi baja, s hogy már tiszt . . .

— Hála Istennek, — szólott Szonya s keresztet vetett magára. — De lehet, hogy kijátszik. Gyerünk a máhához.

Petya némán járt föl s alá a szobában.

— Ha én Nikolenyka helyén volnék, még több francziát öltem volna meg, — mondotta, — olyan szemte-

lenek! Annyit öltem volna meg belőlük, hogy garmadába lehetett volna rakni őket, — folytatta Petya.

— Hallgass, Petya, de bolond is vagy te! . . .

— Nem én vagyok bolond, hanem bolondok azok, a kik minden semmiségért elpityerednek, — mondotta Petya.

— Emlékszel rá, — kérdezte egyszerre Natasa, pillanatnyi hallgatás után. Szonya elmosolyodott.

— Hogy emlékszem-e Nikolenykára?

— Nem, Szonya, de emlékszel-e rá jól, úgy, hogy mindenre emlékezzél, — mondotta Natasa heves kézmozdulatokkal, nyilván a legkomolyabb jelentőséget akarván kölcsönözni a szavainak. — Én is emlékszem Nikolenykára, jól emlékszem, — mondotta. — De Boriszra nem emlékszem. Teljességgel nem emlékszem . . .

— Hogy hogy? Nem emlékszel Boriszra? — kérdezte Szonya csodálkozva.

— Nem, nem emlékszem, — azt tudom, hogy milyen, de nem emlékszem rá úgy, mint Nikolenykára. Ő rá emlékszem, ha behúnyom is a szememet, de Boriszra nem (lehunyta a szemeit), úgy van, nem látok semmit!

— Oh, Natasa! — mondotta Szonya elragadtatással és komolyan nézvéen a barátnőjére, mintha csak érdemtelenség tartaná őt arra, hogy meghallja azt, a mit mondani akart, és mintha ezt másnak, olyasvalakinek mondaná, a kivel nem lehet tréfálni. — Én megszerettem a bátyádat, s bármi történjék is vele vagy én velem, egész életemben szeretni fogom.

Natasa csodálkozva, kíváncsi szemekkel nézett Szonyára és hallgatott. Érezte, hogy az, a miről Szonya beszélt, igaz volt, s hogy csakugyan van olyan szerelem, a minőről Szonya beszélt; de Natasa még semmi ilyent nem tapasztalt. Elhitte, hogy lehetséges, de ő maga nem értette.

— Fogsz neki írni? — kérdezte. Szonya elgondolkozott. Vajjon írjon-e Nikolajnak, s ha igen, hogyan, ez volt az a kérdés, mely őt gyötörte. Most, a mikor már tiszt és sebesült hős volt, vajjon helyes volna-e az ő részéről, ha őt magára, s mintegy azokra a kötelezettsé-

gekre emlékeztetné, a melyeket ő vele szemben magára vállalt.

— Nem tudom, azt tartom, ha ő ír, én is írok neki,
— mondotta pirulva.

— S nem fogsz szégyelni írni neki?

Szonya elmosolyodott.

— Nem.

— De én szégyenlek Borisznak írni, s nem is írok neki.

— Ugyan, mit szégyelsz rajta?

— Nem tudom. Restellem, szégyenlem.

— Én tudom ám, hogy miért szégyenli, — mondotta Petya, a kit sértett Natasa első megjegyzése. — Azért, mert szerelmes volt abba a pápaszemes kövérbe (így hívta Petya az ő névrokonát, az új Bezuchij grófot); most meg ebbe az énekesbe szerelmes (Petya Natasa olasz énekmesteréről beszélt); azért szégyenli hát magát.

— Petya, te buta vagy, — mondotta Natasa.

— Semmivel sem vagyok butább nálad, matyuska,
— felelt a kilenczéves Petya, akár csak egy vén brigadéros.

A grófnét az ebéd alatt Mihajlovna Anna czélzásai előkészítették. Mikor visszament a szobájába s beleült egy karosszékre, le nem vette a szemét fiának a burmótszelenczére festett képéről, s kicsordultak szeméből a könnyek. Mihajlovna Anna, kezében a levéllel lábújjhegyen bejött a szobába és megállt.

— Ne jöjjön be, — szólott oda az öreg grófnak, a ki ott ballagott mögötte; — majd később, — s betette maga után az ajtót. A gróf odaillesztette a fülét a zárhoz s elkezdett hallgatózni.

Eleinte fölvaltva hallotta mindkettőjük hangját, majd egyedül a Mihajlovna Annáét, mely hosszú beszédet tartott, azután egy sikoltást, utána hallgatást, majd megint örömteljesen megszólalt mind a két hang, utána léptek zaja, és Mihajlovna Anna kinyitotta előtte az ajtót. Mihajlovna Anna arcán a sebész büszke kifejezése ült, a ki csak az imént végzett be sikerrel egy műtetet, s most bebocsátja a közönséget, hogy művészetét méltányolhassa.

— Megtörtént! — mondotta a grófnak s ünnepélyes mozdulattal rámutatott a grófnéra, a ki egyik kezében az arczképes burnótszelenczét, a másikban a levelet tartotta s hol az egyikhez, hol a másikhoz szorította oda az ajkát. Mikor a grófot megpillantotta, kezét nyújtott neki, magához ölelte kopasz fejét, s ezen a kopasz fejen keresztül megint rápillantott a levélre és az arczképre, s hogy megcsókolhassa őket, könnyedén eltolta magától a kopasz fejet. Vjera, Natasa, Szonya és Petya mind bejöttek a szobába és elkezdődött az olvasás. A levélben röviden le volt írva a hadjárat és az a két ütközet, a melyben Nikoluska résztvett, azután a tisztté való előléptetés, végül pedig az, hogy az apácska és a mamácska kezét csókolva, kéri áldásukat, Vjerát, Natasát és Petyát pedig szintén csókoltatja. Ezenkívül üdvözli monsieur Schellinget és madám Schoss-t, meg a dadát, kéri továbbá, hogy csókolják meg helyette a drága Szonyát, a kit még mindig egyformán szeret, s a kire még mindig oly szívesen emlékszik vissza. Szonya, mikor ezt hallotta, úgy elpirult, hogy a könnyek is kicsordultak a szeméből. És nem bírván kiállani a rámeresztett tekinteteket, kifutott a terembe, össze-vissza futkosott, keringett, és a szoknyáját, mint valami léggömböt felfújván, pirosan és mosolyogva letelepedett a földre. A grófné sírt.

— Miért sír, mamácska? — kérdezte Vjera. — Mindazon, a mit ír, csak örülni lehet, nem pedig sírni.

Ez tökéletesen igaz volt, de azért a gróf, a grófné, Natasa és valamennyien szemrehányó pillantást vetettek rá. „Ugyan kire ütött!” — gondolta magában a grófné.

Nikoluska levelét százszor is elolvasták, és azoknak a kiket méltóknak tartottak arra, hogy a tartalmát szintén megösmérjék, be kellett menniök a grófnéhoz, a ki a viláért ki nem adta volna a kezéből a levelet. Jöttek a nevelők, a dadák, Mityenka és néhány ösmerős, és a grófné mindannyiszor új gyönyörűséggel olvasta föl a levelet, s a levél nyomán mindannyiszor újabb erényeket fődözött föl az ő Nikoluskájában. Milyen furcsa és szokatlanul örömteljes gondolat volt neki az, hogy az ő fia, — az a fia, a ki húsz esztendővel ezelőtt alig észrevehetően megmozdult benne apró tagocskáival, az a fiú, a ki miatt

összeveszett a gróffal, az a fia, a ki előbb tudta a *körté-t* kimondani, mint a *babá-t*, hogy ez a fia most ott van valahol messze földön, idegen környezetben, mint férfias katona, a ki egyedül, minden segítség és támogatás nélkül végzi az ő férfias kötelességét. Az az általános, évszázados tapasztalás, mely azt mutatta, hogy a gyerekek a bölcsőtől szinte észrevétlenül jutnak el a férfiaság határáig, a grófnéra nézve nem létezett. Az ő fia megfériásodásának minden mozzanata épp oly szokatlannak látszott előtte, mintha nem is lett volna az a sok millió és millió ember, a ki idővel szintúgy megfériásodott. Valamint húsz esztendővel ezelőtt nem hitte volna, hogy ez a csöpp teremtés, a ki ott élt valahol az ő szíve alatt, valamikor ordítani, szopni, sőt beszélni fog, épp úgy most is szinte hihetetlenek látszott előtte, hogy ugyanaz a kis teremtés azzá az erőteljes, bátor férfivá, a fiúk s az emberek példányképévé fejlődhetett, a mivé e szerint a levél szerint fejlődött.

— Micsoda *styl*, milyen kedvesen ír le mindent! — jegyezte meg, miközben a levél leíró részeit olvasta. — És micsoda lélek! Magáról semmit . . . semmit! De valami Deniszovról igen, pedig ő, ő bizonyára bátrabb valamennyiüknél. Semmit sem ír a szenvedéseiről. Micsoda szív! Mennyire ráösmerek! És hogy megemlékezett mindannyiunkról! Senkiről se feledkezett meg. Én mindig, mindig mondtam, még mikor ekkorka volt ni, mindig mondtam . . .

Heteken keresztül az egész ház a Nikoluskának szóló levelek kieszelésével, fogalmazásával és tisztázásával volt elfoglalva; a grófné felügyelete alatt és a gróf szorgalmazására halomra gyűjtötték az újonnan kinevezett tiszt felruházásához és folszereléséhez szükséges pénzt és holmit. Mihajlovna Anna, mint afféle ügyes asszony, még a levelezés terén is tudott magának kiváltságokat szerezni a hadseregnél. Mójában volt a leveleit egyenesen Pavlovics Konstantin herczeghez, a testőrség parancsnokához küldeni el. Rosztovék abban voltak, hogy az orosz testőrség külföldön teljesen elegendő czim, és hogy ha a levél eljut a testőrség parancsnokának, a nagyherczegnek a kezébe, semmi ok sincsen rá, hogy el ne

jusson a pavlogradi ezredbe is, a melynek ott kellett lennie valahol a közelben; azért elhatározták, hogy a leveleket és a pénzt a nagyherczeg futárja által elküldik Borisznak, ő pedig majd csak a kezébe juttatja Nikoluskának. Volt ott levél az öreg gróftól, a grófnétól, Petyától, Vjerától, Natasától és Szonyától és végül még 6000 rúbel a felruházódásra, nem is szólva mindenféle egyéb holmirtól, a melyet a gróf küldött a fiának.

VII.

Kutuzov hadereje, mely Olmütz körül táborozott, november 12-ikén nagyban készülődött az orosz és az osztrák uralkodó előtt másnapra kitűzött csapatszemlére. A testőrség, mely csak az imént érkezett meg Oroszországból, Olmütztől tizenöt versztnyire hált meg, és másnap délelőtt tíz órakor egyenesen a szemlére érkezett meg az olmützi mezőre.

Rosztov Nikolaj aznap levelet kapott Borisztól, a melyben arról értesíti őt, hogy az izmáili ezred Olmütztől tizenöt versztnyire fog meghálni, s hogy várja őt, hogy leveleket és pénzt adjon át neki. Rosztovnak most, a mikor a csapatok a menetelés után Olmütz alatt megpihentek, s mindenféle csábító holmit kínálgató, jól fölleszerelt markotányosok és osztrák zsidók lepték el a táborot, különösen nagy szüksége volt pénzre. A pavlogradiaknál egymást érték a lakmározások, a kitüntetettek ünneplései és az Olmützbe, a szép magyar Karolinához való berándulások, a ki ott női kiszolgálással fogadót nyitott. Rosztov nemrég ünnepelte zászlótartóvá történt előléptetését, megvette Deniszov lovát, a Beduint, s nyakig el volt adósodva úgy a bajtársainál, mint a márkotányosoknál. Mikor Borisz levelét megkapta, Rosztov egy társával bement Olmützbe, megebédelt, megivott egy palack bort s egyedül elment a testőr-táborba, hogy ott gyermekkori pajtását fölkeresse. Rosztovnak még nem volt rá ideje, hogy egyenruházatát beszerezze. A katonai érdemkereszttel díszített, piszkos hadapród-zubbony, az ülepén fényes bőrrel bevont lovaglónadrág és bojtos tisztikard volt rajta; a ló, a melyet lovagolt, a Don vidé-

kéről való volt, melyet útközben vásárolt egy kozáktól; gyűrött huszársapkája kaczkiasan oldalt és hátra volt csapva. Az izmaili ezred táborra felé közeledvén, azon tűnődött, hogy' meg fogja lepni Boriszt és testtársait a tűzkeresztség jeleit magánviselő, harczias és huszáros megjelenésével.

A testőrség úgy tette meg az egész menetelést, mint valami sétát, és roppant nagyra volt a tisztaságával és a fegyelmezettségével. A napi menetelések rövidek voltak, a bornyúikat szekerek vitték utánuk, s a tisztek számára az osztrák hatóságok minden pihenésnél pompás ebédéről gondoskodtak. Az ezredek zeneszóval vonultak ki s be a városokba, s az egész menetelés alatt (a mire a testőrök különösen büszkék voltak), az emberek a nagyherczeg parancsára díszlépésben mentek, a tisztek pedig a helyükön gyalogoltak. Borisz egész idő alatt Berg mellett volt, a kit azóta századparancsnokká léptettek elő. Berg, a ki a menetelés alatt kapta a keze alá a századot, pontosságával és kötelességtudásával rászolgált föllebbvalóinak a bizalmára és anyagi viszonyait is igen előnyösen rendezte; Borisz a menetelés alatt sok olyan emberrel került össze, a ki hasznára lehetett és Pierre ajánlólevele révén Bolkonszkij Andrej herczeggel is megösmerkedett, a ki által azt remélte, hogy sikerülni fog neki a főparancsnok törzskarába is bejutni. Berg és Borisz, tisztán és szabályosan kiöltözve, s az utolsó napi menetelés fáradalmi után pihenve ültek a számukra kijelölt csinos szobában, s egy kerek asztalnál sakkoztak. Berg a két térde közt fogta füstölgő pipáját. Borisz veleszületett rendszereténél fogva, finom fehér újjaival gúla alakban fölállította a figurákat, s a bajtársa arcát fürkészve várta, hogy húzzon, miközben kizárólag a játékra gondolt, a mint hogy mindig csakis arra gondolt, a mivel éppen foglalkozott.

— Nos, vajjon hogy' mászik ki ebből? — mondotta.

— Rajta leszek, hogy kimásszam, — felelt Berg s hozzányúlt egy paraszthoz, melyet azonban csakhamar megint eleresztett.

Ekkor kinyílt az ajtó.

— No végre itt van! — kiáltott föl Rosztov. — És

Berg is itt van! Oh, ti, *petits enfants, allez coucher dormir*. — kiáltott föl, ismételvén az egykori dada szavait, a melyeken valamikor Boriszszal együtt oly jókat kaczagtak.

— Batyuski, hejh, de megváltoztál! — Borisz föl-kelt, hogy Rosztovot fogadja, de még ekkor se feledke-zett meg róla, hogy a leesni készülő sakkfigurákat föl-fogja és a helyükre visszategye, s meg akarta ölelni a ba-rátját, Nikolaj azonban kitért előle. A fiatalságnak azzal a különös érzésével, mely fél a járt utaktól, és nem akar-ván másokat utánozni, a maga módja szerint valami ere-deti és új formában akar az érzelmeinek kifejezést adni, akárhogy' csak nem úgy, a hogy az olykor alakoskodó öregebbek szokták, Nikolaj is valami teljesen új dolgot akart csinálni, mikor a barátjával találkozott, valahogy' meg akarta csípni, meg akarta lökni Boriszt, de semmi-képpen sem akart vele összecsókolkozni, mint a hogy' mások szoktak. Borisz ellenben a legnagyobb nyugalom-mal és szívélyességgel megölelte és háromszor megcsó-kolta Rosztovot.

Csaknem félév óta nem látták egymást, és abban a korban, a mikor a fiatal emberek első lépéseiket teszik az életben, mindaketten óriási változásokat, s annak a társaságnak, a melyben első lépéseiket tették, egészen új tükröződéseit fődözték fel egymásban. Utolsó találko-zásuk óta mindaketten nagyot változtak, s mindaketten iparkodtak egymás előtt a bennük végbement változaso-kat minél hamarosabban fölfedezni.

— Oh, ti átkozott parkett-taposók! Olyan tiszták, olyan üdék vagytok, akár sétáról jönnétek, nem úgy, mint mi szegény csapatbéliek, — szólott Rosztov Borisz előtt teljesen új bariton hangon és katonai mozdulatokkal, miközben sárral befröcsölt lovaglónadrág-jára mutatott. Rosztov hatalmas hangjára még a német háziasszony is bedugta a fejét az ajtón.

— Talán bizony csinos? — kérdezte hunyorgatva.

— Mit ordítasz úgy! Megijeszted őket, — szólott Borisz. — Mára még nem is vártalak, — tette hozzá. — Csak tegnap küldtem neked Kutuzov egyik ösmerős se-gédtszjtje, Bolkonszkij által azt a levelet. Nem gondol-tam, hogy olyan hamarosan átadja . . . Nos hát, hogy'

vagy, mit csinálsz? Keresztülmentél már a tűzkeresztségen? — kérdezte Borisz.

Rosztov, a nélkül, hogy felelt volna, megrázta a kabátja zsinórján függő Szent-György-rendet, s felkötött karjára mutatva, mosolyogva nézett Bergre.

— A mint látod, — mondotta.

— No tessék, csakugyan! — szólott Borisz mosolyogva; — de mi is derék egy menetelést csináltunk ám. A mint tudod, ő fensége állandóan a mi ezredünknel tartózkodott, úgy, hogy részünk volt minden előnyben és kényelemben. Micsoda fogadtatások voltak Lengyelországban, micsoda ebédek és bálók, — el se tudom mondani. És a cárevics az ezred minden tisztje iránt rendkívül kegyes volt.

S a két jóbarát elkezdett egymásnak mesélni, egyik az ő huszáros dorbézolásairól s a táborigényéről, a másik pedig a magasállású személyiségek mellett teljesített szolgálat kellemetességeiről stb.

— Óh, a testőrség! — szólott Rosztov. — De halod-e, küldj el egy kis borért.

Borisz összeránczolta a homlokát.

— Ha éppen mindenáron akarod, — mondotta, és az ágyához lépve elővette a tiszta párnák alól a bugyellárisát és megparancsolta, hogy hozzanak bort. — Neked is át kell adnom a pénzedet és a leveleidet, — tette hozzá.

Rosztov fogta a leveleket, s a pénzt a pamlagra dobva mindkét kezével rákönyökölt az asztalra és elkezdett olvasni. Miután pár sort olvasott, bosszúsán nézett Bergre. A pillantásával találkozáván, Rosztov a levéllel eltakarta az arcát.

— Hanem pénzt, azt jócskán küldtek, — jegyezte meg Berg, a pamlagon lesüppedő, nehéz bugyellárisra pillantva. — Lám, mi csak a fizetésünkből tengődünk, gróf.

— Lássá, kedves Berg, — mondotta Rosztov, — ha maga levelet kapna hazulról, vagy valakivel találkozna, a kítől szeretne egyet-mást megtudni, és én is ott volnék, tüstént elmennék, csak hogy önt ne zavarjam. Hallja, menjen el hát, menjen el hát valahová, akár a po-

kolba! — kiáltott föl és legott vállon fogta őt, miközben gyöngéden a szeme közé nézett és nyilván enyhíteni akarván szavainak a gorombaságát, hozzátette: — tudja, lelkem, ne haragudjék, én a szívemből beszélek, mint afféle régi, jó ösmerősömmel.

— Hagyja, kérem, gróf, hiszen én tökéletesen értem, — szólott Berg kellemetlen torokhangon és fölkel.

— Menjen csak be a háziakhoz: hívták, — tette hozzá Borisz.

Berg magára kapta kifogástalanul tiszta kabátját, a tükkör előtt a halántékán föl kunkorította a haját, mint a hogy' Pavlovics Alexandr viselte, és Rosztov pillantásából meggyőződve róla, hogy a kabátja feltűnt neki, kellemes mosolylyal kiment a szobából.

— Oh, milyen marha is vagyok én! — kiáltott föl Rosztov a levél olvasása közben.

— No, mi az?

— Oh, milyen disznó is vagyok én, hogy egyetlen egyszer sem írtam nekik és úgy rájuk ijesztettem! Oh, milyen disznó vagyok! — ismételte hirtelen elpirulva. — Nos, hát küldd el már Gavriila-t borért! Jó, jó, csak rajta! — mondotta.

A szülők levelébe bele volt zárva még egy Bagration herczeghez szóló ajánlólevél is, melyet a grófné Mihajlovna Anna tanácsára néhány ösmerőse révén kapott s azzal küldötte el a fiának, hogy juttassa el rendeltetési helyére és használja föl.

— Micsoda ostobaság! Kell is nekem, — szólott Rosztov s az asztal alá dobta a levelet.

— Miért dobod el? — kérdezte Borisz.

— Valami ajánlólevél, ördög tudja, mi van benne!

— Miért? — mondotta Borisz, miközben fölvette a levelet s elolvasta a címzést: — Erre a levélre még nagy szükséged lehet.

— Nincs nekem szükségem semmire, segédtsztnek úgy se megyek el senki fiához.

— Ugyan miért? — kérdezte Borisz.

— Lakájszolgálat!

— Úgy látom, még mindig a régi ábrándozó vagy, — szólott Borisz fejcsóválva.

— Te meg még mindig a régi diplomata. De hiszen nem erről van szó . . . De te, mit csinálsz te? — kérdezte Rosztov.

— A mint látod. Eddig jól megy minden; de bevalom, nagyon szeretnék segédtsízt lenni, hogy itt hagyhatnám a csapatszolgálatot.

— Miért?

— Azért, mert ha már az ember a katonai pályára adta magát, iparkodnia kell lehetőleg minél fényesebb előmenetelre.

— Igen, no lám! — mondotta Rosztov, de nyilván más valamire gondolt. Merően kérdő pillantással nézett a barátja szemébe, s nyilván hasztalanul kereste benne valami kérdésnek a megoldását.

Az öreg Gavрила behozta a bort.

— Ne küldjek el most Karlycs Alfonzért? — szólott Borisz. — Ó majd iszik veled, én nem tudok.

— Csak küldj el, küldj el! De vajjon miféle ez a német? — kérdezte Rosztov lenéző mosolylyal.

— Nagyon, de nagyon derék, becsületes és kellemes ember, — felelt Borisz.

Rosztov még egyszer merően Borisz szeme közé nézett és fölsóhajtott. Berg visszatért, s a palaczk bor mellett hamarosan fölvidult a három tiszt társalgása. A testőrök a menetelésükről s arról beszéltek Rosztovnak, hogy' ünnepelték őket Oroszországban, Lengyelországban és a külföldön. Beszéltek a parancsnokuk, a nagyherczeg szokásairól és viselt dolgairól, adomákat elevenítettek föl a jóságáról és lobbanékonyágáról. Berg, mint rendesen, a mikor nem ő róla volt szó, hallgatott, de a nagyherczeg lobbanékonyágáról szóló adomák közben élvezettel mondta el, hogy Galicziában egyszer sikerült a nagyherczeggel beszélnie, a mikor a csapatok fölött szemlét tartott és ugyancsak haragudott szabályellenes mozdulataik miatt. Arczán kellemes mosolylyal mesélte el, hogy a nagyherczeg, a ki rendkívül haragos volt, odajött hozzá, elkiáltotta magát: „arnóták“ (arnóták — ez volt a nagyherczeg kedvencz fölkiáltása, a mikor dühös volt) és maga elé idézte a századparancsnokot. „Higyjé el, gróf, én legkevésbé sem ijedtem meg, mert tudtam,

hogy igazam van. Tudja, gróf, én minden kérdés nélkül elmondhatom, hogy az ezredparancsokat mind könyv nélkül tudom, s a szolgálati szabályzatot is úgy ösmerem, akár a *Miatyánk*-ot. Éppen azért az én századomban semmiféle mulasztás se szokott előfordulni. Így azután a lelkiismeretem is nyugodt. Jelentkeztem. (Berg fölállt s megmutatta, hogy a sipkájához emelt kézzel hogy' jelentkezett. És csakugyan bajos lett volna az arcán több tiszteletet és nyugalmat egyesítenie.) Ő azután elkezdett gyötörni, gyötörni s — mint mondani szokás, — szinte halálra gyötört, emlegette az arnótákat, az ördögöt, Szibériát, — mondotta Berg élénk mosolylyal. — Én, tudván, hogy igazam van, hallgatok, nincs igazam, gróf? „Nos tán megnémultál, vagy mi?” — ordított reám. Én csak hallgattam tovább. Mit gondol, gróf, mi történt erre? Másnap még csak kihallgatásra se voltam idézve; lám, mit nem tesz az, ha az ember nem veszi el a fejét. Úgy bizony, gróf, — mondotta Berg s pipára gyújtván, elkezdett karikákat eregetni.

— Bíz' ez derék, — jegyezte meg Rosztov mosolyogva; de Borisz észrevevén, hogy Rosztov gúnyolódni készült Bergen, ügyesen másra vitte át a szót. Megkérte Rosztov-t, beszélje el, hogy' és hol kapta a sebét. Rosztovnak ez kellemes volt s beszédközben mind jobban nekihevülve elkezdett mesélni. Elmondta nekik az egész schönggrabeni ütközetet, tökéletesen úgy, a mint egy ütközet lefolyását, azok, a kik benne résztvettek, el szokták mondani, vagyis úgy, a hogy' szerették volna, hogy történt légyen, úgy, a mint másoktól hallották, úgy, a mint szebben hangzott, de éppenséggel nem úgy, a hogy történt. Rosztov igazságszerető fiatal ember volt, s szándékosan a világért se hazudott volna. Azzal a szándékkal kezdett bele az elbeszélésébe, hogy úgy fog elmondani mindent, a mint történt, de észrevétlenül, önkéntelenül és elkerülhetetlenül is a valótlanságok közé tévedt. Ha ő most ezeknek a hallgatóinak, a kik, mint ő is, már számtalanszor hallották egyes rohamoknak a leírását és immár határozott fogalmat alkottak maguknak arról, voltaképpen mi is az a roham, s így most is ugyanilyen leírásra számítottak, ha ő most ezeknek a tiszta valóság-

got mondta volna el, vagy nem hittek volna neki, vagy, a mi még rosszabb, azt hitték volna, hogy Rosztov maga volt az oka annak, hogy nem történt meg vele az, a mi a lovas rohamok elbeszélőivel rendszeren meg szokott történni. Nem mondhatta el nekik olyan egyszerűen, hogy valamennyien elkezdtek vágatni, s lebukott a lóról, kificzamította a karját és minden erejét összeszedve befutott az erdőbe a francziák elől. Ezenkívül ahhoz, hogy mindent úgy mondjon el, a hogy történt, erőszakot kellett volna elkövetnie magán, hogy csakis olyasmit mondjon el, a mi tényleg meg is történt. Az igazat elmondani rendkívüli nehéz; és fiatal emberek ritkán képesek rá. Ők valami olyan elbeszélésre számítottak, hogy egész lénye tűzben égett, szinte magánkívül, mint a zivatar száguldott neki egy négyszögnek, jobbra, balra vagdalkozva, keresztültörte magát rajta, miközben a kardja megízlelte a húst, végre tehetetlenül összeroskadtt, s több eféle. És ő csakugyan ilyeneket is beszélt nekik.

Elbeszélése kellő közepén, a mikor így szólt: „Fogalmad se lehet róla, a vadságnak micsoda furcsa érzése fogja el az embert egy roham alatt“, belépett a szobába Bolkonszkij Andrej herczeg, a kit Borisz már várt. Andrej herczeg szerette fiatal emberekkel szemben a pártfogót adni, mert hízelgett neki az, hogy ő hozzá fordultak támogatásért, s minthogy jóindulattal volt Borisz iránt, a ki meg tudta magát kedveltetni nála, teljesíteni akarta a fiatal ember kívánságát. Kutuzovtól holmi iratokkal a cárevecshez küldetvén, abban a reményben, hogy egyedül találja őt, benézett hozzá. Mikor a szobába lépve megpillantotta a hadi élményeivel kérkedő csapat-huszárt (az effajta embereket Andrej herczeg nem szenvedhette), szívélyesen rámosolygott Boriszra, összeránczolta a homlokát, ráhunyorított Rosztovra, és könnyedén meghajtván magát, fáradtan és lomhán leült a pamlagra. Kellemetlen volt neki, hogy ilyen rossz társaságba tévedt. Rosztov, mikor ezt észrevette, bosszankodni kezdett. De azért mindegy volt neki, végre is egy idegen emberről volt szó. De rápillantván Boriszra, azt látta, mintha kissé az is szégyelné az ő jelenlétét. És Andrej herczeg kellemetlen és gúnyos hangja, valamint amaz általános lenézés

ellenére is, a melylyel Rosztov a maga felfogása szerint mindezek iránt a törzsbéli segédtsztecsek iránt viseltetett, a kikhez a most belépett Andrej is nyilván tartozott, zavarba jött, elpirult és elhallgatott. Borisz megkérdezte, mi újság a vezérkarnál, és vajjon mi hír a további tervekről.

— Alkalmasint vonulunk előre, — felelt Bolkonszkij, idegenek előtt nyilván nem akarván többet mondani. Berg fölhasználta az alkalmat, hogy különös udvarias-sággal megkérdezze, vajjon a csapatszolgálatban lévő századparancsnokoknak csakugyan kettős takarmány-átalányt adnak-e ezentúl, mint a hogy' híre jár? Andrej herczeg erre mosolyogva azt felelte, hogy ő az ilyen fontos állami intézkedésekről nem mondhat ítéletet, mire Berg derülten elmosolyodott.

— Az ön dolgáról, — fordult oda Andrej herczeg megint Boriszhoz, — majd később beszélünk, — s egy pillantást vetett Rosztovra.

— Jöjjön el hozzám a szemle után, meg fogunk tenni mindent, a mi csak lehetséges. — És a szobában körülnézván, odafordult Rosztovhoz, a kinek bosszankodásba átcsapó leküzdhetetlen, szinte gyermekes zavarát még arra se tartotta érdemesnek, hogy észrevegye, és így szólt: — Ön, úgy látszik, a schöngrabeni ütközetről beszélt? Ott volt talán?

— Ott voltam, — felelt Rosztov bosszúsan, mintha ezzel akarta volna a segédtsztecet megsérteni. Bolkonszkij észrevette a huszár epés hangulatát, mely mulatságosnak tetszett neki. Könnyed lenézéssel elmosolyodott.

— Igen! Mostanában sok mesét hallani erről az ütközetről.

— Mesét, igen! — szólalt meg Rosztov emeltebb hangon, s hirtelen nekidühödt szemekkel nézett, hol Boriszra, hol Bolkonszkijra, — igen sok mesét hallani, de a mi meséinknek, azok meséinek, a kik ott voltak az elenség kereszttüzében, a mi meséinknek van sulyuk, azoknak pedig, a melyeket azoktól a vezérkarbeli tacs-kóktól hallani, a kik egyre-másra kapják a kitüntetések, a nélkül, hogy bármit is tennének, — nincsen.

— És a kik közé ön szerint én is tartozom? — szó-

lott Andrej herczeg nyugodtan és feltűnően szívélyes mosolylyal.

Ekkor a harag s a Bolkonszkij nyugodtsága iránt volt tisztelet érzésének valami sajátságos vegyüléke vett erőt Rosztov lelkén.

— Én nem önről beszélek, — mondotta, — én önt nem ösmerem és, bevallom, nem is akarom ismerni. Én csak egész általánosságban a vezérkariakról beszélek.

— Én pedig a következőket mondom önnek, — szakította őt félbe Andrej herczeg, a hangjában valami különös erő kifejezésével. — Ön engem meg akar sérteni, s abban kész vagyok önnel egyetértetni, hogy ezt, ha nincs elég tisztelettel önmaga iránt, nagyon könnyen meg is teheti, de viszont azt is beláthatja, hogy nagyon rosszul választotta meg erre az időt és a helyet. A legközelebbi napokban egy nagy és sokkal komolyabb párbaj előtt fogunk állani valamennyien, s ezenkívül Drubeczkój, a ki azt mondja, hogy önnek régi barátja, legkevésbé sem oka annak, hogy az én ábrázatomat az a csapás érte, hogy önnek nem sikerült megtetszenie. Egyébiránt, — mondotta, miközben fölkel, — ön tudja a nevemet s azt is tudja, hol találhat; de ne feledje, — tette hozzá, — hogy én sem magamat, sem önt legkevésbé sem érzem sértve s mint önnél idősebb ember, azt a tanácsot adom önnek, hogy az egész dolgot hagyja következmények nélkül. Tehát pénteken, a csapatszemle után, várom önt, Drubeczkój, a viszontlátásra, — kiáltotta Andrej herczeg s mindkettőjüket üdvözölve, kiment.

Rosztovnak csak akkor jutott eszébe, mit kellett volna felelnie, mikor Andrej herczeg már kiment. S most még jobban felbosszankodott azon, hogy azt elfelejtette neki megmondani. Rosztov azonnal elővezettette a lovát, s miután Borisztól szárazon elbúcsúzott, elment haza. Vajjon elmenjen-e holnap a főhadiszállásra és kihívassa azt a pökhendi segédtsíztet, vagy csakugyan annyiban hagyja a dolgot? — ez volt az a kérdés, mely őt egész úton foglalkoztatta. Majd bosszúsán gondolt rá, milyen gyönyörűséggel nézné ennek az apró, gyöngé, de büszke embernek

a rémületét a pisztolya csöve előtt, majd meg csodálkozva érezte, hogy mindazok közül az emberek közül, a kiket csak ösmert, senkit sem szeretne annyira barátjának, mint azt a gyűlöletes kis segédtsztecskét.

VIII.

A Borisz és Rosztov találkozását követő napon megvolt az osztrák és az orosz csapatok fölött a tervezett csapatszemle, a melyben az Oroszországból újonnan érkezett, meg a Kutuzov vezetése alatt a hadjáratból visszatért csapatok egykép résztvettek. Ezt a szemlét a két császár, az orosz a trónörökös czárevicscsel, és az osztrák egy főherczeggel, tartotta a körülbelül nyolczvanezer főnyi szövetséges hadsereg fölött.

A gondosan kinyalt és kiöltözött csapatok már kora reggel kezdtek felvonulni és elhelyezkedtek a vár előtt elterülő térségen. Majd kibontott zászlók alatt ezer és ezer láb és szurony vonult föl s a tisztek vezényszavára megállt, ide s tova kanyargott és kisebb-nagyobb közőkkel sorakozott, miközben másféle egyenruhába öltözött gyalogos csapatokat került meg; majd egyenletes dobogással és fegyverzörgéssel kék, piros és zöld egyenruhában, fekete, pej és szürke lovakon, vidám zeneszó mellett; megjelent a lovasság; majd pedig a mozdonyokon remegő, kifényesített és csillogó ágyúinak érczes hangjával, kanócz-illatot terjesztve gördült be a gyalogság és a lovasság közé a tüzérség, s felállott a számára kijelölt helyen. Nemcsak a rendjelekkel és szolgálati övekkel ékes, teljes díszbe öltözött tábornokok, szinte a lehetlenségig befűzött köpczös derekukkal, s vörös és a galléraik által fölpeczkelt nyakaikkal, nemcsak a kikent és kifent tisztek, de minden ló, mely úgy meg volt tisztítva, hogy csillogott a szőre mint az atlasz, és nedves sörényének minden szála szinte külön volt kifésülve, mind érezte, hogy most valami olyan jelentőségteljes és ünnepélyes esemény következik, a minek a fele se tréfa. Tábornokok és közkatonák egyaránt érezték a maguk semmiségét és tudatában voltak annak, hogy ők csak

egy-egy porszem az embereknek ebben a tengerében, de egyúttal ennek a nagy egésznek egy-egy részecskéjeként érezvén magukat, hatalmuknak is tiszta tudatában voltak.

Már kora reggel elkezdődött a megieszített sürgés-forgás és készülődés, tíz órára pedig rendben volt minden, mint a parancsolat. Az óriási térségen sűrűn álltak egymás mögött a sorok. Az egész hadsereg három vonalon volt fölállítva. Legelől a lovasság, mögötte a tüzérség és leghátul a gyalogság.

A csapatok sorai közt utczához hasonló közök voltak. Ennek a hadseregnek három része: a Kutuzov-féle sereg (melynek jobb szárnyán a legelső vonalon álltak a pavlogradiak), az Oroszországból érkezett tábori és tüzércsapatok és az osztrák csapatok élesen el voltak egymástól különítve. De valamennyien egy vonalban, egyforma rendben és egységes vezetés alatt állottak.

Mint aombok közt a szél, úgy morajlott tova az izgatott suttogás: „Jönnek! Jönnek!” — ijedt hangok hallatszottak, s a csapatokon mind végighömpölygött az utolsó előkészületek hulláma.

Olmütz felől egy közeledő csoport bukkant föl a szemhatáron. Ugyanekkor, bár szélmentes nap volt, egy hirtelen támadt szélroham könnyed áramlata suhant végig a hadseregen, mely alig-alig hogy megimbolygatta a lándzsák zászlócskáit s a rúdjaik körül csavarodó kibontott zászlókat. Úgy tetszett, mintha ezzel a könnyed mozgással maga a hadsereg adott volna kifejezést az uralkodók közeledésén érzett örömének. Megcsendült egy hang: — „Vigyázz!” Utána, mint a hajnali kakasszó, minden oldalról ismétlődtek a hangok. És azután egyszeriben elcsendesült minden.

Csak a lovak topogása hallatszott a halálos csöndben. A két császár kíséretének a lovaié. Az uralkodók odaértek az egyik szárnyhoz s megharsantak az első lovasezred kürtöseinek a hangjai s a díszjelet fújták. Úgy tetszett, mintha nem is a kürtösök fújták volna, hanem az uralkodók megérkezése felett való örömében maga a hadsereg adta volna ki magából ezeket a hangokat. Ezek közül a hangok közül egyedül csak Alexandr cár fiatal

és gyöngéd hangja vált ki tisztán kivehetően. Néhány üdvözlő szót mondott, mire az első ezred hurrá-t! kiáltott, még pedig olyan hosszasan, siketítően és örömteljesen, hogy maguk az emberek is szinte megszeppentek annak a tömegnek az erejétől és sokaságától, a melynek ők is alkotórészei voltak.

Rosztov, a ki a Kutuzov-féle sereg valamelyik első sorában állott, a melyhez az uralkodó legelőször lépett oda, ugyanazt az érzést tapasztalta, mint ennek a hadseregnek minden embere, az önfeledtségnek, az erőbüszke tudatának, és az az iránt való ragaszkodásnak az érzését, a kinek ez az ünnepély köszönhető volt.

Érezte, hogy ennek az embernek egyetlen szavától függött az, hogy ez az egész óriási tömeg (és ő is, mint a tömeg egyik kis porszeme) tűzbe vagy vízbe, bűnbe, halálba vagy a legnagyobb hősiességbe rohanjon, és éppen azért lehetetlen volt nem remegnie s meg nem dermednie ennek a közeledő szónak a várakozásában.

— Hurrá! Hurrá! Hurrá! — harsant fel minden oldalról s egyik ezred a másik után a díszjel, majd a hurrá hangjaival fogadta az uralkodót. A díszjelre megint hurrá, és megint hurrá következett, mely mind fokozottabb erővel olvadt bele a siketítő zivajba.

Az uralkodó megérkezése előtt, a maga hangtalan-ságában és mozdulatlanságában, minden egyes ezred valami élettelen testnek látszott; de alig hogy az uralkodó odaérkezett, az ezred megelevenedett és annak az egész vonalnak a mentén, a mely előtt az uralkodó már ellovagolt, elkezdett ordítani. Ezeknek a hangoknak rettenetes és siketítő harsogása közepett, s a mozdulatlan, s négy-szögekben szinte kövé vált csoportok közt fesztelenül, arányosan elosztva s a mi a fő, szabadon mozgott a kíséret sok száz lovasa, legelől pedig két ember — a két uralkodó. Az emberek eme tömegének tartózkodóan szenvedélyes egész figyelme szakadatlanul ő reájuk volt összpontosítva.

A szép, fiatal Alexander czár, lovastestőr egyenruhában, háromszögletes kalapjával, kellemes arczával és nem valami erős, de tisztán csengő hangjával teljes figyelmet keltett maga iránt.

Rosztov a kürtösök közelében állott, s éles szemével már messziről fölismervén az uralkodót, figyelemmel kísérte közeledését. Mikor már vagy húsz lépésnyire közeledett hozzá és Nikolaj tisztán s a legapróbb részletekig kivehette a császár fiatal és boldog arcját, a gyöngédség és elragadtatás érzésének olyan rohama fogta el, a minőt még nem tapasztalt. Minden vonás, minden mozdulat, minden, elragadónak tetszett neki rajta.

Az uralkodó a pavlogradi ezreddel szemben megállt, valamit mondott francziául az osztrák császárnak és elmosolyodott.

Rosztov ezt a mosolyt látva, önkéntelenül maga is elkezdett mosolyogni és a szeretetnek még erőteljesebb rohamát érezte a császára iránt, a melynek valami módon szeretett volna kifejezést adni. Tudta, hogy ez lehetetlen és szinte kedve lett volna sírni. Az uralkodó maga elé idézte az ezredparancsnokot és pár szót intézett hozzá.

„Istenem! Mi történnék velem, ha az uralkodó egyszerre idefordulna hozzám!” — gondolta Rosztov; „én tán belehalnék ebbe a boldogságba”.

Az uralkodó a tisztekhez is odafordult:

— Valamennyiüknek, uraim (Rosztovnak úgy tünt föl minden szava, mintha az égből jött volna), egész lelkemből köszönöm.

Milyen boldog lett volna most Rosztov, ha meghalhatott volna a czárjáért!

— Önök, uraim, rászolgáltak a György-rendre és méltók is lesznek rá.

„Csak meghalni, meghalni érette!” — gondolta Rosztov.

Az uralkodó még valamit mondott, a mit Rosztov nem értett meg, mire a katonák kidüllesztett mellel ordították: hurrá!

Rosztov a nyereg fölé hajolva szintén teljes erejéből ordított, mintha csak bele akart volna szakadni ebbe az ordításba., pusztán csak azért, hogy kifejezést adjon az uralkodója iránt érzett végtelen elragadtatásának.

Az uralkodó még pár pillanatig állt a huszárok előtt, mintha habozott volna.

„Hogy' habozhatik a császár?“ — gondolta magában Rosztov, de később még ez a habozás is, mint minden, a mit az uralkodó csak tett, fönségesnek és elbűvölőnek tetszett előtte.

A császár habozása csak egy pillanatig tartott.

Az uralkodónak, az akkori divat szerint, hegyesorrú csizmában lévő lába hozzáért telivér sötétpej kanczájának a lágyékához, fehér keztyűs keze rendbeszedte a kantárszárakat, mire a segédtsztek rendetlenül imbolygó tengere-től kísértetve, megindult. Mind jobban és jobban távolodott, más ezredek előtt is meg-megállott és végül Rosztov a császárt körülvevő kíséret mögül már nem láthatott egyebet, mint a kalapján levő fehér tollbokkrétáját.

A kíséret urai közt Rosztov Bolkonszkijt is megpillantotta, a ki magát elhagyva és teljesen hanyagul ült a lován; Rosztovnak eszébe jutott tegnapi összekoczczanásuk s újra fölmerült benne az a kérdés, vajjon ki kell-e hívatnia vagy sem. „Természetes, hogy nem kell“, — gondolta most Rosztov... Egyáltalában érdemes-e erre gondolni és róla beszélni egy ilyen pillanatban, mint ez a mostani? A szerelem, az elragadtatás és az önfeláldozás érzésének egy ilyen pillanatában, ugyan mit számítanak a mi apró torzsalkodásaink és sérelmeink? Én ebben a pillanatban mindenkit szeretek, mindenkinek megbocsátok, — gondolta Rosztov.

Mikor az uralkodó az ezredeket csaknem mind végigjárta, a csapatok parádés lépésben kezdtek elvonulni előtte, és Rosztov, Deniszovtól ujonnan vásárolt Beduinján ülve, századának a végén, vagyis teljesen egyedül vonult el az uralkodó előtt.

Rosztov kitünő lovas lévén, még mielőtt az uralkodó elé ért volna, vagy kétszer belevágta a sarkantyúját Beduin oldalába, s szerencsésen beléugratta őt abba az eszeveszett ügetésbe, mely a tüzes Beduinok szokása volt. Beduin szintén magán érezte az uralkodó pillantását, tajtékzó száját a szügyébe vágva, a farkát lenggetve s szinte a nélkül, hogy a földet érintette volna, a levegőben repülve, kecsesen s a lábait magasan hányva és ügyesen váltogatva, pompásan suhant el az uralkodó előtt.

Maga Rosztov, a lábait hátra feszítve, a hasát behúзва, s magát a lovával szinte egy darabnak érezve, komoly, de boldog ábrázattal, mint az ördög (a mint Deniszov szokta volt mondani), úgy repült el az uralkodó előtt.

— A derék pavlogradiak! — jegyezte meg a császár.

„Istenem, milyen boldog volnék, ha azt parancsolná, hogy legott a tűzbe menjek érte“, — gondolta Rosztov.

Mikor a csapatszemle véget ért, a tisztek, úgy az újonnan érkezettek, mint a Kutuzov séregéből valók, csapatokba verődtek s elkezdtek beszélgetni a kitüntetések-ről, az osztrákokról és az egyenruhákról, az arcvonaluk-ról, Bonaparteről és különösen arról, hogy milyen rosszul fog most járni, főképpen, ha még Essen hadteste is megérkezik, és Poroszország is mi mellettünk foglal állást.

De valamennyi csoportban Alexander császárról beszéltek legtöbbit, szájról-szájra adták minden szavát minden mozdulatát és valósággal oda voltak érte.

Mindannyian csak egyet óhajtottak: az uralkodó vezénylete alatt mielőbb az ellenség ellen indulni. A czár személyes vezérlete alatt, le fognak győzni mindenkit, bárki legyen is az; úgy gondolkodott a csapatszemle után Rosztov és vele együtt a tisztek nagy többsége is.

A szemle után sokkal inkább meg voltak győződve diadalukról, mint a mennyire akár két nyert ütközet után lehettek volna.

IX.

A csapatszemlét követő napon Borisz, legjobb egyenruhájába öltözve s bajtársának, Bergnek legjobb szerencsekívánataival elhalmozva, bement Olmützbe Bolkonszkijhoz, iparkodván iránta való hajlandóságát arra kihasználni, hogy magának minél jobb helyzetet teremtsen, és különösen hogy valami előkelő személyiség mellett a segédtszti állást elnyerhesse, a mi különösen

csábító színben tűnt fel előtte. „Könnyű Rosztovnak, a kinek tízezreket küldözget az apja, úgy okoskodni, hogy ő senki fia előtt sem akar hajlongni és senkihez nem megy el lakáj-szolgálatra; de nekem, a kinek a fején kívül semmije nincs, magamnak kell megcsinálnom az előmeneteletem és nem szabad elszalasztanom az alkalmakat, hanem élnem kell velük.“

Olmützben aznap nem találta otthon Andrej herceget. De Olmütz látása, a hol a főhadiszállás volt és a diplomatai kar tartózkodott, a hol udvaroncainak és hozzátartozóinak fényes kíséretével a két uralkodó lakott, csak még inkább sarkallta azt a vágyát, hogy ebbe a magasabb világba ő is bejuthasson.

Nem ösmert senkit, és előkelő testőr egyenruhájára ellenére is úgy tetszett neki, hogy mindezek a magasabbrendű emberek, a kik pazar fogatokban, tolldíszszel, szalagokkal és rendjelekkel ékesítve ögyelegtek az utcán, hogy mindezek az udvaroncok és katonák olyan mérhetetlen magasságban állottak fölötté, a kis testőrtisztecske fölött, hogy nemcsak nem is akartak, de nem is tudhattak tudomást szerezni az ő létezéséről. Kutuzov főparancsnok lakásán, a hol Bolkonszkij után tudakozódott, mindezek a segédtsztek, sőt még a tisztiszolgák is olyan szemmel néztek rá, mintha csak tudára akarták volna adni, hogy olyan tiszttecské, mint ő, nagyon sokan ögyelegnek erre, s hogy ők már szinte torkig vannak velük. Mind a mellett, vagyis inkább éppen ennek a következtében, másnap, 15-én ebéd után megint csak bement Olmützbe, és belépve abba a házba, a melyben Kutuzov lakott, Bolkonszkij után tudakozódott. Andrej herceg otthon volt és Boriszt bevezették egy nagy terembe, a mely annakelőtte alkalmasint táncsterem volt s a melyben most öt ágy és mindenféle bútor: asztalok, székek s egy zongora állottak. Az egyik segédtsztt, mindjárt az ajtó mellett, perzsa köntösben egy asztal mellett ült és körmölt. Egy másik, a pirosképű és köpczös Neszviczkij, kezeit a feje alá dugva az egyik ágyon hevert s jóízűn nevetgélt egy tisztársával, a ki ott ült mellette az ágyon. A harmadik valami bécsi kerिंगőt játszott a zongorán, a negyedik meg hevert

és dudorászott. Bolkonszkij nem volt ott. Ezek közül az urak közül egyik se mozdult meg, a mikor Boriszt megpillantotta. Az, a ki körmölt és a kihez Borisz fordult, bosszúsan hátranézett és azt mondta neki, hogy Bolkonszkij ma ügyeletes és hogy ha beszélni akar vele, úgy azon a baloldali ajtón keresztül menjen be a fogadószobába. Borisz megköszönte az útbaigazítást és bement a fogadóterembe, a hol vagy tíz tábornok és tiszt volt együtt.

Akkor, a mikor Borisz a terembe lépett, Andrej herczeg megvetően húnnyorgatva (az udvarias kimerültségnek azzal a különös árnyalatával, mely világosan elárulta, hogy: ha nem volna kötelességem, egy pillanatra sem állanék veled szóba) éppen egy rendjeles orosz tábornokot hallgatott, a ki szinte lábújjhegyre ágaskodva, biborvörös arcának katonásan alázatos kifejezésével jelentett valamit Andrej herczegnek.

— Nagyon helyes, méltóztassék csak várakozni, — mondotta a tábornoknak oroszul, de azzal a furcsa francziás kiejtéssel, a melylyel akkor szokott beszélni, ha lenézését akarta valakivel éreztetni, és a mint Boriszt megpillantotta, rá se hederített többé a tábornokra (a ki szinte rimánkodva szaladt utána, még valamit akarván neki mondani), hanem vidám mosolylyal intvén Borisznak, odafordult hozzá. Borisz ebben a pillanatban egészen tisztán látta azt, a mit már az imént is sejtett, hogy a hadseregben azon a függelmen és fegyelmen kívül, mely a szabályzatban körül volt írva s a melyet az ezredben is ismertek, ő is ismert, volt még egy másik, sokkal ténylegesebb függelem, az, a mely ezt a biborszín arcú, kihúzott tábornokot arra készítette, hogy tiszteletteljesen várakozzék, mialatt Andrej herczeg, a kapitány, a maga gyönyörűsége szempontjából sokkal időszerűbbnek tartotta, hogy Drubeczkoj zászlótartóval beszélgessen. Borisz most, sokkal inkább, mint valaha, eltökélte, hogy nem annak a szabályzatban foglalt, hanem ennek a soha meg nem írt függelemnek megfelelően fogja a jövőben a szolgálatát intézni. Most tisztán érezte, hogy pusztán csak annak a révén, hogy őt Andrej herczeg ajánlotta, máris egyszeriben fölé kerekedett annak a tábornoknak, a ki

más körülmények közt, az arcvonalban egyszerűen megsemmisíthette volna őt, a testőr zászlótartót. Andrej herceg odament hozzá és megfogta a kezét.

— Nagyon sajnálom, hogy tegnap nem talált itthon. Egész nap ezekkel a németekkel bíbelődtem. Weihrotherrel voltunk a dispoziciókat ellenőrizni. Csuda, hogy ezek a németek milyen szörszálhasogatók!

Borisz, mintha megértette volna azt, a mire Andrej herceg, mint valami általánosan ösmert dologra célzott, elmosolyodott. Pedig most először hallotta Weihrother nevét, valamint a „dispozició“ szót is.

— Nos hát, lelkem, még mindig segédtsízt akar lenni? Azóta gondolkoztam ám az ön dolgain.

— Igen, éppen arra gondoltam, — mondotta Borisz önkéntelenül elpirulva, — hogy megkérem a főparancsnokot; Kuragin hercegtől volt is hozzá egy ajánló levél; s csak azért akartam megkérni, — tette hozzá szinte mentegetőzve, — mert attól tartok, hogy a testőrség bele se jut a tűzbe.

— Jó, jó, majd még beszélünk erről, — szólott Andrej herceg, — csak engedje meg, hogy ezt az urat bejelentsem, azután rendelkezésére állok.

Mialatt Andrej herceg elment, hogy a biborszínű tábornokot bejelentse, ez, nyilván nem osztozván Borisznak az írásba nem foglalt függelem előnyeiről táplált nézetében, úgy rámeresztette a szemeit a szemtelen kis zászlótartóra, a ki útját állta annak, hogy a segédtsízzel kibeszélhesse magát, hogy Borisz szinte kezdte kényelmetlenül érezni magát. El is fordult tőle és türelmetlenül várta, mikor tér vissza Andrej herceg a főparancsnok dolgozószobájából.

— Lássá, kedvesem, én a következőket gondoltam az ön ügyében, — szólott Andrej herceg, mikor abba a nagy terembe léptek, a melyben a zongora állott. — A főparancsnokhoz nem kell elmennie, — mondotta Andrej herceg; — ő elmondana önnek egy csomó szeretetreméltóságot, meghívná ebédre (ez, annak a bizonyos függelemnek a szempontjából nem is volna olyan rossz, — gondolta Borisz), de azért ennek kézzelfogható eredménye nem lenne semmi; hiszen itt nemsokára akár egy

egész zászlóaljra való segéd- és parancsörtszt lesz együtt. Hanem ezt fogjuk tenni ni: van nekem egy jó barátom, egy pompás ember, Dolgorukov szárnysegéd; és bár lehet, hogy önnek erről nincsen tudomása, de most úgy áll a dolog, hogy Kutuzov az ő vezérkarával és mivelünk együtt annyi, mint a semmi: most minden a császár körül forog, így tehát el fogunk menni Dolgorukovhoz, a kivel amúgy is van valami dolgom, s a kinek beszéltem is már önről; ott azután meglássuk, nem talál-e ő valami módot arra, hogy önt maga körül, valahol ott a maga közelében elhelyezze.

Andrej herczeg mindig szinte fölvidult, mikor arról volt szó, hogy valami fiatal embert támogasson és neki a világi siker elérésében segítségére lehessen. Ennek a támogatásnak az ürügye alatt, a melyet, büszkeségből, a maga számára soha se vett igénybe, közel érezte magát ahhoz a körhöz, mely a sikereket osztogatta, s mely őt úgy vonzotta. Nagyon szívesen fölkarolta hát Boriszt és elment vele Dolgorukov herczeghez.

Már késő este volt, mikor beléptek abba az olműtzi palotába, a melyet a császárok és hozzátartozóik foglaltak el.

Ugyanaz nap haditanács is volt, a melyen a Hofkriegrath minden tagja és a két császár is részt vett. A haditanácsban az öregek, Kutuzov és Schwarzenberg herczeg nézete ellenére elhatározták, hogy haladéktalanul támadnak, és följánlják Bonapartenak a döntő ütközetet. A haditanács éppen akkor ért véget, mikor Andrej herczeg Borisz társaságában a palotába lépett, hogy Dolgorukov herczeget fölkeresse. A főhadiszállás valamennyi tagja a fiatalok pártjának a győzelmével végződött haditanácsnak a varázsa alatt állott. A habozókat, a kik azt tanácsolták, hogy egyelőre, minden támadás nélkül, várakozó álláspontra helyezkedjenek, oly egyértelműséggel lehurrogták, s érveiket a támadás előnyeinek olyan kétségbevonhatatlan bizonyítékaival döntötték meg, hogy az, a miről a tanácskozás folyt, tudniillik: a jövő ütközet, és kétségkívül győzelem is, már nem is eljövendőnek, hanem szinte elmúltnak látszott. Minden előny a mi részünkön volt. Óriási, a Napoleonét kétség-

kívül felülmúló haderőink egy helyen voltak összpontosítva, a csapatokat lelkesítette az uralkodók jelenléte, úgy, hogy szinte vágyakoztak az ütközet után; azt a stratégiai pontot, a melyen működnünk kellett, a csapatok vezére, Weihrother osztrák tábornok, a legapróbb részletekig ösmerte (a szerencsés véletlen úgy akarta, hogy az osztrák csapatok a múlt évben ott tartották hadgyakorlatukat, a hol most a francziákkal megütközendők voltak), a legapróbb részletekig ismeretes volt és térképfelvételeken is szemlélhetővé volt téve az egész terep, és Bonaparte, a ki nyilván el volt gyengülve, mindaddig semmibe se kapott. Dolgorukov, a ki a támadás egyik leglelkesebb híve volt, csak az imént tért vissza a haditanácsból, fáradtan, elgyötörve, de élénken és büszkén a kivívott diadalra. Andrej herczeg bemutatta neki pártfogolt bajtársát, de Dolgorukov, bár szívélyesen és erősen kezet szorított vele, semmit se szólt Borisznak, és nyilván nem lévén ereje tartózkodni azoknak a gondolatoknak a közlésétől, a melyek most leginkább foglalkoztatták, francia nyelven így szólt Andrej herczeghez:

— No, kedvesem, micsoda kemény harcunk volt ma! Csak adja Isten, hogy az, a mi ennek a következése lesz, épp oly diadalmas véget érjen. De, — mondotta élénken és szakgatottan, — kénytelen vagyok beösmerni az osztrák hadsereggel, és különösen Weihrotherrel szemben egy nagy hibámat. Micsoda pontosság, micsoda részletesség, a terepnek micsoda ösmere, az eshetőségeknek, a körülményeknek és a legapróbb részleteknek micsoda előrelátása! Nem, édes lelkem, a mi helyzetünknel kedvezőbbet még csak képzelni se lehet. Az osztrák pontosság, karöltve az orosz hősiességgel, mit akarunk még többet.

— Ezek szerint tehát a támadás véglegesen el van határozva? — kérdezte Bolkonszkij.

— És tudja-e, kedvesem, nekem határozottan úgy tetszik, hogy Napoleon kizökkent a kerékvágásból. Azt tudja, hogy a császár ma levelet kapott tőle. — Dolgorukov jelentőségteljesen elmosolyodott.

— Ugyan! És vajjon mit ír? — kérdezte Bolkonszkij.

— Hát ugyan mit írhat? — Tradiridira, stb., mind csak azért, hogy időt nyerjen. Én azt mondom önnek, hogy ő a kezünkben van: ez bizonyos! De a legmulatságosabb a dologban az, — mondotta, egyszerre kedélyesen elmosolyodva, — hogy sehogy' se tudták kieszelni, hogy' címezzék neki a választ? Ha már nem a konzulnak, akkor természetesen még kevésbbé a császárnak, hanem, én azt hiszem, egyszerűen Bonaparte tábornoknak.

— De a közt, hogy ne ismerjék el Bonapartét császárnak, s hogy őt egyszerűen tábornoknak nevezzék, — van ám különbség, — jegyezte meg Bolkonszkij.

— Hiszen éppen ez az, — mondotta Dolgorukov s mosolyogva félbeszakította őt. — Ösmeri Bilibint, a ki rendkívül okos ember, ő azt ajánlotta, hogy így címezzék: „a bitorlónak s az emberi nem ellenségének“. — Dolgorukov hangosan felkaczagott.

— Csak ennyit? — jegyezte meg Bolkonszkij.

— De azért Bilibin egy komoly címzést is talált. Nem hiába okos és éleseszü ember...

— Hogy-hogy?

— A francia kormány fejének, au chef du gouvernement français, — mondotta Dolgorukov komolyan és örömmel. — Ez jó, nemde?

— Jó, de neki aligha fog tetszeni, — jegyezte meg Bolkonszkij.

— Sőt nagyon is! A bátyám ösmeri őt, nem egyszer ebédelt nála, a mostani császárnál, Párisban, és azt mondta, hogy soha még finomabb és ravaszabb diplomatát nem ösmert: tudja, a francia ügyesség és az olasz alakoskodás vegyüléke! Ösmeri azt a dolgát Markov gróffal? Az egyetlen Markov gróf volt az, a ki banni tudott vele. Ösmeri a kendő-históriát? Pompás valami! — És a bőbeszédű Dolgorukov, hol Boriszhoz, hol Andrej herceghez fordulva elmondta, a mint Bonaparte, ki akarván próbálni Markovot, a mi követünket, szándékosan elejtette előtte a kendőjét, s nyilván azt várván, hogy Markov majd fölveszi, megállt előtte és rábámult, Markov azonban legott elejtette a maga kendőjét is, s ezt fölvevén, Bonaparteét otthagya a földön.

— Ez igazán pompás, — mondotta Bolkonszkij, — de lássa, herczeg, én azért jöttem, hogy ennek a fiatal embernek az érdekében megkérjem valamire. Arról van szó... — De Andrej herczeg nem fejezhette be, belépett egy segédtsízt, a ki Dolgorukov herczeget a császárhoz hívta.

— Óh, milyen bosszúság! — szólott Dolgorukov, hamarosan fölkelt és kezét szorított Andrej herczeggel és Boriszszal. — Jól tudja, hogy én örömetest kész vagyok tőlem telhetőleg mindent megtenni úgy önért, mint ezért a kedves fiatal emberért. — A kedélyes, őszinte és élénk könnyelműség kifejezésével az arcán, még egyszer megszorította a Borisz kezét. — De a mint látja... a viszontlátásra!

Boriszt izgatta a legfelsőbb hatalomhoz való ama közelségnek a gondolata, a melyben ebben a pillanatban érezte magát. Itt közvetlen érintkezésben tudta magát azokkal a rugókkal, a melyek mindazoknak a tömegeknek hatalmas mozdulatait igazgatták, a melyekben, az ő ezrede keretén belől, ő is egy apró, engedelmes és jelentéktelen kis részecskének érezte magát. Dolgorukov herczeg után ők is kiléptek a folyosóra, és találkoztak egy polgári ruhába öltözött, alacsony termetű, okos arcú emberrel, a ki a császár szobájának ugyanazon az ajtaján jött kifelé, a melyen Dolgorukov belépett, s a kinek élesen előreálló álla különös elevenséget és fürgeséget kölcsönzött az arcz kifejezésének. Ez az alacsonytermetű ember, mint jó ösmerőst, fejbiczczentéssel üdvözölte Dolgorukovot, de mereven hideg pillantással mérte végig Andrej herczeget s egyenesen felé tartott, nyilván arra számítván, hogy Andrej herczeg majd vagy üdvözli őt, vagy kitér előle. De Andrej herczeg sem egyiket, sem a másikat nem tette; bosszúság tükröződött az arcán s elfordulva ment tovább a folyosón.

— Ki ez? — kérdezte Borisz.

— Ez egyike a legtekintélyesebb, de reám nézve legkellemetlenebb embereknek. Ez Csartorizsszkij Adam herczeg, külügyminiszter. Ime, ilyen emberek, — mondotta Bolkonszkij mély sóhajtással, melyet nem tudott

elfojtani, mikor a palotából kiléptek, — ime, ilyen emberek intézik a nemzetek sorsát.

Másnap reggel a csapatok útra keltek, és Borisz az austerlitz-i ütközetig nem találkozott többé se Bolkonszkijval, se Dolgorukovval, s így egy ideig még megmaradt az izmaili ezredben.

X.

Tizenhatodikának a hajnalán, Deniszov százada, a melyben Rosztov Nikolaj is szolgált, s a mely Bagration herceg seregéhez tartozott, éjjeli szállásáról, mint mondták, „munkába“ indult, s alig hogy a többi hadoszlopok mögött egy versznyi útat megtett, az országúton megállt. Rosztov látta, a mint mellettük előre siettek a kozákok, a huszárok első és második százada, gyalogos zászlóaljok és tüzérek, továbbá Bagration és Dolgorukov tábornokok a segédtszűtjeikkel. Minden rémülete, mely mint annakelőtte, most is erőt vett rajta az ütközet előtt, minden belső tusája, a melylyel magában ezt a rémületet leküzdötte, s minden arra irányuló ábrándja, hogy milyen huszárosan kitünteti majd magát ebben az ütközetben, — kárba veszett. Az ő századuk hátramaradt tartaléknak, és Rosztov Nikolaj unatkozva és lehanyagoltan töltötte el ezt a napot. Reggel kilencz órakor tüzelést és hurráh-kiáltásokat hallott maga előtt, látta a velük szembe jövő sebesülteket (nem valami sokan voltak) és végre látta, a mint egy szotnya kozáktól körülvéve egy egész francia lovascsapatot kísértek visszafelé. Az ütközet nyilván eldőlt és minden valószínűség szerint csak kisebb jelentőségű volt és szerencsésen végződött. A visszatérő katonák és tisztok fényes győzelemlől, Vischau városának az elfoglalásáról és egy teljes francia lovasszázad foglyul ejtéséről beszéltek. Az erős éjjeli fagy után derült és napos lett az idő, s az őszi nap csillogása összeolvadt a győzelem hírével, a melyet nemcsak a benne résztvevők adtak szájról-szájra, de a melyet a Rosztov mellett ide s tova vonuló katonák, tisztok, tábornokok és segédtszűtkek örömteljes arczkifeje-

zése is elárult. Annál inkább szorult Nikolaj szíve, a ki bár hasztalanul, átélte az ütközet előtt való félelem minden borzalmát, ezt a vidám napot is teljes tétlenségben volt kénytelen eltölteni.

— Vosztov, jev ide, igyunk egyet búfelejtésül! — kiáltott rá Deniszov, a ki egy palaczkkal és valami harpnivalóval a kezében letelepedett az út szélére. A tisztek falatozva és beszélgetve csoportba verődtek Deniszov éléskamrája körül.

— Itt hoznak még valakit! — szólott a tisztek egyike, egy fogoly francia dragonyosra mutatva, a kit gyalog kísért két kozák. Egyikük kantáron vezette a foglyul ejtett francia szép és erős lovát.

— Add el azt a lovat, — kiáltott rá Deniszov a kozákra.

— Ha parancsolja, nagyságos uram...

A tisztek fölálltak és körülvették a kozákokat s a fogoly francziát. A francia dragonyos egy elzászi fiatal fickó volt, a ki németes kiejtéssel beszélte a francia nyelvet. Szinte lihegett az izgatottságtól, piros volt az arca és francia szót hallván, hol egyikhez, hol másikhoz fordulva, legott szóba eredt a tisztekkel. Elmondta, hogy aligha fogták volna el; hogy ő nem oka annak, hogy elfogták, hanem a káplárja, a ki elküldte őt, hogy hozza el a nyeregtakarókat, bár ő figyelmeztette őt, hogy ott már oroszok vannak. És minden szavához hozzátette: a lovacskámmal pedig kíméletesen bánjanak, — s megsimogatta a lovát. Nyilvánvalón nem egészen volt tisztában azzal, hol van. Hol mentegetőzött azért, hogy elfogták, hol a saját fölebbvalóit gondolván maga előtt, váltig erősítette a szolgálatban való pontosságát és buzgóságát. A mi elővédünkhöz magával hozta a francia csapatok légkörének teljes frissességét, mely mi előttünk annyira idegen volt.

A kozákok két arany tallérért odaadták a lovat, melyet Rosztov vett meg, a ki most pénzhez jutván, a leggazdagabb volt a tisztek között.

— Csak kíméld azt a lovacskát! — szólott az elzászi jóságosan Rosztovhoz, mikor a lovát a huszárnak átadták.

Rosztov mosolyogva megnyugtatta a dragonyost és pénzt is adott neki.

— Alé, alé! — mondotta a kozák, miközben a karjánál fogva tuszkolta tovább a foglyát.

— A császár, a császár! — hallatszott egyszerre a huszárok soraiban. Mindenki futott, sietett és Rosztov néhány fehér tollbokrétás lovast látott közeledni az úton. Egy pillanat alatt a helyén volt mindenki és várt.

Rosztov se nem tudta, se nem érezte, hogy' került vissza a helyére és hogy' ült föl a lovára. Egy pillanat alatt elmúlt azon való sajnálkozása, hogy nem vett részt az ütközetben, valamint az a köznapi hangulata, melyet a tétlenül szemlélődő emberek körében érzett; egy pillanat alatt megszűnt magára gondolni, s egész lényét betöltötte az uralkodó közelsége által földidézett boldogság érzése. Már maga e közelség által megjutalmazottnak érezte magát az egész mai nap elvesztéseért. Boldog volt, mint a szerelmes, a ki kibőjtölte a várva várt találkozást. Nem mert körülnézni a sorban, de a nélkül, hogy körülnézett volna, ösztönszerűleg megérezte az ő közeledését. S ezt nem pusztán a közeledő lovas-csapat lovainak a dobogásából, hanem onnan is érezte, hogy minél közelebb ért a császár, annál derültebb, örömteljesebb, jelentőségtejjesebb és ünnepélyesebb lett körülötte minden. Mind közelebb és közelebb jött ez a — Rosztovra nézve — nap, szelid és fönséges világosság fényét árasztva maga körül, s ime már érzi is, hogy őt is érintik azok a sugarak, s hallja a hangját, — ezt a gyöngéd, nyugodt, magasztos és egyúttal olyan egyszerű hangot. A mint Rosztov érzése szerint illett is, halálos csönd lett, és ebben a csöndben megcsendült az uralkodó hangja.

— A pavlogradi huszárok? — kérdezte.

— A tartalék, Fölség! — felelt valakinek a hangja, mely annyira emberinek hangzott az után az emberfölötti hang után, mely azt kérdezte volt: — A pavlogradi huszárok?

Az uralkodó odaért Rosztovhoz és megállt. Még sokkal szebb volt az arcza, mint most harmadnapja azon a hadiszemlén. Olyan vidámság és fiatalság, olyan ártatlan fiatalság áradt szét róla, mely szinte gyermekes, ti-

zennégyesztendős dévajagra emlékeztetett, de azért ez az arcz mégis a fölséges császár arcza is volt. A mint a századon végignézett, véletlenül találkoztak a szemei Rosztov szemeivel és nem több, mint két másodperczig megpihentek rajtuk. Vajjon megértette-e az uralkodó, hogy mi ment végbe Rosztov lelkében (Rosztovnak úgy tetszett, hogy mindent megértett), azt nem tudni, de két szemével vagy két másodperczig belenézett Rosztov arczába. (Lágy és szelid fény áradt szét belőlük.) Azután egyszerre fölrántotta a szemöldökeit, bal lábát egy hirtelen mozdulattal belevágta a lova oldalába és elvágatott.

A fiatal uralkodó nem tudta elfojtani azt a vágyát, hogy az ütközetnél jelen legyen, s az udvarának minden aggodalma ellenére is, tizenkét órakor elvált a harmadik hadoszloptól, a melynél eddig tartózkodott és odalovagolt az elővédhez. Még a huszárokig sem jutott el, mikor egyszerre több segédtszettel is találkozott, a kik hírül hozták az ütközet szerencsés kimenetelét.

Az ütközetet, mely mindössze abból állott, hogy elfogtak egy francia lovasszázadot, a francziák fölött aratott fényes győzelemnek kürtölték ki, s azért az uralkodó és az egész hadsereg, különösen addig, a míg a löporfüst nem oszlott el a csatatérről, szentül hitte, hogy az egész francia haderő le van verve, s akarata ellenére kénytelen visszavonulni. Pár perczczel azután, hogy az uralkodó ottjárt, a pavlogradiak hadosztályát előre vezényelték. Vischauban, egy kis német városkában, Rosztov még egyszer látta az uralkodót. A városka főterén, a melyen az uralkodó megérkezéseig elég erős tüzelés folyt, néhány halott és sebesült hevert, a kiket még nem volt idejük eltakarítani. Az uralkodó, a kit katonákból és nem katonákból álló kíséret vett körül, ezúttal egy világospej angol kanczán — egy másikon, mint a csapatszemle alkalmával, — ült, és kissé oldalt fordulva kecses mozdulattal odatartotta arany lorgnette-jét a szemeihez s elnézett egy csákó nélkül s vérző fejfel hanyattfekvő katonát. A sebesült katona oly piszkos, durva és visszataszító volt, hogy Rosztovot bántotta a császárhoz való közelsége. Rosztov látta, a mint az uralkodó kissé görnyedt vállai, mintha a hideg futott volna keresztül rajtuk, meg-

rázkódtak, látta, a mint bal lábával görcsösen kezdte sarkantyúzni a lova oldalát, s a mint az iskolázott ló egykedvűen nézett körül és nem mozdult a helyéről. Egyik segédtszót leugrott a lováról, megfogta a sebesültet a hóna alatt és fölsegítette őt egy időközben előteremtett hordágyra. A katona nagyokat nyögött.

— Lassabban, lassabban, hát nem lehet lassabban? — mondotta a császár, a ki szemlátomást jobban szenvedett, mint az a haldokló katona és tovább ment.

Rosztov látta a könnyeket, melyek az uralkodó szemébe szöktek, és hallotta, a mint távozás közben francziául így szólt Csartorizsszkij-hez:

— Milyen szörnyű a háború, de milyen szörnyű!

Az elővéd csapatai Vischau előtt helyezkedtek el az ellenséges csatárlánczczal szemben, mely az egész nap folyamán a legcsekélyebb tüzelésre már átengedte nekünk a teret. Az elővéddel közölték a császár köszönetét, kitüntetésekkel helyeztek kilátásba és a legénység közt kettős adag pálinkát osztottak ki. Még vidámabban pattogtak az őrtüzek s még hangosabban visszhangzottak a katona dalok, mint előttevaló éjszaka. Deniszov ekkor éjjel ünnepelte őrnagygyá történt előléptetését, és Rosztov, a ki már kissé kapatos volt, a mulatság végén felköszöntőt mondott az uralkodó egészségére, de „nem az uralkodó-császár ő felsége egészségére, mint a hogy' a hivatalos lakomákon szokták, — úgymond, — hanem a jószágos uralkodó, az elragadó és nagy ember egészségére igyunk és a francziákon aratandó biztos győzelmünkre!”

— Ha már azelőtt is derekasan verekedtünk, — mondotta, — és nem eresztettük át a francziákat, mint Schöngrabennál is, mi lesz most, a mikor ő vezet bennünket? Meghalunk valamennyien, édes örömet meg halunk érte. Ugy-e uraim? Lehet, hogy nem jól beszélek, sokat ittam, de én úgy érzem és önök azt hiszem szintén. Első Alexander egészségére! Hurrá!

— Hurrá! — csendült meg a tisztek lelkes hangja. És az öreg Kirszten százados épp oly lelkesen és nem kevésbé őszintén kiáltott, mint a húszéves Rosztov.

Mikor a tisztek kiitták a borukat és összetörték a poharaikat, Kirszten másokat töltött s egy ingben és lovaglónadrágban, pohárral a kezében, odament a katonák őrtüzeihez, és fönséges pose-ba vágva magát, a kezével hadonászva, hosszú, ősz bajúszával, szétnyílt inge alól kilátszó fehér mellével odaállt a tüzek fényébe.

— Fiúk, az uralkodó, Ő Felsége egészségére, és az ellenségeink fölött való győzelemre, hurrá! — kiáltotta öreges, de azért derék, huszáros baritonján.

A huszárok mind odasiettek és hangos kiáltással válaszoltak.

Késő éjszaka, mikor valamennyien elszéledtek, Deniszov, az ő rövid kezével megveregette kedvenczének, Rosztovnak a vállát.

— No lám, a hábovúban nincs kibe beleszevetni, beleszevetett hát a czávba, — mondotta.

— Deniszov, ezzel ne tréfálj, — kiáltott föl Rosztov, — ez olyan magasztos, olyan gyönyörű érzés, olyan . . .

— Hiszen, hiszen pajtás magam is osztozom benne és helyeslem is . . .

— Nem, te ezt nem érted! — És Rosztov fölkelt és elbolyongott az őrtüzek közt, arról álmodozván, milyen boldogság volna most, az étellel nem törődve, az uralkodó szemeláttára meghalni. Valósággal szerelmes volt a czárba is, az orosz fegyverek dicsőségébe és a jövő diadal reményébe is. És nem ő volt az egyetlen, a kiben azokban az emlékezetes napokban, az austerlitzi csata előtt, meg volt ez az érzés: az orosz hadsereg kilencztizedrésze, habár tán kevesebb lelkesedéssel, de szerelmes volt akkor a czárba és az orosz fegyverek dicsőségébe.

XI.

A következő napon az uralkodó Vischauban maradt. Villier udvari orvost több ízben hívták hozzá. A főhadiszálláson és a közelebb állomásozó csapatok közt az a hír terjedt el, hogy a császár beteg; nem evett semmit, s mint a hozzá közel állók beszélték, rosszul is aludt

az éjjel. Ennek a gyöngélkedésnek az a mély benyomás volt az oka, a melyet az uralkodó érzékeny lelkére a sebesültek és halottak látása tett.

Tizenhatodikán hajnalban az előrsök egy francia tisztet kísérték Vischauba, a ki a békekövetek fehér zászlójával jött és találkozót kért az orosz uralkodóval. Ez a tiszt Savary volt. Az uralkodó csak az imént aludt volt el s azért Savarynak várakoznia kellett. Délben az uralkodó elé bocsátották Savary-t, a ki egy órára rá Dolgorukov herczeggel együtt visszalovagolt a francia hadsereg előőrseihez.

Úgy hallatszott, hogy Savary küldetésének az volt a célja, hogy találkozót eszközöljön ki Alexander czár és Napoleon között. A személyes találkozást azonban az egész hadsereg öröme és büszkeségére visszautasították és a czár helyett Dolgorukov herceget, a vischaut győzöt küldték ki, hogy Napoleonnal arra az esetre, ha a tárgyalások célja, minden várakozás ellenére, a béke őszinte óhaja volna, tárgyalásba bocsájtkozzék.

Este Dolgorukov visszajött, egyenesen az uralkodóhoz ment és sokáig volt vele egyedül.

November 18-ikán és 19-ikén a csapatok még két napi járást mentek előre s az ellenséges előrsök rövid csatározás után visszavonultak. A hadsereg magasabb körökben november 19-ikén délben feltűnő és izgatott mozgólódás volt észlelhető, mely eltartott másnap, november 20-ikán reggelig, a mely napon a hadviselő felek megvívták az annyira emlékezetes austerlitz-i ütközetet.

Tizenkilencedikén délig ez a mozgólódás, ez az élénk eszmecsere és lőtás-futás, valamint a segédtestek ide s tova küldözgetése, csak a két császár főhadiszállására szorítkozott, de ugyanaznap délután átterjedt Kutuzov főhadiszállására és a hadoszlop-parancsnokok törzskarára is. Estére a segédtestek révén kiterjedt a hadsereg minden részére és tizenkilencedikéről huszadikára virradó éjjel, éjjeli szállását elhagyva, mint valami óriási, kilencz versztes szalag, az egész nyolczvan-ezer főnyi szövetséges hadsereg hangos szóval fölkerelkedett és megindult előre.

Az az öntudatos mozgás, mely a császárok főhadi-

szállásán már hajnalban elkezdődött, s az egész további mozgalomnak irányt adott, olyan volt, mint egy nagy toronyóra középső kerekének az első mozdulata. Lassan megmozdult az első kerék, majd megindult a második, a harmadik, s utánna mind gyorsabban és gyorsabban forgásnak indultak a kerekek, a görgős-csigák, a fogaskerekek, megszólalt a harangjáték, kiugrottak a figurák, s szabályosan elkezdtek mozogni a mutatók, melyek ennek az egyöntetű mozgásnak az eredményét mutatták.

Valamint az óra gépezetében, úgy egy-egy hadművelet gépezetében is az egyszer megindult mozgás feltartóztathatlanul folyik tovább a végső eredményig, a gépezetnek azok a részei pedig, a melyeknek a mozgására még nem kerül a sor, rendületlenül mozdulatlanok. Fogáikkal egymásba kapaszkodva sivítanak a kerekek, a sebes pergéstől zúgnak a görgős-csigák, a szomszéd kerekek pedig éppoly nyugodtan és mozdulatlanul állanak, mintha évszázadokon át készek volnának ebben a dermedt mozdulatlanságban megmaradni; de elérkezik a kellő pillanat, megmozdul egy emeltyű s a mozgás kényszerének engedve, recsegve pöndörödik tova a többi kerék is és beleolvad az egységes munkába, melynek célja és eredménye teljesen ösmeretlen előtte.

Valamint az órán a számtalan különféle kerék és csiga szövevényes mozgásának az eredménye mindössze csak az időt jelző mutatók egyenletes előrehaladása, úgy az egymással szemben álló százhatvanezer főnyi orosz és francia hadsereg szövevényes emberi mozdulatainak, a bennük résztvevő emberek minden szenvedélyének, vágyainak, megbánásainak, megalázkodásainak, szenvedéseinek, ki-kitörő büszkeségének, rémületének és elragadtatásának egyetlen eredménye, a „három császár ütközete“ néven ismert austerlitz-i ütközetnek elvesztése, vagyis az emberiség történelmének a számlapján mozgó világtörténelmi mutatónak lassú előrehaladása volt.

Andrej herczeg, mint ügyeletes, ezen a napon szakadatlanul ott volt a főparancsnok mellett.

Este 6 órakor Kutuzov megjelent a császárok főhadiszállásán és egy kis időt töltvén a császárnál, Tolstoj gróf udvari főmarsallhoz ment.

Bolkonszkij fölhasználta ezt az időt s elment Dolgorukovhoz, hogy a küszöbön álló támadásról egyet-mást megtudjon tőle. Andrej herczeg érezte, hogy Kutuzovot megzavarta és bántja valami, hogy viszont ő vele meg a főhadiszálláson elégedetlenek, s hogy a császári főhadiszállás emberei olyan hangot használnak vele szemben, mintha olyasvalamit tudnának, a mit a többiek nem tudnak; már csak ezért is szeretett volna Dolgorukovval beszélni.

— Isten hozta, kedvesem, — mondotta Dolgorukov, a ki Bilibinnel éppen tea mellett ült. — Nagy czéczó lesz ám holnap. Mit csinál az öreg? Rosszkezdű?

— Azt éppen nem mondom, hogy rosszkezdű, de úgy tetszik, szeretné, ha végre őt is meghallgatnák.

— De hiszen a haditanácsban meghallgatták, s ha cselekvés mellett szól, meg is fogják hallgatni; de most, a mikor Napoleon a legjobban retteg a döntő ütközettől, még tovább habozni és várni, igazán lehetetlen.

— Ön tehát látta őt, — szólott Andrej herczeg. — Nos, milyen hát az a Bonaparte? Milyen benyomást tett önre?

— Igen, láttam és meggyőződtem róla, hogy a világon mindennél jobban fél a döntő ütközettől, — ismételte Dolgorukov, a ki nyilván nagyra volt ezzel az általános következtetéssel, a melyet Napoleonnal való találkozásából levont. — Hiszen ha nem félne az ütközettől, miért kívánta volna ezt a találkozást, miért kívánt volna tárgyalásokat, s a mi a fő, miért vonulna vissza, mikor a visszavonulás annyira ellenkezik az ő hadviselési rendszerével? Higyje el nekem, fél, retteg a döntő ütközettől, érzi, hogy ütött az órája. Ezt én mondom önnek.

— De mondja hát el, kicsoda, micsoda az a Napoleon? — kérdezte ismét Andrej herczeg.

— Egy szürkeköpönyeges ember, a ki nagyon szeretne volna, hogy „felséged“-nek címezzem, de a ki legnagyobb keserűségére semmiféle címzést se tudott belőlem kicsikarni. Íme, ilyen ember ő, semmivel se több, — felelt Dolgorukov s mosolyogva pillantott Bilibinre.

— Az öreg Kutuzov iránt érzett nagyrabecsülésem mellett is, — folytatta, — szép kis emberek volnánk

valamennyien, ha még tovább várnánk és alkalmat adnánk neki, hogy kerekét oldjon, vagy rászédjen bennünket, most, a mikor bizton a kezeink közt van. Nem, nem szabad megfélelkezniünk Szuvarovról és az ő elveiről: — soha sem engedni magát megtámadtatni, hanem mindig támadni. Higye el, a háborúban a fiatal emberek energiája sokszor sokkal biztosabban megmutatja a helyes utat, mint az öreg emberek minden tapasztalása.

— De hát milyen hadállásból intézzük ellene a támadást? Én ma előrsön voltam, de nem tudtam eldönteni, vajjon hol van a fő ereje összpontosítva, — jegyezte meg Andrej herczeg. Szerette volna elmondani Dolgorukovnak a roham tervezetét, úgy, a mint azt ő helyesnek gondolja.

— Oh, hisz' az tökéletesen mindegy, — szólalt meg Dolgorukov szaporán, miközben fölkel s kiterített egy térképet az asztalra. — Minden eshetőséget számbavettünk: ha Brünn körül van . . .

És Dolgorukov herczeg sebesen és meglehetősen homályosan elmondta Weihrother oldalmozgásának a tervét.

Andrej herczeg ellenvetésekkel állt elő és kifejtette a maga tervét, mely épp oly jó lehetett, mint a Weihrotheré, csak az volt a hibája, hogy a Weihrotherét már jóváhagyták. Abban a pillanatban, a mint Andrej herczeg elkezdte annak a tervnek a fogatkozásait és a magáé-
nak az előnyeit bizonyítgatni, Dolgorukov herczeg nem is ügyelt tovább rá, és szórakozottan nézett nem a térképre, hanem Andrej herczeg arczába.

— Egyébiránt Kutuzovnál ma megint lesz haditanács: ott mindezt kifejtheti, — mondotta Dolgorukov.

— Azt meg is fogom tenni, — szólott Andrej herczeg és elment a térkép mellől.

— De mit is aggódnak az urak? — kérdezte Bilibin, a ki mindedig derült mosolylyal hallgatta a vitát, és most nyilván valami tréfára készült. — Akár diadal, akár vereség lesz a holnapi nap eseménye, az orosz fegyverek dicsősége mindenképpen biztosítva van. Az ön Kutuzovja kivételével, egyetlen hadtestparancsnok sincs — orosz. A parancsnokok: Wimpfen tábornok úr,

Langeron gróf, Lichtenstein herczeg, Hohenlohe és még valami Prisprsprs, vagy micsoda lengyel.

— Hallgasson maga rossz nyelvű, — szólott rá Dolgorukov. — Nem igaz, mert már két orosz is van: Miloradovics és Dohturov, volt egy harmadik is, Arakcsejev gróf, de neki gyöngék az idegei.

— De úgy tetszik, Hilarionovics Mihail már kijött, — szólott Andrej herczeg. — Sok szerencsét és minden jót, uraim, — tette hozzá, s miután Dolgorukovval és Bilibinnel kezet szorított, kiment.

Andrej herczeg, mikor hazafelé mentek, nem állhatta meg, hogy meg ne kérdezze a szótlanul mellett ülő Kutuzovot, vajjon mi a véleménye a holnapi ütközetről.

Kutuzov szigorú pillantást vetett a segédtszjtjére és rövid hallgatás után így szólt: — Az én véleményem az, hogy a holnapi ütközetet el fogjuk veszíteni, s ezt meg is mondtam Tolsztoj grófnak, s megkértem, hogy az uralkodóval is közölje. És mit gondolsz, mit felelt nekem erre? „Kedves tábornok! Én rizszsel és kotlettekkel foglalkozom, a hadműveletek meg az ön dolga“. Úgy ám . . . Ezt felelték nekem!

XII.

Este tíz órakor Weihrother a terveivel együtt áment Kutuzov szállására, a hova a haditanács össze volt hívva. A hadtestparancsnokok mind meg voltak idézve a főparancsnok elé és az egy Bagration herczeg kivételével, a ki kijelentette, hogy nem jön el, a kitüzött órában valamennyien meg is jelentek.

Weihrother, a ki a tervezett ütközetnek teljhatalmú intézője volt, a maga elevenségével és hebehurgyaságával kiáltó ellentéte volt az elégedetlen és álmos Kutuzovnak, a ki csak kelletlenül töltötte be a haditanács elnöki és vezető tisztét. Weihrother nyilvánvalóan úgy érezte, hogy voltaképpen ő a feje annak a mozgalomnak, mely immár szinte fékezhetetlenné kezdett válni. Olyan volt, mint a szekérbe fogott ló, mely szekerstől együtt rohan a lejtőn lefelé. Ő vezette-e a mozgalmat, vagy ez

hajtotta-e őt, azt nem tudta, de a képzelhető legnagyobb gyorsasággal rohant előre, a nélkül, hogy ideje lett volna megfontolni, mire vezet ez a nagy rohanás. Weihrother akkor este két ízben személyesen künn járt az ellenség előőrsei körül, két ízben volt jelentést tenni a két uralkodónál és tanácskozott is velük, volt az irodájában is, a hol német nyelven tollba mondotta az ütközet diszpozícióját. Most pedig teljesen kimerülve jött Kutuzovhoz.

Nyilván annyira el volt foglalva, hogy még az udvariasságról is megfeledkezett a főparancsnokkal szemben: mindúntalan félbeszakította, szaporán, homályosan beszélt, a nélkül, hogy a szemébe nézett volna annak, a kivel beszél, nem felelt a hozzáintézett kérdésekre, tele volt föcsölve sárral s szájalmas, elgyötört, zavart, de együttal elbizakodott és büszke benyomást tett.

Kutuzov Osztralicz közelében, egy kis nemesi kastélyban volt bekvártélyozva. Kutuzov, Weihrother és a haditanács tagjai a főparancsnok dolgozószobájává átalakított nagy fogadóteremben gyültek össze. Teáztak. Már csak Bagration herceget várták, hogy a tanácsot megnyissák. Nyolcz órakor megérkezett Bagration parancsörtszjtje, azzal a hírrel, hogy a herceg nem jöhet. Andrej herceg bejött, hogy ezt a főparancsnoknak megjelentse és fölhasználván azt, hogy Kutuzov már előbb megengedte neki, hogy a haditanácskozáson jelen lehessen, a szobában maradt.

— Bagration herceg nem jött el, így hát elkezdhetjük, — szólott Weihrother s miután hamarosan felugrott a helyéről, odalépett az asztalhoz, a melyen Brünn környékének egy óriási térképe volt kiterítve.

Kutuzov kigombolt egyenruhában, a melynek galérja alól mintegy kiszabadulva kandikált ki kövér nyaka, egy nagy karosszékből ült, és öreges kezeit a szék két karfáján pihentetve, szinte szunnyadozott. Weihrother hangjának a hallatára nagy nehezen kinyitotta egyetlen szemét.

— Ügy, ügy kérem, csak tessék, mert különben nagyon is késő lesz, — mondotta s egyet biczczenve, lehorgasztotta a fejét és megint behúnyta a szemét.

Ha a tanács tagjai eleinte azt hitték, hogy Kutuzov

csak színleli az alvást, úgy azok a hangok, a melyek a felolvasás további folyamán az orrából elhangzottak, minden kétséget kizárólag igazolták, hogy ebben a pillanatban a főparancsnok előtt sokkal fontosabb dologról, mint a haditerv vagy bármi más iránt kifejezendő lenézésről: egy emberi szükségletnek, az álomnak elodázhatatlan kielégítéséről volt szó. Kutuzov a leghatározottabban aludt. Weihrother, egy olyan ember modorában, a ki sokkal inkább el van foglalva, semhogy akár csak egy pillanatnyi időt is veszíthessen, rápillantott Kutuzovra és meggyőződve róla, hogy alszik, fogta az írást és hangos, szintelen hangon elkezdte olvasni a küszöbön álló ütközetnek a következő cím alatt összeállított rendelkezését:

„Rendelkezések az ellenséges hadállások ellen Kobelynicza és Szokolynicza mellett 1805 november 30-án intézendő támadásról“.

A rendelkezés rendkívül nehéz és bonyolódott volt. Eredeti szövege egyebek közt így szólt:

„Miután az ellenség, balszárnyával az erdővel borított hegyekre támaszkodik, s jobb szárnyával Kobelynicza és Szokolynicza mentén az ezek mögött lévő tavakig nyúlik el, mi pedig ellenkezőleg a balszárnyunkon erősebbek vagyunk az ő jobb szárnyánál: így reánk nézve előnyösebb, ha ezt az utóbb említett ellenséges szárnyat támadjuk meg, különösen, ha Kobelynicza és Szokolynicza falvakat elfoglalván, abba a helyzetbe jutunk, hogy oldaltámadást intézhetünk az ellenség ellen, s a Slapanicza és a tyuraszkij erdő közt elterülő síkságon üldözhetjük őt, és elkerüljük a Slapanicza és Bjelovicza közt lévő szorost, mely az ellenség arcvonalát fedezi. Erre a célra szükséges . . . Az első hadtest megy . . . a második hadtest megy . . . a harmadik hadtest megy . . .“ stb. olvasta tovább Weihrother. A tábornokok, a mint látszott, nem valami szívesen hallgatták a nehézkes rendelkezést. A szőke Buchsheiden tábornok, a ki háttal a falnak támaszkodva és szeméit az égő gertyára meresztve állt ott, úgy látszott, oda se hallgat, s még a látszatát is kerülni akarja annak, mintha odahallgatna. Egyenesen Weihrotherrel szemben, ra-

gyógó, nyílt szemeit ráfüggesztve, harcias pose-ban, kezeit kifordított könyökkel a térdeire támasztva, felrántott bajússzal és vállakkal, a pirosarczú Miloradovics ült. Weihrother arczára meredve makacsul hallgatott, s csak akkor vette le róla a szemeit, mikor az osztrák vezérkar főnöke elhallgatott... Ezekben az időközökben Miloradovics jelentőségteljes pillantásokat vetett a többi tábornokra. De ezekből a jelentőségteljes pillantásokból lehetetlen volt kiolvasni, vajjon egyetért-e a rendelkezéssel vagy sem, vagy meg van-e vele elégedve vagy sem. Weihrotherhez legközelebb Langeron gróf ült és délfrancia arczának furcsa mosolyával, mely egész idő alatt nem tágított az arczáról, vékony ujjait nézte, a melyek közt egy arczképpel díszített arany burnótszelenczét forgatott a sarkainál fogva. A leghosszabb mondatok egyikének a kellő közepében abbanhagyta a szelencze sebes forgatását, fölemelte a fejét és finom ajkainak a szélén kellemetlen mosolylyal félbeszakította Weihrothert s valamit akart mondani; de az osztrák tábornok, a nélkül, hogy az olvasást abbanhagyta volna, bosszúsan összeránczolta a homlokát s megrázta a két könyökét, mintha csak azt mondta volna, majd aztán, aztán elmondhatja a véleményét, de most egyelőre tessék a térképet nézni és idefigyelni. Langeron álmélkodva emelte föl a szemeit, mintegy magyarázatot keresve rápillantott Miloradovicsra, de találkozáván Miloradovics jelentőségteljes, de semmitmondó pillantásával, szomorúan lesütötte a szemeit s megint elkezdte forgatni a burnótszelenczéjét.

— Valósággal földrajzi leczke, — dörmögte magában, de elég hangosan ahhoz, hogy meghallják.

Przselysevszkij tiszteletteljes, de azért méltóságteljes előzékenységgel a kezéből kagylót csinált Weihrother felé eső füle mellé, s olyan benyomást tett, mint a ki el van merülve a figyelmes hallgatásba. A kistermetű Dohturov buzgó és szerény ábrázattal ült Weihrotherrel szemben, s a kiterített térképre támaszkodva, lelkiismeretesen tanulmányozta a rendelkezést, s az előtte ismeretlen terepet. Többízben megkérte Weihrothert, hogy ismételen egy-egy nem jól hallott szót, vagy nehéz hely-

ségnevet. Weihrother teljesítette kérését és Dohturov jegyezgetett.

Mikor a több, mint egy óra hosszat tartott felolvasás véget ért, Langeron megint abbahagyta a szelencze forgatását, és a nélkül, hogy akár Weihrotherre, akár más valakire határozottan ránézett volna, elkezdett beszélni arról, hogy milyen nehéz végrehajtani egy ilyen rendelkezést, a melynél abból indulunk ki, hogy az ellenség elhelyezkedését ösmerjük, pedig hát nem is ösmerjük, mert az ellenség mozgásban van. Langeron ellenvetései alaposak voltak, de azért nyilvánvaló volt, hogy ezeknek az ellenvetéseknek legelső sorban az volt a céljuk, hogy éreztessék Weihrotherrel, a ki oly elbizakodottan olvasta föl a rendelkezését, mintha iskolásgyerekekkel lett volna dolga, hogy nem bolondokkal, hanem olyan emberekkel áll szemben, a kiktől a hadviselés dolgában még ő is tanulhatna. Mikor Weihrother egyhangú beszéde elnémult, Kutuzov, mint a molnár, a ki fölébred, ha a malomkerekek álomba ringató zakatolása megszűnik, kinyitotta a szemeit, s elkezdett figyelni, hogy mit is mond Langeron, s mintha csak így szólt volna: „No, maguk még mindig ezzel az ostobasággal bíbelődnek!” hamarosan megint lehúnyta a szemeit és még mélyebben lehorgasztotta a fejét.

Langeron iparkodván Weihrothert az ő hadvezéri hiúságában minél érzékenyebben megsérteni, kimutatta, hogy Bonaparte könnyen támadást intézhet ellenünk, a helyett, hogy megtámadtatnék, s következésképpen ezt az egész rendelkezést megdöntheti. Weihrother minden ellenvetésre határozottan lenéző mosolylyal felelt, a melyet alkalmasint minden ellenvetésre, tekintet nélkül arra, hogy mire vonatkozik, már készen tartott.

— Ha tényleg megtámadhatna bennünket, úgy azt már régen megcselekedte volna, — mondotta.

— Ön tehát azt hiszi, hogy neki nincs elegendő ereje? — kérdezte Langeron.

— Sokat mondok, ha van negyvenezer embere, — felelt Weihrother az orvos mosolyával, a kinek valami kuruzsló-asszony akarja előírni, hogy minő gyógyszert rendeljen.

— Ebben az esetben ő, ha a mi támadásunkat bevárja, a vesztébe rohan, — jegyezte meg Langeron finom gúnynyal, s megerősítésül megint a hozzá legközelebb ülő Miloradovicshoz fordult a pillantásával. De Miloradovics ebben a pillanatban nyilván azzal törődött a legkevésbé, a miről a tábornokok vitatkoztak.

— Ma foi, — mondotta, — holnap a harctéren majd meglátunk mindent.

Weihrother megint olyan mosolyra nyitotta a száját, mely elárulta, hogy *neki* furcsa és szinte nevetséges, ha orosz tábornokok részéről hall ellenvetéseket és váltig bizonyítgatta azt, a miről nemcsak ő maga a legnagyobb mértékben meg volt győződve, hanem a miről a két felséges császárt is teljesen sikerült meggyőznie.

— Az ellenség eloltotta a tüzeit, és szakadatlan zaj hallatszik a táborában, — mondotta. — Mit jelent ez? Vagy készül visszavonulni, s ez az egy az, a mitől félhetünk, vagy a hadállását változtatja (itt elmosolyodott). De még ha elfoglalja is a tyuraszi hadállást, ezáltal csak tömérdek fáradságtól kímél meg bennünket, az intézkedések azonban mind a mellett a legapróbb részletekig ugyanazok maradnak.

— Hogy-hogy?... — kérdezte Andrej herczeg, a ki már régóta leste az alkalmat, hogy kétségeinek kifejezést adjon.

Kutuzov fölébredt, erős köhögés fogta el, miközben végignézett a tábornokokon.

— Uram, a holnapra, illetve mára (mert már egy óra volt éjféltől után) szóló rendelkezéseken már nem lehet változtatni, — mondotta. — Hallotta mindenki, és valamennyien teljesíteni fogjuk kötelességeinket. De az ütközet előtt nincs fontosabb dolog, mint... (itt szünetet tartott) hogy az ember jól kialakja magát.

Úgy tett, mintha föl akarna kelni. A tábornokok köszöntek és elmentek. Éjféltől jóval elmúlt. Andrej herczeg is távozott.

A haditanács, a melyen Andrej herczegnek nem volt alkalmá a véleményét elmondani, a miben pedig

erősen bízott, homályos és aggodalmas benyomást hagyott hátra benne. Hogy kinek volt igaza, Dolgorukovnak és Weihrothernek-e, vagy Kutuzovnak, Langeronnak és a többieknek, a kik a támadás tervét nem helyeselték, azt nem tudta. De hát vajjon Kutuzov nem mondhatta volna-e meg a véleményét egyenesen az uralkodónak? Vajjon nem lehetett volna ezt másként elintézni? Vajjon udvaroncok kedvéért és személyes tekinteteből szabad-e tízezrek életét és köztük az enyémet, az *enyémet* is kockára tenni? — gondolta magában.

„Bizony, könnyen megeshetik, hogy holnap megölnék“, — gondolta. És a halál eme gondolatára egyszerre a legrégebb és a legbensőbb emlékek egész sora kelt életre az emlékezetében: eszébe jutott az apjától és a feleségétől való utolsó búcsúzása; eszébe jutott iránta való szerelmének első időszaka; eszébe jutott a terhessége, s megsajnálta őt is, magát is, és ideges elágyulásában izgatottan kiment a szobájából, a melyben Neszviczkijvel együtt lakott és elkezdett föl és alá járni a ház előtt.

Ködös volt az éjszaka, s a ködön titokzatosan szűrődött át a holdvilág. „Igen, holnap, holnap! — gondolta. — Lehet, hogy holnap rám nézve mindennek vége lesz, nyomuk se lesz többé, semmi jelentőségük se lesz többé előttem mindezeknek az emlékeknek. Lehet, sőt biztosra veszem, holnap először lesz végre alkalmam megmutatni mindazt, a mire képes vagyok.“ És egyszerre maga előtt látta az ütközetet, a veszteségeket, a küzdelemnek egy ponton való összpontosítását és valamennyi parancsnoknak kínos zavarodottságát. És íme, elérkezett az a boldog pillanat, az a Toulon, a melyre már oly régóta várakozik. Határozottan és világosan elmondja a véleményét Kutuzovnak is, Weihrothernek is, a császároknak is. Fölfogásának a helyeségén mind megdöbbennek, de nem akad senki, a ki megvalósítására vállalkoznék, és íme ő magához vesz egy ezredet, egy hadosztályt, megszabja a föltételeit, hogy senki se avatkozzék többé az intézkedéseibe, elvezeti a hadosztályát a döntő pontra, és egymaga dia-

dalt arat az ellenségben. Hát a halál és a szenvedés? — kérdi egy másik hang. De Andrej herczeg nem felel ennek a hangnak s tovább szövi az ábrándjait. A következő ütközet tervét már ő egymaga készíti el. Bár az a czíme, hogy Kutuzov segédtsíztje, azért ő egymaga csinál mindent. Kutuzov helyére őt fogják kinevezni... Nos és aztán? — szól megint az a másik hang, — és aztán, föltéve, hogy addig tízszer is meg nem sebesülsz, meg nem halsz vagy lépre nem kerülsz: nos, és aztán mi lesz? „Nos és azután... — feleli magának Andrej herczeg, — én nem tudom, mi lesz azután, de nem is akarom tudni, nem is tudhatom; de a mikor én ezt akarom, akarom a dicsőséget, akarom, hogy híres ember legyek, akarom, hogy szeressenek, nem én vagyok az oka, hogy ezt mind akarom, hogy csakis ezt akarom, hogy csakis ezért élek. Igen, egyedül csak ezért! Ezt soha, senkinek se fogom bevallani, de hát Istenem, mitévő legyek, ha semmit sem szeretek, csak a dicsőséget, az emberek szeretetét. A haláltól, a sebestől, a családom elvesztésétől, semmitől se rettegek. És bármily kedves és drága is nekem egy sereg ember: az apám, a húgom, a feleségem, — a kik nekem a legkedvesebbek; és bármily rettenetesnek és természetellenesnek látszik is ez, tüstént odaadom mindannyiukat a dicsőségnek, az emberek fölött aratott diadalnak egyetlen pillanatáért, az emberek szeretetéért, a kiket nem is ösmerek és nem is fogok ösmerni, íme, ezeknek az embereknek a szeretetéért, — gondolta magában és odafigyelt a Kutuzov udvarán folyó beszélgetésre. Kutuzov udvarán a csomagoló legények beszélgetése hallatszott; az egyik hang, alkalmasint a kocsisé, Kutuzov öreg szakácsát gúnyolta, a kit Andrej herczeg is ösmert s a kit Titnek hívtak, és így szólt: „Tit, hé, Tit!“*

— Nos? — felelt az öreg.

— Tit, eredj csépelni¹, — szólott a kópé.

— Tyűh, hogy mennél a pokolba, — hallatszott egy hang, mely beleszólt a legények és inasok kaczagásába.

* Az eredetiben: Tit sztupai molotit. Lefordíthatatlan szójáték. (A ford.)

„És én azért mégis csak az ő felettük való diadalt szeretem és becsülöm, s csak azt az erőt és dicsőséget tartom valamire, mely ime ott lebeg felettem ebben a ködben!“

XIII.

Rosztov ez éjjel egy szakasz élén Bagration hadteste előtt volt előrsön. A huszárjai párosával voltak őrszemekül fölállítva; ő maga az őrsvonal előtt bandukolt ide s tova, iparkodván legyőzni az álmat, mely mindinkább erőt vett rajta. Mögötte, a mi hadseregünknek a ködben homályosan pislogó őrtüzei látszottak; előtte pedig ködös homályba veszett el minden. Bármennyire belebámult is Rosztov ebbe a ködös messzeségbe, nem látott semmit: majd szürkéllett, majd ismét feketéllett valami, majd mintha apró tüzek villantak volna fel ott, a hol az ellenségnek lennie kellett, majd meg azt hitte, hogy csak a szeme káprázik. Lecsukódtak a szemei s képzeletében hol az uralkodó, hol Deniszov, hol moszkvai emlékei jelentek meg előtte s csakhamar megint szaporán kinyitotta a szemeit, s közvetlen maga előtt ott látta a lova fejét és füleit, olykor meg, ha öthat lépésnyire közeledett felé, egy-egy huszár sötét alakját, a messzeségben pedig még mindig az átláthatatlan ködös homályt látta. Miért ne? Nagyon könnyen megeshetik, — gondolta Rosztov, — hogy az uralkodó találkozik velem, és ad valami megbízást, mint bármelyik más tisztnek; azt mondja: „Menj, nézd meg mi van ott“. Sokszor mesélték, a mint ilyenformán, egészen véletlenül megösmert egy-egy tisztet és odavitte őt a maga közelébe. Hátha engem is odavinne! Óh, mint őrizném, hogy megmondanám neki a teljes igazságot és hogy leleplezvé az ámitóit!“ — És Rosztov, hogy az uralkodó iránt való szeretetét és ragaszkodását annál élénkebben elképzelje, oda képzelt maga elé egy ellenséget, vagy valami ámitó németet, a kit nemcsak hogy a legnagyobb gyönyörűséggel megölt volna, de az uralkodó szemeláttára édes örömmel fölpofozott volna. Egyszerre

egy messzi fölkiáltás riasztotta föl. Összerezzent és kinyitotta a szemeit.

„Hol vagyok? Igen, előrsön: a jelszó és a jelnév — rúd és Olmütz. Milyen bosszúság, hogy a századunk holnap tartalékban lesz... — gondolta magában. — Bekéredzem az ütközetbe. Ez tán az egyetlen lehetőség arra, hogy az uralkodót megláthassam. Már nincs messze a váltás. Még egyszer körüljárók, s mire visszakérek, elmegyek a tábornokhoz és megkérem“. Elhelyezkedett a nyeregben és megindította a lovát, hogy a huszárjait még egyszer körüljárja. Úgy tetszett neki, mintha már pirkadna. Baloldalt egy megvilágított meredek hegyoldal sötétlett, a másik oldalon pedig egy fekete domb, mely olyan függélyesnek látszott, mint a fal. Ezen a dombon volt egy fehér folt, melyet sehogy se tudott megérteni: vajjon egy, a holdtól megvilágított tisztás volt-e ez az erdőben, vagy el nem olvadt hó, vagy valami fehér ház? Sőt úgy tetszett neki, mintha ezen a fehér folton mozgott is volna valami. „Alkalmasint hó lesz ez a folt; egy folt — une tache,* — gondolta Rosztov. Megint csak Natasa...“

„Natasa, hugocskám, te fekete szemű Na... taska. (Hogy' csodálkozik majd, ha elmondom neki, hogy találkoztam az uralkodóval!) Nataska... taska...“ „Valamelyest jobbra, nagyságos uram, amott bokrok vannak,“ — szólott rá egy huszár, a ki mellett álmodozva lovagolt el Rosztov. Felemelte a fejét, mely már csaknem a ló marját érintette, és a huszár mellett megállott. A fiatal, gyermekes álom ellenállhatatlanul erőt vett rajta. „Lássuk csak, mire is gondoltam? — nehogy elfeledjem. Hogy' fogok a császárral beszélni? Nem, nem az, — ez majd holnap. Igen, igen! Nataska..., támadni... adni. Kinek? A huszároknak. A huszárok és a bajusz... A Tverszkáján ment ez a bajuszos huszár, még gondoltam rá, éppen Gurjev házával szemben... Az öreg Gurjev... Hejh, de pompás fiú, mennyire szeretett volna mondani valamit, de nem mert... Dehogy is, inkább én voltam az, a ki nem mertem. De ez mind semmi, a fő az, hogy el ne felejtsem, micsoda szükséges dologra

* Lefordíthatatlan francia szójáték.

(A ford.)

gondoltam, úgy ám. Na-tasa . . . támadni . . . adni . . . igen, igen. Jól van". — S a feje megint ráhanyatlott a lova nyakára. Egyszerre úgy tetszett neki, mintha rálöttek volna. „Mi az? Mi az? Mi az? . . . Vágd! Mi az? . . .“ — szólalt meg Rosztov felocsúdva. Abban a pillanatban, mikor a szemeit fölnyitotta, onnan, a hol az ellenség volt, ezernyi hang elnyújtott rivalgását hallotta maga előtt. A lova meg a mellette álló huszár lova is hegyezni kezdte a fülét erre a rivalgásra. Azon a helyen, a honnan a rivalgás hallatszott, fölillant, majd ismét kialudt egy tüzecke, utánna egy másik s a hegyoldalon álló francia csapatok egész vonala hosszában kigyúltak a tüzek s mind hangosabb és hangosabb lett a rivalgás. Rosztov francia szavakat hallott, de nem bírta őket tisztán megérteni. Nagyon is nagy volt a hangzavar. Csak ennyit hallott: ááái! és rrrrr!

— Mi ez? Mit gondolsz, — fordult oda Rosztov a mellette álló huszárhoz, — hisz' ez az ellenség?

A huszár nem felelt.

— Mi az, tán' nem hallod? — kérdezte ismét Rosztov, miután jó darabig várt a válaszra.

— Honnan tudjam én azt, — felelt a huszár kellellenül.

— Az irány után ítélve, az ellenségnek kell lenni, — ismételte Rosztov.

— Lehet, hogy az, de az is lehet, hogy nem, — szólott a huszár, — sötét van nagyon. — Maradhass már! — kiáltott rá a lovára, mely megmozdult alatta. Rosztov lova is idegeskedett, kaparta lábával a megfagyott földet, s a hangokra fülelve, belebámult a tüzekbe. A hangok mind jobban erősödtek s egy általános morajban olvadtak össze, mely csak egy több ezer főből álló hadseregtől eredhetett. A tüzek, alkalmasint a francia tábor vonalában, mind jobban kiterjedtek. Rosztov nem volt már álmos többé. Az ellenséges hadsereg vidám és diadalmas felkiáltásai felizgatták. „Éljen a császár, a császár!“ — hangzott most már egészen tisztán Rosztov felé.

— Nincsenek is messze, mindjárt a folyón túl? — mondotta ismét a mellette álló huszárhoz fordulva.

A huszár a nélkül, hogy felelt volna, fölsóhajtott és

bosszúsan köhécselt. A huszárok vonala mentén ügető huszár csapat dobogása hallatszott, s az éjszakai ködből, mint valami óriás elefánt, egyszerre kibontakozott egy huszár-altiszt alakja.

— Nagyságos uram, a tábornokok! — jelentette Rosztovhoz lovagolva. Rosztov még egyre a tüzek és a hangok felé bámulva, megindult az altiszttel a vonal mentén közeledő néhány lovas felé. Egyikük fehér lovon ült. Bagration herczeg Dolgorukov herczeggel és a segédtisztékkel eljött, hogy az ellenséges táborból átvilágító tüzek és az áthallatszó rivalgás furcsa jelenségének utána nézzen. Rosztov odalovagolt Bagrationhoz, jelentést tett neki, s csatlakozván a segédtisztékhez, fülelni kezdett, hogy mit beszélnek a tábornokok.

— Higyjék el, — szólott Dolgorukov herczeg Bagrationhoz fordulva, — ez nem egyéb, mint csalafintaság: visszavonult s a hátvéd által tüzeket gyújtatott és lármát csapatott, hogy bennünket tévútra vezessen.

— Aligha, — felelt Bagration, — tegnap este még ott láttam őket azon a dombon; ha elvonultak volna, akkor onnan is eltisztultak volna. Tiszt úr, — fordult oda Bagration herczeg Rosztovhoz, — ott állnak még a lövészek?

— Az este még ott álltak, hogy most is ott vannak-e, azt nem tudom, kegyelmes uram. Ha parancsolja, odamegyek a huszárjaimmal, — mondotta Rosztov.

Bagration megállt, s mielőtt felelt volna, iparkodott Rosztov arczát a homályban kifürkészni.

— Helyes, nézzen csak utánna, — szólott rövid hallgatás után.

— Igenis.

Rosztov megsarkantyúzta a lovát, magához hívta Fedcsenko altisztet és még két huszárt, megparancsolta nekik, hogy kövessék és megindult lefelé a hegyen, abban az irányban, a honnan a rivalgás hallatszott. Rosztov szepegett is, örült is, a mikor így három huszárral egyedül nekiindult annak a titokzatos és veszedelmes messzeségnek, a hol előtte még senki se járt. Bagration utána kiáltott a dombról, hogy ne menjen tovább a folyónál, de Rosztov úgy tett, mintha nem hallotta volna és megállás

nélkül mind messzebb és messzebb ment előre, miközben egyik csalódásból a másikba esett: bokrokat fáknak és vízmosásokat embereknek nézett, utána eltűnődött ezeken az ártatlan csalódásokon. A mint ügetve ment lefelé, már sem a mi, sem az ellenség tüzeit nem látta, de annál hangosabban és tisztábban hallotta a francziák kiáltásait. A gugyorba érve, valami folyócska félét pillantott meg maga előtt, csak amikor odaért, akkor látta, hogy kitaposott út. Az útra lépve, habozva megállította a lovát, nem tudván tovább menjen-e rajta, vagy pedig a földeken keresztülvágva, nekiinduljon a hegynek fölfelé. A homályban derengő úton kevésbé volt veszedelmes tovább menni, mert ott könnyebben fölismerhette az embereket. „Utánam“, — mondotta, s keresztülvágva az úton, vágatva indult neki a hegynek, a felé a hely felé, a hol az este a francia őrcsapat állott.

— Nagyságos uram, itt vannak! — szólalt meg hátul az egyik huszár. Rosztovnak még arra se volt ideje, hogy tisztán kivegye, mi volt az, a mi a ködben feketélt, a mikor megvillant egy lángocska, és eldördült egy lövés, és a golyó jó magasan, panaszosan sivítva süvített el fölötte a ködben. A másik puska csütörtököt mondott, s csak a serpenyőjében villant meg egy szikra. Rosztov megfordította a lovát és vágatva sietett vissza. különböző időközökben még vagy négy lövés dördült el és különféle hangon zúgtak tova a golyók valahol a ködben. Rosztov visszatartotta a lovát, mely a lövésektől vele együtt egészen fölélenkült és lépésben ment tovább. „Na csak rajta, no csak!“ — szólalt meg a lelkében valami vidám hang. De több lövés nem történt.

Rosztov, csak mikor Bagrationhoz közeledett, ug-ratta megint vágta a lovát, s kezét a sapkájához emelve odaállt elé.

Dolgorukov még mindig ragaszkodott a nézetéhez, a mely szerint a francziák visszavonultak s csak azért rakattak tüzet, hogy bennünket félrevezessenek. — Mit bizonyít az? — mondotta, mikor Rosztov odaért hozzájuk. — Lehet, hogy visszavonultak, s otthagyták az őrcsapatokat.

— Nyilvánvaló, hogy még nem vonultak el mind,

— szólott Bagration. — Holnap reggelig megtudunk mindent.

— Kegyelmes uram, a hegyen még mindig ott áll az őrcsapat, ugyanazon a helyen, mint az este, — jelentette Rosztov, — előrehajolva s kezét a sapkájához emelve, miközben nem tudta elfojtani a vidámság mosolyát, melyet ez a kirándulása, és a mi a fő, a golyók füttyölése csalt az ajkára.

— Jól van, helyes, — szólott Bagration, — köszönöm, — köszönöm tiszt úr.

— Kegyelmes uram, — szólalt meg Rosztov, — egy kérésem volna.

— Mi az?

— A mi századunk holnap tartalékba van rendelve, engedje meg, hogy arra kérem, szíveskedjék engem az első századhoz beosztani.

— Mi a neve?

— Rosztov gróf.

— Áá, nagyon jól van! Maradjon mellettem, mint parancsőrztiszt.

— Andrejics Ilya fia? — kérdezte Dolgorukov. De Rosztov nem felelt neki.

— Tehát számítok rá, kegyelmes uram.

— Majd kiadom a parancsot.

„Nagyon meglehet, hogy holnap elküldenek majd valami parancscsal az uralkodóhoz“, — gondolta magában. „Hála Istennek!“

Az ellenséges táborban a tüzek és a kiáltások onnan eredtek, hogy mikor a csapatok előtt felolvasták Napoleon hadiparancsát, a császár maga lóháton körüljárta az egész tábort. A katonák, mikor a császárt megpillantották, szalmacsóvákat gyújtottak és éljenezve futottak utána. Napoleon hadiparancsa a következő volt:

„Katonák! Az orosz hadsereg ellenetek vonul, hogy bosszút álljon az ulmi osztrák hadseregért. Ezek ugyanazok a zászlóaljok, a melyeket ti Hollabrunnál szétvertetek, s a melyeket idáig szakadatlanul üldöztetek. Az a hadállás, a melyet mi elfoglalunk, hatalmas, és mialatt ők elmennek, hogy engem jobbról megkerüljenek, kiszolgáltatják nekem az oldalukat. Katonák! Én magam fo-

gom vezetni zászlóaljaitokat. Távolmaradok a tüztől, ha ti, szokott hősiességetekkel zavart és rendetlenséget támasztotok az ellenség soraiban, de ha a diadal csak egy pillanatra is kétségessé válik, látni fogjátok császártokat, a mint a legelső sorban kiteszi magát az ellenség támadásának, mert nem szabad ingadozni a győzelemben, különösen akkor nem, a mikor a francia gyalogság becsületéről van szó, a melyre föltétlenül szükség van a nemzet becsületének is."

„A sebesültek elszállításának az ürügye alatt ne bontsátok meg soraitokat. Minden ember legyen teljesen áthatva attól a gondolattól, hogy le kell győznünk Angliának ezeket a zsoldosait, a kiket olyan gyűlölet lelkesít a mi nemzetünk ellen. Ez a diadal befejezi a hájáratot, s utána visszatérhetünk téli szállásunkra, a hol új francia csapatokkal erősbödünk, a melyek most alakulnak össze Franciaországban; és akkor a béke, a melyet meg fogok kötni, méltó lesz az én nemzetemhez, ti hozzátok és én hozzám“.

„Napoleon.“

XIV.

Reggel öt órakor még egészen sötét volt. A derék-had és a tartalék csapatai, valamint Bagration jobb szárnya is, még mozdulatlanul álltak; de a bal szárnyon a gyalogság, lovasság és tüzérség oszlopai, melyek arra voltak rendelve, hogy abból a célból, hogy a francia jobb szárnyat megtámadják és a rendelkezés szerint a csehországi hegyek közé visszaszorítsák, elsőkül ereszkedjenek le a magaslatokról, már megmozdultak és kezdtek fölkerekedni éjjeli szállásukról. A tüzek füstje, a melyekbe minden fölöslegeset behánytak, szinte marta az emberek szemét. Hideg volt és sötét. A tisztiek sietve teáztak és reggeliztek, a katonák kétszersültet rágsáltak, miközben tipegtek-topogtak a lábaikkal, s tolongtak a tüzek körül, a melyekbe a viskók maradványait, székeket, asztalokat, kerekeket, dézsákat és minden fölöslegeset, a mit nem vihettek el magukkal, behánytak. Osztrák

hadoszlop-parancsnokok ögyelegtek az orosz csapatok közt, s ezek voltak az indulás hirnökei. Alig hogy valamelyik ezredparancsnok éjjeli szállásán egy osztrák tiszt megjelent, legott megmozdult az ezred; a katonák szétfutottak a tüzek mellől, a csizmaszárukba dugták a pipájukat, tarisznyáikat fölrakták a szekerekre, fogták a fegyvereiket és sorakoztak. A tisztek begombolkoztak, felkötötték kardjaikat és táskáikat s kiabálva járták be a sorokat; a fuvarosok és a legények befogtak, csomagoltak és lekötözték a szekereket. A segédtsztek, a zászlóalj- és ezredparancsnokok lóra ültek, keresztet vetettek magukra, kiadták a hátramaradó fuvarosoknak az utolsó parancsokat, utasításokat és megbízásokat s nyomban aztán fölhangzott a lábak ezreinek egyhangú topogása. A hadtestek megindultak, maguk se tudták hová, s a sok embertől, a füsttől s a mind sűrűbb ködtől sem azt a helyet nem látták, a honnan útra keltek, sem azt, a melynek nekiindultak.

Menetelés közben a katona épp úgy körül van véve, körül van határolva, és le van nyugözve az ezrede által, mint a tengerész a hajója által. Bármilyen messzire jusson is el, bármilyen furcsa, soha sem látott és veszedelmes pontra kerüljön is, mint a tengerészt mindig és mindenütt hajójának ugyanaz a födélzete, ugyanazok az árboczai és alattsága, úgy őt is mindig és mindenütt ugyanazok a bajtársak, ugyanazok a sorok, ugyanaz a Mitrics Ivan őrmester, ugyanaz a század-kutya Zsucska és ugyanazok a főlebbvalók veszik körül. A katona ritkán kíváncsi arra a pontra, a melyre a hajója került; de az ütközet napján, Isten tudja, honnan és hogyan, a katona erkölcsi világában is megszólal egy valamennyiökre nézve szigorú hang, melyből ki-kicsendül valami ünneplés és elhatározó eseménynek a közeledése és szokatlan kíváncsiságra hangolja őt. A katonák az ütközetek napján izgatottan iparkodnak kiemelkedni ezredök köznap érdekei közül, hallgatóznak, figyelnek és mohón kérdezősködnek az után, a mi körülöttük történik.

Oly sűrű volt a köd, hogy bár pirkadt, tíz lépésnyire se lehetett ellátni. A bokrok hatalmas fáknak, a puszta helyek szakadékoknak és meredélyeknek látszot-

tak. Mindenütt és minden oldalról lehetséges volt, hogy összeütköznek a tíz lépésnyiről se látszó ellenséggel. De a változatlanul sűrű ködben, hegynek föl, hegyről le, keretek és gyümölcsösök mellett, egészen új, ismeretlen terepen hosszú ideig mentek előre a hadtestek, a nélkül, hogy ellenségre bukkantak volna. Sőt ellenkezőleg, hol elől, hol hátul, hol minden oldalról meggyőződhetek róla a katonák, hogy abban az irányban csak a mi orosz hadtesteink menetelnek. Minden katonának megkönnyebbült a lelke attól, hogy tudta, hogy oda, a hova ő megy, vagyis nem tudni hová, még sokan, nagyon sokan mennek a mieink közül.

— Lám ni, a kurszkiak is megérkeztek, — mondogatták a sorokban.

— Borzasztó az, pajtás, hogy mennyi katona van itt együtt! Az este csak néztem, mikor tüzet raktak: se vége, se hossza nem volt. Egy szó, mint száz, — akár csak Moszkva!

Bár a hadtestparancsnokok közül senki sem járt a sorok közt és nem beszélt a katonákkal (a hadtestparancsnokok, mint a haditanácson láttuk, rosszkedvűek voltak és nem voltak megelégedve a rendelkezésekkel, s azért egyszerűen csak teljesítették a parancsokat, de azzal már nem törődtek, hogy a katonákat jó hangulatban tartsák), a katonák mégis, mint ütközet és különösen támadás előtt rendesen, vígan mentek előre. De mikor már vagy egy órahosszat mentek a sűrű ködben, nagy részük egyszerre kénytelen volt megállni és hirtelen valami nagy zavarnak és baklövésnek a tudata terjedt el a csapatok soraiban. Hogy' terjed el az ilyen tudat, azt nagyon nehéz volna meghatározni; de az minden kétségen felül áll, hogy szokatlan biztossággal terjed és gyorsan, észrevétlenül és föltartóztathatlanul nyomul előre, mint a gugyorban a víz. Ha az orosz csapatok egyedül, szövetségesek nélkül lettek volna, akkor meglehet, hogy még sok idő telt volna el addig, a míg ennek a rendetlenségnek a tudata általános meggyőződéssé vált volna; de most, különös gyönyörűséggel hátrítván rá a rendetlenség előidézését az ügyefogyott németekre, valamennyien meg voltak győződve arról, hogy valami veszedelmes zúr-

zavar van keletkezöben, a melyet ezek a kolbászfalók idéztek elő.

— Miért álltak meg? Talán elzárták az utat? Vagy tán már rábukkantak a francziákra? Nem, nem hallottam még. Akkor már tüzelnének. Siettették az indulást, el is indultunk, most meg minden ok nélkül megálltak, ezek az átkozott németek összezavarnak mindent. Igazán ügyefogyott ficzkók! Ha tőlem függne, egy szálig előre küldeném őket. Különben meglapulnak mind valahol, hátul. Most itt állunk étlen-szomjan. No mi lesz, odaérünk-e már? Azt mondják, lovasság zárta el az utat, — szólott egy tiszt.

— Eh, ezek az átkozott németek még a saját földjüket sem ösmerik, — szólott egy másik.

— Ti melyik hadosztályból valók vagytok? — kiáltott reájuk egy segédtsízt.

— A tizenyolczadikból.

— Akkor hát mit kerestek itt? Már rég elöl kellene lennetek; most aztán estig se juthattok előre.

— Lám, micsoda bolond intézkedések, maguk se tudják, mit csinálnak, — dörögte a tiszt és tovább ment; utána jött egy tábornok és nem orosz nyelven, bosszúsan kiáltott valamit.

— Tafa-lafa, vagy mit mormog, az ember egy kukkot sem ért belőle, — szólott egy katona és utánozta a távozó tábornokot. — Én bíz' agyonlövetném ezeket a himpelléreket itt!

— Tíz órára helyben kellett volna lennünk, s még jele útján se vagyunk. Ezek aztán a parancsok! — ismételtették mindenfelől, s az erélynek az az érzése, a melylyel a katonák az ütközetnek nekiindultak, mindinkább az értelmetlen parancsok és a németek ellen irányuló bosszúságba és haragba csapott át.

A zürzavar oka az volt, hogy a balszárnyon haladó osztrák lovasság előnyomulása közben a főparancsnokság úgy találta, hogy a mi derékhadunk nagyon is messze van a jobb szárnytól s ezért az egész lovasságot átvezényelte a jobb oldalra. Néhány ezernyi lovasság vonult el a gyalogság előtt, a melynek ilyenformán várakoznia kellett.

Legelől összekoczczanás történt egy osztrák hadtestparancsnok és egy orosz tábornok közt. A tábornok ordított, azt követelvén, hogy állítsák meg a lovasságot; az osztrák erre azt erősítgette, hogy nem ő a hibás, hanem a főparancsnokság. A csapatok ezalatt unatkozva és csüggedten rostokoltak. Egy órai ácsorgás után végre tovább indultak s kezdtek leeresztkedni a hegyről. A köd, mely a magaslatokon szétfoszlott, annál sűrűbben betöltötte a mélyedéseket, a hova a csapatok leeresztkedtek. Elöl a ködben, eleinte rendetlenül és különböző időközökben eldőrdült egy-egy lövés: tratta... tot, de később mind szabályosabbá és sűrűbbé lett a lövöldözés, s a Goldbach-folyócska mentén megindult a csatározás.

Az oroszok nem számítottak rá, hogy lenn, a folyó mentén már ellenséggel találkozzanak, a melyre csak úgy véletlenül bukkantak rá a ködben, nem hallották a parancsnokok lelkes buzdításait, s azzal a csapatok közt elterjedt tudattal eltelve, hogy amúgy is elkéstek, s a mi a fő, a nagy ködben sem előttük, sem körülöttük nem látván semmit, lomha lassúsággal lövöldöztek egymásra az ellenséggel s ekközben hol előrenyomultak, hol megint megálltak, mert nem kapták meg idejében a parancsokat a főlebbvalóiktól és a segédtszektől, a kik az ismeretlen terepen ide s tova bódorogtak a ködben, és sehogy' sem tudtak a csapatokra ráakadni. Így kezdődött meg az ütközet a hegyről leeresztkedő első, második és harmadik hadtestre nézve. A negyedik hadtest, a melynél Kutuzov is tartózkodott, még a prazi-i magaslatokon állott.

A mélyedések, a melyekben a harc megkezdődött, még sűrű köddel voltak tele; fenn lassan kitisztult valamelyest, de azért még mindig nem lehetett látni, hogy mi történik elől. Vajjon az ellenség egész hadereje még tíz versztnyire volt-e tőlük, mint a hogy' gondolták, vagy pedig ott rejtőzött a mögött a köd mögött, azt kilencz óráig nem tudta senki.

Reggel kilencz óra volt. Odalenn mint valami sűrű tenger terjengett a köd, de a Slapanicza falu mellett levő magaslaton, a melyen Napoleon marsalljaival körülvéve állott, teljesen világos volt már. Derült, kék ég terült el

fölötte, s a nap óriás korongja, mint valami odvas, biborvörös apacs imbolygott a köd tejszínű tengerének a színén. Nemcsak a francia csapatok mind, hanem Napoleon is a vezérkarával együtt nem a szokolyniczai és slapaniczai folyócskák és laposak túlsó partján, a hol mi állást akartunk foglalni s az ütközetet megkezdeni, hanem az innenső oldalán állottak, még pedig a mi csapatainkhoz oly közel, hogy Napoleon a mi csapataink közül szabad szemmel is megkülönböztethette a lovasokat a gyalogosoktól. Napoleon valamivel a marsalljai előtt, egy zömök, szürke arabs lovon ült és ugyanaz a kék köpönyeg volt rajta, a melyben az olasz hadjáratot végigharczolta. Némán nézte a köd tengeréből kibontakozó halmokat, a melyeken ott messze orosz csapatok mozgtak és figyelt a völgyből fülhallatszó lövöldözésre. Sovány arcának ekkor még egyetlen izma se rándult meg, csillogó szemeit mozdulatlanul egy pontra szegezte. Föltevései helyeseknek bizonyultak. Az orosz csapatok részben leereszkedtek a völgybe a tavak és tócsák mellé, részben pedig elhagyták a pratzi-i magaslatokat, a melyeket ő, a hadállás kulcsaiul tekintvén őket, ostromolni akart. Látta a ködön keresztül, a mint a Pratz falu közelében két hegy által alkotott gugyorban csillogó szuronyokkal egymás után vonultak az orosz hadtestek a völgy felé s ott eltűntek a köd tengerében. Az este kapott hírekből, a kerekék zörgéséből és a léptek dobogásából, melyet az előörsök hallottak, az orosz hadtestek rendetlen előnyomulásából és az összes intézkedésekből tisztán látta, hogy a szövetségesek azt hitték, hogy ő messze előttük jár, hogy a Pratz közelében lévő hadtestek az orosz hadsereg derékhadát teszik, és hogy ez a derékhad már elég gyenge arra, hogy ő eredményes rohamot intézzen ellene. De azért még mindig nem nyitotta meg az ütközetet.

Ma ünnepélyes napja volt, — megkoronáztatásának első évfordulója. Hajnalban pár órára elszunnyadt, s egészségesen, frissen, abban a boldog hangulatban, a melyben minden lehetségesnek látszik és minden sikerül, lóra ült és kilovagolt a csatatérre. Mozdulatlanul állt ott, bámulta a ködből kibontakozó magaslatokat s

az önbizalommal teljes és megérdemelt boldogságnak az a különös árnyalata jelent meg hideg arczán, mely a szerelmes és boldog fiatalok arczán szokott felbukkanni. A marsallok ott állottak mögötte és nem merték másra terelni a figyelmét. Hol a pratzi magaslatokat, hol a ködből kibukkanó napot nézte.

Mikor a nap teljesen kibukkant a ködből és vakító fénynyel árasztotta el a mezőket és a ködöt (mintha csak ezt várta volna, hogy az ütközetet megkezdje), szép fehér kezéről lehúzta a keztyűt, magához intette marsalljait és kiadta a parancsot az ütközet megkezdésére. A marsallok segédtszijeiktől kísérvé minden irányban elszéledtek, és pár percz múlva a francia hadsereg egész erejével sietve megindult ama pratzi magaslatok felé, a melyek mind jobban és jobban megtisztultak a balfelől a völgybe leereszkedő orosz csapatoktól.

XV.

Nyolcz óraker Kutuzov a Miloradovics-féle negyedik hadtest élén, a melynek a már a völgybe vonult Przselysevszkij és Langeron-féle hadtestek helyét kellett elfoglalnia, ellovagolt Pratzba. Üdvözölte a legelő járó ezred embereit és parancsot adott az indulásra, ezzel jelezvén, hogy a hadtestet ő szándékozik vezetni. Pratz faluhoz érkezve, megállott. Andrej herczeg, egy nagy csoport ember közepett, a kik a főparancsnok kíséretét alkották, ott állott mögötte. Izgatottnak, ingerültnek, de a mellett tartózkodóan nyugodtnak érezte magát, a milyen az ember egy régóta várt pillanat közeledésekor szokott lenni. Szilárdan meg volt győződve, hogy ma van a napja az ő Toulonjának vagy arcolei hídjának. Hogy' fog esni a dolog, azt nem tudta, de hogy meglesz, arról erősen meg volt győződve. A terepet és a mi csapataink elhelyezését annyira ösmerte, a mennyire a mi hadseregünkben bárki is ismerhette. Az ő saját külön stratégiai tervéről, a melynek a megvalósítására most gondolni se lehetett, teljesen megfeledkezett: Most, im-

már beleélvén magát Weihrother haditervébe, Andrej herczeg a bekövetkezhető eshetőségeket mind átgon-
dolta s új ötletei támadtak, a melyeknek megvalósítá-
sánál esetleg gyors felfogásra és elhatározásra is lehetett
szükség.

Balfelől, alulról a láthatatlan csapatok közt folyó
lövöldözés hallatszott a ködben. Andrej herczegnek úgy
tetszett, hogy ott összpontosul az ütközet, ott fog föl-
merülni valami akadály, és „oda fognak elküldeni en-
gem“, — gondolta magában, — „egy dandárral vagy egy
hadosztálylyal, s ott fogok én zászlóval a kezemben elő-
nyomulni s elsőprök mindent, a mi csak az utamba
akad“. Andrej herczeg nem tudta a mellette elvonuló
zászlóaljok zászlóit közönyösen nézni. A mint elnézte a
zászlókat, folyton azt gondolta: lehet, hogy éppen ez az
a zászió, a melylyel majd a csapatok élén fogok menni.

Reggelre az éjjeli köd csak harmattá változott zuz-
marát hagyott hátra a magaslatokon, a mélyedésekben
azonban még mindig, mint tejszínű tenger terült szét a
köd. Balfelől, abból a völgyből, a hova csapataink le-
ereszkedtek s a honnan a lövöldözés hallatszott, éppen-
séggel semmi se látszott. Sötét, de tiszta ég borult a
magaslatokra és jobb felől a nap óriási korongja lát-
szott. Messzi elől, a ködtenger túlsó partján kibukkanó
erdős halmok látszottak, a melyeken ott kellett lenni az
ellenséges hadseregnek, s a melyeken derengett is valami
ilyesféle. Jobbfelől, ott a köd birodalmában, kerékszögés-
sel és dobogással kísérve s olykor szuronyaival csil-
logva vonult el a testőrség; balfelől lovas tömegek buk-
kantak föl és tűntek el a köd tengerében. Elöl és hátul a
gyalogság menetelt. A főparancsnok ott állt a falu végén
és elvonultatta maga előtt a csapatokat. Kutuzov ezen a
reggelen elcsigázottnak és ingerültnek látszott. A mel-
lette elvonuló gyalogság egyszerre minden parancs nélkül
megállt, nyilván azért, mert elől valami akadály feltar-
tóztatta.

— Adja ki végre a parancsot, hogy zászlóalj-osz-
lopokba sorakozzanak és kerüljék meg a falut, — mon-
dotta Kutuzov bosszúsan egy hozzá közeledő tábornok-
nak. — Hogy' nem képes felfogni, kegyelmes jó uram,

hogy mikor az ember szemben áll az ellenséggel, a falu szoros utcájában nem lehet szétterpeszkedni.

— Én azt hittem, hogy a falu mögött fogunk sorakozni, exczellenziás uram, — felelt a tábornok.

Kutuzov epésen elmosolyódott.

— No, ez aztán gyönyörű lenne, az ellenség szeme láttára fejleszteni ki az oszlopunkat, — gyönyörű lenne.

— Az ellenség még messze van, exczellenziás uram. A rendelkezés szerint . . .

— A rendelkezés! — kiáltott föl Kutuzov epésen, — hát azt ki mondta önnek? . . . Szíveskedjék csak azt tenni, a mit parancsolnak.

— Igen is.

— No, lelkem, — szólt Neszviczkij suttogva Andrej herczeghez, — ugyancsak rossz kedvében van az öreg.

Ekkor egy fehér egyenruhás és a kalapján zöld tollas osztrák tiszt odalovagolt Kutuzovhoz és a császár nevében megkérdezte, vajjon tűzben van-e már a negyedik hadtest?

Kutuzov, a nélkül, hogy felelt volna, elfordult s véletlenül ráesett a tekintete Andrej herczegre, a ki ott állott mellette. Bolkonszkijt megpillantván, Kutuzov valamelyest enyhítette a pillantása haragos és maró kifejezését, mintegy öntudatára ébredvén annak, hogy végre is az ő segédtsíjtje nem oka annak, a mi történt. S a nélkül, hogy az osztrák segédtsíjtnak felelt volna, odafordult Bolkonszkijhoz.

— Menjen csak lelkem, s nézze meg, átvergődött-e már a falun a harmadik hadosztály. Mondja meg nekik, hogy álljanak meg és várják be a parancsomat.

Alig, hogy Andrej herczeg elindult, megállította őt.

— És kérdezze meg, fel vannak-e állítva a lövészek, — tette hozzá! — Mit csinálnak, mit csinálnak! — mormogta magában és még mindig nem felelt az osztráknak.

Andrej herczeg elvágatott, hogy a parancsot teljesítse.

Miután az előtte vonuló zászlóaljkat mind utólérte, megállította a harmadik hadosztályt és meggyőződött róla, hogy a mi hadoszlopaink előtt a lövészek csatár-

lácza még csakugyan nincs felállítva. A legelől lévő ezred parancsnoka nagyon csodálkozott, mikor közölték vele a főparancsnok parancsát, hogy állítsa fel a lövészeket. Az ezredparancsnok azzal a mélységes meggyőződéssel állt ott, hogy előtte még vannak csapatok, s hogy az ellenség nem lehet közelebb tíz versztnél. És elől csakugyan nem látszott más, mint az elhagyott és ködben derengő helység. Andrej herczeg, miután a főparancsnok nevében kiadta a parancsot, hogy az elmulasztottakat pótolják, visszalovagolt. Kutuzov még mindig ugyanazon a helyen állott, s öregesen elhagyván izmos testét a nyeregben, behunyta szemmel nagyokat ásított. A csapatok nem mozdultak, hanem lábhoz tett fegyverrel álltak egy helyben.

— Jól van, jól van, — mondotta Andrej herczegnek és odafordult a tábornokhoz, a ki órával a kezében, azt mondotta, hogy ideje volna indulni, mert a balszárny oszlopai már mind elvonultak.

— Ráérünk még, kegyelmes uram, — mondotta Kutuzov ásítás közben. — Ráérünk! — ismételte.

Ekkor, messze Kutuzov mögött, tisztelgő ezredek hangjai hallatszottak és ezek a hangok az előnyomuló orosz hadoszlopok vonalának egész hosszában gyorsan kezdtek közeledni. Nyilvánvaló volt, hogy az, a ki előtt tisztelegtek, gyorsan haladt. Mikor annak az ezrednek a katonái elkiáltották magukat, a mely előtt Kutuzov állott, Kutuzov kissé félrevonult és összeránczolt homlokkal kölnézett. A Pratz felőli úton egy századra való tarka lövascsapat közeledett. Közülük ketten sebes vágatva lovagoltak a többiek előtt. Az egyik fekete egyenruhában, fehér tollforgóval, pej lovon, a másik pedig fehér egyenruhában, fekete lovon ült. A két császár volt a kíséretével. Kutuzov az arcvonalban lévő régi katona negédségével „Vigyázz!”-t vezényelt és tisztelegve odalovagolt a császárhoz. Egész alakja és modora egyszeriben megváltozott. Egy alárendelt és nem okoskodó ember képét öltötte magára. Negédes tiszteletteljességgel, mely a császárt szemlátomást kellemetlenül érintette, odalovagolt hozzá és tisztelgett előtte.

A kellemetlen benyomás, mint a ködfosztlány a

tiszta égen, csak éppen, hogy átsuhant az uralkodó fiatal és boldog arcán, azután eltűnt. Gyengélkedése után aznap soványabbnak látszott, mint az olműtzi csatatéren, a hol Bolkonszkij első ízben látta őt külföldön; de gyönyörű szürke szemeiben a fenség és a szelidség ugyanolyan elbűvölő vegyülete csillogott, és finom ajkain a legváltozatosabb kifejezéseknek ugyanaz a lehetősége, és főképpen az elszánt és ártatlan fiatalságnak ugyanaz a fölséges kifejezése ült.

Az olműtzi csapatszemlén fenségesebb, itt pedig vidámabb és erélyesebb volt. A három versztes vágatástól kissé kipirult, s mikor a lovát megállította, nagyfújjva felsóhajtott és végignézett a kíséretében levőknek épp oly fiatal és eleven arczain. Csartoriszkij és Novoszilyczov, Bolkonszkij herceg és Sztroganov, valamint a többiek is, csupa pazarul öltözött, vidám fiatal ember, gyönyörű, agyonkényeztetett, friss és alig-alig izzadt lovakon ülve, beszélgetve és mosolyogva álltak meg a császár mögött. Ferencz császár, egy hosszúkás és piros arcú fiatal ember, feltűnően egyenesen ült szép fekete csikóján s aggodalmasan és lassan nézett körül. Oda intette fehér segédtszjtjei egyikét és valamit kérdezett tőle. „Alkalmasint azt kérdi, hogy hány órakor indultak el“, — gondolta magában Andrej herceg, a mint régi ismerősét megfigyelte, s eszébe jutván a kihallgatása, nem tudott elfojtani egy mosolyt. A császárok kíséretében orosz és osztrák testőr- és egyéb ezredekben összeválogatott testőr-tisztek voltak együtt. Közöttük lovászok vezették a kivarrott csótárokkal letakart szép császári tartalék-lovakat.

Mint mikor egy hirtelen kinyitott ablakon át friss levegő árad be egy dohos szobába, úgy ihlette meg ettől a csillogó fiatal csapattól a fiatalság, az erély és a siker meggyőződése Kutuzov lehangolt törzskarát.

— Miért nem lát már hozzá, Larionovics Mihail? — fordult oda Alexander császár hirtelen Kutuzovhoz, s ugyanakkor udvarias pillantást vetett Ferencz császárra.

— Még várok, felség, — felelt Kutuzov tiszteletteljesen előrehajolva.

A császár kissé elkomolyodva, előrehajtotta a fülét, és jelezte, hogy nem hallotta jól.

— Még várok, felség, — ismételte Kutuzov (Andrej herczeg észrevette, hogy Kutuzov felső ajka természetellenesen remegett, mikor ezt a „még várok“-ot ki- ejtette). A hadtestek még nincsenek mind együtt.

A császár most már hallotta, de ez a felelet szemlátomást nem volt ínyére; görnyedt vállait felrántotta, rápillantott a mellette álló Novoszilyczovra, s mintegy ezzel a pillantással emelt panaszt Kutuzov ellen.

— De hiszen nem vagyunk most a czariczyni mezőn, Larionovics Mihail, a hol nem kezdik addig a parádét, míg az ezredek mind nincsenek együtt, — jegyezte meg az uralkodó, megint a szemébe nézván Ferencz császárnak, mintha csak arra akarta volna őt felkérni, hogy ha már nem akar résztvenni a beszélgetésben, legalább figyeljen oda az ő szavaira; de Ferencz császár rá se hederített, csak ide s tova tekintgetett.

— Éppen azért nem kezdem el, felség, — szólott Kutuzov csengő hangon, mintegy ezzel akarván elejét venni annak, hogy meg ne hallják, s az arcán megint megrezdült valami. — Éppen azért nem kezdem el, felség, mert nem vagyunk parádén, és nem vagyunk a czariczyni mezőn, — mondotta tisztán és határozottan.

A császár kíséretében lévő arczokon, melyek gyors pillantásokat váltottak egymással, a zúgolódás és szűnrehányás kifejezése jelent meg. „Bármilyen öreg is, nem volna szabad, semmiképpen se volna szabad így beszélnie“, — ez volt azokról az arczokról leolvasható.

A császár merően és figyelmesen nézett Kutuzov szemébe, azt várván, nem mond-e még valamit. De Kutuzov tiszteletteljesen lehorgasztott fejjel szintén csak várt. A hallgatás eltartott vagy egy perczig.

— Egyébiránt, ha felséged parancsolja, — szólott Kutuzov a fejét fölemelvén, s újra a korlátolt, nem okvetetlenkedő, hanem a vakon engedelmeskedő tábornok előbb használt hangján beszélt. Megsarkantyúzta a lovát és odaintvén magához Miloradovics hadtestparancsnokot, parancsot adott neki a támadásra.

Megint megmozdultak a csapatok, s a novgorodi ezred két és az apseroni ezred egy zászlóalja a császár mellett megindult előre.

Ugyanakkor, mikor ez az apseroni zászlóalj a császár előtt elvonult, a pirosarczú Miloradovics, köpönyeg nélkül, teljes rendjeles díszben, félreccapott, hatalmas tollbokrétás kalappal a fején, sebes vágatásban száguldott előre és daliásan tisztelegve megállította a lovát a császár előtt.

— Isten nevében, — mondotta neki a császár.

— Felség, minden lehető el fogunk követni, Felség, — felelt vidáman, de azért rossz francia kiejtésével gúnyos mosolyt csalt ki a kíséret uraiból. Miloradovics hirtelen megfordította a lovát s odaállott valamivel a császár mögé. Az apseroniak, a kiket az uralkodó jelenléte egészen felvillanyozott, délczegen, feszes léptekkel vonultak el a két császár és kísérete előtt.

— Fiúk! — kiáltott föl csengő, önérzetes és vidám hangon Miloradovics, a kit a puskaropogás, a küszöbön álló ütközet, és a császárok előtt oly önérzetesen elvonuló délczeg apseroniak látása, — a kik még Szuvarov idejéből való bajtársai voltak, — annyira föllelkesített, hogy még a császár jelenlétéről is megfeledkezett. — Fiúk! Ez nem az első falu, melyet el kell foglalnotok! — kiáltotta oda nekik.

— Rajta leszünk! — kiáltottak a katonák. A császár lova szinte megbokrosodott a váratlan kiabálástól. Ez a ló, mely már az orosz hadiszemléken is hordozta a császárt, itt az austerlitzi csatatéren is épp úgy, mint a Mars-mezőn, békén tűrte bal lábának a sarkantyúzását, itt is hegyezte a füleit a lövöldözésre, de itt sem tulajdonított semmi jelentőséget, sem annak a mit hallott, se Ferencz császár fekete csikója szomorúságának, sem pedig mindannak, a mit az, a ki hátán ült ezen a napon, mondott, gondolt és érzett.

A császár mosolyogva fordult oda egyik bizalmasához, s a délczeg apseroniakra mutatva valamit mondott neki.

XVI.

Kutuzov, segédtsztjeinek a társaságában lépésben ment a karabélyosok után.

Mikor már vagy félversztet ment, a hadoszlop végén, két út keresztezésénél, egy elhagyatott, magános ház előtt (mely alkalmasint csárda volt valamikor) megállt. Mind a két út lefelé vezetett a hegyről, és mind a kettőn csapatok vonultak.

El kezdett oszladozni a köd és vagy két versztnyire a szemközti lévő magaslatokon, úgy homályosan már látszottak az ellenséges csapatok. Balfelől a völgyben mind hangosabb lett a puskaropogás. Kutuzov egy osztrák tábornokkal beszélgetve megállt. Andrej herczeg, a ki kissé hátrább állott, nézte őket, s egy segédtszttől el akarván kérni a távcsövet, odafordult hozzá.

— Nézze csak, nézze, — szólott ez a segédtszt, miközben nem a távolból látszó csoportokra, hanem egyenesen maga elé le a völgybe nézett. — Ezek francziák!

A két tábornok és a segédtsztek mind a látcső után kaptak, melyet kézről-kézre adtak egymásnak. Az arcok egyszerre mind elváltoztak, s valamennyire kiült a rémület kifejezése. Azt hitték, hogy a francziák még két versztnyire vannak tőlük, s egyszerre váratlanul megjelentek közvetlenül az orruk előtt.

— Ez az ellenség?... Nem!... De igen, nézze csak, az... biztosan az... Mit jelentsen ez? — hangzott föl mindenfelől.

Andrej herczeg szabad szemmel is látta, hogy jobbfelől, alulról, alig ötszáz lépésnyire attól a helytől, a melyen Kutuzov állott, egy sűrű francia hadoszlop jött fölfelé az apseroniakkal szemben.

„Ime itt van, elérkezett a döntő pillanat! Végre rám került a sor!“ — gondolta Andrej herczeg, és megsarkantyúzván a lovát, odalovagolt Kutuzovhoz.

— Meg kell állítani az apseroniakat, — kiáltott föl, — kegyelmes uram!

De ugyanabban a pillanatban füstbe borult min-

den, közeli puskaropogás hallatszott s Andrej herczegtől alig két lépésnyire egy naivul ijedt hang fölkiáltott: „No czimborák, beföllegzett!“ És ez a hang úgy hatott, mintha csak vezényszó lett volna. Erre a hangra futásnak eredt mindenki.

Zürzavaros és mindjobban gyarapodó tömegek futottak vissza arra a helyre, a hol öt perczczel azelőtt a csapatok elvonultak a császár előtt. Nemcsak hogy nehéz volt ezt a tömeget föltartóztatni, de szinte lehetetlen volt vele együtt nem futni vissza. Bolkonszkij csak azon iparkodott, hogy el ne maradjon tőle, hátránézett és bámult, nem tudván megérteni, mi történt ott előtte. Neszviczkij kétségbeesett, piros arczczal és önmagából kikelve ordított Kutuzovra, hogy ha nem megy el tüstént, bizton fogságba kerül. Kutuzov még mindig ugyanazon a helyen állott, s a nélkül, hogy felelt volna, elővette a zsebkendőjét. Csurgott a vér az arczáról. Andrej herczeg odafurakodott mellé.

— Megsebesült? — kérdezte, alig tudván elleplezni alsó ajkának a remegését.

— Nem itt van a seb, hanem ott ni! — mondotta Kutuzov, miközben a kendőjét az arczára nyomta és rámutatott a menekülőkre.

— Tartóztassa fel őket! — kiáltotta, de ugyanakkor, alkalmasint meggyőződven arról, hogy ez lehetetlenség, megsarkantyúzta a lovát és jobbra elvágatott. A menekülőknek egy ujonnan összeverődött tömege megkapta és magával ragadta őt.

A csapatok olyan sűrű tömegekben futottak, hogy a ki egyszer a gomolygó tömegbe belesodródott, az csak bajosan kászolódhatott ki belőle. Az egyik felkiáltott: „Előre! Mit habozol?“ A másik megfordult és a levegőbe lőtt; a harmadik azt a lovat verte, a melyen Kutuzov ült. Kutuzov, miután a kíséretével együtt, mely időközben a felére olvadt, ellovagolt abba az irányba, a honnan, meglehetősen közlelől, ágyúdörgés hallatszott. Andrej herczeg kiszabadulván a menekülők közül, iparkodott el nem maradni Kutuzovtól, s egy hegy lejtőjén megpillantott egy orosz üteget, a mely még mindig tüzelt s a melyet a francziák erősen szorongattak. Fölötte orosz

gyalogság állott, mely sem előre nem mozdult, hogy az ütegnek segítségére legyen, se vissza nem vonult a menekülőkkel. Egy lovastábornok elvált ettől a gyalogságtól és odalovagolt Kutuzovhoz. Kutuzov kíséretéből már csak négy ember maradt mellette. Mindannyian sápadtak voltak és szótlanul néztek egymásra.

— Tartóztassa fel azokat a gazembereket! — szólt Kutuzov lihegve az ezredparancsnokhoz, s a menekülőkre mutatott; de ebben a pillanatban, mintegy büntetésül ezekért a szavakért, mint egy madár csapat, süvítve szálltak a golyók az ezred és Kutuzov kísérete felé. A francziák rohamot intéztek az üteg ellen, és megpillantván Kutuzovot, elkezdtek rá lövöldözni. Erre a sortűzre az ezredparancsnok a czombjához kapott; néhány ember elesett, és egy helyettes-zászlótartó, a ki zászlóval a kezében ott állott, kiejtette a kezéből a zászlót: a zászló megingott, leesett, de fönnakadt a szomszéd katonák fegyverei közt. A katonák minden parancs nélkül elkezdtek tüzelni.

— Oooh! — nyögte Kutuzov kétségbeesetten és hátranézett. — Bolkonszkij, — suttogta öreges tehetetlenségének a tudatától remegő hangon, — Bolkonszkij, — suttogta a szétzüllött zászlóaljra és az ellenségre mutatva, — mi ez?

De még mielőtt ezt a két szót kiejthette volna, Andrej herceg, a ki a szégyen és harag könnyeit érezte felnyomulni a torkán, már leszállott volt a lováról és odaugrott a zászlóhoz.

— Fiúk, előre! — kiáltott föl gyermekesen átható hangon. — „Íme itt van!” — mikor a zászló nyelét megfogta, és gyönyörűséggel hallgatta a nyilván neki szánt golyók fütyölését. Néhány katona elesett. — Hurrá! — kiáltott föl Andrej herceg, alig bírván tartani a nehéz zászlót és azzal a kétségtelen meggyőződéssel rohant előre, hogy az egész zászlóalj követni fogja. És csakugyan, mindössze pár lépést futott előre egyedül. Megmozdult egy-két katona, majd hurrá-t kiáltva az egész zászlóalj megindult előre és utólérte őt. A zászlóalj egyik altisztje odarohant hozzá, kikapta kezéből az imbolygó zászlót, de legott elesett. Andrej herceg megint fölkapta

a zászlót, s a nyelénél fogva vonszolta maga után a zászlóalj előtt. Maga előtt ott látta a mi tüzeinket, a kik közül egyesek küzdöttek, mások az ágyúkat cserbenhagyva, vele szemben futásnak eredtek; látott francia gyalogosokat is, a kik megragadták a tüzerlovakat és megfordították az ágyúkat. Andrej herczeg a zászlóaljával már csak húsz lépésnyire volt az ágyúktól. A feje fölött folyton hallotta a golyók fütyölését, és jobbra-balra tőle egyre sóhajtottak és hullottak a katonák. De ő rájuk se hederített, mindig csak azt nézte, mi történik azzal az üteggel ott előtte. Már tisztán látta egy vöröshajú tüzernek félrekapott csákós alakját, a mint egy ágyútörlőbe kapaszkodott, a melyet egy francia katona ki akart csavarni a kezéből. Andrej herczeg tisztán látta e két ember arcának fáradt és egyúttal dühös kifejezését, a kik nyilván azt se tudták, mit csinálnak.

„Mit csinálnak ezek? — gondolta Andrej herczeg, a mint őket nézte, — miért nem fut az a vörös tüzer, mikor nincs fegyvere? Miért nem szúrja le az a francia? Már arra se lesz ideje, hogy odajusson, a francziának egyszerre eszébe jut a fegyvere és leszúrja őt.“ És csakugyan, egy másik francia szuronyszegezve rohamtalan a küzködőkhöz, s a vörös tüzer, a ki még mindig nem volt tisztában vele, hogy mi vár rá, s a ki diadalmasan hadonászott a magához ragadott ágyú-törlővel, eldőlt. De Andrej herczeg nem láthatta, hogy mi lett a dolog vége. Úgy tűnt föl neki, mintha a közelében álló katonák egyike bottal teljes erővel föbe ütötte volna őt. Az ütés kissé fájdalmas, de a mi fő, kellemetlen volt azért, mert megzavarta őt abban, hogy láthassa azt, a mit meg akart figyelni.

„Mi az? Elessen? Megtántorodnak a lábaim“, — gondolta és hátra esett. Abban a reményben, hogy megláthatja, hogy' végződött a két francia és a tüzer harca, kinyitotta a szemeit, s roppantul szerette volna tudni, megölték-e a tüzért vagy sem, s elfoglalták-e az ágyúkat vagy sem? De nem látott semmit. Nem volt fölötte más, mint az ég, a homályos, de azért mégis mérhetetlenül magas ég, a melyen csöndesen úszkált néhány szürke felhő. Milyen csöndesen és nyugodtan, milyen

ünnepélyesen, éppenséggel nem úgy, mint a hogy' mi rohantunk, ordítottunk és verekedtünk, éppenséggel nem úgy, mint a hogy' feldühödt és megrémült arczzal tülekedtek egymással az ágyútörlő fölött az a franczia, meg az a tüzér, éppenséggel nem úgy siklanak tova ezen a magas, végtelen égen azok a felhők. Hogy' van az, hogy én soha azelőtt nem láttam ezt a magas eget? És milyen boldog vagyok, hogy végre megösmertem. Igen! Sivár minden, csupa ámítás minden, azt a végtelen eget kivéve. Semmi, semmi sincsen rajta kívül. De még az sincsen, semmi sincsen, csak csönd és nyugalom. És hála Istennek!...“

XVII.

Bagrationnál, a jobb szárnyon kilencz óraker még nem kezdődött volt meg az ütközet. Bagration herczeg nem akarván Dolgorukov ama kívánságának eleget tenni, hogy az ütközetet megkezdjék, és el akarván háritani magáról a felelősséget, azt ajánlotta Dolgorukovnak, hogy küldjenek el valakit és kérdezzék meg a főparancsnokot. Bagration tudta, hogy tekintettel arra a tíz versztre, mely az egyik szárnyat a másiktól elválasztotta, ha nem ölik is meg azt, a kit elküldenek (a mi valószínűnek látszott) s ha megtalálja is a főparancsnokot, a mi pedig nagyon nehéz volt, a küldött, lehetetlen, hogy esténél előbb visszakerüljön.

Bagration semmitmondó, nagy és álmos szemeivel végignézett a kíséretén és önkéntelenül is Rosztovnak a reménytől és az izgatottságtól szinte megdermedt, gyerekes arca ötlött a szemébe először. Őt küldte hát el.

— És ha ő felségét előbb megtalálom, mint a főparancsnokot, kegyelmes uram? — kérdezte Rosztov, kezét a sipkájához szorítva.

— Akkor ő felségének is átadhatja, — felelt Dolgorukov és sietve elébe vágott Bagrationnak.

Rosztov, miután az éjjel felváltották, pár órát aludt reggel felé, s jókedvűnek, bátornak és elszántnak érezte magát, mozdulatai ruganyosak voltak, szentül bízott a

szerencsében, és olyan hangulatban volt, a melyben minden könnyűnek, vidámnak és lehetségesnek látszik.

Ezen a reggelen minden vágya teljesült: megkezdődött a döntő ütközet s ő részt vehetett benne; sőt parancsörtsztje lett a legvitézebb tábornoknak; sőt, most valami megbízással ment Kutuzovhoz, de meglehet, magához az uralkodóhoz. Derült volt a reggel, jó lovacska volt alatta s örömmel és boldogsággal volt tele a lelke. Miután a parancsot megkapta, megeresztette a lovát, s a csapat-vonal mentén elvágtatott.

Eleinte a Bagration-féle csapatok mentén haladt előre, a melyek még nem léptek a cselekvés terére, és mozdulatlanul álltak egy helyben, majd kijutott az Uvarov lovassága által ellepett síkságra s itt már valamelyes mozgalmat és az ütközetre való készülődést észlelt; mikor az Uvarov lovasságát megkerülte, tisztán hallotta az ágyú- és puska-tüzelés hangjait. A tüzelés mindinkább erősödött.

Most már nem úgy volt, mint azelőtt, a mikor a friss reggeli levegőben, egyenlőtlen időközökben kettesével, hármasával eldördült néhány lövés, és utána beleszólt egy-két ágyúdördülés is, hanem Pratz előtt a hegyoldalón valóságos puskaropogás hallatszott, melyet oly sűrű ágyúdörgés kísért, hogy olykor az egyes lövések már nem is voltak külön kivehetők, hanem egy közös dördülésbe olvadtak össze.

Látni lehetett, a mint a lankás domboldalakon egymást üzte, egymást érte a puskák villanása, az ágyúk füstfelhői pedig lassan gomolyogtak, majd szétfoszlottak és egymásba olvadtak. A szuronyok villogásán láthatók voltak a füst között a gyalogsági tömegek felvonulása s a zöld lőszerkocsis tűzérség keskeny csikjai.

Rosztov egy pillanatra megállította a lovát egy hegyfokon, hogy lássa, mi történik; de bármennyire megfeszítette is a figyelmét, semmit se volt képes kivenni, és megérteni abból, a mi történt; mozogtak ugyan valamiféle emberek ott a füstben, elől is, hátul is csapatok keskeny sávjai húzódtak ide s tova; de miért? hová? mi-féle csapatok? — azt kivenni nem lehetett. Ez a látvány és ezek a hangok nem csak hogy nem ébresztettek benne

semmiféle szomorú vagy szepegő érzést, sőt ellenkezőleg, csak gyarapították az energiáját és elszántságát.

„No csak, rajta, rajta!” — fordult oda gondolatban ezekhez a hangokhoz, és megint megindult a vonalmentén, mindjobban belejutván az immár a cselekvés terére lépett csapatok közé.

„Hogy hogy’ és miként lesz, azt nem tudom, de jó lesz minden!” — gondolta Rosztov.

Miután még néhány osztrák csapatot elhagyott, észrevette, hogy a vonalnak utánuk következő része (ez volt a testőrség) már benn volt a tűzben.

„Annál jobb! Legalább közelről látom”, — gondolta.

Csaknem a legelső vonal mentén haladt előre. Néhány lovas vágatott vele szemben. Ezek a mi testőrdzsidásaink voltak, a kik züllött sorokban tértek vissza a rohamból. Rosztov önkéntelenül észrevette, hogy egyiküket elborította volt a vér, és csak vágatott tovább.

„Ehhez nekem semmi közöm!” — gondolta. Alig lovagolt előre pár száz lépést, mikor balfelől, az ő útját keresztezve, a mező egész szélességében csillogó fehér egyenruhába öltözött és fekete lovakon ülő lovasoknak egy hatalmas csoportja ügetett egyenesen felé. Rosztov hogy a lovasok útjából kitérjen, megeresztette a lovát, a mi sikerült volna is neki, ha azok egyforma ütemben jöttek volna, de mindinkább gyorsították a menetet, úgy, hogy a lovak közül egyesek már szinte vágatva közeledtek. Rosztov mind tisztábban hallotta dobogásukat és fegyvereik zörgését, s mind tisztábban kivehette a lovaikat, alakjukat, sőt az arcukat is. Ezek a mi lovas-testőreink voltak, a kik rohamra indultak a velük szemben előnyomuló francia lovasság ellen.

A lovas-testőrök már vágattak, de még valamelyest fékeztek a lovaikat. Rosztov már látta az arcukat és hallotta a vezényszót: Rajta-rajta! — melyet egy tiszt ordított, a ki eszeveszetten vágatott tova jóvérű lován. Rosztov attól tartván, hogy letiporják, vagy belekeverik a francziák ellen intézett rohamba, oly sebesen, a mennyire csak a lovától tellett, elvágatott az arc-

vonat előtt, de még se sikerült neki idejében a végére érni.

A szélső lovas-testőr, egy óriás termetű ragyás ember, haragosan összeránczolta a homlokát, mikor meglátta maga előtt Rosztovot, a kivel elkerülhetetlenül össze kellett ütköznie. Ez a lovas-testőr feltétlenül legázolta volna Rosztovot a Beduinjával együtt (Rosztov olyan kicsinek és gyöngének tetszett maga előtt, ezekhez az óriás emberekhez és lovakhoz képest), ha véletlenül nem jutott volna eszébe az, hogy pálczájával a lovas-testőr lovának a szeme közé suhintson. Az öt versokos, nehézkes, fekete ló füleit hátraszegve ágaskodni kezdett; de a lovas-testőr hatalmas sarkantyúit teljes erővel belevágta az oldalába, mire a ló a nyakát kinyújtva s a farkát lengetve még vesztebbül száguldott tova.

Alig hogy a lovas-testőrök Rosztovot elhagyták, már hallotta a hurrá-kiáltásokat, és hátrapillantva látta, hogy legelső soraik már összekeveredtek a piros vállrojtos, idegen, alkalmasint francia lovasokkal. Többet nem láthatott, mert tüstént ezután megszólaltak valahol az ágyúk és füstbe borult minden.

Abban a pillanatban, mikor a lovas-testőrök elhagyva, eltűntek a füstben, Rosztov habozni kezdett, vajjon kövesse-e őket, vagy oda menjen, a hová küldték. Ez volt a lovas-testőrök ama fényes rohama, mely még a francziákat is bámulatba ejtette. Rosztov elrémülve hallotta később, hogy a szép legényeknek ebből a hatalmas tömegéből, mindezekből az ezreket érő lovakon vágató gazdag fiúkból, tisztekből, hadapródokból, a kik mellette elvágattak, a roham után mindössze tizennyolczan maradtak életben.

„Mit irigyeljem őket: nekem nem ez a sors van szánva, s úgy lehet, hogy tüstént meglátom a császárt!” — gondolta Rosztov és elvágatott.

Mikor a gyalogos testőrökhöz ért, nem annyira abból, hogy hallotta a golyók fütyölését, mint inkább abból, hogy a katonák arczán nyugtalanságot, a tisztekén pedig természetellenes, harczias ünnepélyességet fedezett föl, észrevette, hogy egymást üzve repültek a golyók körülte és a feje fölött.

Mikor a gyalog-testőrezredek egyik vonalát hátulról megkerülte, egy hangot hallott, mely nevén szólította: „Rosztov!”

— Mi az? — kiáltott föl, nem ismervén meg Boriszt.

— Hogy' kerülsz te ide az első vonalba! A mi ezredünk éppen most intézett egy rohamot! — mondotta Borisz azzal a boldog mosolylyal, mely a fiatal emberek arczán meg szokott jelenni, mikor első ízben jutnak a tűzbe. Rosztov megállt.

— Ugyan! — szólott. — Nos és?

— Visszavertük őket! — mondotta Borisz élénken, s megeredt a nyelve. — Képzelheted. — És Borisz elkezdte mesélni, hogy a testőrség csapatokat látván maga előtt, osztrákoknak nézte őket, és csak a sánczok közül kilőtt golyókból tudta meg, hogy immár az első vonalban van, és teljesen váratlanul meg kell ütköznie. Rosztov, a nélkül, hogy Boriszt végighallgatta volna, megindította a lovát.

— Te hová mégy? — kérdezte Borisz.

— Megbízásom van ő felségéhez.

— Itt van! — mondotta Borisz, a ki „ő felsége” helyett úgy értette, hogy Rosztovnak „ő fenségével” van dolga; és rámutatott egy nagyherczegre, a ki sisakkal a fején és lovas-testőr köntösben alig száz lépésnyire állott tőlük és vállát felrántva s a homlokát összeránczolva valamit ordított egy fehér és sápadt osztrák tisztre.

— De hiszen ez a nagyherczeg, nekem pedig a főparancsnokhoz vagy az uralkodóhoz kell mennem, — mondotta Rosztov és már-már megsarkantyúzta a lovát.

— Gróf! Gróf! — kiáltott rá Berg, a ki a másik oldalról épp oly élénken közeledett felé, mint Borisz, — gróf, én a jobb kezemen megsebesültem (mondotta s odamutatta véres kezefejét, mely a zsebkendőjével volt bekötve) és mégis a helyemen maradtam. Gróf, a balkezemben fogom a kardot: a von Bergek nemzetségének lovag volt minden tagja.

Berg még valamit mondott, de Rosztov nem hallgatott rá és otthagya.

Rosztov, miután elhagyta a testőrséget s nehogy

megint az első vonalba kerüljön, mint a hogy a lovas-testőrök rohamába belecsöppent, keresztül lovagolt egy puszta térségen, a tartalék vonal mentén folytatta az útját, és messze elkerülte azt a helyet, a honnan a leg-erősebb tüzelés és ágyúzás hallatszott. Egyszerre maga előtt és a mi csapatunk mögött, egy olyan helyen, a hol semmiképpen se láthatta az ellenséget, közeli puska-roport hallott.

„Mi lehet ez? — gondolta Rosztov. — Az ellenség a mi csapataink háta mögött? Az lehetetlen“, — villant meg a fejében és egyszerre elfogta a saját maga és az ütközet kimenetele fölött való rémület. „De bármi legyen is ez, — gondolta, — most már kerülő utakról szó se lehet. Meg kell keresnem itt a főparancsnokot, és ha minden elveszett, nekem is kötelességem a többiekkel együtt elpusztulni.“

Az a rossz előérzet, mely elfogta volt Rosztovot, most, hogy a Pratz falú mögött elterülő és mindenféle csapatok tömegével ellepett területen beljebb hatolt, mindinkább fokozódott.

— Mi az? Mi az? Kire lövöldöznek? Ki lövöldöz? — kérdezte Rosztov, mikor az orosz és osztrák katonákat utolérte, a kik rendetlen futásban menekülve, kereszteltek az útját.

— Tudja az ördög? Megverték már? Mindennek vége! — feleltek neki oroszul, németül és csehül a menekülő csapatjai, a kik épp oly kevésbé tudták, hogy mi történt, mint ő.

— Üssétek a németeket! — ordított az egyik.

— Ördög vigye az árulóit!

— Pokolba ezekkel az oroszokkal! — dörögte egy német.

Néhány sebesült vánszorgott az úton. A szitkok, a felkiáltások, a nyögések egy általános morajba olvadtak össze. A lövöldözés abbamaradt, s mint Rosztov később megtudta, az orosz és osztrák katonák egymásra lövöldöztek.

„Istenem! Mi ez? — gondolta Rosztov. — És éppen itt, a hol minden pillanatban megláthatja őket a

császár . . . De nem, ez alkalmasint csak néhány gazember. Ez nem lehet, ez lehetetlen“, — gondolta. „Csak hamar, hamar, hadd menjek innen mielőbb!“

A vereség és a futás gondolata sehogy' se ment a fejébe Rosztovnak. Bár ott látta a francia ágyúkat és csapatokat éppen azon a pratzi hegyen, a hol a főparancsnokot kellett volna föl kutatnia, nem tudta, és nem akarta elhinni azt, a mit látott.

XVIII.

Rosztov azt a parancsot kapta, hogy Pratz falú körül keresse a főparancsnokot és az uralkodót. De nemcsak hogy ők nem voltak ott, de nem volt ott egyetlen parancsnok sem, hanem csak a legkülönfélébb fegyvernemekből való szétzüllött csapatok. Kimerült lovát még jobban hajszolta, csak hogy mielőbb elhagyja ezeket a tömegeket, de minél tovább jutott, annál nagyobb rendtelenséget tapasztalt a csapatok közt. Az országúton, a melyre kijutott, mindenféle fajta szekerek és fogatok, mindenféle fegyvernemhez tartozó osztrák és orosz csapatok, sebesültek és nem sebesültek szorongtak. Mindez a pratzi magaslatokon elhelyezett francia ütegek golyóinak komor hangjai közepett zavarosan nyüzsgött és morajlott.

— Hol a császár? Hol van Kutuzov? — kérdezte Rosztov mindattól, a kit csak megállíthatott, de senkitől se tudott választ kapni.

Végre galléron fogott egy katonát és rákényszerítette, hogy a kérdésére feleljen.

— Eh! Barátocskám! Már rég elindultak valamennyien valahol oda előre! — mondotta Rosztovnak a katona mosolyogva és kitépte magát a kezei közül. Othagyva ezt a katonát, a ki nyilván részeg volt, Rosztov egy tisztiszolgának vagy valami előkelő személyiség lovászának a lovát állította meg s őt kezdte vallatóra fogni. A tisztiszolga kijelentette Rosztovnak, hogy a császárt ezelőtt egy órával lélekszakadva vitték el hintón

ezen az úton, s hogy a császár veszedelmesen megsebesült.

— Lehetetlen, — mondotta Rosztov, — alkalmasint másvalaki volt az.

— Magam is láttam, — szólott a legény öntelt mosolylyal. — Talán csak ismerem a császárt: hányszor láttam Péterváron, ennyiről ni. Sápadtan, ijesztően sápadtan ült a kocsijában. S az a négy fekete, batyuska, mint a vihar, úgy száguldott el mellettünk: azt hiszem, ideje, hogy a császári lovakat és Ivanycs Ilját is ösmerjem: aztán meg azt tartom, hogy Ilja nem igen megy kocsin mással, mint a császárral.

Rosztov eleresztette a lovát és tovább akart menni. Egy sebesült tiszt ment el mellette és odafordult hozzá:

— De hát kit keres? — kérdezte a tiszt, — a főparancsnokot? A mi ezredünk előtt éppen mellén találta egy ágyúgolyó.

— Nem halt meg, csak megsebesült, — igazította helyre egy másik tiszt.

— De hát ki? Kutuzov? — kérdezte Rosztov.

— Nem Kutuzov, hanem hogy' is hívják, no de hiszen mindegy, mindössze se sokan maradtak életben. Tessék csak oda menni, abba a faluba, ott együtt van az egész parancsnokság, — mondotta ez a tiszt és rámutatván Hostieradek falura, tovább ment.

Rosztov lépésben folytatta az útját, maga se tudván, hogy hova és kihez megy voltaképpen. A császár megsebesült, az ütközet elveszett. Most már lehetetlen volt ezt el nem hinnie. Elindult hát abban az irányban, a melyet mutattak neki, s a hol a messze távolban egy templomot és tornyokat látott. Ugyan minek siessen most már? Mit mondjon most már a császárnak vagy Kutuzovnak, még ha életben vannak és nem sebesültek is meg?

— Ezen az úton tessék menni, nagyságos uram, mert amott bizton agyonlövik, — kiáltott rá egy katona. — Bizton agyonlövik!

— Oh! Mit beszélsz! — szólott egy másik. — Már hova menne arra! Erre közelébb.

Rosztov elgondolkozott s éppen annak az útnak vágott neki, a melyen azzal kecsgették, hogy agyonlövök.

„Most már úgy is mindegy; mikor már a császár is megsebesült, talán bizony én óvjam magamat?” — gondolta magában. Kijutott arra a térségre, a melyen a Pratzból menekülők közül a legtöbb ember pusztult el. A francziák még nem foglalták el ezt a helyet, az oroszok pedig, a kik életben maradtak, vagy megsebesültek, régen otthagyták. Mint a jó legelőn a boglyák, minden deszjatinon tíz-tizenöt halott és sebesült hevert szanaszét a mezőn. Kettesével, hármásával vánszorogtak tova a sebesültek és folyton hallatszottak kellemetlen, s mint Rosztovnak tetszett, olykor mesterkélt nyögéseik és jajkiáltásaik. Rosztov megeresztette a lovát, hogy ne lássa ezeket a szenvedő embereket és borzalom fogta el a szívét. Nem az életéért aggódott, hanem azért a férfiaságért, a melyre szüksége volt, s a melyről tudta, hogy nem állja ki ezeknek a szerencsétleneknek a látását.

A francziák, a kik már megszüntek volt erre a halottakkal és sebesültekkal telehintett mezőre löni, mert már nem volt rajta eleven ember, megpillantván a rajta keresztül lovagló segédtszert, felé irányítottak egy ágyút és odalöttek néhány golyót. Ezeknek a rémesen fütyülő hangoknak az érzése és a körülötte heverő halottak a rémület és az önmaga iránt való szánalom egyetlen benyomásává olvadtak össze Rosztovban. Eszébe jutott az édes anyja utolsó levele. „Vajjon mit érezne, — gondolta magában, — ha itt látna most engem ezen a mezőn, s látná a felém irányított ágyúkat?”

Hostieradek falúban bár vegyes, de nagy rendben tartott orosz csapatok voltak együtt, melyek a csataterőről érkeztek oda. Idáig már nem jutottak el a francia golyók, s a tüzelés hangjai távoliaknak tetszettek. Itt már tisztán látta és mondotta is mindenki, hogy az ütközet elveszett. Bárkihez fordult is Rosztov, senki se tudta neki megmondani, sem azt, hol a császár, sem azt, hol van Kutuzov. Egyesek azt mondták, hogy az uralkodó megsebesüléséről szóló hír igaz, mások azt állították, hogy nem, és ezt az elterjedt hamis hírt abból magya-

rázták, hogy Tolsztoj udvari főmarsal, a ki a császár társaságában a többiekkel együtt vonult ki a harczterre, csakugyan a császár kocsijában vágatott vissza sápadtan és rémulten. Egy tiszt azt beszélte Rosztovnak, hogy balra a falú mögött látott valakit a főparancsnokok közül, és Rosztov cda is elment, már nem annyira azért, mintha azt remélte volna, hogy ott megtalálja azokat, a kiket keresett, mint inkább azért, hogy maga előtt megnyugtassa a lelkiismeretét. Mikor vagy három versztes lovagolt és az utolsó orosz csapatokat is elhagyta, egy árokkal körülvett gyümölcsös mellett két lovas pillantott meg, a kik az árok szélén állottak. Az egyik, a kinek fehér tollbokréta volt a kalapján, valahogyan ismerősnek tünt fel Rosztov előtt; a másik, ismeretlen lovas, a ki gyönyörű sárga lovon ült (ez a ló is ismerősnek látszott Rosztov előtt), az árokhoz érve, megsarkantyúzta a lovát s a kantárszárakat megeresztve, könnyedén átszökött az árkon. Mindössze egy kis földet rúgtak föl a ló hátsó patái. Hirtelen megfordítván a lovát, visszafelé is átugratott az árkon és tiszteletteljesen fordult a fehér tollforgós lovashoz, nyilván arra biztatván őt, hogy ugyanazt megcselekedje. Az a lovas, a kinek az alakja ismerősnek tetszett Rosztov előtt, s a ki önkéntelenül is magára vonta a figyelmét, kezével és a fejével tagadó mozdulatot tett, és erről a mozdulatról Rosztov legott felismerte megsiratott és szinte az imádásig szeretett császáriját.

„De ez nem lehet ő, így egyedül ezen a pusztaságon“, — gondolta Rosztov. De ebben a pillanatban Alexander megfordította a fejét és Rosztov megpillantotta azokat a kedves vonásokat, melyek oly élesen bevésődtek az emlékezetébe. A császár sápadt volt, az orczái a szemei beesettek, de annál több báj és szelídség volt a vonásaiban. Rosztov meggyőződván róla, hogy a császár haláláról szóló hír nem volt igaz, boldognak érezte magát. Boldog volt, hogy láthatta őt. Tudta, hogy megtehetette volna, sőt kötelessége is lett volna, hogy egyenesen odaforduljon hozzá és átadja neki azt, a mit Dolgorukov parancsára át kellett volna adnia.

De valamint a szerelmes ifjú reszket és szinte ma-

gán kívül van, nem mervén kimondani azt, a miről éjszakákon át álmodozott és mikor a várva-várt pillanat elérkezik és szemtől szemben áll vele, ijedten néz körül segítségért, vagy a halogatás, sőt a menekülés lehetőségeért, épp úgy Rosztov is, most, hogy elérte azt, a mi után a világon mindennél jobban vágyakozott, nem tudta, hogy' lépjen oda az uralkodóhoz, és ezer mindenféle jutott az eszébe, a miért ez kellemetlennek, illetlennek és lehetetlennek tűnt föl előtte.

„Hogyan! Mintha csak örülnék az alkalomnak, hogy kihasználjam azt, ha így egyedül van nagy szomorúságában. Kellemetlen, sőt terhes lehetne neki egy idegen arcz a szomorúságnak ezekben a perczeiben; aztán meg mit is mondhatnék neki most, mikor egyetlen rávetett pillantás elég, hogy megdermedjen tőle a szívem és kiszáradjon a torkom?“ Abból a számtalan mondásból, a melyet képzeletében arra az alkalomra összealkotott, a mikor esetleg az uralkodóhoz kell fordulnia, most egyetlen egy se jutott az eszébe. Azok a mondások legnagyobb részt más alkalmak lehetőségének a körében mozogtak, azok leginkább a győzelem és a diadal pillanataira, és főképpen arra az esetre voltak szánva, ha sebeitől halálra váltan fekszik a csatamezőn, a császár megköszöni neki hősies viselkedését, ő pedig haldokolva biztosítja őt az ütközetben is megpecsételt szeretetéről.

„Aztán meg mit kérdezzon meg most a császártól, hogy mit parancsol a jobb szárnynak, mikor már délután négy óra van s az ütközet elveszett? Nem, egészen határozottan nem szabad odamennem hozzá, nem szabad őt a tünődéseiben megzavarnom. Ezerszer inkább meghalni, mintsem egyetlen ferde pillantásra vagy valami rossz véleményre rászorgálni“, — döntötte el Rosztov s szomorúsággal és kétségbeeséssel a szívében ment tovább, miközben minduntalan visszanézett az uralkodóra, a ki még mindig határozatlanul állt ott egy és ugyanazon a helyen.

Mialatt Rosztov így tünődött magában, és szomorúan távolodott a császártól, von Toll kapitány véletlenül szintén odakerült arra a helyre, és megpillantván

az uralkodót, egyenesen odalovagolt hozzá, felajánlotta neki a szolgálatait, és gyalog átsegítette őt az árkon. A császár, rosszul érezvén magát, s kissé pihenni akarván, leült egy almafa alá, Toll pedig ott állott mellette. Rosztov a távolból irigyen és mélységes megbánással látta, a mint von Toll sokáig és nagy tüzzel beszélt valamit a császárnak, s a mint a császár, a ki nyilván könnyezett, kezével eltakarta a szemeit és kezet szorított Toll-lal.

„És most én lehetnék ott az ő helyében!“ — gondolta magában Rosztov és alig tudván visszafojtani az uralkodó sorsán való könnyeit, teljesen kétségbeesve folytatta az útját, maga sem tudván, hová és miért megy.

Annál nagyobb volt a kétségbeesése, mert érezte, hogy a maga gyöngesége volt oka a fájdalmának.

Odamehetett volna . . . sőt nemcsak odamehetett volna, de kötelessége is lett volna odamenni az uralkodóhoz. S ez volt az egyetlen alkalom, a mikor kimutathatta volna a császár iránt való ragaszkodását. S ő nem használta föl ezt az alkalmat . . . „Mit is cselekedtem?“ — gondolta magában. S megfordítván a lovát, visszalovagolt arra a helyre, a hol az uralkodót megpillantotta; de senki sem volt már az árok szélén. Csak a fogatok és a szekerek vonultak egymás után. Egyik fuvarostól megtudta Rosztov, hogy Kutuzov tisztikara nem messze van oda egy falúban, a hova a szekerek is iparkodtak. Rosztov ott ballagott mögöttük.

Előtte lovagolt Kutuzov lovásza, a ki néhány gondosan letakart lovat vezetett. A lovász után egy szekér következett, azután pedig egy görbelábú, sipkás és bekecses ember ballagott.

— Tit, hé, Tit! — szólott a lovász.

— Mi az? — felelt az öreg szórakozottan.

— Tit! Eredj csépelni.

— Eredj már, te bolond! — szólott az öreg nagyot köpve. Néma ballagásban eltelt egy kis idő, mire az előbbi tréfa megisméltődött.

Délután öt órára minden ponton elveszett az ütközet. Több mint száz ágyú került a francziák hatalmába.

Prselysevszkij egész hadtestével letette a fegyvert. A többi hadtestek, miután embereiknek több mint a felét elvesztették, megbomlott és zűrzavaros tömegekben vontak vissza. Langeron és Dohturov csapatainak a maradványai Augest falu közelében a tavak partján s a töltéseken verődtek össze.

Este hat órakor már csak az augesti töltésnél halatszott a francziák erős ágyúzása, a kik egy a pratzi magaslatok lejtőjén felállított erős ütegből lövöldöztek a mi hátráló csapatainkra.

A hátvédben Dohturov és a többiek, összeszedvén néhány zászlóaljat, a mieinket üldöző francia lovaságra lövöldöztek. Elkezdett alkonyodni. Az augesti keskeny töltésen, a melyen évek hosszú során át oly békésen ült a sipkás öreg molnár a horgászó bottal a kezében, mialatt az unokája, az inge újját felgyűrve a kannában ficzkádozó ezüstös halak közt turkált, ezen a töltésen, a melyen oly sok esztendőn keresztül békésen ballagtak buzával megrakott, két lovas szekereiken a kék ködmönös és barna sipkás morvák, a kik aztán belisztezve, fehér rakományukkal ugyanazon az úton tértek vissza, ezen a keskeny töltésen most a szekerek és ágyúk közt, a lovak lábai alatt és a kerekek közt, egymást szorongatva, haldokolva, haldoklókon keresztül gázolva, és egymást csak azért gyilkolva, hogy pár lépéssel tovább ők is meggyilkoltassanak, a halálfélelemtől eltorzított arcú emberek tülekedtek.

A levegőt szertenyomva, minden tíz másodperczen, egy-egy golyó csapott le, vagy egy-egy gránát robbant szét ebben a sűrű tömegben, agyonzúzva, vagy vérrel föcsölve be azokat, a kik a közelben álltak. Dolochov, a ki szintén megsebesült a kezén, az ő szakaszából való vagy tíz emberrel gyalog (ekkor már tiszt volt) és az ezred parancsnoka lóháton, mindössze ennyi volt ezredének egész maradványa. A tömeg által elsodorva, ott tolakodtak a töltés végén, és minden oldalról szorongatva megállottak, mert előttük egy ágyúgolyó leütött egy lovat, melyet a tömeg szaporán eltakarított az útból. Egy másik golyó leütött valakit mögöttük, egy harmadik pedig előttük csapott le és Dolochovot egészen

beföcsölte vérrel. A tömeg kétségbeesetten nyomult előre, szorongott, néhány lépést ment, majd ismét megállott. „Ha még száz lépést mehetnénk, bizton meg volnánk mentve; de ha még két perczet állunk, akkor biztosan végünk“, — gondolta mindenikük.

Dolochov, a ki a tömeg közepén állott, két katonán keresztül gázolva, odatolakodott a töltés szélére és elkezdett futni a tavat elborító síma jégen.

— Forduljatok! — kiáltott megcsúszva a jégen, mely nagyot roppant alatta, — forduljatok, — kiáltott rá az ágyúkra.

— Elbír!... — A jég ugyan elbírta őt, de meghajlott és ropogott, s nyilvánvaló volt, hogy nemcsak egy ágyú vagy egy tömeg ember alatt, de ő alatta is legott be fog szakadni. Csak nézték őt s a part felé szorongtak, még mindig nem tudván magukat rászánni, hogy a jégre rálépjenek. Az ezredparancsnok, a ki lóháton állt ott a parton, fölemelte a kezét és Dolochovhoz fordulva, kinyitotta a száját. Egyszerre egy ágyúgolyó oly mélyen süvített el a tömeg feje fölött, hogy ijedten bukott le előle mindenki. Egy csattanás hallatszott és a tábornok lovastul együtt egy vértócsába fordult. Senki se herített rá, és eszébe se jutott senkinek őt fölemelni.

— Előre a jégre! Előre a jégre! Előre! Fordulj! Hát nem hallod! Előre! — harsant föl egy sereg hang, maga se tudván, mért ordít, — miután a golyó a tábornokot leütötte.

A töltésen lévő ágyúk közül az egyik hátulsó ráfordult a jégre. A katonák csapatostul kezdtek rohanni a befagyott tóra. A legelső katonák egyike alatt leszakadt a jég és fél lábával a vízbe csúszott: ki akart mászni, de ekkor kötésig elmerült a vízben. A legközelebb álló katonák összeszorúltak, az ágyú előlovasa megállította a lovát, de hátulról még egyre biztatták: „Csak előre a jégre, mit állsz ott, előre! Előre!“ S a rémület ordítóása harsant föl a tömegben. Az ágyú mellett álló katonák hadonásztak a lovak körül, ütötték, verték őket, csak-hogy menjenek. Végre megindultak a partról. A jég, mely a gyalogosokat még kibírta, egyszerre nagy robaj-

jal beszakadt és vagy negyven katona keresztül-kasul gázolva egymáson, rémülten menekült minden irányban.

Még egyre fütyöltek az ágyúgolyók és egymás után csaptak le a jégre, a vízbe, de leginkább a töltést, a tavakat és a partokat ellepő tömeg közé.

XIX.

Bolkonszkij Andrej herczeg vértől elborítva feküdt a pratzi hegyen, ugyanazon a helyen, a hol a zászlóval a kezében elesett, s a nélkül, hogy maga is tudta volna, halk, panaszos hangon nyöszörgött, mint a gyermek.

Estére abba hagyta a nyöszörgést és teljesen elcsendesült. Nem tudta, meddig tartott ez az önkívület. Egyszerre megint úgy érezte, hogy él s valami égető és sajnó fájdalom gyötri a fejét.

„Hol is van hát az a magas ég, a melyet eddig nem ismertem s a melyet ma láttam először?“ — ez volt a legelső gondolata. „És ezt a szenvedést sem ismerem“, — gondolta. „Bizony, semmit, semmit sem ismerem eddig. De hol vagyok hát?“

Elkezdett fülelni s közelgő lódobogást és francziául beszélő hangokat hallott. Kinyitotta a szemeit. Megint ott volt fölötte ugyanaz a magas ég, még magasabban úszkáló felhőivel, a melyeken keresztül látszott a kéklő végtelenség. Nem mozdította meg a fejét és nem látta azokat, a kik a patkók dobogása és a hangok után itélve, odaérkeztek hozzá és megálltak mellette.

Az odaérkezett három lovas Napoleon volt két segédtszjtjével; Bonaparte az egész csatateret bejárván, kiadta az augesti töltésre lövöldöző üteg megerősítésére vonatkozó utolsó parancsait s megnézte a harctéren maradt halottakat és sebesülteket.

— Pompás egy nép! — mondotta Napoleon a mint megpillantott egy elesett orosz gránátost, a ki a földhöz szorított arczczal és megfeketedett tarkóval feküdt a hasán, s egyik, már megdermeit karját messzire kinyújtotta.

— Az üteg kifogyott a lőszerből, felség, — jelentette ekkor egy segédtiszt, a ki az Augustet lövöldöző ütegtől érkezett oda.

— A tartalékot kell odaszállítani, — mondotta Napoleon, s pár lépést tovább lovagolva, megállott Andrej herczeg előtt, a ki az elejtett zászlórúd mellett hanyatt feküdt (a zászlót mint trofeát már elvitték magukkal a francziák).

— Lám, ez oszt' a gyönyörű halál, — szólott Napoleon és elnézte Bolkonszkijt. Andrej herczeg tudta, hogy ez róla volt mondva, s a ki mondta, az Napoleon. Hallotta, a mint „felség“-nek szólították azt, a ki ezeket a szavakat mondotta. De csak úgy hallotta ezeket a szavakat, mintha légyzümögést hallott volna. Nemcsak, hogy nem érdeklődött irántuk, de észre se vette, hogy legott meg is feledkezett róluk. Égett a feje; érezte, hogy csurog a vére s nem látott mást, mint ott fölötte a messzi, magas és kék eget. Tudta, hogy ez Napoleon — az ő hőse, de ebben a pillanatban Napoleon olyan kicsi, olyan jelentéktelen embernek tetszett előtte ahhoz képest, a mi most az ő lelke és ama száguldó felhőkkel elborított magas és végtelen ég között végbement. Ebben a pillanatban tökéletesen mindegy volt neki, hogy ki áll mellette, és mit beszél róla; csak annak örült, hogy emberek állottak mellette, s csak azt óhajtott, hogy ezek az emberek segítsenek rajta és adják vissza őt annak az életnek, a mely most oly gyönyörűnek tetszett előtte, s melyről most annyira másképpen gondolkozott. Minden erejét összeszedte, hogy megmozduljon és valamiféle hangot tudjon adni. Megmozdította kissé a lábát, és olyan gyöngé és beteges sóhaj tört ki belőle, mely őt magát is szánalommal töltötte el.

— Áá! Hiszen él, — mondotta Napoleon. — Emeljük fel ezt a fiatal embert és vigyük a sebkötöző helyre! — Így szólván Napoleon, tovább lovagolt Lannes marsal elé, a ki levett kalappal, mosolyogva és a diadalhoz szerencsét kívánva, közeledett a császár felé.

Andrej herczeg ezentúl semmire sem emlékezett; a rettenetes fájdalomtól, a melyet a hordágyon való elhelyezése, a mozgás közben ismétlődő zökkenések és

seb megvizsgálása okoztak neki, elvesztette az eszméletét.

Csak estefelé tért magához, mikor más sebesült és fogoly orosz tisztekkel együtt beszállították a kórházba. E közben a szállítás közben valamivel frissebbnek érezte magát és már körül tudott nézni, sőt beszélni is.

Az első szavak, a melyeket magához térése után hallott, az őket kísérő francia tiszt szavai voltak, a ki szaporán így szólt:

— Itt meg kell állni; tüstént erre jön a császár; neki örömet okoz, ha ezeket a fogoly urakat láthatja.

— Ma annyi a fogoly, csaknem az egész orosz hadsereg, hogy alkalmasint már torkig van velük, — jegyezte meg egy másik tiszt.

— De mégis. Ez, a mint mondják, Alexander császár testőrségének a parancsnoka, — szólott az első, rámutatván a fehér lovastestőr egyenruhába öltözött, sebesült orosz tisztre. Bolkonszkij felismerte Repnin herceget, a kivel a pétervári társaságban már találkozott. Mellette állott egy másik, tizenkilencz éves ifjú, a ki szintén lovastestőr tiszt volt és megsebesült.

Bonaparte vágatva érkezett oda és megállította a lovát.

— Ki a legidősebb? — mondotta, mikor a foglyokat meglátta.

Megnevezték Repnin herczeg ezredest.

— Ön Alexander császár lovastestőr ezredének a parancsnoka? — kérdezte Napoleon.

— Én csak egy századot vezettem, — felelt Repnin.

— Az ön ezrede becsülettel teljesítette a kötelességét, — szólott Napoleon.

— Egy nagy hadvezér dicsérete a katona legszebb jutalma, — felelt Repnin.

— Kész örömmel szolgálok önnek velem, — mondotta Napoleon.

— Ki az a fiatal ember ön mellett?

Repnin herczeg megnevezte Suchtelen hadnagyot.

Rápillantva, Napoleon mosolyogva így szólt:

— Fiatalon próbált szembeszállni velünk.

— A fiatalság nem akadály a vitézségnek, — szólt Suchtelen töredezett hangon.

— Pompás felelet, — szólt Napoleon; — fiatal ember, ön még sokra viszi!

Andrej herczeg, a kit a fogoly-zsákmány dicsőséges teljessége kedvéért, szintén odaállítottak Napoleon szemei elé, természetesen szintén magára vonta a figyelmét. Napoleon nyilván emlékezett, hogy látta őt a csatatéren s hozzáfordulva, ugyanazt a „fiatal ember” megszólítást használta, a mely alatt Bolkonszkij első ízben bevésődött az emlékezetébe.

— Nos, és ön, fiatal ember? — fordult oda hozzá, — hogy' érzi magát, mon brave?

Andrej herczeg, bár öt perczczel ezelőtt még képes volt az őt váró katonáknak pár szót mondani, most egyenesen rámeresztvén szemeit Napoleonra, hallgatott... Ebben a pillanatban oly jelentéktelennek látszottak előtte mindazok az érdekek, a melyek Napoleont foglalkoztatták, maga az ő hőse is oly aprónak tetszett előtte ezzel a kicsinyes becsvágygyal s a diadal felett érzett örömmel, ahhoz a magas, igazságos és jószágos éghez képest, a melyet látott és annyira megértett, — hogy képtelen volt felelni.

De meg azzal a szigorú és fönséges gondolatmenettel összehasonlítva, a melyet benne erőinek a nagy veresztés következtében beállott gyengülése, a szenvedés és a közeli halál várása fölidézhetett, minden olyan haszontalannak és hitványnak tűnt föl előtte. A mint Napoleon szeme közé nézett, Andrej herczeg a halálom semmiségére, az életnek, — a melynek a jelentőségét senki se volt képes megérteni, semmiségére, és a halál még nagyobb semmiségére gondolt, a melynek az értelmét az élők közül senki se tudta megfejteni.

A császár a nélkül, hogy bevárta volna a feleletet, elfordult tőle és ellovagolván, odafordult a parancsnokok egyikéhez:

— Tessék gondoskodni ezekről az urakról, s vitések őket az én sátramba: az orvosom, Larrey, hadd

vizsgálja meg a sebeiket. A viszontlátásra, Repnin herczeg, — s megsarkantyúzván a lovát, elvágatott.

Önelégültségtől és boldogságtól ragyogott az arcza.

A katonák, a kik Andrej herczeget vitték, s elvették tőle azt a kis arany szentképet, a melyet Marja herczegnő akasztott volt a bátyja nyakába, azt a gyöngéd-séget látva, a melylyel a császár a foglyok iránt viselkedett, siettek neki a szentképet visszaadni.

Andrej herczeg nem vette észre, hogy ki és hogyan akasztotta megint a nyakába az aranylánczocskán függő képecskét, de egyszerre csak megint ott volt az egyenruha fölött a mellén.

„Oh beh jó volna“, — gondolta Andrej herczeg, a mint erre a szentképre rápillantott, a melyet oly érzéssel, áhítattal akasztott volt rá a húga, „oh beh jó volna, ha olyan egyszerű és tiszta volna minden, a mint Marja herczegnőnek látszik. Milyen jó volna tudni, hol kereszen az ember segítséget ebben az életben és mit várjon utána, ott a sírban!“

„Milyen boldog és nyugodt volnék, ha most azt mondhatnám: Uram irgalmazz nekem! . . . De kinek mondjam ezt! Mert vagy egy meghatározhatatlan és megfoghatatlan erő ez a nagy Mindenség, a melyhez nemcsak hogy nem fordulhatok, de a melyet szavakkal kifejezni is képtelen vagyok, vagy semmi“, — mondotta magában, vagy talán az az Isten, a kit Marja herczegnő itt ebbe a kis talizmánba bevarrt? Semmi, semmi sem igaz, kivéve mind annak a semmisége, a mit megértek, és a nagysága valaminek, a mi érthetetlen ugyan, de mindennél fontosabb!“

A hordágyak megmozdultak. Megint minden zökkenésnél tűrhetetlen fájdalmat érzett; lázas állapota egyre fokozódott s végre elkezdett félrebeszélni. Az apjára, a feleségére, a hűgára és a leendő fiára vonatkozó ábrándok, s az a gyöngédség, a melyet az ütközet előtt való éjjel érzett, a kis és jelentéktelen Napoleon alakja, és mindenek fölött a magos ég, ezek alkották lázas álmainak a tartalmát.

Maga előtt látta a lyszyja-gory-i csöndes életet és

nyugodt családi boldogságot. Már élvezte ezt a boldogságot, a mikor egyszerre megjelent a kis Napoleon, az ő részvétlen, korlátolt és mások boldogtalanságától boldog pillantásával s megkezdődtek a kétségek, a gyötrelmek és csak az ég ígért neki megnyugvást. Reggelre mindezek az ábrándok az önkívület és magánkívüliség chaosába olvadtak bele, a melynek még Napoleon orvosának, Larrey-nek a véleménye szerint is sokkal valószínűbben halállal, mint gyógyulással kellett végződnie.

— Ez egy ideges és epés természetű ember, — mondotta Larrey, — nem fog meggyógyulni. Andrej herceget, a többi reménytelenül sebesültekkel együtt a lakosok gondjaira bízták.

MÁSODIK KÖNYV.

ELSŐ RÉSZ.

I.

1806 elején Rosztov Nikolaj szabadságot vett. Deniszov szintén hazament Voronezs-be, és Rosztov rábeszélte őt, hogy Moszkváig vele menjen és ott ő hozzájuk szálljon. Az utolsóelőtti állomáson, egy bajtársával találkozván, Deniszov megivott vele három palaczk bort és Moszkva felé útközben, a hepe-hupás út ellenére is, mély álomba merült a szán fenekén Rosztov mellett, a ki minél inkább közeledtek Moszkvához, annál türelmetlenebb lett.

— Odaérünk-e már? Ott leszünk-e már valahára? Oh ezek a kiállhatatlan utczák, boltok, kalácsok, lámpák és bérkocsik, — gondolta magában Rosztov, a mikor már a szabadság-leveleiket is láttamoztatták a sorompónál, és beérkeztek Moszkvába.

— Deniszov, megérkeztünk! Hogy' alszik! — szólalt meg egész testével előrehajolva, mintha csak ezzel is siettetni akarta volna a szán mozgását. Deniszov nem felelt.

— Ni-ni, itt az a sarok, a melyen Zachar bérkocsis állni szokott, ő maga is itt van, még mindig ugyanazzal a lóval. Amott meg az a bódé, a hol mézeskalácsot szoktunk vásárolni. Ott leszünk-e már? No csak!

— Melyik házhoz megyünk? — kérdezte a jамscsik.

— Ott a végén, ahhoz a nagyhoz, hát nem látod? Az a mi házunk, — mondotta Rosztov, — az a ház!

— Deniszov, Deniszov! — Tüstént ott leszünk.

Deniszov fölemelte a fejét, néhányat köhintett, de nem szólt semmit.

— Dmitrij, — fordult oda Rosztov a bakon ülő inas-hoz. — Ugy-e, nálunk van az a világosság?

— Igenis nálunk, apácška dolgozószobájában ég a lámpa.

— Hát még nem feküdtek le? Hm? — mit gondolsz . . . Aztán vigyázz, el ne felejtsd, hogy tüstént kikészítsd az új bekecsemet, — tette hozzá Rosztov, pelyhedző bajúszát pödörgetve. — No csak, gyerünk! — kiáltott rá a jамscsikra. Eredj már, Vaszja, — fordult oda Deniszovhoz, a ki megint leeresztette a fejét. — Gyerünk már no, három arany a borralalód, csak gyerünk! — kiáltott föl Rosztov, mikor a szán már alig három háznyra volt a kapujoktól. Úgy tetszett neki, mintha a lovak nem is mozdulnának. Végre jobbra tartott a szán a kapu felé és Rosztov megpillantotta feje fölött a jól ismert párkányt, a melyről lehullott a vakolat és az utczaszélén emelkedő oszlopot és lépcsőt. Még menetközben leugrott a szánról és befutott a pitvarba. A ház épp oly mozdatlanul és mogorván állt ott, mintha semmi köze se volna hozzá, hogy ki érkezett meg bele. A pitvarban nem volt senki. „Istenem! Jól vannak-e mind?” — gondolta magában Rosztov, a mint szorongó szívvel egy pillanatra megállt, de legott újra sietve ment végig a pitvaron, s föl a jól ismert rozoga lépcsőn. Az előszoba ajtaján még mindig ott volt az a könnyen nyíló kilincs, a melynek a tisztátalanságán a grófné annyit bosszankodott. Az előszobában egyetlen fagygyúgyertya pislogott.

Az öreg Mihajlo a ládán szunyókált. Prokofij, a ki-futó-inas, a ki olyan erős volt, hogy a hátuljával egymaga fölemelt egy szekeret, ott ült és posztó szélből bocskort kötött. Rápillantott a nyíló ajtóra, s egykedvű és álmos arczkifejezése egyszeriben örömteljes rémületre változott.

— Jézus Mária! A fiatal gróf! — kiáltott föl, mikor fiatal gazdáját fölismerte. — Mit jelentsen ez? Galambom, lelkem! — És Prokofij, az izgatottságtól remegve a fogadószobába nyíló ajtó felé rohant, alkalmasint azért, hogy a nagy eseményt bejelentse; de nyilván meggondolta a dolgot, visszafordult és fiatal gazdájának a nyakába borult.

— Egészségesek? — kérdezte Rosztov, — s kiszabadította magát Prokofij karjaiból.

— Hála Istennek! Valamennyien, Istennek hála! Csak az imént vacsoráltak! De hát mutassa magát, Kegyelmes uram!

— Teljesen rendben van minden?

— Istennek hála, Istennek hála!

Rosztov teljesen megfélelkezett Deniszovról, s nem akarván, hogy bárki is megelőzze, ledobta a bundáját és lábujjhegyen belépett a nagy, sötét terembe. Minden ugyanaz volt. Ugyanazok a játék asztalok, ugyanaz a vászonnal borított csillár; de valaki már meglátta volt a fiatal gazdát, s így már nem volt ideje, hogy eljusson a fogadó szobáig, mikor egyszerre az egyik oldalajtóból száguldva, mint a vihar kirohant valaki s megölelte s össze-vissza csókolta őt. Majd egy második, egy harmadik ajtóból, egy második, harmadik ilyen lény rohant elő s egymást érték az ölelések, a csókok, a fölkiáltások és az öröm könnyei. Azt se tudta, hol és melyik a papa, melyik Natasa, melyik Petya. Valamennyien egyszerre kiabáltak és csókolgatták őt. Csak arra emlékezett, hogy az anyja neni volt köztük.

— No, de ezt nem is álmodtam . . . Nikoluska . . . kedvesem te!

— No, tessék . . . a mi . . . kedves Kolyánk . . . Hogy' megváltozott! Gyertyát ide! Teát!

— Csókolj meg hát engem is!

— Lelkecském . . . engem is.

Szonya, Natasa, Petya, Mihajlovna Anna, Vjera, az öreg gróf, egyszerre ölelgették őt; s a cselédek, a szobaleányok egészen megtöltötték a szobát s fecsegték és sápítoztak.

Petya fölkapaszkodott a lábaira.

— Engem is! — kiáltotta.

Natasa, odaintvén őt magához, miután össze-vissza csókolta az egész arczát, elugrott mellőle, s a bekecse szélébe kapaszkodva, mint a kecske elkezdett egy helyben ficzkándozi, miközben éktelen sivalkodást vitt véghez.

Minden oldalról az öröm könnyeitől csillogó, szerető szemek, mindenfelől csókra szomjas ajkak vették őt körül.

Szonya, a ki piros volt, mint a kumacs*, szintén belekapaszkodott a karjába és boldogságtól sugárzó pillantással tapadt a szemeire, a melyeket oly régóta várt vissza. Szonya már elmúlt tizenhat esztendő, és különösen boldog és elragadtatással teljes éleltségének ebben a pillanatában, rendkívül szép volt. Mosolyogva, visszafojtott lélekzettel bámult rá s le nem vette róla a szemeit egy pillanatra sem. Nikolaj háládatosan nézett rá; de még mindig várt és keresett valakit a szemeivel. Az öreg grófné még mindig nem jött volt ki. De im', a szomszéd szobából léptek hallatszottak. Még pedig olyan gyors léptek, hogy szinte lehetetlennek látszott, hogy az anyjái legyenek.

Pedig mégis ő volt, Nikolaj előtt ösmeretlen s az ő távolléte alatt készült új ruhában. Valamennyien eleresztették őt, mire odafutott az anyjához. Mikor találkoztak, a grófné zokogva borult a fia karjaiba. Képtelen volt fölemelni az arczát, hanem odasímította a fia bekecsének hideg zsinórzatához. Deniszov, a ki észrevétlenül surrant be a szobába, szintén ott állt és törölgette a szemét, a mint elnézte őket.

— Deniszov Vaszilij vagyok, az ön fiának a barátja, — mutatkozott be a grófnak, a ki kérdő pillantással nézett rá.

— Nagyon örvendek. Tudom, tudom, — szólott a gróf s megölelte, megcsókolta Deniszovot. — Nikoluska írta . . . Natasa, Vjera, im itt van Deniszov.

És ugyanazok a boldog és elragadtatott arcok most mind Deniszov borzas alakja felé fordultak s őt vették körül.

* Kumacs = egyszerű, rikitóan piros szövet.

— Jaj, galambom, Deniszov, — kiáltott föl Natasa az elragadtatástól szinte magánkívül, oda ugrott hozzá s megölelte s megcsókolta őt. Natasa viselkedésére mindenki zavarba jött. Deniszov is elpirult, de egyúttal el is mosolyodott, fogta Natasa kezét és megcsókolta.

Deniszovot bevezették a számára előkészített szobába, a Rosztovok pedig mind a pamlagos szobában gyültek össze Nikoluska körül.

Az öreg grófné ott ült mellette, s el nem eresztette a kezét, melyet minden pillanatban megcsókolt; a többiek körülötte tolongván, szinte lesték minden mozdulát, minden szavát, minden pillantását, és le nem vették róla szerelmes elragadtatásban csillogó szemeiket. A fivérei és nővérei szinte hajbakapva versengtek azért, hogy minél közelebb kerüljenek hozzá, és azon civődtek, hogy ki hozza el neki a teát, a szalvétát, a pipát.

Rosztov abban a szeretetben, melyet iránta tanúsítottak, nagyon boldog volt; de a viszontlátás első pillanata olyan boldog volt, hogy mostani boldogságát szinte kevesellette, s folyton még valamire várt.

Deniszov másnap reggel tíz óráig aludt.

Az övével szomszédos szobában kardok, tarisznyák, táskák, nyitott csomagok és sáros csizmák heverték szanaszét. Két pár tiszta sarkantyús csizmát csak az imént állítottak oda a fal mellé. Az inasok mosdótálat, a beretválkozáshoz szükséges meleg vizet és tiszta ruhákat hordtak be a szobába. Férfiszag és dohányillat terjengett mindenfelé.

— Hej, Gviska, a pipámat! — kiáltott fel Deniszov Vaszkja rekedten. — Vosztov, kelj föl máv!

Rosztov, összeragadt szemeit törülgetve, a forró párnákról fölemelte kábult fejét.

— Olyan késő van már?

— Persze, tíz óra, — felelt Natasa hangja, és a szomszéd szobából keményített szoknyák ropogása s leányos hangok suttogása és nevetése hallatszott be, az alig kinyílt ajtóban pedig kék szalagok, fekete hajak és vidám arczok villantak föl. Natasa és Szonya voltak, a kik Petyával együtt eljöttek utánanézni, vajjon fölkeltek-e már.

— Nikolenyka, kelj föl! — hallatszott megint az ajtóban Natasa hangja.

— Mindjárt! — Ekkor Petya, a ki a szomszéd szobában megpillantott és fölkapott egy kardot, és erőt vévén rajta az az elragadtatás, mely a fiatal fiúkat katonabátyjuk látásakor el szokta fogni, egészen megfélekezett róla, hogy a nővéreiknek nem illik levetkőzött férfiakat látni, kitérte az ajtót.

— Ez a te kardod? — kiáltott be Nikolajhoz. — A leányok elugrottak. Deniszov ijedt szemekkel rejtette a takaró alá szőrös lábait, és a bajtársára bámult segítségért. Petya beosont az ajtón, mely becsapódott utána. Kívülről nevetés hallatszott.

— Nikolenyka, jöjj ki hálókabátban, — szólalt meg Natasa hangja.

— Ez a te kardod? — kérdezte Petya, — vagy az öné? — fordult oda alázatos tisztelettel a nagy bajszos, fekete Deniszovhoz.

Rosztov szaporán czipőt és hálókabátot húzott és kiment. Natasa már felhúzta volt az egyik csizmát s éppen akkor bújta bele a másikba. Szonya körben forgott, s a szoknyáját libegtetve éppen le akart csücsülni, mikor Nikolenyka kilépett. Egyformán új, kék ruhácskáikban üdék, pirosak és derültek voltak mind a ketten. Szonya kiszaladt, Natasa pedig karonfogva, levezette a bátyját a pamlagos szobába s elkezdett vele beszélgetni. Nem győzték egymást kérdésekkel faggatni, nem győztek egymás kérdéseire felelni, melyek ezer olyan apróságra vonatkoztak, a melyek csak őket kettőjüket érdekelték. Natasa minden szónál, melyet bármelyikük kiejtett, mosolygott, nem azért, mintha az, a mit mondtak, nevetéses lett volna, hanem azért, mert jó kedve volt, s mert ezen a nevetésben kifejezésre jutó jókedvén nem volt képes erőt venni.

— Óh, milyen szép, milyen pompás! — mondotta mindenre. Rosztov érezte, a mint a szeretet forró sugárainak a hatása alatt, másfél esztendő óta most először megint előntötte a lelkét és az arcát az a gyerekes mosoly, mely azóta, hogy a házból kiment, egyetlen egyszer se jelent meg az arcán.

— De hallod-e, — mondotta Natasa, — te most már kész férfi vagy? Borzasztóan örülök, hogy az én bátyám vagy. — Megfogta a bajuszát. — Szeretném tudni, milyenek vagytok ti, férfiak? Olyanok mint mi? Nem?

— Mért szaladt ki Szonya? — kérdezte Rosztov.

— Hjah, nagy históriája van annak! Mondd csak, hogy' fogsz te Szonyával beszélni? Tegezed őt, vagy magázod?

— Ahogy' jön, — felelt Rosztov.

— Kérlek szépen, magázd, később majd megmondom miért.

— Ugyan miért?

— No hiszen akár most is megmondhatom. Azt tudod, hogy Szonya nekem barátnőm, olyan barátnőm, a kiért tűzbe teszem a kezemet. No most nézz ide. — Felgyűrte karton ruhája újját, s hosszú, sovány és puha karján, a válla alatt, de jóval a könyöke fölött (olyan helyen, a melyet még a báli ruhák is el szoktak takarni) rámutatott egy piros jelre.

— Ezt én égettem ide bele, hogy bebizonyítsam iránta való szeretetemet. Egyszerűen megtűzesítettem egy léniát, és odaszorítottam.

A mint Rosztov a támláján kis párnácskákkal díszített pamlagon ott ült egykori tanuló-szobájában és belenézett Natasa kétségbeesetten élénk szemeibe, megint beleélte magát abba a családi körbe, a melynek, őt magát kivéve, senkire nézve se volt semmi jelentősége, de a mely életének legnagyobb gyönyörűségei közé tartozott; és így az a szeretet jeléül izzó léniával csinált jel nem is látszott előtte valami nagy esztelenségnek: teljesen megértette, s nem is csodálkozott rajta.

— Nos hát? Ez az egész? — kérdezte.

— Ha barátság, hát legyen barátság! Ez itt a léniával — ostobaság; de azért barátnők vagyunk mindörökre. Ha ő megszeret valakit, az örökre szól; de én erre képtelen vagyok, én nyomban megfeledkezem róla.

— Nos és aztán?

— Hát így szeret ő engem és téged. — Natasa

egyszerre elpirult. — Hiszen emlékezel, az elutazásod előtt... Ő azt mondta, hogy te mindenről megfélelmedezhetel... Azt mondta: én szeretni fogom mindig, ő pedig hadd legyen szabad. Lásd, ez igazán pompás, nemes dolog! Ugy-e hogy az? Nagyon nemes, ugy-e? — faggatta őt Natasa olyan komolyan és izgatottan, hogy nyilvánvaló volt, hogy azt, a mit most mondott, azelőtt sírva mondotta. Rosztov eltűnődött.

— Én semmi tekintetben se vonom vissza a szavamot, — mondotta. — Aztán meg Szonya olyan elragadó teremtés, hogy ki lenne olyan bolond, a ki lemondana a boldogságáról?

— Nem, nem, — kiáltott föl Natasa. — Mi már vele is beszéltünk erről. Tudtuk, hogy te ezt fogod mondani. De azért ez még se megy, mert lásd, ha te így beszélsz, és úgy fogod föl a dolgot, hogy kötve vagy a szavad által, olyan színe lesz a dolognak, mintha ő ezt célzatosan intézte volna így. Olyan színe lesz, mintha te csak kényszerűségből vennéd feleségül, pedig hát a dolog egészen másként áll.

Rosztov látta, hogy ők ezt már mind előre pompásan kieszelték. Szonya már tegnap is meglepte őt a szépségével. Ma pedig, mikor úgy futólag látta, még szebbnek tűnt fel előtte. Gyönyörű tizenhatéves leányka lett belőle, a ki őt nyilván szenvedélyesen szerette (ebben egy pillanatig se kételkedett). Miért ne szerette, vagy miért ne vette volna hát akár feleségül is őt, — gondolta magában Rosztov; — de... persze, most még annyi más öröm és elfoglaltság is várt rá! „Igen, igen, ők ezt mégis csak pompásan eszelték ki“, — gondolta magában, — „szabadnak kell maradnom“.

— Jól van no, — szólott, — később még majd beszélünk róla. Óh, beh örülök neked! — tette hozzá. — Nos, és te, nem hagytad cserben Boriszt? — kérdezte tőle.

— Micsoda badarság! — kiáltott föl Natasa mosolyogva. — Sem ő rá, se másra nem gondolok s hallani sem akarok senkiről semmit.

— No lám! Hát mit akarsz?

— Én? — kérdezte Natasa és boldog mosoly derítette föl az arcját. — Láttad te Duport-t?

— Nem.

— A hírneves Duport-t, a tánczost, nem láttad? No, akkor nem is fogsz megérteni. Lásd, — mit akarok.

Natasa kikerekített karral, mint tánczközben szokás, fogta a szoknyácskáját, pár lépést hátrált, megfordult, egy entrechat-t csinált, egymás mellé rakta a lábait, s az újjai hegyén állva pár lépést tipegett előre.

— Nézd csak, állok? Nézd, nézd, — mondotta, de nem bírt megállani a lába újjai hegyén. — Most láthatod, mit akarok! Senkihez se megyek férjhez, hanem tánczosnő leszek. Csak ne szólj róla senkinek.

Rosztov olyan vidáman és hangosan föl kaczagott, hogy Deniszov szinte irigykedni kezdett rá a szobájában, s Natasa is, nem bírván magán erőt venni, kaczagott vele együtt.

— No, úgy-e jó lesz? — mondogatta folyvást.

— Szép, szép. Tehát nem akarsz többé a Borisz felesége lenni?

Natasa fölpattant.

— Senkinek sem akarok a felesége lenni. Ezt, ha találkozom vele, majd neki is megmondom.

— No lám! — szólott Rosztov.

— De hisz' ez mind badarság, — folytatta Natasa a fecsegését. — Hát Deniszov, jó ember? — kérdezte.

— Igen.

— Akkor hát Isten veled, öltözz csak fel. De olyan félelmes — ez a Deniszov?

— Miért volna félelmes? — kérdezte Nikolaj. — Dehogy, Vaszjka pompás fiú.

— Te Vaszjkának hívod? — Furcsa. De hát nagyon jó ember?

— Nagyon jó.

— No csak gyere mielőbb teázni. Már együtt vannak valamennyien.

Natasa fölkel s mint a tánczosnők szokták, a lába újjai hegyén kitipegett, de e közben úgy mosolygott, mint a hogy' a boldog, tizenötéves leányok szoktak mosolyogni. Rosztov, mikor találkozott Szonyával a fo-

gadósobában, elpirult. Nem tudta, hogy' viselkedjék. Tegnap, a viszontlátás örömének első pillanatában összecsókolkoztak, de ma érezték, hogy ez nem volt éppen illő dolog; Nikolaj érezte, hogy valamennyien, az anyja és a nővérei is kérdő pillantással néztek rá, s várakozással eltelve lesték, hogy' fog vele szemben viselkedni. Megcsókolta a kezét, s magázta és Szonyának szólította őt. De a szemeik, mikor találkoztak, tegezték egymást és gyöngéden összecsókolóztak. Szonya bocsánatot kért tőle a tekintetével azért, hogy Natasa útján őt az ígéretére figyelmeztetni bátorkodott, és köszönetet mondott neki a szerelmeért. Ő pedig megköszönte neki a pillantásával a följárlott szabadságot és azt mondta, akárhogy' lesz is a dolog, ő soha se fog megszűnni őt szeretni, mert őt nem szeretni teljes lehetetlenség.

— De milyen furcsa dolog, — szólott Vjera, felhasználván az általános hallgatás egy pillanatát, — hogy Szonya és Nikolenyka, most, hogy találkoztak, akár az idegenek, magázzák egymást. — Vjera észrevétele, mint mindig, most is helyes volt; de mint minden észrevétele, ez is feszélyezte valamennyiüket, és nemcsak Szonya, Nikolaj és Natasa, hanem még az öreg grófné is, a ki félt a fiának Szonya iránt érzett szerelmétől, mely esetleg megfoszthatta őt egy fényes házasság lehetőségétől, úgy elpirult, akár egy süldő leány. Deniszov, Rosztov legnagyobb meglepetésére, új egyenruhában, kikenve és beillatszerezve, olyan ficsúrosan jelent meg a fogadó-szobában, mint az ütközetekben szokott és olyan szeretetreméltó gavallérnak mutatkozott be a hölgyekkel szemben, a minőnek őt Rosztov soha nem is álmodta.

II.

Rosztov Nikolajt, mikor a hadseregtől Moszkvába visszatért, a háziak mint a legjobb fiút, mint hőst, és mint „szívem csücske, Nikoluská“-t, a rokonok mint kedves, kellemes és tiszteletreméltó fiatal embert fogadták; az ösmerősök pedig mint szép huszárhadnagyot,

mint ügyes tánczost és Moszkva egyik legjobb parthieját üdvözölték.

Rosztovék egész Moszkvát ismerték; az öreg grófnak ebben az esztendőben elegendő pénze volt, mert a birtokait mind elzálogosította, s így Nikoluska, a ki saját versenylovat tartott, s egészen különös, a legjobb divat szerint szabott lovaglónadrágokat, s ugyancsak a legújabb divat szerint készült hegyesorrú és apró ezüstsarkantyús csizmákat viselt, nagyon vígan töltötte az időt. Rosztovot, mikor egy bizonyos ideig tartó távollét után hazaérkezett, és magát azelőtti életének a körülményeivel összemérte, kellemes érzés fogta el. Úgy tetszett neki, hogy nagyon kifejlett és megérfiasodott. Azon való kétségbeesése, hogy a vallástánból megbukott, az az eset, mikor Gavrilától pénzt kért kocsira, Szonyával való titkos csókolózásai, mindezek gyerekes dolgoknak tünnek föl az emlékezetében, a melyektől most mérhetetlen távolság választja el. Most ő, a katonai György-keresztrel fölékesített, ezüst mentés huszártiszt, más éltes, tiszteletreméltó és ismert sportiérfiakkal együtt versenyre gyakorolja a lovát. A boulevardon meg van neki a maga barátnője, a kit esténként meglátogat. Archarovék bálján ő rendezte a mazurkát, Kamenszkij tábornagygyal a háborúról beszélgetett, eljárt az angol clubba, és tegeződött egy negyvenesztendős ezredessel, a kivel Deniszov révén ismerkedett meg.

Az uralkodó iránt való szenvedélye Moszkvában valamelyest megcsappant, mert ez alatt az idő alatt nem volt alkalma őt látni. De azért mégis gyakran beszélt az uralkodóról, iránta való szeretetéről, miközben éreztette, hogy ezzel még nem mondott el mindent, hogy van még valami az iránta táplált érzelmeiben, a mit nem érthet meg mindenki; s egész lelkéből osztozott az imádatnak abban az érzésében, mely akkoriban Moszkvában általános volt Pavlovics Alexander császár iránt, a ki akkortájt kapta Moszkvában a „megtestesült angyal” melléknevet.

Rosztov a hadsereghez való visszatéréséig terjedő rövid moszkvai tartózkodása alatt, nem hogy közeledett volna, sőt inkább eltávolodott Szonyától. Szonya rend-

kívül kedves és szép teremtés volt, s szemlátomást fülig szerelmes volt belé; de Nikolaj a fiatalságnak abban a korszakában volt, a mikor az ember azt hiszi, hogy annyi a dolga, hogy az ilyesmivel nem ér rá foglalkozni, a mikor fél magát lekötöni és megbecsüli a fiatalságát, a melyre más mindenfélehez olyan nagy szüksége van. Mikor mostani moszkvai tartózkodása alatt Szonyára gondolt, így szólott magában: „Eh! lesz még ilyen elég, és van is bizonyára valahol, a kiket nem ismerek. Lesz még módom a szerelemmel foglalkozni, a mikor akarok, de most egyelőre nincsen rá időm.” Ezenkívül a női társaságban még valami, az ő férfiasságára nézve megálázót is látott. Eljárt ugyan a bálókba és női társaságba, de úgy mutatta, mintha ezt az akarata ellenére cselekedné. A versenyek, az angol club, a Deniszovval való dorbézolás, és a látogatások ő nála, ez egészen más, ez mind csupa fiatal huszárhoz illő dolog volt.

Márczius elején az öreg Rosztov Andrejics Ilja gróf egy, Bagration herczeg tiszteletére rendezendő ebéd előkészítésével volt elfoglalva.

A gróf hálókabátban járt föl s alá a nagy teremben, miközben a Bagration herczeg ebédjéhez szükséges spárga, friss ugorka, szamócza, hús és hal beszerzése iránt osztogatta a parancsait a club gazdájának és legrégebbi szakácsának, a hírneves Feoktiszt-nak. A gróf a clubnak az alapítás óta tagja és nesztorja volt. A club őt bízta meg a Bagration ünneplésének a rendezésével, mert kevés ember tudta az ilyen ünnepeket oly bőkezűséggel és oly vendégszeretettel nyélbe ütni, mint ő, és különösen, mert kevés ember volt, a ki szükség esetén a maga pénzét is oly szívesen áldozta és áldozhatta a lakoma céljaira, mint ő. A szakács és a gazda mosolygó arcczal hallgatták a gróf parancsait, mert tudták, hogy az ilyen, ő általa rendezett lakomák alkalmával, melyek több ezer forintba kerültek, ők is megtalálták a maguk keresetét.

— Csak el ne felejtsd a teknősbékáról a kakastaréjt, a kakastaréjt!

— Tehát három hideg előétel lesz? ... — kérdezte a szakács.

A gróf elgondolkozott.

— Nem lehet kevesebbet adni, mint hármat . . . először mayonaise, — mondotta s kifeszítette az egyik újját.

— Tehát nagy kecségeket méltóztatik parancsolni? — kérdezte a gazda.

— Mitévők legyünk, vedd meg csak, ha nem adják olcsóbban. De batyuska, majd hogy elfelejtettem. Hiszen még egy előétel fog kelleni. Oh, szent atyám! — A fejéhez kapott. — Aztán ki fog virágokról gondoskodni? Mityenka! Hej, Mityenka! Ugorj el szaporán a majorba, s mondd meg a kertésznek, hogy küldjön azonnal robotosokat. Mondd, hogy gondosan becsomagolva hozzák ide az egész üvegházat. Péntekre itt legyen legalább kétszáz cserép virág.

Miután még egy sereg parancsot adott, el akart menni a grafinyuskához kissé megpihenni, de eszébe jutván még valami, visszafordult, visszahívta a szakácsot is, meg a gazdát is, s megint elkezdett rendelkezni. Ekkor könnyed férfiléptek és sarkantyúpengés zaja hallatszott s pirosan és szépen, feketén pelyhedző bajusszal, s a nyugodt moszkvai tartózkodás alatt szemlátómást kipihenten belépett a fiatal gróf.

— Jaj lelkem! Szinte szédül a fejem, — szólott az öreg és szinte szégyenkezve mosolygott a fiára. — Legalább segítenél te is! Még énekesekről kell gondoskodni. Zene már van, de tán még a cigányokat is ide kellene rendelni. A magadfajta katonanépség szereti az ilyesmit.

— Igazán mondom, apuska, azt hiszem, hogy Bagration herczeg, mikor a schoengrabeni ütközetre készült, sokkal kevésbé gyötörte magát, mint most te, — szólott a fia mosolyogva.

Az öreg gróf úgy tett, mintha haragudnék.

— Csak fecsegi, . . . próbálnád csak meg! — S oda fordult a szakácshoz, a ki okos és tiszteletteljes ábrázattal, fürkésző és gyöngéd pillantással nézte az apát és a fiát.

— Lám, milyen ez a fiatalság, hm, Feoktiszt? — mondotta. — Kinevet bennünket, öregeket!

— Hjah, kegyelmes uram, ők csak jól akarnak enni, de hogy hol szedi össze és hogy' szolgálja föl az ember, azzal már nem törődnek.

— Úgy bizony! — kiáltott föl a gróf, és vidáman megíogván a fia mindkét karját, hozzátette: — no de most éppen kapóra jössz! Ülj bele egy szánkóba és menj el Bezuchij-hez, mondd meg neki, hogy a gróf, Andrejevics Ilja kéreti, küldjön azonnal friss szamóczát és ananászt. Mástól nem lehet kapni. Ha ő maga nem volna ott, akkor menj és mondd meg a herczegnőknek, onnan pedig menj el a Razgulyáj-ra, — Ipatka, a kocsis már tudja, — keresd meg ott az Ilyuska cigányt, azt, a ki akkor Orlov grófnál tánczolt, emlékszel rá, azt a fehér kazakinost, és hozd el ide hozzám.

— És a kis cigány-lányokat is idehozzam? — kérdezte Nikolaj nevetve.

— No, no, no! . . .

Ekkor nesztelen léptekkel, aggodalmas és szorgos, de egyúttal keresztényiesen szelid ábrázattal belépett a szobába Mihajlovna Anna. Bár Mihajlovna Anna nap-nap után hálóköntösben lepte meg a grófot, ő azért minden egyes alkalommal zavarba jött előtte és bocsánatot kért tőle az öltözékeért.

— Nem tesz semmit, kedves gróf, — mondotta szeliden behunyva szemmel. — De Bezuchij-hoz majd elmegyek én, — szólott. — A fiatal Bezuchij megérkezett, s most az ő üvegházából kaphatunk mindent. Amúgy is beszélnem kell vele. Levelet küldött nekem Borisztól. Borja most, hála Istennek, a törzskarnál van.

A gróf megörült, hogy Mihajlovna Anna a megbízások egy részét magára vállalta, és befogatott neki a kis hintóba.

— Mondja meg Bezuchij-nak, hogy jöjjön el. Majd írok neki. A felesége is megjött? — kérdezte.

Mihajlovna Annának megrándúltak a szemei és mélységes fájdalom tükröződött az arcán.

— Jaj, lelkem, ő nagyon boldogtalan, — mondotta. — Ha az, a mit hallottunk, igaz, bíz az borzasztó. De

ki gondolta volna azt akkor, mikor úgy örültünk a boldogságának! És ilyen magasröptű, szinte mennyei lélek, mint ez a fiatal Bezuchij! Én mondhatom, szívemből sajnálom, és a mennyire tölem telik, iparkodom is megvigasztalni.

— De hát mi baj van? — kérdezte mindakét Rosztov, az öreg is, meg a fiatal is.

Mihajlovna Anna mélyen fölsóhajtott.

— Dolochov, Ivanovna Marja fia, — mondotta titokzatosan suttogva, — a mint mondják, teljesen kompromittálta azt az asszonyt. Bezuchij kihúzta őt a csávából, meghívta őt magához Pétervárra és ime . . . Alig, hogy az asszony ideérkezett, az a szeleburdi már ott volt a nyomában, — mondotta Mihajlovna Anna, voltaképpen Pierre iránt érzett részvétének akarván kifejezést adni, de önkéntelen hanghordozásával és mosolyával inkább az iránt a szeleburdi iránt, — a hogy' Dolochovot hívta, — mutatott részvétet. — Azt mondják, Pierre-t egészen lesújtotta a bánat.

— No de azért csak mondja meg neki, hogy jöjjön el a clubba, — majd kiderül minden. Nagyszerű lesz ez az ünnep!

Másnap, márczius harmadikán, délután két óra tájban, az angol clubbnak kétszázötven tagja és vagy ötven meghívott vendég várta ebédre a kedves vendéget s az osztrák hadjárat hőjét, Bagration herceget. Az austerlitz-i ütközet hírére eleinte egész Moszkva elképpedt. Abban az időben az oroszok annyira hozzá voltak szokva a diadalokhoz, hogy mikor a vereség híre megjött, egyesek egyszerűen nem hitték el, mások pedig holmi szokatlan okokkal próbálták ezt a furcsa eseményt megmagyarázni. Deczemberben, mikor az első hírek kezdtek szálalángozni, az angol clubban, a hol mindazok, a kiknek tekintélyük és súlyuk volt, s a kik hiteles híreket kaptak, együtt voltak, mintha csak összebeszéltek volna, egy árva szót se szóltak a háborúról és az utolsó ütközetről. Azok az emberek, a kik szóvivők voltak, mint: Rasztopcsin gróf, Dolgorukij Vladimirovics Jurij, Valujev, Markov gróf, Vjazemszkij herceg, nem mutatkoztak a club-

ban, hanem otthon, szűkebb körben verődtek össze, s így azok a moszkvaiak, a kik mások után indultak (a kik közé Rosztov Andrejevics Ilya is tartozott), a háború dolgában egy kis időre határozott vélemény és vezető nélkül maradtak. Érezték a moszkvaiak, hogy valami nincsen rendben, s hogy ezek felől a rossz hírek felől nagyon bajos ítéletet mondani, és így jobb, ha hallgatnak. De egy idő múlva, mint a hogy' az esküdtek kijönnek a tanácskozó teremből, ismét megjelentek a clubban az irányadó nagyfejük, s tisztán és világosan kezdtek beszélni. Rájöttek annak a hihetetlen, hallatlan és lehetetlen eseménynek az okaira, hogy az oroszokat megverték, kiviláglott minden, és Moszkva minden zúgában egy- és ugyanaz volt a vélemény. Ezek az okok voltak: az osztrákok árulása, a csapatok rossz élelmezése, a lengyel Prsebisevszkij és a franczia Langeron hitszegése, Kutuzov tehetetlensége, és (ezt már csak titokban mondogatták) az uralkodó fiatalsága, a ki gonosz és jelentéktelen embereket tüntetett ki a bizalmával. De a csapatok, az orosz csapatok, — mondották valamennyien, — pompások voltak és csodával határos hősiességről tettek bizonyosságot. A katonák, a tisztek, a tábornokok, hősök voltak valamennyien. De a hősök hőse mégis csak Bagration herczeg volt, a ki a schoengrabeni ütközet és az austerlitz-i visszavonulás révén, mely alkalommal ő volt az egyetlen, a ki egész hadtestét teljes rendben vonultatta vissza, és egész napon át diadalmasan küzdött a kétszerte erősebb ellenséggel, valósággal hírnevessé lett. Abban, hogy Moszkvában éppen Bagrationt tették meg hősnek, része lehetett annak is, hogy ő idegen volt Moszkvában, s nem voltak ott összeköttetései. Az ő személyében az egyszerű, minden összeköttetés és fondorlat nélkül való orosz katonát tisztelték, a kinek a neve, még az olasz hadjárat emlékei révén, Szuvarov nevével is kapcsolatban volt. Ezenkívül az ő ünnepléséből mindennél jobban kidomborodott a Kutuzovval való elégetlenség.

— Ha Bagration nem volna, föl kellene találni őt, — mondotta a bolondos Sinsin, Voltaire szavait parodizálva. Kutuzovról nem beszélt senki, csak egy-egy em-

ber akadt, a ki suttogva szidta, s farkcsóváló udvaroncznak és vén szatyr-nak csúfolta.

Moszkvában városszerte szájról-szájra járt Dolgorukov herczegnek egy állítólagos nyilatkozata, mely veseségünkben múlt diadalok emlékével vígasztalt bennünket, úgyszintén Rasztopcsinnak egy észrevétele is, a mely szerint a francia katonákat föllengző mondásokkal kell a csatára buzdítani, a németekkel a logika szabályai szerint kell eljárni, biztosítván őket arról, hogy futni sokkal veszedelmesebb, mint előrenyomulni; de az orosz katonákat ellenkezőleg fékezni kell, s arra kell kérni, hogy: ne olyan tüzesen! Minden oldalról újabb és újabb hírek kerültek forgalomba ama hősiesség kíváló példáiról, a melyet a mi katonáink és tisztjeink Austerlitznél tanúsítottak. Az egyik egy zászlót mentett meg, a másik öt francziát ölt meg, a harmadik egymaga öt ágyút süített el. Bergről is beszéltek, a ki a jobb kezén megsebesülve, állítólag balkezébe fogta a kardját és úgy rohant előre. Bolkonszkijról semmi hír se volt, s csak legbizalmasabb ösmerősei, azok sajnálkoztak, hogy oly fiatalon meghalt s várandós özvegyet s egy különcz apát hagyott hátra.

III.

Márczius harmadikán beszélgető hangok moraja töltötte be az angol club minden helyiségét, s mint tavaszszal a méhek, kisebb-nagyobb csoportokban ögyelegtek, jártak-keltek, üldögéltek és álldogáltak, csoportosultak és oszladoztak a club egyenruhás, frakkos, sőt elvétve hajporos és kaftános tagjai és vendégei. Minden ajtónál hajporos, harisnyás és félczipős lakájok ácsorogtak s feszült figyelemmel iparkodtak a jelenlévők minden mozdulatát ellesni, és nekik szolgálataikat följánlani. A jelenvoltak jobbára tiszteletreméltó, koros emberek voltak, a kiknek öntelt és széles volt az ábrázatuk, köpczösek voltak az ujjaik, határozottak a mozdulataik és önérzetes a hangjuk. A vendégeknek és tagoknak ehhez a fajtájához tartozó emberek ösmert és megszokott helyeiken ültek, s ösmert és megszokott csoportokban verődtek össze. A jelenvoltak egy kis része rendkívüli vendégek-

ből, jobbára fiatal emberekből állott, a kik közt ott volt Deniszov, Rosztov és Dolochov, a ki azóta megint a Szemjonovszkij-ezred tisztikarához tartozott. A fiatalság és különösen az egyenruhás fiatalság arcán ott volt az öregek iránt való lenéző tiszteletnek az a kifejezése, mely mintha csak így szólt volna a régi nemzedékhez: „Arra készek vagyunk, hogy tiszteljünk és nagyrabecsüljünk benneteket, de azért lássátok be, hogy a jövő végre is a mienk.“

Mint a club egyik régi tagja, Neszviczkij is ott volt. Pierre, a ki a felesége parancsára hosszú haját eresztett, levett pápaszemmel, divatosan öltözve, de szomorú és bánatos arcczal járt-kelt a termekben. Mint mindenütt, itt is, a gazdagsága előtt meghajló emberek légköre vette őt körül, a kikkel a megszokott fensőbbség hangján és szórakozott lenézéssel bánt.

Korát tekintve, a fiatalok közt lett volna a helye, de gazdagsága és összeköttetései révén az öreg, és tiszteletreméltó tagok és vendégek köréhez tartozott, s egyik csoporttól a másikhoz járt közöttük. A legtekintélyesebb öreg urak voltak a központjai ezeknek a csoportoknak, a melyekhez az idegenek mélységes tisztelettel közeledtek, hogy társalgásukból valamit ellessenek. Nagy csoportok képződtek Rasztopcsin gróf, Valujev és Naryskin körül. Rasztopcsin arról beszélt, hogy' szorongatták a menekülő osztrákok az oroszokat, a kik szuronynyal voltak kénytelenek a menekülők közt maguknak utat törni.

Valujev bizalmasan elmondta, hogy Uvarovot azért küldték ide Pétervárról, hogy kifürkészsze a moszkvaiak véleményét Austerlitzről.

Egy harmadik csoportban Naryskin beszélt az osztrák haditanács üléséről, a melyen Szuvarov, az osztrák tábornokok butaságaira válaszul, kakasmódra el-kukorékolta magát. Sinsin, a ki szintén ott állott, meg akart eresztetni egy tréfát, azt mondván, hogy ime Kutuzov még ezt a könnyű mesterséget, — kakasmódra kukorékolni, — se tudta Szuvarovtól eltanulni, de az öregek szigorú pillantást vetettek rá, ezzel akarván vele éreztetni, hogy ezen a helyen és a mai napon nem illendő Kutuzov-ról ilyen hangon beszélni.

Rosztov Andrejevics Ilya gróf aggodalmasan és puha cipőiben szaporán lépkedve ment az ebédlőből a fogadóterembe, és sietve, teljesen egyformán üdvözölte a számottévő, meg a kevésbé számottévő embereket, a kiket mind ösmert, közben aztán olykor felkutatta szemeivel délczeg és hős fiát, örömmel legeltette rajta a szemeit és egy-egy kacsintást váltott vele. A fiatal Rosztov Dolochovval állt egy ablakban, a kivel csak nemrég ösmerkedett meg, de a kinek az ösmeretségét sokra becsülte. Az öreg gróf odalépett hozzájuk és kezet szorított Dolochovval.

— Legyen szerencsém nálam is, hiszen ösmered az én fiamat . . . együtt, együtt vitézkedtetek ott . . . Áá! Ignatyics Vaszilij . . . hogy' vagy, öregem, — fordult oda egy feléje közeledő öreg úrhoz, de még be se fejezhette az üdvözlést, mikor egyszerre megmozdult az egész társaság, s egy ijedt arcú lakáj jelentette: „Megérkeztek!”

• Csengettyűszó hallatszott mindenfelé; az elnökség tagjai előre siettek; a különböző termekben szétszórt vendégek, mint a lapáton megrázott rozs, egyszeriben egy csoportba verődtek össze, s megálltak a nagy fogadó-szoba ajtajában.

Az előcsarnok ajtajában megjelent Bagration herczeg, kalap és kard nélkül, a melyet a régi club-szokás szerint a kapusnál hagyott. Most nem volt báránypipkában s a vállain keresztül vetett szeges korbáccsal, mint a hogy' őt Rosztov az austerlitzi ütközet előtt való éjszaka látta, hanem teljesen új és feszes egyenruhában, a melle baloldalán orosz és külföldi rendjelekkel és a György-rend csillagjával. Meglátszott rajta, hogy csak az imént, közvetlenül az ebéd előtt nyiratta le a haját és a szakállát, a mi nagyon hátrányosan változtatta el az ábrázatát. Valami naiv ünnepélyesség ült az arczán, mely erőteljes és férfias vonásaival egyetemben szinte komikus kifejezést kölcsönzött az arczának. Beklesov és Uvarov Petrovics Fedor, a kik vele együtt érkeztek meg, az ajtóban megálltak, mert azt akarták, hogy mint fővendég ő lépjen be elsőnek. Bagration zavarba jött, nem akarván élni az előzékenységükkel; ettől torlódás támadt az ajtóban, míg végre Bagration mégis csak belépett. Szé-

gyenlősen és ügyetlenül ment végig a fogadó-terem par-kettjén, s nem tudott hova lenni a kezeivel; sokkal könnyebben és megszokottabban járt a szántáson, s a golyók záporában, mint például akkor is, mikor Schoengrabennál a Kurszki-ezred élén nyomult előre. Az elnökség tagjai az első ajtónál fogadták, néhány üdvözlő szót intéztek hozzá, a melyben elmondták, mennyire örülnek, hogy ilyen kiváló vendéget üdvözölhetnek körükben, s válaszáat be sem várva, szinte birtokba vették őt, s körülötte csoportosulva bevezették a fogadó-terembe. A fogadó-terem ajtaján szinte lehetetlenség volt bejutni az ott szorongó tagok és vendégek miatt, a kik egymást lökdösve, egymás vállain keresztül iparkodtak Bagrationt, mint valami ritka állatot megbámulni. Andrejevics Ilya gróf, a ki valamennyiüknél erélyesebben mosolygott és ismételte: „Szabad kérem, lelkem, szabad kérem“, keresztül furakodott a tömegen, s bevezetvén a vendéget a fogadó-szobába, leültette őt a középső pamlagra. Andrejevics Ilya gróf megint keresztülörtetvén a tömegen, kiment a fogadó-szobából, de a következő pillanatban az elnökség egy másik tagjával újra megjelent egy nagy ezüst tállal a kezében, melyet odanyújtott Bagration herczegnek. A tálon egy nyomtatott vers hevert, mely külön a hős tiszteletére készült. Bagration, mikor a tálat megpillantotta, mintha csak segítséget keresett volna, ijedten nézett körül. De valamennyiüknek a szemében ott ült az a kívánság, hogy nyugodjék bele a megváltozhatatlanba. Bagration, a hatalmukban érezvén magát, elszántan, mindkét kezével megfogta a tálat és bosszús, szemrehányó pillantást vetett a grófra, a ki a tálat odahozta. Valaki szolgálatkészen kivette Bagration kezéből a tálat (mert különben, a mint látszott, akár estig eltartotta volna, sőt még tán asztalhoz is úgy ült volna) és fölhívta a figyelmét a versre. Bagration, mintha így szólt volna: „Ám legyen, hát elolvasom“, fáradt szemeit a papírra meresztve, komoly s figyelmes arczczal elkezdte olvasni. Erre megjelent maga a költő, elkérte tőle a verset és elkezdte olvasni. Bagration herczeg lehorgasztotta a fejét és hallgatta.

De még be se fejezhette a verset, mikor a dörge-

delmes hangú udvarmester elkiáltotta magát: „Tálatva van!” Kinyílt az ajtó, fölharsant az ebédlőben a zene: „Szóljon hát a diadalnak mennydörgése, és vigadjon Oroszország hősi népe“, és Andrejevics Ilya gróf bosszúsan nézett a szerzőre, a ki még egyre a verset olvasta, és meghajtotta magát Bagration előtt. Érezvén, hogy a versnél mégis csak fontosabb az ebéd, valamennyien fölkeltek s megint Bagrationnal az élükön az asztalhoz mentek. Bagrationt az asztalfőre ültették, két Alexandr, — Beklesov és Naryskin közé, a minék az uralkodóval való vérrokonság révén szintén meg volt a maga jelentősége: a többi háromszáz ember, rangja és előkelősége sorrendjében az ünnepelthez közelebb vagy távolabb helyezkedett el az asztalnál, a mi épp oly természetes, mint az, hogy a víz a mélyedéseket önti el először.

Közvetlenül ebéd előtt Andrejevics Ilya gróf bemutatta a hercegnek a fiát. Bagration megösmervén őt, néhány ügyetlen és éppenséggel nem találó szót intézett hozzá, mint a milyen mindaz volt, a mit csak ezen az estén mondott. Andrejevics Ilya gróf, mialatt Bagration herceg a fiával beszélt, büszke örömmel nézett végig az egész társaságon.

Rosztov Nikolaj Deniszovval és új ösmerősével, Dolochovval együtt ült csaknem az asztal derekán. Velük szemben, Neszviczkij herceg mellett Pierre foglalt helyet. Andrejevics Ilya gróf, az elnökség többi tagjaival Bagrationnal szemben ült, s mint a moszkvai nyiltszívűség megtestesülése, pazarul gondoskodott a hercegről.

Fáradozásai nem vesztek kárba. Az ő ebédei, a rendes és a böjti ebédek egyaránt pompásak szoktak lenni, de azért az ebéd végéig még se lehetett egészen nyugodt. Minduntalan integetett a rendező-legénynek, suttogva osztogatta parancsait az inasoknak, és nem minden izgatottság nélkül leste a jól ismert fogások megjelenését. Pompásan ment minden. A második fogással, az óriási kecsgeével egyidejűleg (melynek láttára Andrejevics Ilya az örömtől és elragadtatástól szinte elpirult), az inasok elkezdtek a dugókkal durrogatni és a pezsgőt töltögették. A hal után, mely nagy hatással volt a jelenvoltakra, Andrejevics Ilya gróf egy pillantást váltott az elnökség

többi tagjaival. „Sok felköszöntő lesz, nem fog ártani hozzálatni!“ — suttogta, s poharat emelve, fölkel. Mindenki elhallgatott és várta, mit fog mondani.

— Ő Felsége a császár egészségére! — kiáltott föl, s jóságos szemei abban a pillanatban megteltek az öröm és az elragadtatás könnyeivel. Ugyanabban a pillanatban fölharsant a: „Szóljon hát a diadalnak mennydörgése“. Valamennyien fölugráltak a helyeikről és hurrá-t kiáltottak. Bagration is, ugyanazon a hangon, mint a schoengrabeni csatatéren, elkiáltotta magát: hurrá! A fiatal Rosztov lelkes hangja túlharsogta a többi háromszáz ember hangját. Csaknem elpityeredett. „Ő Felsége, a császár egészségére, hurrá!“ — kiáltotta. Miután fenékgig kiürítette a poharát, a földhöz vágta. Sokan követtek a példáját. Jó sokáig eltartott a hangos kiabálás. Mikor a hangok elnémultak, az inasok fölszedték a törött poharakat, valamennyien újra leültek és mosolyogva elkezdtek beszélgetni. Andrejevics Ilya gróf megint fölkel, s egy pillantást vetvén a tányérja mellett heverő czédulára, felköszöntötte a mi utolsó hadjáratunk hőst, Bagration Ivanovics Péter herceget, miközben megint könnybelábadtak a gróf kék szemei. Háromszáz torokból megint fölharsant a hurrá! s zene helyett az énekkar rázendített Kutuzov Ivanovics Pavely egy kantatójára:

Mi oroszok soh'se félünk
Vitézségünk diadal;
Bagration a vezérünk,
Neve győzedelmi dal.

Alig, hogy az énekkar elhallgatott, újabb és újabb felköszöntők hangzottak el, miközben Andrejevics Ilya gróf mindjobban elérékenyedett, mind több pohár tört darabokra, s mind hangosabb lett a kiabálás. Ittak Beklesov, Naryskin, Uvarov, Dolgorukov, Apraxin, Valujev egészségére, ittak az elnökség, a rendező, a club minden tagjának és minden vendégének az egészségére, és végül külön az ebéd intézőjének, Andrejevics Ilya grófnak az egészségére is. Erre a felköszöntőre a gróf elővette a zsebkendőjét, s belerejtvén az arcát, a legkomolyabban sírva fakadt.

IV.

Pierre, Dolochovval és Rosztov Nikolajjal szemben ült. Sokat és mohón evett, sokat ivott, mint mindig. De azok, a kik jól ismerték, látták, hogy a mai napon valami nagy változás ment végbe benne. Egész ebéd alatt hallgatott s összeránczolt homlokkal és hunyorgatva nézett körül, vagy kidüllesztett szemekkel, szórakozottan bámult maga elé, miközben az orrczimpáját dörzsölgette. Szomorú és sötét volt az arcza. Úgy látszott, mintha mindabból, a mi körülötte történt, se nem látott, se nem hallott volna semmit, s mintha állandóan valami egészen más, nehéz és eldöntetlen kérdésem törte volna a fejét.

Ez az eldöntetlen kérdés, mely őt annyira gyötörte, volt, hogy Moszkvában a hercegnő célzásokat tett az ő felesége és Dolochov közt állítólag fönnálló bizalmas viszonyra, ezenkívül ma reggel még egy névtelen levelet is kapott, a melyben azon az alávaló gúnyos hangon, a mely a névtelen levelek közös sajátja, el volt mondva, hogy ő még a pápaszemén keresztül is rosszul lát, s hogy a feleségének Dolochovval való viszonya immár egyedül csak ő előtte titok. Pierre sem a hercegnő célzásának, sem a névtelen levélnek nem adott ugyan hitelt, de azért borzasztó volt neki az előtte ülő Dolochovra nézni. Valahányszor úgy véletlenül találkozott a tekintete Dolochov gyönyörű, kihívó szemeivel, Pierre mindig úgy érezte, mintha valami rettenetes és undorító támadt volna föl a lelkében, és hamarosan elfordult. Pierre, önkéntelenül eszébe jutván a felesége egész multja és Dolochovhoz való viszonya, tisztán látta, hogy mindaz, a mi a levélben meg volt írva, igaz lehetett, vagy legalább is igaznak látszhatott volna, ha nem az ő feleségéről lett volna szó. Önkéntelenül eszébe jutott, a mint Dolochov, a ki a hadjárat után mindenét visszakapta, visszatért Pétervárra és eljött hozzá. Dolochov kihasználta Pierrehez a dorbézolások idejéből való barátságát, egyenesen beállított hozzá, és Pierre befogadta őt a házába s még pénzt is adott neki kölcsön. Eszébe

jutott, a mint Elen mosolyogva adott kifejezést azzal való elégedetlenségének, hogy Dolochov ott él a házukban, s a mint Dolochov cinikusan magasztalta előtte a felesége szépségét, s attól a pillanattól kezdve Moszkvába érkezésükig egy pillanatra se tágított mellőlük.

„Annyi bizonyos, hogy jó madár, — gondolta Pierre, — ösmerem. Különös gyönyörűsége telnék benne, ha meggyalázhatná a nevemet, aztán kikaczaghatna, annyival is inkább, mert hiszen én segítettem, én támogattam s az én révemen vergődött zöld ágra. Jól tudom és teljesen értem, hogy az ő szemeiben milyen zamatot kölcsönözne az ő ármánykodásának, ha mindez igaz volna. Igen ám, de csak ha mindez igaz volna, de én nem hiszem, nincs jogom hinni és nem is hihetem, hogy igaz.“ Eszébe jutott az a kifejezés, melyet Dolochov arca azokban a pillanatokban öltött, a mikor rájött a durvaság, a mikor például azt a rendőrtisztet a medve hátára kötve beletaszította a vízbe, a mikor minden ok nélkül párbajra kényszerített valakit, vagy a mikor pisztolylyal agyonlőtte egy jamcsiknak a lovát. Ez a kifejezés gyakran megjelent Dolochov arcán, a mikor az ő szemébe nézett. „Hiába no, kötekedő ember, — gondolta Pierre, — neki embert ölni, az semmi, azt kell hinnie, hogy mindenki fél tőle, s ez a hit biztosan kellemes neki. Azt kell hinnie, hogy én is félek tőle. És csakugyan úgy is van“, — gondolta Pierre és e gondolatok közben megint úgy érezte, mintha valami rettenetes és undorító támadt volna föl a lelkében. Dolochov, Deniszov és Rosztov most ott ültek Pierre-el szemben, és nagyon jókedvűeknek látszottak. Rosztov vidáman beszélgetett két cimborájával, a kik közül az egyik délczeg huszár, a másik pedig ismert kötekedő és kicsapongó ember volt, s olykor gúnyos pillantásokat vetett Pierre-re, a ki egész ebéd alatt mindenkit megdöbbsentett elmélázó, szórakozott és magába zárkózott viselkedésével. Rosztov ellenséges indulattal nézett Pierre-re, először azért, mert Pierre az ő huszáros szemében polgári pénzeszsák, egy szép asszony ura, és általában olyan vénasszonyos alak volt, másodszor pedig azért, mert Pierre az ő zárkózott és szórakozott hangulatában nem ösmerte meg Rosztovot s

a köszönését se viszonzta. Mikor a császár egészségére ittak, Pierre gondolataiban elmerülve, nem kelt föl s nem is ivott.

— Hát magát mi lelte? — kiáltott rá Rosztov s dühös lelkesedéstől szikrázó szemekkel nézett rá. — Nem hallotta tán, hogy Ő Felségét, a császárt éltetjük! — Pierre fölsóhajtott, engedelmesen fölállt, megitta a borát, s mikor valamennyien leültek, kedélyes mosolylyal oda-fordult Rosztovhoz.

— Én meg sem ösmertem önt, — mondotta. De Rosztov ügyet se vetett rá, hanem hurrá-t kiáltott.

— Nos hát, nem újítod föl az ösmeretséget? — kérdezte Dolochov Rosztovtól.

— Eh, üsse kő ezt a bolondot, — szólott Rosztov.

— No, no, jó lesz ám dédelgetni a szép asszonyok urait, — jegyezte meg Deniszov. Pierre nem hallotta mit beszélnek, de hogy róla van szó, azt tudta. Elpirult és elfordult.

— Most pedig a szép asszonyok egészségére, — mondotta Dolochov és komoly arcczal de a szája szögletében meghúzódó mosolylyal Pierre felé nyújtotta a poharát.

— A szép asszonyok és kedveseik egészségére, Petrusa, — szólt oda neki.

Pierre lesütött szemekkel ivott, de nem nézett Dolochovra s nem is felelt neki semmit. Az a lakáj, a ki Kutuzov kantatéját osztogatta, Pierre elé is odatett egy példányt. Ő föl akarta venni a lapot, de Dolochov átnyúlt hozzá, kikapta a kezéből és elkezdte olvasni. Pierre ránézett Dolochovra, majd lesütötte a szemeit: az a rettenetes és undorító érzés, mely már egész ebéd alatt gyötörte, most újra föltámadt benne és erőt vett rajta. Egész izmos testével keresztülhajolt az asztalon.

— Ne merészeljen hozzányúlni! — kiáltott rá.

Ezt a kiáltást hallván, és észrevévén, hogy kinek szól, Neszviczkij és jobboldali szomszédja rémülten és szaporán oda-fordultak Bezuchij-hoz.

— Elég na, ugyan már, mit akar? — suttozták ijedt hangon. Dolochov ránézett Pierre-re derült, vidám és

határozott szemeivel s olyan mosolylyal, mely mintha így szólt volna: „No lám, ezt már szeretem“.

— Nem adom, — mondotta nyomatékosan.

Pierre sápadtan, remegő ajakkal kikapta a kezéből a papirlapot.

— Ön... ön... hitvány, semmirekellő!... én önt provokálom, — mondotta és hátralökvén a székét, föl-kelt az asztaltól. Abban a pillanatban, a mikor Pierre ezt tette, s ezeket a szavakat kimondotta, érezte, hogy a felesége bűnösségének a kérdése, mely őt az utóbbi napokban annyira gyötörte, végleges és igenlő meg-oldást nyert. Egyszerre meggyűlölte őt, és örökre el-szakadt tőle. Deniszov kérése ellenére, a ki azt akarta, hogy Rosztov ne ártsa bele magát a dologba, Rosztov mégis beleegyezett abba, hogy Dolochovnak segédkez-zék, és asztalbontás után Neszviczkij-vel, Bezuchij segéd-jével elkezdte tárgyalni a párbaj föltételeit. Pierre el-mént haza, Rosztov pedig Dolochovval és Deniszovval késő éjszakáig ottmaradt a clubban s hallgatta a czi-gányokat és az énekeseket.

— Tehát holnap Szokolnikában, — mondotta Dolo-chov, mikor a club lépcsőjén Rosztovtól elbúcsúzott.

— S te ilyen nyugodt vagy? — kérdezte Rosztov. Dolochov megállt.

— Lásd, én két szóval elmondom neked a párbaj egész titkát. Ha te, mielőtt párbajra mégy, előbb meg-csinálad a végrendeletedet, s érzékeny leveleket írsz a szüleidnek, ha arra gondolsz, hogy esetleg meg is öl-hetnek, bolond vagy és bizton elvesztél; de menj neki a párbajnak azzal a szilárd elhatározással, hogy ellen-feledet mielőbb és minél biztosabban leteríted, akkor jól fog menni minden. Ez is úgy van, mint a hogy' a mi kosztromai medvevadásznak mondta: persze, hogy fél az ember a medvétől, de a mint megpillantja s tülesett az első ijedtségen, a főgondja az, hogy el ne szalaszsa! Így vagyok én is. Tehát a viszontlátásra, holnap!

Pierre és Neszviczkij másnap reggel nyolcz óraker kihajtottak a szokolniki erdőbe, s Dolochovot, Deni-szovot és Rosztovot már ott találták. Pierre olyan be-nyomást tett, mintha a küszöbön álló párbajjal semmiféle

összefüggésben sem álló gondolatokkal volna elfoglalva. Beesett arcza sárga volt. Nyilván egész éjjel nem aludt. Szórakozottan nézett körül, s összeránczolta a homlokát a napfénytől. Kizárólag két gondolat foglalkoztatta őt: a felesége bűnössége, a mely iránt az álmatlanul eltöltött éjszakák után a legcsekélyebb kétsége se maradt fenn, és Dolochov ártatlansága, a kinek végre is semmi oka se volt rá, hogy egy idegen embernek a becsülete felett örködjék. — „Lehet, hogy az ő helyében én is ugyanezt cselekedtem volna“, — gondolta Pierre. — „Sőt bizonyos, hogy ugyanezt cselekedtem volna; mire való hát ez a párbaj, ez a gyilkosság? Vagy én ölöm meg őt, vagy ő lő bele a fejembe, a könyökömbbe, a térdembe. Csak el innen, el, hadd fussak, hadd ássam el magamat valahová“, — villant meg a fejében. De ugyanabban a pillanatban, a mikor ilyen gondolatok jártak a fejében, valami különös nyugalommal és szórakozottsággal, mely még a nézőben is tiszteletet kelthetett iránta, megkérdezte: „Készen vagyunk-e, kezdetjük-e már?“

Mikor készen volt minden, a sorompót jelző kardok le voltak szúrva a hóba s a pisztolyok meg voltak töltve, Neszviczkij odalépett Pierre-hez.

— Én kötelességmulasztást követnék el, gróf, — mondotta félénk hangon, — és nem igazolnám azt a bizalmat és azt a tisztességet, a melylyel ön engem azzal, hogy segédjeül választott, kitüntetett, ha ebben a pillanatban, ebben a fontos pillanatban nem mondanám meg önnek a tiszta igazságot. Én azt tartom, hogy erre az egész dologra nincs elég ok s hogy az egész nem érdemes arra, hogy vért ontsanak érte... Önnek nem volt... nem egészen volt igaza, elhirtelenkedte...

— No persze, rettenetesen ostoba volt... — szólott Pierre.

— Úgy hát engedje meg, hogy kifejezzem az ön sajnálkozását, s meg vagyok róla győződve, hogy ellenfeleink készek lesznek az ön bocsánatkérésével beérni, — mondotta Neszviczkij, (a ki, épp úgy, mint az ügy többi szereplői is, mint az ilyen esetekben rendesen történni szokott, még most se hitte, hogy csakugyan rákerül a sor a párbajra.) — Ön is tudja, gróf, hogy sokkal

gavallérosabb dolog beösmerni a hibáját, mint annyira vinni a dolgot, hogy aztán már ne lehessen rajta segíteni. Sértés egyik részről se történt. Engedje meg, hogy megpróbáljam...

— Ugyan mirevaló ez a sok beszéd? — szólott Pierre. — Nekem mindegy... Készen vagyunk? — tette hozzá. — Csak azt mondja meg, mikor és hova álljak és hova löjjek? — mondotta, természetellenes szelídséggel mosolyogva. Átvette a pisztolyt. Elkezdett kérdezősködni a szerkezete felől, mert mindeddig még soha se volt pisztoly a kezében, a mit azonban nem akart bevallani. — Jaj, persze, így ni, tudom, tudom, csak elfelejtettem, — mentegetőzött.

— Semmi bocsánatkérés, hallani sem akarok róla, — mondotta Dolochov Deniszovnak, a ki a maga részéről szintén kísérletet tett a békés kiegyenlítésre, és ő is odaállt a kijelölt a helyre.

A párbaj színhelyéül a fenyvesnek egy kis tisztása volt kijelölve, mely vagy nyolczvan lépésnyire volt az úttól, a hol a szánkókat hagyták, s mely az utóbbi enyhébb napok következtében olvadó hóval volt elborítva. Az ellenfelek egymástól negyven lépésnyire, a tisztás szélén állottak föl. A segédek, miközben a távolságot ki-mérték, attól a helytől kezdve, a hol állottak, Neszviczkij és Deniszov kardjáig, a melyek egymástól tíz lépésnyire voltak leszúrva a földbe, s a sorompót jelezték, otthagyták a lucskos, magas hóban lépteik nyomát. Az olvadás és a köd még egyre tartott; negyven lépésnyiről semmi se volt látható. Már vagy három percz óta mindennel készen voltak, s még mindig nem kezdték el. Valamennyien hallgattak.

V.

— Nos hát, kezdjük! — szólott Dolochov.

— Ha úgy tetszik, — mondotta Pierre s még mindig mosolygott.

A helyzet kezdett félelmes lenni. Nyilvánvaló volt, hogy az ügy, a mely oly könnyedén kezdődött, most már semmi által el nem hárítható, hogy most már a sze-

replők akarata nélkül, szinte magától ment előre, s elkerülhetetlenül be kellett teljesednie. Elsőnek Deniszov ment előre a sorompóig és kikiáltotta:

— Miután az ellenfelek a békés kiegyenlítést visszautasították, tessék elkezdni: tessék fogni a pisztolyokat, és a „hávom“-ra elkezdni egymáshoz közeledni. Egy! . . . kettő! . . . Há-vom! . . . — kiáltott föl Deniszov bosszúsan és félreállott. A kitaposott ösvényen mind a ketten megindultak, s egymáshoz mindinkább közeledvén, fölismerték egymást a ködben. Az ellenfeleknek meg volt hozzá a joguk, hogy a sorompóhoz érve, tetszésük szerint bármikor löhessenek. Dolochov, a nélkül, hogy pisztolyát fölemelte volna, lassan lépdelt előre, s derült, csillogó kék szemeivel belenézett ellenfele arczába. Az ajkán, mint mindig, valami mosoly-szerű vonás ült.

— Tehát löhetek, a mikor akarok! — mondotta Pierre, s a három-ra gyors léptekkel megindult előre, miközben letért a kitaposott ösvényről s belegázolt az érintetlen hóba. Pierre előrenyújtott jobb kezében úgy tartotta a pisztolyt, mintha csak attól tartott volna, hogy saját magában tesz kárt vele. A balkezét gondosan hátradugta, mert szerette volna a jobb kezét támogatni vele, bár tudta, hogy ez nem volt lehetséges. Pierre miután vagy hatot lépett s az ösvényről letérve a hóba tévedt, egy pillantást vetett a lábai elé, majd ismét Dolochovra nézett és az újját begömbítve, a mint tanították, elsütötte a pisztolyt. Nem számíván ilyen erős dörrenésre, Pierre a lövésre összerezsent, majd maga is mosolygott ezen a benyomáson és megállt. A nagy füsttől, mely a ködben még sűrűbbnek látszott, az első pillanatban semmit se látott; de a másik lövés, a melyet várt, nem következett. Csak Dolochov szapora léptei hallatszottak, s a füst mögül előbukkant az alakja. Egyik kezével a bal oldalához kapott, a másikban pedig a leeresztett pisztolyt szorongatta. Az arcza sápadt volt. Rosztov odafordult és valamit mondott neki.

— Ne . . . nem, — mormogta Dolochov a fogai közt, — nem, még nincs vége, — és még néhány tántorgó és roskadozó lépéssel eljutván a kardig, ott összeesett

a hóban. Balkeze véres volt, beletörülte a kabátjába és rátámaszkodott. Az arcza sápadt, komor volt és remegett.

— Ké... ké... — próbálta Dolochov kihozni, de képtelen volt rá... — ké-érem, — fejezte be végre nagy megerőltetéssel. — Pierre alig tudván visszafojtani a zokogást, odafutott Dolochovhoz, és már-már a sorompók által határolt területre is rálépett, mikor Dolochov rákiáltott: — A sorompóhoz! — és Pierre megértette, miről van szó, megállt az ő oldalán leszúrt kard mellett. Mindössze tíz lépés választotta el őket. Dolochov odaszorította a fejét a hóra, mohón harapdálta a havat, megint fölemelte a fejét, kiegyenesedett, maga alá szedvén a lábait, felült s mindenképpen próbálta megtalálni az egyensúlyt. Nyeldeste és szopogatta a hideg havat; az ajkai folyton mosolyogva remegtek; a szemei csillogtak az erőlködéstől és végső erőinek a megfeszítésétől. Fölemelte a pisztolyát és elkezdett czelezni.

— Alljon oldalvást és fedezze magát a pisztolyával, — szólott Neszviczkij.

— Fedezze magát! — kiáltott rá még Deniszov is az ellenfelére.

Pierre a szánakozás és a megbánás szelid mosolyával, tehetetlenül szétterpesztett kezekkel és lábakkal, széles mellét egyenesen kitarva állt ott Dolochov előtt s szomorúan nézett rá. Deniszov, Rosztov és Neszviczkij a szemeiket hunyorgatták. A lövéssel egyidejűleg halották Dolochov ádáz fölkiáltását.

— Hibáztam! — kiáltott föl Dolochov, és erőtlenül bukott arcczal a hóra. Pierre a fejéhez kapott, megfordult és térdig gázolva a hóban, bement az erdőbe, miközben fennhangon érthetetlen szokat hadart össze.

— Ostobaság... ostobaság... Halál... hazugság... — hajtogatta komoran. Neszviczkij útját állotta és hazavitte.

Rosztov és Deniszov a sebesült Dolochovot kísérték haza.

Dolochov szótlanul, behúnyt szemekkel feküdt a szánkón, s egy szóval se felelt a hozzá inézett kérdé-

sekre; de Moszkvába érve, egyszerre magához tért, s nagy nehezen fölemelve a fejét, megfogta a mellette ülő Rosztov kezét. Rosztovot megdöbbsentette Dolochov arcának teljesen elváltozott, és minden várakozáson felül ünnepélyesen szelíd kifejezése.

— Nos, hogy' vagy? Hogy' érzed magad'? — kérdezte Rosztov.

— Gyalázatosan. De nem erről van szó. Barátom, — szólott Dolochov elfúló hangon. — Hol vagyunk? Moszkvában vagyunk, tudom. Én, . . . az nem baj, de ezzel megöltem őt, megöltem . . . Ő nem éli ezt túl. Nem éli túl . . .

— Kicsoda? — kérdezte Rosztov.

— Az anyám. Az anyám, az én angyalom, az én imádott angyalom, anyám, — s Dolochov sírva fakadt, miközben Rosztov kezét szorongatta. Mikor kissé lecsillapodott, elmondta Rosztovnak, hogy együtt lakik az anyjával, s ha az anyja meglátja őt így, haldokolva, ezt nem fogja túlélni. Arra kérte hát Rosztovot, menjen el hozzá s készítse elő.

Rosztov előresietett, hogy megbízatásában eljárjon, s a legnagyobb csodálkozással tudta meg, hogy ez a kötekedő, rigolyás Dolochov, Moszkvában együtt lakott öreg édes anyjával, s egy púpos nővérével, s a legyöngédebb fiú és testvér volt.

VI.

Pierre az utóbbi időben csak nagy ritkán találkozott négyszemközt a feleségével. Úgy Péterváron, mint Moszkvában, állandóan teli volt a házuk vendéggel. A párbaj után következő éjjel, mint a hogy' gyakran megtette, nem ment be a hálószobába, hanem ott maradt abban a tágas dolgozószobában, a melyben Bezuchij gróf meghalt.

Leheveredett a pamlagra és el akart aludni, csak azért, hogy mindenről megfeledkezzék, a mi vele történt, de képtelen volt rá. Egyszerre az érzéseknek, a gondolatoknak és az emlékeknek olyan vihara támadt

föl a lelkében, hogy nemcsak elaludni nem tudott, de még egy helyben se tudott megmaradni, s kénytelen volt a pamlagról felugrani és gyors léptekkel járni föl és alá a szobában. Egyszerre maga előtt látta őt, házasságuk első idejéből, bágyadt, de azért szenvedélyes tekintetével, s legott mellette megjelent előtte Dolochov szép, kihívó és erősen gúnyos arcza, a milyen ott, azon az ebéden volt, majd ugyancsak Dolochov sápadt, reszkető és szenvedő arcza, a milyen akkor volt, a mikor megtántorodott és odaesett a hóba.

„Hát mi történt? — kérdezte magától. — Megöltem a *szeretőt*; igen, a feleségem szeretőjét. Igen, ez történt. Miért? Hogy' jutottam ennyire?“ — Azért, mert feleségül vetted, — felelt egy belső hang.

„De hát mi az én hibám? — kérdezte. — „Az, hogy elvetted, a nélkül, hogy szeretted volna, hogy magadat is, őt is elámítottad“, — s élénken maga elé képzelte Vaszilij herczegnél, vacsora után azt a perczet, a mikor ez a nem szívből jött pár szót kimondotta: „Én önt szerettem“. — „Innen származik minden! Én akkor is éreztem, — gondolta magában, — akkor is éreztem, hogy ez nem volt rendén, hogy erre semmi jogom se volt. Úgy is lett“. — Eszébe jutottak a mézeshetei, és elpirult ettől az emléktől. Különösen élénken, bántóan és szégyenletesen érintette az arra való visszaemlékezés, a mint egy-ízben, kevéssel az esküvője után, délben tizenkét órakor, bársony hálóköntösben bement a hálószobából a dolgozószobájába, s ott találta a jószágigazgatóját, a ki tiszteletteljesen meghajtotta magát, belenézett az arczába, egy pillantást vetett a hálókabátjára és könnyedén elmosolyodott, mintha ezzel a mosolylyal akarta volna a gazdája boldogságában való tiszteletteljes részvételét kifejezni.

„Pedig hányszor büszkélkedtem vele, büszkélkedtem magasztos szépségével, nagyvilági tapintatával“, — gondolta magában; „büszkélkedtem ugyanazzal a palotával, a melyben ő egész Pétervárt fogadta, büszkélkedtem a megközelíthetetlenségével, a szépségével. Most aztán láthatom, mivel büszkélkedtem olyan nagyon?! Akkoriban azt hittem, hogy nem értem őt. Hány-

szor megesett, hogy a jellemén eltűnődve, azt mondtam magamban, én vagyok az oka, hogy nem értem meg őt, nem értem azt az örökös nyugalmat, megelégedést, s minden néven nevezendő vágy és hajlandóság hiányát, pedig hát a rejtély egész titka az volt, hogy ő feslett asszony: kimondtam ezt a szót s egyszeriben világossá lett előttem minden!”

„Anatole eljárógatott hozzá, hogy pénzt kérjen tőle kölcsön, s megcsókolta meztelen vállait. Pénzt ugyan nem adott neki, de megengedte, hogy csókolgassa. Az apám tréfásan megpróbálta őt féltékenységre ingerelni; de ő nyugodt mosolylyal azt mondta, nem olyan ostoba, hogy féltékeny legyen; ám tegyen, a mit akar, — mondotta rólam. Egyszer megkérdeztem tőle, nem érzi-e magát anyának. Megvetően elmosolyodott, s azt mondta, nem bolond, hogy gyermekek után áhítozzék, s hogy *tőlem* soha se lesznek gyermekei.

Azután eszébe jutott gondolatainak a durvasága és meztelensége, kifejezéseinek a közönséges volta, mely őt, bár a legmagasabb arisztokrata körökben nevelkedett, annyira jellemezte. „Nem vagyok én bolond . . . eredj magad és próbáld meg . . . pusztulj“, — mondotta nekem. Sokszor, a mikor öreg és fiatal férfiak és nők társaságában egyaránt elért sikereit látta, Pierre nem tudta megérteni, miért nem tudja őt szeretni. „Nem, soha se szerettem őt, — mondotta magában Pierre; — tudtam, hogy romlott asszony“, — ismételtette, de ezt még magának se merte bevallani.

„És most ez a Dolochov; lám, ott ül a havon, erőltetetten mosolyog és haldoklik, s lehet, hogy valami mesterkélt vitézkedéssel felel az én megbánásomra!”

Pierre egyike volt azoknak az embereknek, a kik látszólagos úgynevezett gyöngejelleműségük ellenére se keresnek maguknak bizalmas embereket a bánatukban. Ő minden bánatát magába fojtotta.

„Mindennek, mindennek ő az oka, — szólott magában; — de mit változtat ez a dolgon? Miért is keltem össze vele, miért is mondtam neki azt az „én önt szeretem“-et, a mi hazugság vagy még annál is rosszabb volt“, — mondotta magában. — „Én is hibás vagyok, s

most viselnem kell a következményeit. De hát mik azok? A nevem gyalázata, az életem boldogtalansága? Eh, mind csak bolondság, — gondolta magában, — a nevem gyalázata, a becsület, ez mind csupa szokásszerű dolog, a mi teljességgel nem függ tőlem“.

XVI. Lajost kivégezték azért, mert *azok* azt mondták, hogy becsstelen és bűnös ember volt (jutott Pierre-nek az eszébe), s nekik, az ő szempontjukból igazuk volt, éppen úgy, mint azoknak is igazuk van, a kik vértanu halált szenvedtek érte, s őt a szentek sorába igatták. Azután Robespierret végezték ki, azért, mert zsarnok volt. Kinek van igaza, ki a bűnös? Senki. De ha már élünk, hát éljünk: ki tudja, nem halunk-e meg holnap, mint a hogy én is meghalhattam volna alig egy órával ezelőtt. És vajjon érdemes-e gyötrődni, mikor az ember élete egy rövid percz az örökkévalósághoz képest? De abban a pillanatban, a mikor az ilyesféle okoskodásokban valamelyest megnyugodott, egyszerre megjelent előtte a felesége, és azokban a pillanatokban, a mikor legvilágosabb bizonyosságát szolgáltatta iránta való nem őszinte szerelmének, s érezte, a mint a fejébe és a szívébe szökött a vér, kénytelen volt megint fölkelni, mozogni, törni, zúzni mindent, a mi csak a keze ügyébe esett. „Miért is mondtam neki: én önt szeretem“? — folyton csak ezt ismételte magában. S mikor már vagy tizedszer ismételte magában ezt a kérdést, eszébe jutott Molière mondása: *mais que diable allait il faire dans cette galère?* — s maga is elmosolyodott magán.

Éjjel behívta a komornyikját s becsomagoltatott, hogy elutazzék Pétervárra. Nem tudta elképzelni, hogy most képes legyen beszélni a feleségével. Elhatározta, hogy holnap elutazik, s egy levelet hagy hátra neki, a melyben tudtára adja azt a szándékát, hogy örökre elválik tőle.

Reggel, a mikor a komornyikja behozta neki a kávé, Pierre ott hevert az ottománon s nyitott könyvvel a kezében, aludt.

Hirtelen felocsúdott s jó darabig ijedten nézett körül, nem tudván, hol van.

— A grófné kérdezteti, vajjon itthon van-e Exzellenzciád, — jelentette a komornyik.

Pierre-nek még arra se volt ideje, hogy az erre adandó feleletet kimondja, mikor a grófné, ezüsttel kivarrott, fehér atlasz hálóköntösben és egyszerűen fésülve (két hatalmas varkocs, mint valami fejék, kétszer is körülcsavarta bájos fejét), maga is nyugodtan és méltóság-teljesen belépett a szobába; csak kissé kiálló, márványszerű homlokán volt a haragnak egy kis ránczocskája észrevehető. Minden diadalmaskodó nyugalomával nem kezdett beszélni a komornyik előtt. Tudott a párbajról és erről akart vele beszélni. Bevárta, míg a komornyik letette a kávé és kiment. Pierre a pápaszemén keresztül szepegve nézett rá, és mint a kutyák által üldözöbe vett nyúl, hátrahúzott fülekkel meglapul ellenségei előtt, ő is megpróbálta tovább folytatni az olvasást; de érezte, hogy ez esztelenség és lehetetlenség, s megint egy félnék pillantást vetett rá. Elen nem ült le, megvető mosolylyal nézett rá s megvárta, míg a komornyik kimegy.

— Hát ez megint mi? Mit csinált már ismét? Azt kérdezem öntől, — szólalt meg szigorúan.

— Én? Mit csináltam? — kérdezte Pierre.

— Lám megint akadt egy hős! Nos hát, feleljen, miféle párbaj volt az? Mit akart ezzel bebizonyítani? Hm? Azt kérdezem öntől. — Pierre nehézkesen megfordult a pamlagon, kinyitotta a száját, de nem tudott felelni.

— Ha ön nem felel, majd megmondom én . . . — folytatta Elen. — Ön mindent elhisz, a mit mondanak. Azt mesélték önnek . . . — Elen elmosolyodott, — hogy Dolochov kedvesem, — mondotta francziául az ő megszokott durva beszédmodorában, miközben minden szót, de különösen a „kedvesem“-et erősen hangsúlyozta, — és ön ezt elhitte! Nos hát, mit bizonyított be ezzel? Mit bizonyított be ezzel a párbajjal? Azt, hogy ön bolond, ezt pedig amúgy is tudta mindenki! Mire való volt ez? Arra, hogy én most egész Moszkvában nevetség tárgyává lettem; arra, hogy mindenki azt mondja, ön ittasan, beszámíthatatlan állapotban párbajra hívott ki egy embert, a kire minden ok

nélkül féltékeny, — Elen mind emeltebb hangon beszélt s mind jobban tűzbe jött, — a ki minden tekintetben különb önnél . . .

— Hm . . . hm . . . — ümmögött Pierre, s a homlokát összeránczolva mozdulatlanul bámult maga elé.

— És ugyan miből gondolta, hogy csakugyan a kedvesem? Miből? Abból, hogy szeretem a társaságát? Ha ön okosabb és kellemesebb volna, az önét becsülném többre.

— Ne beszéljen így velem . . . csak arra kérem, — suttogta Pierre rekedten.

— Miért ne beszélnék! Nagyon is beszélhetek és bátran kimondhatom, hogy kevés olyan asszony van, a ki olyan férj mellett, mint ön, ne tartana magának szeretőt, én pedig nem tettem, — mondotta. Pierre akart valamit mondani, rettenetes szemeket meresztett rá, a melyeket ő nem értett meg, majd megint lefeküdt. Testileg szenvedett ebben a pillanatban: elszorult a melle s alig tudott lélekzeni. Tudta, hogy tennie kell valamit, hogy ennek a szenvedésnek véget vessen, de az, a mit tenni akart, túlságosan borzasztó volt.

— Jobb lesz, ha elválunk, — mondotta szakgatottan.

— Váljunk el, ha úgy tetszik, de csak úgy, ha vagyont is ad hozzá, — mondotta Elen . . . — A válás, lám, mivel akart rámijeszteni.

Pierre felugrott a pamlagról és tántorogva odarohant hozzá.

— Megöllek! — kiáltott föl, s olyan erővel, a melyről eddig saját magának se volt fogalma, fölkapta az asztal márványlapját s egy lépést tevén előre, feléje sujtott vele.

Elen arczára kiült a rémület: felsikoltott és elugrott mellőle. Pierreből kitört az apja természete. Megízlette a düh mámorát és gyönyörűségét. Félrelökte és összezúzta a márványlapot, s tárt karokkal rohanva Elen felé ordította: „Ki innen!” — még pedig olyan rettenetes hangon, hogy ez az ordítás az egész házban rémületet keltett. Isten tudja, mit csinált volna Pierre ebben a pillanatban, ha Elen ki nem szalad a szobából.

Egy hét múlva Pierre meghatalmazást adott a feleségének nagy-oroszországi birtokainak a haszonélvezetére, a melyek összes birtokainak a nagyobbik felét tették ki és egyedül elutazott Pétervárra.

VII.

Elmúlt két hónap azóta, hogy az austerlitz-i ütközetnek és Andrej herczeg vesztének a híre Lyszyja Gory-ba megérkezett, s holtteste a nagykövetséggel folytatott levelezés és minden kutatás ellenére se volt föltalálható, neve pedig a foglyok között se szerepelt. Hozzá tartozóra nézve mindennél rosszabb volt az, hogy némi reménység azért még mindig volt arra, hogy esetleg a lakosok ráakadtak valahol a csatatéren, s lehet, hogy most lábbadozva vagy haldokolva egyedül fekszik valahol az idegenben és nem képes magáról hírt adni. A hirlapokban, amelyekből az öreg herczeg legelőször értesült az austerlitz-i ütközetről, szokás szerint nagyon kurtán és homályosan le volt írva, hogy az oroszok, fényes győzelmeik után kénytelenek voltak visszavonulni, s hogy ez a visszavonulás teljes rendben ment végbe. Az öreg herczeg, ebből a hivatalos híradásból megtudta, hogy a mieink teljes vereséget szenvedtek. Egy héttel az austerlitz-i ütközetről hírtadó lapok után megérkezett Kutuzov levele, a ki értesítette a herczeget a fia sorsáról.

„Az ön fia, — írta Kutuzov, — az ezred élén, zászlóval a kezében, apjához és hazájához méltó hősi módon esett el a szemem láttára. Úgy az én, mint az egész hadsereg legnagyobb sajnálatára, mindez ideig nem tudni, vajjon él-e vagy meghalt. Hízlelgek magamnak és önnek is azzal a reménnyel, hogy a fia még él, mert ellenkező esetben a csatatéren talált tiszték sorában, a kiknek lajstroma a kezeim közt van, az ő nevének is elő kellene fordulnia.“

Az öreg herczeg késő este kapta meg ezt a hírt, a mikor egyedül volt a dolgozó-szobájában, és másnap, szokása szerint, elindult reggeli sétájára; de szóvalan volt az intézővel, a kertészszel és az építészszel szemben s bár haragosnak látszott, egyikhez se szólt egy szót sem.

Mikor Marja hercegnő a szokott időben bement hozzá, ott állott az esztergapad mellett és dolgozott, de mint rendesen, hátra se nézett rá.

— Áá! Marja hercegnő! — szólalt meg egyszerre mesterkéltén, és félredobta a lyukvésőt. (A kerék még forgott a nagy lendülettől. Marja hercegnő még sokáig hallotta ezt az elhaló nyikorgást, mely az ő füleiben öszszeolvadt azzal, a mi ez után történt.)

Marja hercegnő közelebb ment hozzá, rápillantott arczára s egyszerre valami köd ereszkedett a lelkére. Elhomályosodtak a szemei. Az apja nem annyira szomorú és lesújtott, mint inkább haragos és természetellenesen önmagával küzködő arczán látta, hogy ott függ fölötté s legott ő rá is rá fog nehezedni valami rettenetes, az életnél is súlyosabb szerencsétlenség, valami olyan csapás, a minőt még nem ismert, valami helyrehozhatatlan és elkerülhetetlen, olyasvalakinek a halála, a kit szeret.

— Batyuska! Andrej? . . . — kérdezte a fonák és esetlen hercegnő, a szomorúság és az önfeledtség olyan kimondhatatlan bájával, hogy az apja képtelen volt a tekintetét kiállani, és szipogva elfordult tőle.

— Hírt kaptam. A foglyok közt nincs, az elesettek közt sincs. Kutuzov írja, — kiáltott föl olyan vadul, mintha csak ezzel a kiáltással el akarta volna üzni a hercegnőt. — Elesett!

A hercegnő nem esett össze, nem ájúlt el. Már addig is sápadt volt, de mikor ezeket a szavakat hallotta, elváltozott az arcza s valami sugárzó fény csillant föl gyönyörű szemeiben. Mintha csak az öröm, valami ennek a világnak a szomorúságaitól és örömeitől teljesen független öröm áradt volna szét azon a szomorúságon, mely a lelkét betöltötte. Teljesen megfeledkezett az apja iránt érzett tiszteletteljes félelemről, odament hozzá, megfogta és magához húzta a kezét és átölelte erekekkel befutott, ösztövére nyakát.

— Batyuska, — rebegte. — Ne forduljon el tőlem, sirassuk őt együtt.

— Bitangok, gazemberek! — kiáltott föl az öreg és elfordította az arczát. — Pusztulásba kergetni a hadsere-

get, az embereket! Miért? Menj, menj és mondd meg Lizának.

A hercegnő ott mellette erőltlenül lehanyatlott egy székre és sírva fakadt. Maga előtt látta most a bátyját abban a pillanatban, mikor gyöngéd, de egyúttal büszke modorában elbúcsúzott tőle és Lizától. Látta őt abban a pillanatban, a mikor gyöngéden, de gúnyosan magára vette azt a szentképecskét. „Vajjon lett-e hívő belőle? Vajjon megbánta-e a hitetlenségét? Vajjon ott van-e most? Ott van-e, az örök nyugalom és boldogság honában?” — gondolta magában.

— Batyuska, mondja el, hogy' történt? — kérdezte könnyezve.

— Menj, menj, elesett egy ütközetben, a melyben halálba kergették az ország színejavát és az orosz dicsőséget. Menjen, Marja hercegnő. Menj és mondd el Lizának. Majd én is odamegyek.

Mikor Marja hercegnő az apjától visszatért, a kis hercegné a munkájánál ült és a benső s boldogan nyugodt tekintetnek azzal a különös kifejezésével nézett Marja hercegnőre, mely kizárólag a várandós asszonyok sajátja. Nyilvánvaló volt, hogy a szemei nem látják Marja hercegnőt, hanem visszanéznek önmagukba, valami boldog és titokzatos folyamatra, mely a lelkükben végbe megy.

— Mari, — mondotta, eltávolodva a himzörámától és hátradőlve, — add ide a kezedet. — Megfogta a hercegnő kezét és odatette a hasára.

A szemei várakozásteljesen mosolyogtak, pelyhes ajka felszökött és gyermekesen boldog kifejezéssel úgy maradt.

Marja hercegnő ott térdelt előtte és beletemette arcát a sógornéja szoknyájának a ránczába.

— Csitt, — csitt, — hallod? Olyan furcsán érzem magamat. És tudod, Mari, én nagyon fogom őt szeretni, — mondotta Liza s csillogó, boldog szemekkel nézett a sógornőjére. — Marja hercegnő képtelen volt fölemelni a fejét és sírt keservesen.

— Mi lelt, Masa?

— Semmi . . . Csak úgy, egyszerre úgy elszomrodtam . . . elszomorodtam Andrej miatt, — mondta s letörölte a sógornéja térdéről a könnyeket. A hercegnő a délelőtt folyamán többször megpróbálta előkészíteni a sógornéját, de mindig elsírta magát. Ezek a könnyek, a melyeknek az okát a kis hercegné nem is sejtette, bármily fogyatékos volt is a megfigyelő tehetsége, mégis nyugtalanították őt. Nem szólt semmit, de nyugtalanul nézett körül, mintha valamit keresett volna. Ebéd előtt feltűnően nyugtalan és mogorva arczczal bejött a szobájába az öreg herceg, a kitől mindig félt, s a nélkül, hogy egy szót is szólt volna, megint kiment. Ekkor rápillantott Marja hercegnőre, majd a várandós asszonyoknál szokásos bensőséges figyelem kifejezésével a szemeiben, elgondolkozott és egyszerre sírva fakadt.

— Kaptatok tán Andrejtől valami hírt? — kérdezte.

— Nem, hiszen tudod, hogy még nem jöhetett hír, de a batyuska nyugtalankodik, s én magam is úgy rettegek.

— Tehát semmi?

— Semmi, — felelt Marja hercegnő és sugárzó szemeivel határozottan nézett a sógornéjára. Elhatározta, hogy nem szól neki s az apját is rábeszélte, hogy titkolja el előtte ezt a rettenetes hírt, legalább a lebetegedése alatt, mely már a legközelebbi napokra várható volt. Marja hercegnő és az öreg herceg, mindenik magába zárta és titkolta a fájdalmát. Az öreg herceg nem akart reményleni: úgy vette a dolgot, hogy Andrej herceg meghalt és bár elküldötte egyik alkalmazottját Ausztriába, hogy a fia nyomát fölkutassa, egyúttal síremléket is rendelt a számára Moszkvában, melyet a kertjében akart fölállíttatni és mindenkinek azt mondta, hogy a fia elesett. Iparkodott továbbra is eddigi életmódját változatlanul föntartani, de ereje cserbenhagyta: kevesebbet járt, kevesebbet evett, kevesebbet aludt és napról-napra jobban gyengült. Marja hercegnő még remélt. Imádkozott a bátyjáért, mintha még életben volna, és minden pillanatban várta visszatérésének a hírét.

VIII.

— Kedvesem, — mondotta a kis hercegné márczius tizenkilencedikén a reggeli után, miközben pelyhes ajkát szokása szerint fölrántotta; de a mint hogy annak a szörnyű hírnek a megérkezése óta, nemcsak minden mosolyban, de minden szóban és mozdulatban benne volt ebben a házban a szomorúság, úgy most a kis hercegné mosolya is, bár maga se tudta miért, az általános hangulat befolyása alatt úgy ütött ki, hogy a közhangulatot még élesebben kidomborította.

— Kedves lelkem, attól tartok, hogy ez a „früstök“ (mint a hogy' Foka szakács hívta) megártott nekem.

— De hát mi lelt, lelkem? Sápadt vagy. Rendkívül sápadt vagy, — szólott Marja hercegnő rémülten s nehézkés, de azért lágy lépteivel odasietett a sógor-néjához.

— Kegyelmes kisasszony, nem kellene tán elküldeni Bogdanovna Marjáért? — kérdezte az egyik szobaleány, a ki éppen ott volt. (Bogdanovna Marja a kerületi városbeli bába volt, a ki már második hete Lyszyja-Goryban tartózkodott.)

— Bizony azt hiszem, — kapta föl Marja hercegnő, — nem ártana. Majd elmegyek én. No ne félj, angyalom. — Megcsókolta Lizát és ki akart menni a szobából.

— Dehogy' is félek, dehogy' is. — És a sápadtságon kívül még az elkerülhetetlen testi fájdalomtól való gyermekes félelem is kiült a kis hercegné arczára.

— Nem, ez csak a gyomortól van; mondjad, Mari, hogy csak a gyomortól... És a kis hercegné gyermekesen szenvedő szeszélyes, sőt valamelyest mesterkéltsírássá fakadt, miközben elkezdte tördelni kis kezzeit. A hercegnő kifutott a szobából Bogdanovna Marjáért.

— Istenem! Istenem! Jaj! — hallatszott ki utána a szobából.

Apró, gömbölyded kezzeit dörzsölve, jelentőség-teljesen nyugodt arcczal már szembe jött vele a bába.

— Bogdanovna Marja! Úgy tetszik, elkezdődött,

— mondotta Marja hercegnő és rémulten tágra nyitott szemekkel nézett a bábára.

— No, hála Istennek, hercegnő, — felelt Bogdanovna Marja a nélkül, hogy a lépteit gyorsította volna. — De efféle kisasszonykáknak nem illik ám tudni az ilyesmiről.

— De hogy' van az, hogy Moszkvából még nem érkezett meg az orvos? — szólott a hercegnő. (Liza és Andrej herceg kívánságára elküldtek volt Moszkvába a szülészért, a kit minden pillanatban vártak.)

— Sebaj, hercegnő, ne aggódjék, — mondotta Bogdanovna Marja, — orvos nélkül is jól fog menni minden.

Öt percze rá a hercegnő a szobájából hallotta, hogy valami nehezet czipelnek a folyosón. Rápillantott, — a cselédek Andrej herceg szobájából egy bőr-pamlagot vittek át a hálószobába. A pamlagot czipelők arczán valami ünnepélyes és nyugodt kifejezés ült.

Marja hercegnő egyedül üldögélt a szobájában és figyelt a házban váltakozó hangokra; olykor, a mikor lépteket hallott, kipillantott az ajtón, hogy megnézzé, mi történik a folyosón. Néhány fehércseléd ment el nesztelen léptekkel az ajtó előtt, rápillantott a hercegnőre, majd ismét elfordult tőle. A hercegnő nem mert kérdést intézni hozzájuk, becsukta az ajtót, visszament a szobájába, s hol leült a karosszékre, hol az imakönyve után nyúlt, hol pedig letérdelt a szentkép előtt. Szerencsétlenségére és legnagyobb meglepetésére úgy érezte, hogy az imádság nem csillapította izgatottságát. Egyszerre halkán kinyílt szobájának az ajtaja, s bekötött fejfel megjelent előtte öreg dadája, Szavvisna Praszkovja, a ki a herceg tilalma következtében csaknem soha se szokott bejönni hozzá.

— Eljöttem hozzád, Masenyka, egy kicsit beszélgetni, — szólott a dada, — s elhoztam a hercegné esküvő-gyertyáit is, hogy a védszentje előtt meggyújthassuk, — tette hozzá felsóhajtva.

— Jaj, de örülök, dadám.

— Irgalmas az Isten, galambocskám. — A dada

meggyújtotta a szentkép előtt az aranyozott gyertyákat, s a kötésével leült az ajtó mellé. Marja hercegnő fogott egy könyvet s elkezdett olvasni. Csak mikor léptek vagy hangok hallatszottak, akkor néztek egymásra, a hercegnő rémülten kérdő, a dada pedig megnyugtató pillantással. A ház minden zúgában ugyanaz az érzés vett erőt mindenkin, a melyet Marja hercegnő érzett, a mint ott ült a szobájában. Annak a babonának a révén, a mely szerint a vajúdo asszony annál kevesebbet szenved, minél kevesebben tudnak a szenvedéseiről, mindannyian iparkodtak úgy mutatni, mintha semmiről se tudnának semmit; senki se szólt hát a dologról semmit, de valamennyiükben, a herceg házában uralkodó jó modorból folyó higgadtságon és tiszteletteljességen kívül, valami közös aggodalom, valami ellágyulás, és valami, ebben a pillanatban lejátszódó nagyszerűnek és megíoghatatlannak a tudata volt észrevehető.

A cselédszobában elnémult a kaczagás. Az inaszobában némán és várakozással teljesen ültek az inasok. A cselédházban forgács és gyertya égett és nem aludt senki. Az öreg herceg telitalpon járt-kelt a szobájában, s be-beküldte Tichont Bogdanovna Marjához, megkérdeztetni: mi hír?

— Menj csak és mondd meg, hogy a herceg kérdezteti, — mi ujság? Aztán gyere vissza és mondd el, a mit mondott.

— Jelentsd a hercegnek, hogy a szülés megkezdődött, — mondotta Bogdanovna Marja s jelentőségteles pillantást vetett a küldöttre. Tichon visszajött és jelentést tett a hercegnek.

— Jól van, — mondotta a herceg és betette maga után az ajtót, s Tichon többé a legkisebb neszt se hallotta a szobából.

Kevés vártatva Tichon azzal az ürügygyel, hogy megigazítja a gyertyákat, megint belépett a szobába. Látván, hogy a herceg a pamlagon fekszik, rápillantott zilált arczára, megcsóválta a fejét, szóltanul odament hozzá, megcsókolta a vállát, s a nélkül, hogy a gyertyákat megigazította s jövetelének okát adta volna,

megint kiment. A világ legünnepélyesebb misztériuma ezalatt ment tovább a maga útján. Eljött az est, beköszöntött az éjszaka s a megfoghatatlannal szemben való várakozás és ellágyulás érzése nem hogy csökkent volna, hanem még fokozódott. Senki nem aludt az egész házban.

Egyike volt azoknak a márcziusi éjszakáknak, a mikor a tél, mintha ki akarná tombolni magát, két-ségbeesett dühvel szórja szét utolsó havát és hózivatait. A moszkvai német orvost, a kit minden pillanatban vártak, s a kiért előfogatot is küldtek az országútra, a falu végén lovas fáklyások várták, hogy átsejtsék a kátyúkon és a pocsolyákon.

Marja hercegnő már rég félredobta a könyvet; szótlanul ült ott és rámeresztette sugárzó szemeit dadájának ránczos és a legapróbb részletekig ismert arczára, a kendője alól kikandikáló ősz hajfürtre s az álla alatt lecsüggő tokájára.

Szavvisna dada, kötéssel a kezében, halk hangon, a melyet még maga se hallott és értett meg, immár vagy századszor mesélte el, hogy a boldogult hercegné Kisenyben bába helyett egy moldvai parasztasszony segédkezése mellett szülte meg Marja hercegnőt.

— Ha az Isten irgalmas, doktorokra soha sincsen szükség, — mondotta. Egyszerre egy szélroham neki-feküdt a szoba egyik ablakráámájának (a herceg parancsára a pacsirták megérkezése után minden szobában egy-egy ablaknak kivették az üvegjét), és föltépve a rosszul lezárt reteszt, belekapaszkodott a függönybe és havas, hideg lehelletével eloltotta a gyertyát. Marja hercegnő összerezzen: a dada félredobván a kötését, az ablakhoz ment és kihajolva, el akarta kapni a kicsapódott ablakráámát. A hideg szél megtépázta ruhájának a szélét, és a kendője alól kicsúszott ősz hajfürtjeit.

— Matyuska hercegnő, jönnek a faszorban! — mondotta, s fogta az ablakot, a nélkül, hogy betette volna. — Fáklyákkal jönnek, alkalmasint a doktort hozzák . . .

— Óh Istenem! Hála Istennek! — sóhajtott föl Marja hercegnő, — elébe kell mennünk: — nem tud oroszul.

Marja hercegnő magára kapta a kendőjét és kisetett az érkezők elé. Mikor keresztül ment az előszobán, az ablakból látta, hogy valami fogat és fáklyások álltak a kapu előtt. Kiment a lépcsőre. A korlát egyik oszlopán fagyúgyertya állott, mely köröskörül olvadt a nagy szélben. Egy Filipp nevű inas, egy másik gyertyával a kezében, valamivel lentebb a lépcső első pihenőjén állott. Még lejjebb, a lépcső fordulójánál botosban járó léptek közeledő zaja hallatszott. És, mint Marja hercegnőnek tetszett, valami nagyon ismerős hang mondott valamit.

— Hála Istennek! — szólott a hang. — És a batuska?

— Lefeküdt aludni, — felelt Demjan házfelügyelő hangja, egészen alulról.

Azután még valamit szólt az a hang, még valamit felelt Demjan, s a melegcsizmás lábak léptei gyorsan kezdtek közeledni a lépcső láthatatlan fordulójánál. „Ez Andrej!” — gondolta Marja hercegnő. — „De az lehetetlen, és nagyon is furcsa volna”, — gondolta magában és ugyanabban a pillanatban, mikor ezt gondolta, azon a pihenőn, a melyen az inas a gyertyával állott, felbukkant Andrej arcza és széles galléros, hóval teliszórt bundába bújtatott alakja. Igen, csakugyan ő volt, de sápadtan és soványan, teljesen elváltozott, furcsán ellágyult, de aggodalmas arczkifejezéssel. Felsietett a lépcsőn és megölelte a hugát.

— Nem kaptátok meg a leveletem? — kérdezte, és a nélkül, hogy a feleletet bevárta volna, a melyet nem is igen kapott volna meg, mert a hercegnő képtelen volt beszélni, az orvossal, a ki utána lépett be (az utolsó állomáson találkozott vele), gyors léptekkel ment fel a lépcsőn, miután a hugát még egyszer megölelte.

— Milyen a sors! — szólott. — Masám, kedvesem! — S ledobván a bundáját és a csizmáit, bement a hercegné lakosztályába.

IX.

A kis hercegné fehér főkötőskében feküdt a párnaán. (Csak az imént hagytak valamelyest alább a fájdalmai.) Fekete haja apró fürtökben vette körül izzó és verejtékes orczáit; elragadóan szép piros szája, fekete helylyel övezett szép ajkával együtt nyitva volt és örömteljesen mosolygott. Andrej herceg belépett a szobába s megállt előtte a pamlag lábánál, a melyen feküdt. Gyerekes rémülettel és izgatottan báméskodó szemei megállapodtak rajta, a nélkül, hogy a kifejezésük megváltozott volna. „Én valamennyiteket szeretlek, én senkinek rosszat nem teszek, miért szenvedek hát? Segítsetek rajtam“, — mondotta az arczkifejezése. Látta az urát, de nem értette, mi jelentősége van annak, hogy most egyszerre megjelent előtte. Andrej herceg megkerülte a pamlagot és homlokon csókolta őt.

— Szívecském, — mondotta s ez olyan szó volt, a melyet még soha se mondott neki. — Az Isten irgalmas . . . Liza kérdőleg, gyermekesen szemrehányó pillantással nézett rá.

— Én tőled vártam segítséget, és ez is hiába, hiába! — mondották a szemei. Nem is csodálkozott rajta, hogy megjött; tán' tudatára sem ébredt annak, hogy itt van. A megérkezése az ő szenvedéseivel s ezek megkönnyebülésével semmi kapcsolatban se volt. Újra megkezdődtek a fájdalmai és Bogdanovna Marja azt tanácsolta Andrej hercegnek, hogy menjen ki a szobából.

Az orvos belépett a szobába. Andrej kiment s találkozáván Marja hercegnővel, megint belépett hozzá. Suttogva beszélgettek, de minden pillanatban elnémult a beszélgetésük. Várakoztak s hallgatóztak.

— Menj csak lelkem, — szólott Marja hercegnő. Andrej herceg megint bement a feleségéhez s a szomszéd szobában leült és várt. Ijedt arczczal valami aszszonyszemély jött ki a szobából és megpillantván Andrej herceget, zavarba jött. A herceg kezeivel eltakarta az arczát és úgy ült ott pár perczig. Szánalmas és tehetetlenül állatias nyöszörgés hallatszott ki a szobából. Andrej

herczeg fölkelt, odament az ajtóhoz és ki akarta nyitni. De belülről valaki fogta az ajtót.

— Nem lehet, nem lehet! — szólt ki onnan egy megremült hang. — És elkezdett föl és alá járni a szobában. A nyöszörgés megszűnt s megint eltelt pár pillanat. Egyszerre borzalmas sikoltás, — nem az övé, mert ő nem tudhatott így sikoltani, — hallatszott a szomszéd szobában. Andrej herczeg az ajtóhoz futott, a sikoltás elnémult, s felhangzott egy gyermek sikongása.

— Minek vitték oda a gyermeket? — gondolta Andrej herczeg az első pillanatban. — Gyermek? Miféle gyermek az? Mit keres ott gyermek? Vagy tán most született . . . az a gyermek.

Mikor egyszerre megértette ennek a sikoltásnak egész örömteljes jelentőségét, elkezdtek fojtogatni a könyvek, és mindkét kezével az ablakpárkányra könyökölve, szipogva, mint a hogy' a gyermekek szoktak, elkezdett sírni. Kinyílt az ajtó. Az orvos kabát nélkül kijött a szobából, az inge újjai fel voltak gyűrve s izgatottan remegett az álla. Andrej herczeg odafordult hozzá, de az orvos zavartan nézett rá és szó nélkül elment mellette. Majd kilépett egy nő, s megpillantván Andrej herczeget, szinte kövé dermedt a küszöbön. A herczeg bement a felesége szobájába. Ugyanabban a helyzetben feküdt ott, a melyben alig öt perczzel ezelőtt látta, de holtan s gyermekeken bájos arczocskáján s fekete pehelylyel szegélyezett ajkai körül, szemének az üvegessége és arczának a sápadtsága ellenére is, ugyanaz a kifejezés ült.

„Én mindannyitokat szeretlek, senkivel rosszat nem tettem, ti pedig ime, mit csináltok velem?“ — mondotta bűbájos, szánalmas és halálra vált arcza. A szögletben pedig Bogdanovna Marja ringató karjaiban valami kis vörös jószág szipogott és nyöszörgött.

Két órával ezután Andrej herczeg halk léptekkel bement az apja dolgozószobájába. Az öreg már mindent tudott. Közvetlenül ott állt az ajtó mellett, s alig, hogy az ajtó kinyílt, az öreg, mint a csavarfogóval, úgy körülölelte a fia nyakát, öreges, ösztövé karjaival s elkezdett zokogni, mint a gyermek.

Három nap múlva eltemették a kis hercegnét, s Andrej herceg, hogy elbúcsúzzék tőle, fölment a ravatal lépcsőjére. A koporsóban is ugyanaz volt az arcza, csak le voltak zárva a szemei. Még mindig, mintha csak azt mondta volna: „Oh, mit csináltak velem?“, és Andrej herceg úgy érezte, hogy megszakadt valami a lelkében, s hogy valami olyan hibát követett el, melyet soha többé jóvá nem tehet, melyet el nem feledhet többé soha. Képtelen volt sírni. Az öreg is odalépett és megcsókolta a halott viaszsárga kezét, mely nyugodtan és magasan emelkedve pihent a másikon, s ő hozzá is így szólt az arcza: „Oh, jaj, mit csináltak velem, és miért?“ S az öreg, mikor ezt az arczot meglátta, bosszúsan elfordult.

*

Öt napra rá megkeresztelték a fiatal Andrejevics Nikolaj herceget. A dada állával fogta a pelenkát, mialatt a pap lúdtollal bekente a kis gyerek ránczos tenyerecskéit s talpacskáit.

Nagyapó, mint keresztapa, attól való féltében, hogy a gyereket elejti, reszkető karokkal vitte őt a rézből kivácsolt keresztkút körül, s legott átadta a keresztanyjának, Marja hercegnőnek. Andrej herceg a rémülettől dermedten, attól tartván, hogy belefojtják a gyermeket a keresztkútba, ült a szomszéd szobában és várta a szertartás befejezését. Örömteljesen nézte a gyermekét, mikor a dada odahozta őt neki, és eléggülten bólintott a fejével, mikor a dada közölte vele, hogy a hajszalacskákkal összegyúrt s a keresztkútba dobott viaszgolyócska nem merült el, hanem fönmaradt a víz színén.

X.

Rosztovnak a Dolochov és Bezuchij közt lefolyt párbajban való részvételét az öreg gróf utánjárásának annyira sikerült elpalástolnia, hogy Rosztovot, a helyett, hogy lefokozták volna, — a mire bizton el volt készülve, — kinevezték a moszkvai főkormányzó segédtsztjévé. Ennek következtében nem mehetett el a családjával fa-

lura, hanem új állásában az egész nyarat Moszkvában töltötte. Dolochov teljesen felgyógyult, és lábbadozásának az ideje alatt Rosztov különösen összebarátkozott vele. Dolochov, betegségének az ideje alatt az édes anyjánál feküdt, a ki őt szenvedélyes és gyöngéd szeretettel vette körül. Az öreg Ivanovna Marja, a ki szintén megszerette Rosztovot, a fia iránt tanúsított barátságért, gyakran beszélt neki a fiáról.

— Bizony gróf, az én fiam nagyon is nemes- és tisztalelkű ember, — mondogatta mindig, — a mi mostani feslett világunkban. Manapság senki se barátja az erénynek, mely szemet szúr mindenkinek. Nos, hát mondja meg, gróf, igazságos, becsületes dolog volt ez attól a Bezuchijtól? Pedig Fegyva az ő nemeslelkűségében szerette őt, s még most se mond róla soha egyetlen rossz szót sem. Ott Péterváron azok a csínyek, azzal a rendőrfelügyelővel, s a többi tréfái, hiszen ezeket együtt követték el? De persze, Bezuchij mossza kezeit, Fegyva pedig csak hadd vállaljon magára mindent! Mi mindent nem toltak rá! Igaz, hogy visszahelyezték, de hát hogy' is ne helyezték volna vissza? Azt tartom, olyan hű és olyan jó hazafi nem sok van a világon. Most meg itt van, — ez a párbaj. Hát van érzés, van becsület az ilyen emberekben? Tudva, hogy egyetlen fiú, párbajra kényszerítik és szó nélkül lelövik! Még szerencse, hogy megkönyörült rajtunk az Isten. És mindez miért? Ugyan hát manapság kinek nincsenek szerelmi kalandjai? Ki tehet róla, hogy ő olyan féltékeny? Én teljesen értem, de hát már előbb is éreztethette volna vele, de lássa egy egész esztendeig tartott. Aztán meg kihívta őt abban a föltevésben, hogy Fegyva, minthogy tartozik neki, nem fog kiállani. Micsoda alávalóság! Milyen hitványság! Én tudom, hogy ön, kedves gróf, Fegyvát megértette, s azért szeretem önt egész lelkemből, higyeje el. Kevesen vannak, a kik őt megértik. Ez egy olyan magasztos, szinte mennyei lélek!

Dolochov maga is, lábbadozásának az ideje alatt, nem egyszer olyanokat mondott Rosztovnak, a minőket csakugyan nem lehetett volna várni tőle.

— Engem rossz embernek tartanak, tudom, —

mondogatta mindig, — ám legyen. Én nem akarok senkit ismerni, azokat kivéve, a kiket szeretek; de a kit szeretek, azt úgy szeretem, hogy az életemet is odaadom érte, a többieket pedig eltiprom mind, ha az útam-ban állanak. Itt van az én imádott, drága anyám, két-három jóbarátom, köztük te is, a többiekkel csak anyyiban törődöm, a mennyiben hasznomra vagy káromra vannak. És csaknem valamennyien, de különösen az asszonyok, káromra vannak. Úgy ám, lelkem, — folytatta, — férfiakat még találtam, a kik szerető, nemes és magasztos lelkü emberek voltak; de asszonyokkal, a kik ne lettek volna eladók, — grófnők, vagy szakácsnők, az mindegy, — még nem találkoztam soha. Soha még nem akadtam rá arra a mennyei tisztaságra és odaadásra, a melyet én a nőben keresek. Ha találnék valaha ilyen nőt, az életemet odaadnám érte! De ezek!... — Megvető mozdulatot tett a kezével. — És elhiszed-e nekem, hogy ha még becsülöm valamire az életet, ezt csak azért teszem, mert még mindig remélem, hogy találok végre egy olyan égi lényt, a kiben újjászülethessem, megtisztulhassak és fölemelkedjem. De te ezt persze nem érted.

— Dehogyan is nem, nagyon is értem, — felelt Rosztov, a ki teljesen új barátjának a befolyása alá került.

*

Őszre Rosztovék családja visszatért Moszkvába. A tél elejére Deniszov is visszakerült és Rosztovékhoz szállt. Az 1806-ik évi tél kezdete, a melyet Rosztov Nikolaj Moszkvában töltött, ő rá is, a családjára nézve is egyike volt a legboldogabb és legvidámabb időszakoknak. Nikolaj tömérdek fiatal népséget vonzott a szülei házba. Vjera húszéves, szép hajadonná serdült, Szonyából a nyíló virág minden bájával ékes, tizenhat-esztendős leány lett; Natasa pedig, hol gyermekesen furcsa, hol szüziesen elbájoló, amolyan félig süldő-leány, félig kisasszony-féle volt.

Rosztovék házát akkortájt valami különös, szerelmes légkör töltötte be, a mint ez már az olyan házban szokás, a melyben nagyon kedves és nagyon fiatal leányok vannak. Minden fiatal ember, a ki Rosztovék há-

zában megfordult, a mint ezeket a fogékony, fiatal és (alkalmasint a boldogságtól) örökké mosolygó szűzies arcokat, ezt az élénk sürgést-forgást látta, a mint a női fiatalságnak ezt a visszás, de mindenkivel szemben gyöngéd, mindenre kész és reményekkel teljes csacso-gását, ezeket a zürzavaros, hol éneklő, hol zenélő han-gokat hallotta, a szerelmi készségnek és a boldog vára-kozásnak ugyanazt az érzését tapasztalta, a mely a Rosztovék házában volt fiatalságot is eltöltötte.

Azok közt a fiatalemberek közt, a kik Rosztovék házába jártak, az elsők egyike Dolochov volt, a ki az egy Natasát kivéve, valamennyiüknek megtetszett. De Natasa csaknem hajbakapott a bátyjával Dolochov miatt. Állhatatosan megmaradt a mellett, hogy Dolochov gonosz ember, hogy a Bezuchijval való párbajban Pier-renek volt igaza, s hogy ezenkívül még kellemetlen és színeskedő is.

— Ezen nincs mit megérteni! — kiáltott föl Natasa makacs önfejűséggel, — gonosz és minden érzés nélkül való ember. Látod, itt van Deniszov, őt szeretem; pedig ő is dorbézolt eleget, de őt mind a mellett szeretem, ez is csak azt bizonyítja, hogy értek hozzá. Nem is tudom, hogy' magyarázzam meg neked; amannál minden csupa számítás, a mit pedig nem szenvedhetek, míg Deniszov...

— No, Deniszov, az egészen más, — felelt Nikolaj, éreztetni akarván, hogy Dolochovhoz képest még Deniszov is semmi, — csak tudni kell, micsoda lelke van ennek a Dolochovnak, látni kell őt az anyja mellett; micsoda szíve van!

— Azt már én nem tudom, de rosszul érzem magamat a társaságában. És tudod-e, hogy beleszeretett Szonyába?

— Micsoda bolond beszéd.

— Meg vagyok róla győződve, majd meglátod.

Natasa jóslata beteljesedett. Dolochov, bár nem szerette a női társaságot, mind gyakrabban járt a házba s azt a kérdést, vajjon ez kinek a kedvéért történik (bár senki se beszélt a dologról) hamarosan eldöntötték, még pedig úgy, hogy Szonya kedvéért. És Szonya, bár soha

se mert róla szólni, maga is tudta ezt, és Dolochov megjelenésekor mindig úgy elpirult, mint a kumacs.

Dolochov gyakran ebédelt Rosztovéknál, soha el nem mulasztott egyetlen színelőadást sem, a melyen ők ott voltak, s megjelent Jugel-nál a „cseperedők“ báljain, a melyeknek Rosztovék rendes résztvevői voltak. Különös figyelmet mutatott Szonya iránt és olyan szemekkel nézett rá, hogy ezt a pillantást nemcsak hogy ő nem tudta pirulás nélkül kiállani, de még az öreg grófné és Natasa is belepirultak ebbe a pillantásba.

Nyilvánvaló volt, hogy ez az erőteljes, furcsa ember, teljesen ennek a kecses kis fekete leánynak az ellenállhatatlan befolyása alatt állott, a ki pedig mást szeretett.

Rosztov valami újat vett észre Dolochov és Szonya közt; de arról nem adott magának számot, hogy a köztük lévő viszonyban mi volt az újszerű. „Hiszen mind szerelmesek valakibe“, — gondolta magában Szonyáról és Natasáról. De nem érezte magát többé oly jól Szonya és Dolochov társaságában, mint annakelőtte, s kezdett ritkábban lenni otthon.

1806 őszén még nagyobb tüzzel kezdett beszélni mindenki a Napoleonnal való háborúról, mint a múlt esztendőben. Nemcsak, tíz újonczot, hanem kilencz öreg katonát is szedtek ezer után. Mindenütt kimondták az anathémát Bonapartera és Moszkvában egyébről se beszéltek, mint a küszöbön álló háborúról. Rosztovék családját ezek a háborús készülődések mindössze csak annyiban érintették, hogy Nikoluska semmi áron sem akart Moszkvában maradni, s csak azt várta, hogy Deniszov szabadsága véget érjen, hogy aztán az ünnepek után ő is visszatérjen vele a hadsereghez. A küszöbön álló távozás nemcsak nem akadályozta őt abban, hogy nagyokat mulasson, de sőt serkentette erre. Ideje legnagyobb részét házon kívül, ebédeken, estélyeken és bálkon töltötte.

XI.

Karácsony harmadik napján Nikolaj otthon ebédelt, a mi az utóbbi időben vajmi ritkán esett meg vele. Ez olyan hivatalos búcsúebéd féle volt, mert ő és Deniszov már Vízkereszt után készültek elutazni. Vagy huszan voltak együtt az ebéden, köztük Dolochov és Deniszov is.

Az a szerelmes levegő, a szerelmeskedésnek az a légköre, még soha olyan erővel nem volt Rosztovék házában érezhető, mint ezeken az ünnepnapokon. „Ne szalaszd el a boldogság pillanatait, szerettesd meg magadat és szeress magad is! Csak ez az egy ér valamit a világon, a többi mind bolondság. S ez az egy az, a mivel mi itt foglalkozunk“, — mondotta ez a légkör.

Nikolaj, miután két pár lovat is agyonhajszott s még se jutott el mindenhova, a hova el kellett volna mennie, s a hova híva volt, mint rendesen, csak közvetlenül ebéd előtt került haza. Alig hogy belépett, tüstént észrevette és megérezte a házban uralkodó légkörnek a feszültségét, de ezenkívül a társaság egyes tagjainak a különös zavartsága is szemet szúrt neki. Különösen izgatottak voltak Szonya, Dolochov és az öreg grófné, s valamelyest Natasa is. Nikolaj megértette, hogy Szonya és Dolochov közt valaminek kellett történnie ebéd előtt s szívének veleszületett szimatjával egész ebéd alatt a lehető legóvatosabb volt a kettőjükkel való érintkezésben. Ezen a harmadik ünnepnapon estére volt kitűzve Jugelnál (a tánczmesternél) azoknak a báloknak egyike, a melyeket ő ünnepnapokon fiú- és leánytanítványai számára rendezni szokott.

— Nikolenyka, eljössz Jugelhez? Kérlek szépen, jöjj el, — mondotta neki Natasa, — külön kéretett, hogy jöjj el, Dmitrics Vaszilij (ez Deniszov volt) is ott lesz.

— Hová nem mennék én el a grófnő parancsára! — szólott Deniszov, a ki Rosztovék házában tréfásan Natasa lovagjaként viselte magát, — még pas de châte-t is kész vagyok tánczolni vele.

— Ha ráérek! Eligérkeztem Archarovékhoz, ma esztély van náluk, — felelt Nikolaj.

— És te? . . . — fordult Dolochovhoz. De alig hogy kimondta, legott észrevette, hogy ezt nem kellett volna megkérdeznie.

— Lehet, hogy elmegyek . . . — felelt Dolochov hidegen és bosszúsan, miközben Szonyára pillantott; s mogorván, ugyanolyan pillantással, mint azon a club-beli ebéden Pierre, megint ránézett Nikolajra.

— Valami történt, — gondolta magában Nikolaj, s még jobban megerősítette őt ebben a föltevésében az, hogy Dolochov ebéd után nyomban elment. Félrehívta hát Natasát és megkérdezte tőle, mi történt?

— Én meg már úgy kerestelek, — szólott Natasa, a mint odament hozzá. — Mondtam, de te nem akartad hinni, — szólott diadalmasan, — csakugyan megkérte Szonya kezét.

Bármily kevésbé foglalkozott is Nikolaj ebben az időben Szonyával, mégis mintha elpattant volna benne valami, a mikor ezt meghallotta. Dolochov nagyon tisztességes és bizonyos tekintetben fényes parthie lett volna az árva és minden hozomány nélkül való Szonyának. Az öreg grófné és a világ szempontjából lehetetlen volt kosarat adni neki. És azért Nikolaj első érzése, mikor ezt meghallotta, valami Szonya ellen irányuló ingerültség volt. Arra készült, hogy majd ezt feleli rá: „No ez derék, persze, hogy fátyolt kell borítani a gyermekkori ígéretekre, s el kell fogadni az ajánlatát; — de ennyire még sem jutott a dolog.

— Képzeld csak! Kikosarazta, kereken kikosarazta! — szólalt meg Natasa. — Azt mondta, hogy mást szeret, — tette hozzá rövid szünet után.

„Mást nem is tehetett az én Szonyám!“ — gondolta Nikolaj.

— Bármennyire beszélt is neki a mama, kikosarazta, és én tudom, nem fog tágítani, ha egyszer kimondott valamit . . .

— És a mama rá akarta beszélni! — szólott Nikolaj szemrehányólag.

— Igen, — felelt Natasa. — Tudod, Nikolényka,

ne haragudjál; de én tudom, hogy te sem fogod őt elvenni. Én tudom, Isten tudja honnan, de tudom biztosan, hogy nem veszed el.

— No, ezt ugyan nem tudhatod, — mondotta Nikolaj; — de beszélnem kell veled. Milyen bájos ez a Szonya! — tette hozzá mosolyogva.

— Bizony bájos! Majd ideküldöm hozzád. — És Natasa megcsókolván a bátyját, elszaladt.

Egy percz múlva ijedten, zavartan és bűnbánóan belépett Szonya. Nikolaj odament hozzá és megcsókolta a kezét. Nikolaj megérkezése óta ez volt az első eset, hogy négy szem közt és a szerelmükről beszélgettek.

— Sophie, — szólalt meg Nikolenyka, eleinte félénken, majd mind jobban nekibátorodva; — tehát csakugyan vissza akarja utasítani ezt a nemcsak fényes, hanem előnyös parthiet; pedig ez pompás, derék ember... nekem jó barátom...

Szonya közbevágott:

— Már lemondtam róla, — mondotta szaporán.

— Ha visszautasítja én végettem, úgy attól tartok, hogy én reám...

Szonya megint félbeszakította. Könyörgő és rémült pillantással nézett rá.

— Nikolenyka, ne mondja ezt nekem, — mondotta.

— Nem, ez kötelességem. Lehet, hogy ez elbizakodottság a részemről, de mégis jobb mindent megmondani. Ha ön ezt én végettem utasítja vissza, úgy kötelességem, hogy önnek a teljes igazságot megmondjam. Én önt szeretem, azt hiszem jobban, mint bárki mást...

— Ez nem elég, — szólott Szonya elpirulva.

— Nem, de én ezerszer voltam már és leszek is még szerelmes, bár a barátságunk, a bizalomunk, a szerelemnek olyan érzését, mint ön iránt, még soha senki más iránt se tapasztaltam. Aztán meg fiatal is vagyok. Mamuskának sincs ínyére. Szóval hát én nem ígérhetek semmit. S csak arra kérem, fontolja meg jól Dolochov ajánlatát, — mondotta, csak nagy nehezen birván barátjának a nevét kiejteni.

— Ne mondja ezt nekem. Én nem akarok semmit sem. Én úgy szeretem magát, mintha a testvérem volna,

s fogom is szeretni mindig, és egyébre nincs is szükségem.

— Ön valóságos angyal, a kihez én nem is vagyok méltó, de hát én csak nem akarnám önt félrevezetni, — és Nikolaj még egyszer megcsókolta a kezét.

XII.

Jugelnál voltak Moszkvában a legmulatságosabb bálók. Ezt mondták az anyák, mikor a „csemetéiket” nézték, a kik csak az imént tanult tánczlépéseiket mutogatták; mondták maguk a csemeték, a kik rogyásig tánczoltak; mondták a felnőtt leányok és fiatal emberek, a kik azzal jöttek el ezekre a bálókra, hogy leereszkednek a többiekhez és jobban mulattak ott, mint bárki más. És ebben az évben már két házasságot is ütöttek nyélbe ezeken a bálókön. A két csinos Gorcsakov herczegnő talált vőlegényt és ment férjhez, a mi csak öregbítette ezeknek a bálóknak a hírnevét. Ezeknek a bálóknak az volt a különlegességök, hogy nem volt ott se háziasszony, se házigazda: hogy egyedül csak a pehelyként repülő, s a művészet szabályai szerint ugránczó jólelkű Jugel volt ott, a ki minden vendégén megvette a tánczleczkéért járó díjat; hogy ezekre a bálókra csak olyanok jöttek el, a kik tánczolni és mulatni akartak, mint a hogy 13—14 éves leánykák akarnak, a kik elsőízben viselnek hosszú ruhát. Ritka kivétellel valamennyien csinosak voltak, vagy legalább is annak látszottak; olyan elragadtatással mosolyogtak és olyan tűzben égtek a szemeik. Olykor a jobb növényedékek, a kik közt a kecsessége révén Natasa volt a legkitünőbb, még pas de châte-t is tánczoltak; de ezen az utolsó bálon csak anglais-t, ecossaise-t és az akkoriban divatosá vált mazurkát tánczolták. A termet Jugel Bezuchij házában bérelte, s a bál, mint mindenki mondta, pompásan sikerült. Sok volt a szép leány, a kik közt Rosztovék a legszebbek közé tartoztak. Feltünően boldogok és vidámak voltak mind a ketten. Akkor este Szonya, a ki büszke volt Dolochov ajánlatára, az ő

kosarára és Nikolájjal való beszélgetésére, már otthon alig fért a bőrébe, s alig engedte magát megfésülni, most pedig szinte ragyogott a viharos örömtől.

Natasa, a ki nem kevésbé volt büszke arra, hogy most jelent meg először hosszú ruhában egy valóságos bálon, még boldogabbnak látszott. Rózsaszínű szalagokkal díszített fehér csalánszövet ruhába voltak öltözve mind a ketten.

Natasa attól a pillanattól fogva, hogy a bálba belépett, szerelmessé lett. Voltaképpen senkibe se volt szerelmes, de mindenkibe. Abba, a kire éppen ránézett, abban a pillanatban, a mikor ránézett, szerelmes volt.

— Oh, milyen szép itt! — mondogatta s odafutott Szonyához.

Nikolaj és Deniszov leereszkedő gyöngédséggel nézték a tánczókat s teremről-teremre jártak.

— Milyen kecses, pompás, szép leány lesz belőle, — mondotta Deniszov.

— Kiből?

— Natasa grófnőből, — felelt Deniszov. — És hogy' tánczol, — milyen kecsesen! — tette hozzá rövid szünet után.

— De hát kiről beszélsz?

— A húgodról, a te húgodról! — kiáltott Deniszov bosszúsan.

Rosztov elmosolyodott.

— Kedves gróf, ön egyike legjobb tanítványaimnak. Tánczolnia kell, — szólott a kis Jugel, odalépven Nikolajhoz. — Nézze csak, mennyi itt a szép leány! — Ugyanezzel a kérdéssel odafordult Deniszovhoz is, a ki szintén tanítványa volt valamikor.

— Dehogy' is, kedvesem, én majd csak inkább elüldögélek itt pavádénak, — mondotta Deniszov. — Talán máv nem emlékszik vá, milyen visszul használtam fel az ön leczkét? ...

— Óh nem! — szólott Jugel szaporán, meg akarván őt nyugtatni. — Csak figyelmetlen volt egy kissé, de volt tehetsége, úgy bizony, volt tehetsége.

Megint rázendítettek egy divatos mazurkára. Niko-

laj nem tudott Jugeltől szabadulni és fölkérte Szonyát. Deniszov odaült az idősebb hölgyek közé s a kardjára támaszkodva, s a lábaival az ütemet verve, valami vidám dolgot mesélt az öreg asszonyoknak, a kik jókat kaczagtak rajta, miközben ő a tánczó fiatalságot nézte. Első párnak maga Jugel tánczolt Natasával, a büszkeségével és legjobb tanítványával. Jugel, félczipős lábait finoman váltogatva, lágyan röpült végig a termen a félénk, de azért minden tánczlépést szabatosan kikanyarító Natasával. Deniszov le nem vette a szemét róla, és olyan ábrázattal kopogott a kardjával, mely világosan elárulta, hogy nem azért nem tánczol, mert nem tud, hanem egyszerűen csak azért, mert nem akar. A tánczfigura kellő közepén odaintette magához a mellette elsuhanó Rosztovot.

— Ez teljességgel nem az, — mondotta. — Ez tán lengyel mazuvka akavna lenni? De pompásan tánczol.

Nikolaj tudta, hogy Deniszov még Lengyelországban is híres volt arról, hogy milyen mesterileg tánczolta a mazurkát, és odafutott Natasához.

— Menj és kérd föl Deniszovot. — Ő aztán tud ám tánczolni! Csuda! — mondotta.

Mikor a sor megint Natasára került, felkelt, s pántlikás czipőkbe bújtatott lábacskaín szégyenlősen végiglejtett a termen abba a sarokba, a hol Deniszov ült. Észrevette, hogy valamennyien várakozásteljesen néznek rá. Nikolaj látta, hogy Deniszov és Natasa mosolyogva vitatkoztak és hogy Deniszov, bár mosolygott, de kosarat adott neki. Ő is odament hát hozzájuk.

— Jöjjön kérem, Dimitrics Vaszilij, — mondotta Natasa. — Gyerünk, nagyon kérem.

— Ugyan, mit akav gvófnő, hagyjuk kévem, — szólott Deniszov.

— No elég legyen, Vaszja, — kiáltott rá Nikolaj.

— Úgy beszélnek Vaszjkával, mint valami macskával, — jegyezte meg Deniszov tréfásan.

— Egy egész estén át fogok magának énekelni, — mondotta Natasa.

— Kis boszorkány, azt csinál velem, a mit akav!

— szólott Deniszov és lecsatolta a kardját. Kivergődött a székek közül, erősen megfogta a hölgye kezét, hátra-szegte a fejét s a lábát kifeszítve várta az ütemet. Csak lóháton és a mazurkában nem tűnt föl Deniszov alacsony termete, s éppen olyan délczeg legénynek látszott, a minőnek magát érezte. Az ütemet kivárván, úgy félvállról, diadalmas és tréfás pillantást vetett a hölgyére, váratlanul egyet toppantott a lábával, s mint a lapda, rugalmasan felugrott a földről s a hölgyével együtt könnyedén suhant tova a körben. Egy lábon, szinte nesztelenül röpült végig a fél termen, s úgy látszik, nem vette észre az előtte álló székeket és egyenesen feléjük tartott; de egyszerre kifeszített lábakkal s a sarkantyúit pengetve megállt egy helyben a sarkain, úgy állt vagy egy pillanatig, majd pengő sarkantyúkkal topogott egy helyben a lábaival, szaporán perdült egyet s ballábával a jobb körül cserdülve, megint tovasuhant a körben. Natasa kitalálta, hogy mit akar csinálni, s maga se tudta hogyan, de teljesen átengedvén magát neki, követte őt mindenhová. Így aztán Deniszov hol a jobb, hol a bal kezével egyet pöndörített rajta, majd térdre esvén előtte, megforgatta őt maga körül, s utána olyan vadul száguldott vele előre, mintha csak egy lélekzetre az egész termet végig akarta volna rohanni; majd megint megállt s valami váratlan fordulatot csinált. Mikor daliásan megforgatta a hölgyét a helye előtt, összeütötte a sarkantyúit és meghajtotta magát előtte. Natasa még csak nem is bölintott felé. Bámulva meresztette rá a szemeit, s mosolygott, mintha meg sem is ösmerte volna őt.

— Mi volt ez? — szólalt meg.

Mindamellet, hogy Jugel ezt nem ösmerte el igazi mazurkának, valamennyien el voltak ragadtatva Deniszov művészete által, egyre-másra tánczra kérték őt, az öregek pedig mosolyogva el kezdtek Lengyelországról és a régi jó időkről beszélni. Deniszov, a mazurkától kipirulva, s az arczát a kendőjével törölgetve, odaült Natasa mellé, s az egész bál alatt nem tágitott többé az oldala mellől.

XIII.

Két nappal ezután Rosztov sem az övéinél nem találkozott Dolochovval, sem otthon nem találta őt; harmadnapra kapott tőle egy levelet.

„Miután előtted jól ösmert okokból többé nem szándékozom a házatok küszöbét átlépni, s megyek vissza a hadsereghez, ma este búcsúlakomát adok a barátaimnak, — jöjj el te is az angol fogadóba.“ Rosztov a kintűzött napon este tíz órakor, a színházból, a hol az övéivel és Deniszovval volt, elment az angol fogadóba. Tüstént bevezették a fogadó legszebb helyiségébe, a melyet erre az éjszakára Dolochov foglalt le.

Vagy húsz ember tolongott az asztal körül, a melynél két gyertya közt ott ült Dolochov. Az asztalon aranyak és bankók heverték szanaszét és Dolochov adta a bankot. Azóta, hogy Dolochov megkérte Szonya kezét és kosarat kapott tőle, Nikolaj még nem látta őt, s zavar fogta el arra a gondolatra, hogy milyen lesz a találkozásuk.

Dolochov derült és hideg pillantása már az ajtóban ráesett Rosztovra, mintha csak régóta várt volna rá.

— Rég nem láttuk egymást, — mondotta, — köszönöm, hogy eljöttél. Csak keverek, s legott itt lesz Ilyuska is a bandájával.

— Voltam nálad, — szólott Rosztov elpirulva. Dolochov nem felelt.

— Ha akarsz, tehetsz, — mondotta.

Rosztovnak ebben a pillanatban eszébe jutott az a furcsa beszélgetés, mely egyszer közte és Dolochov közt lefolyt. „Szerencsére számítva, csak bolondok játszhatnak“, — mondotta volt akkor Dolochov.

— Vagy talán félsz velem játszani? — kérdezte Dolochov, mintha csak eltalálta volna Rosztov gondolatát és elmosolyodott. Rosztov a mosolyából felösmerte benne azt a hangulatot, mely azon a clubbeli ebéden is erőt vett rajta, s olyankor mindig jelentkezni szokott nála, a mikor a köznapi életbe beleútvva, szükségét érezte

annak, hogy valami furcsa és rendszerint durva lépéssel szabaduljon tőle.

Rosztov kezdte magát kényelmetlenül érezni; hasztalan keresett az elméjében valami tréfát, a mely méltó felelet lett volna Dolochov szavaira. De még mielőtt ideje lett volna erre, Dolochov egyenesen belenézett Rosztov arcába, s lassan és szaggatottan, úgy, hogy mindenki meghallhatta, így szólott hozzá:

— Emlékszel, beszélünk egyszer veled a játékról... bolond, a ki a játékban a szerencsére bizza magát, biztosra kell menni, s én ezt akarom megpróbálni.

„Megpróbálkozni a szerencsével, vagy biztosra menni?“ — gondolta magában Rosztov.

— Bár jobb lesz, ha nem játszol, — tette hozzá és elcsattantva az új csomag kártyát, hozzátette: — itt a bank, urak!

Előbbre lökve maga előtt a pénzt, Dolochov elkezdett keverni. Rosztov odaült mellé és eleinte nem játszott. Dolochov minduntalan rápillantott.

— Nos hát, nem játszol? — kérdezte Dolochov. És különös, Rosztov egyszerre valami kényszerfélét érzett arra, hogy kártyát kérjen, valami jelentéktelen összeget tegyen rá és elkezdjen játszani.

— Nincs nálam pénz, — felelt Rosztov.

— Adok én.

Rosztov öt rubelt tett a kártyájára és elvesztette, majd ismét tett és megint vesztett. Dolochov mindig megütötte, és egymásután tízszer lefőzte Rosztovot.

— Kérem, urak, — szólott, miközben jó darabig keverte a kártyát, — szíveskedjenek kirakni a téteket a kártyájukra, különben bele találok zavarodni a számolásba.

A játékosok egyike azt mondotta, hogy ő teljesen megbízik benne.

— Bízni bízhatik, de én azért attól tartok, hogy belezavarodom; kérem, tessék csak kirakni a pénzt, — felelt Dolochov. — Neked ez nem szól, mi majd elszámolunk, — tette hozzá Rosztovhoz fordulva.

Tovább folyt a játék, a pinczér szakadatlanul hordta körül a pezsgőt.

Rosztov kártyái egytől-egyig befagytak s már nyolczszáz rubel volt a rovásán. Egy kártyára fel akarta tenni az egész nyolczszáz rubelt, de miközben pezsgőt töltöttek neki, meggondolta a dolgot, s megint csak a szokott téttel, húsz rubellel ment bele a játékba.

— Hadd ott az egészet, — mondotta Dolochov, bár úgy látszott, mintha rá se nézett volna Rosztovra, — hamarabb visszanyered. Másoknak fizetek, téged meg nyúzlak. Talán csak nem félsz tőlem? — ismételte.

Rosztov szót fogadott és megtette a behajtott sarkú coeur hatost, melyet az imént vett föl a földről. Még később is nagyon jól emlékezett rá. Megtette a coeur hatost s egy darab krétával, kerek számokkal fölébe írta a nyolczszázast; kiitta a felé nyújtott pohár pezsgőt, mosolygott Dolochov szavain, s szorongó szívvel lesve a coeur hetest, merően nézett Dolochov kezére, a melyben a kártyát tartotta. Hogy beüt-e az a hetes, vagy sem, az most nagyjelentőségű kérdés volt Rosztovra nézve. Múlt hét vasárnapján Andrejics Ilya gróf kétezer rúbelt adott át a fiának, és ő, a ki soha se szeretett az anyagi zavaráról beszélni, most kerekén megmondotta, hogy májusig ez az utolsó összeg, a mit adhat neki, s kérte, hogy ezúttal a szokottnál jobban gazdálkodjék. Nikoláj azt felelte, hogy ez untig elég neki, s becsületszavát adta, hogy tavaszig nem is fogad el tőle több pénzt. Ebből a pénzből most még ezerkétszáz rúbellel maradt, következőképpen a coeur hetes most nemcsak ezerhatszáz rúbellel elvesztését jelentette rá nézve, hanem becsületszavának a megszegését is. Szorongó szívvel bámult Dolochov kezére és gondolta magában: „Szaporán no, add már ide azt a kártyát, s akkor fogom a sipkámot s elmegyek haza Deniszovval, Natasával és Szonyával vacsorázni, s annyi szent, hogy soha többé nem veszek kártyát a kezembe.“ Ebben a pillanatban egész otthoni élete, Petyával űzött tréfái, Szonyával való beszélgetései, s a duettek Natasával, az apjával játszott piképartik, sőt még a povarszkáján levő házbeli nyugalmas ágya is, olyan erővel, oly tisztán és csábítóan jelentek meg előtte, mintha mindez régen elmúlt, örökre elveszített és meg nem becsült boldogság lett volna. Nem

tartotta lehetségesnek, hogy a buta véletlen ezt a he-
test a baloldal helyett a jobboldalra fektesse, és őt et-
től az újonnan fölfedezett és újonnan megértett boldog-
ságtól megfosztván, az eddig ismeretlen és meghatároz-
hatatlan boldogtalanság örvényébe sodorja. Ez lehetet-
lennek látszott előtte, de azért mégis szorongó szívvel
leste Dolochov kezének minden mozdulatát. Ezek a
csontos és vöröses, szőrös kezek, melyek az ingújj alól
kikandikáltak, egyszerre letették a kártyát és a feljüket
nyújtott pohár és pipa után nyúltak.

— Tehát csakugyan nem félsz velem játszani? —
ismételte Dolochov, s hogy elmondhasson egy vidám
történetet, letette a kártyát, hátradőlt a székében és mo-
solyogva, lassan elkezdett beszélni.

— Bizony, urak, azt hallom, hogy Moszkvában az
a hir van elterjedve, hogy én hamis játékos vagyok, így
hát azt tanácslom, legyenek kissé óvatosabbak velem.

— Ugyan keverj már! — kiáltott rá Rosztov.

— Oh, azok a moszkvai nénikék! — szólott Dolo-
chov mosolyogva s a kezébe vette a kártyát.

— Oooh! — szisszent fel Rosztov, és mindkét ke-
zével a fejéhez kapott. Az a hetes, a melyre neki szük-
sége lett volna, ott feküdt a kártyacsomó tetején, mint
legelső kártya. Többet vesztett, mint a mennyit képes
volt kifizetni.

— No, de azért még ne essél kétségbe, — szólott
Dolochov egy futó pillantást vetvén rá, és tovább ke-
verte a kártyát.

XIV.

Másfél órára rá a játékosok legnagyobb része már
csak úgy félvállról vette a maga játékát.

Valamennyiük figyelme Rosztov körül összponto-
sult. Az ezerhatszáz rúbel helyett immár egy hosszú
számoszlop volt a rovására írva, a melyet ő az imént
körülbelől tízezerre becsült, de a mely most már, mint
a hogy' homályosan érezte, a tizenötezret is megütötte.
A valóságban pedig a kérdéses összeg már a húszezer-

rúbelt is meghaladta. Dolochov most már nem hallgatott semmire, nem is mesélgetett semmit, folyton csak Rosztov kezeinek a mozdulatait leste s olykor egy pillantást vetett a számadására. Elhatározta, hogy mindaddig folytatja a játékot, a míg a nyert összeg a negyvenháromezeret el nem éri. Ezt a számot azért választotta, mert az ő és Szonya éveinek a száma összesen negyvenháromat tett ki. Rosztov, fejével mindkét kezére támaszkodva ült ott a telefirkált, borral leöntözött és kártyákkal elborított asztal mellett. Volt egy gyötrelmes benyomás, mely semmiképpen se tágított mellőle, az, hogy: ezek a csontos, vörös és szőrös kezek, melyek az ingújj alól kilátszottak, hogy ezek a kezek, a melyeket szeretett is, gyűlölt is, teljesen a hatalmukban tartották őt.

„Hatszáz rúbel, ágyú, behajtott sorok . . . kilenczes . . . lehetetlen visszanyerni! . . . És milyen mulatságos lett volna otthon . . . Filkó . . . ez lehetetlen! . . . És ugyan miért is tette ezt velem? . . .” — gondolta Rosztov és eltűnődött rajta. Olykor nagyobb összeget tett egy lapra; — de Dolochov nem tartotta, és maga alapította meg a tétet. Nikolaj engedelmeskedett neki, s hol imádkozott, mint annak idején ott az amstetteni hídon, hol meg azt számlálta, hogy hány zsinór van a zubbonyán, s ugyanannyi szemes lapon próbálta meg visszanyerni egész veszteségét, majd a többi játékosokhoz fordult a pillantásával segítségért, majd meg belebámúlt Dolochov hideg ábrázatába, és iparkodott arról leolvasni, vajjon mi történt vele.

„De hiszen ő nagyon jól tudja, hogy mit jelent nekem ez a veszteség. Csak nem kívánhatja a vesztemet? Hiszen jó barátom volt. Szerettem . . . De meg hiszen ő nem is hibás, mittévő legyen, ha olyan szerencséje van? Én se vagyok hibás, — biztatgatta magát. — Én semmi rosszat se tettem. Megöltem, vagy bántottam én valakit, vagy kívántam tán valakinek rosszat? Miért hát ez a rettenetes csapás? És mikor is kezdődött csak? Hiszen csak az imént volt, hogy azzal a gondolattal léptem ehhez az asztalhoz, hogy nyerek száz rúbelt, megveszem az édes anyám nevenapjára azt a kis

szekrénykét, és elmegyek haza. Olyan boldog, olyan szabad, olyan jókedvű voltam! Föl se tudtam fogni, hogy milyen boldog voltam! Mikor lett ennek vége, és mikor kezdődött ez az új, rettenetes állapot? Mi jelezte ezt a fordulatot! Hiszen ugyanennél az asztalnál, ugyan-ezen a helyen ültem állandóan, egyformán válogattam és raktam meg a kártyáimat, és néztem azokat a csontos, fűrge kezeket. Mikor történt hát ez, és mi is történt voltaképpen? Én erős, egészséges és ugyanaz vagyok, a ki voltam, s ugyanazon a helyen ülök most is. Nem, ez teljes lehetetlen! Az egésznek alkalmasint nem lesz a vége — semmi.“

Piros volt és bár nem volt meleg a szobában, erősen izzadt. Ijesztő volt az arcza és szánalmas, mert hasztalan iparkodott nyugodtnak látszani.

A rovás eljutott a végzetes negyvenháromezerhez. Rosztov kikészített egy lapot, a melyet behajtott sorokkal,* azzal a háromezer rúbellel akart megrakni, melyet az imént kapott, mikor Dolochov egyszerre lecsapta a kártyát, fogta a krétát, s erőteljes, tisztán olvasható írásával elkezdte összeadni azokat az összegeket, a melyek Rosztov rovására voltak írva, miközben a krétája is eltörött.

— Vacsorához, ideje vacsorázni! A cigányok is itt vannak már! — És csakugyan fekete férfiak és nők léptek a hidegről a terembe, a kik cigányos kiejtéssel beszélgettek egymás közt. Nikolaj megértette, hogy mindennek vége, de azért közönyös hangon így szólt:

— Nos, nem akarsz még egyet? Van egy pompás lapocskám. — Mintha csak mindennél jobban érdekelte volna a játék.

„Mindennek vége, elvesztem!“ — gondolta. — „Most golyót a fejembe — nincs egyéb hátra“, — s ugyanekkor derülten így szólt:

— No, még egy utolsót.

— Nem bánom, — felelt Dolochov, befejezván az összeadást, — nem bánom! Huszonegy rúbelt tartok, —

* Behajtott sorokkal tenni annyit tesz, mint a tulajdonképpeni tétet a tét negyedrészeivel megtoldani. Tehát lehajtott sorokkal 3000-et tenni annyi, mint 3750-et tenni.
(A ford.)

mondotta, s rámutatott a 21-es számra, a mely a kerek negyvenháromezeren felül volt, s fogta a kártyát és elkezdett keverni. Rosztov engedelmesen visszahajtotta a kártya sarkát, és a fölírt 6000 helyébe odairta a 21-et.

— Nekem tökéletesen mindegy, — mondotta, — csak arra vagyok kíváncsi, vajjon ezt is megütöd-e, vagy ideadod azt a tízest.

Dolochov komolyan elkezdett keverni. Oh, hogy gyűlölte Rosztov ebben a pillanatban ezeket a rövid-űjű, szőrös és vöröses kezeket melyek őt annyira a körmeik közt tartották . . . A tízest megkapta.

— Marad tehát negyvenháromezer, — szólott Dolochov és egyet nyújtózván, fölkelte az asztaltól. — Hogy' belefárad az ember az ilyen hosszú ülésbe, — tette hozzá.

— Magam is elfáradtam, — felelt Rosztov.

Dolochov, mintegy emlékeztetni akarván őt, hogy nem igen illik tréfálkozni, félbeszakította:

— Gróf, mikor parancsolja, hogy a pénzt átvegyem?

Rosztov fölpattant és behívta Dolochovot a szomszéd szobába.

— Egyszerre nem tudom az egészet kiifizetni, de adok róla váltót, — mondotta Rosztov.

— Hallod-e Rosztov, — szólott Dolochov és derült mosolylyal nézett Nikolaj szemébe, — ösmered azt a közmondást: „A ki szerencsés a játékban, szerencsétlen a szerelemben“. Az unokahúgod szerelmes beléd. Tudom,

„Oh! Ez rettenetes, így ennek az embernek a hatalmában tudni magát“, — gondolta Rosztov. Tudta, hogy milyen rettenetes csapást mér az apjára és az anyjára, ha ezt a kártyaveszteséget bevallja; tudta, milyen boldogság volna most ettől szabadulni, azt is tudta, hogy Dolochov tisztában van vele, hogy őt mindettől a szegységtől és fájdalomtól megszabadíthatná, de azért csak játszik vele, mint macska az egérrel.

— Az unokahúgod . . . — kezdte Dolochov, de Nikolaj félbeszakította.

— Az unokahúgom nem tartozik ide s ő róla nincs mit beszélnünk! — kiáltott rá dühösen.

— Tehát mikor kapom meg a pénzt? — kérdezte Dolochov.

— Holnap, — felelt Rosztov és kiment a szobából.

XV.

„Holnap“-ot mondani s megőrizni a tisztességes hangot, nem volt nehéz; de hazamenni egyedül, találkozni a testvérekkel, az apjával, az anyjával, vallomást tenni nekik, és pénzt kérni, a mihez adott becsületszava után nem volt többé joga, ez volt aztán a rettenetes.

Otthon még nem aludtak. Rosztovék házának a fiatalsága, a színházból hazatérve, vacsora után egyedül volt a zongora körül. Nikolájt, alig hogy a szobába lépett, legott körülvette az a szerelmes és poétikus légkör, mely ezen a télen a házukban uralkodott, s mely most, Dolochov lánykérése és Jugel bálja után, mint zivatar előtt a levegő, mintha még jobban megsűrűsödött volna Szonya és Natasa fölött. Szonya és Natasa abban a kék ruhában, a melyben a színházban voltak, szépségük teljes tiszta tudatában, boldogan mosolyogva álltak a zongora mellett. Vjera Sinsinnel sakkozott a fogadó-szobában. Az öreg grófné, mialatt a fiát és az urát várta, egy a házukban lakó öreg asszonynyal kártyázott. Deniszov, csillogó szemekkel és fölborzolt hajjal, a lábait hátra-szedve, a zongoránál ült s szemeit kimeresztve, rekedt, de azért nem igen hamis hangon énekelte „A boszorkány“ című saját szerzeményű versét, s kurta újjaival a billentyűkön kalimpálva, mindenféle accordokat ütögetve, zenét keresett hozzá.

Kis boszorkány, mondd oh mondd meg nékem,
Ócska lantomhoz mi vonz úgy vissza;
És mi láng az, mely úgy ég szívemben,
Mi bizseveg lelkes ujjaimba'!

énekelte szenvedélyes hangon, s achát-fekete szemével, szikrázó pillantásokat vetett Natasa szepegő, de boldog arczára.

— Gyönyörű! Pompás! — kiáltott föl Natasa. — Halljuk a második strófát, — mondotta, nem vevén észre Nikolájt.

„Itt minden a régi“, — gondolta Nikoláj, a mint benézett a fogadó-szobába és megpillantotta Vjerát s az édes anyját azzal az öreg asszonynyal.

— Áá! Itt van Nikolenyka is! — Natasa odasietett hozzá.

— Itthon a papa? — kérdezte tőle Nikoláj.

— Úgy örülök, hogy megjöttél! — mondotta Natasa, a nélkül, hogy felelt volna, — olyan vígan vagyunk. Azt tudod, hogy Dmitrics Vaszilij az én kedvemért még egy napig itt marad?

— Nem, a papa még nem jött haza, — mondotta Szonya.

— Koko, megjöttél, gyere ide lelkem, — szólalt meg a grófné hangja a fogadó-szobából. Nikoláj odament az anyjához, megcsókolta a kezét, némán odaült az asztalhoz, s elkezdte nézni a kezeit, a mint a kártyát rakosgatták. A teremből kaczagás és vidám, Natasát rábeszélő hangok hallatszottak.

— No jó, jó, — kiáltott föl Deniszov, — semmi szabadkozás, most az ön bavkavolláján a sov, szépen kévem.

A grófné rápillantott szótalán fiára.

— Mi lelt? — kérdezte Nikolájtól az anyja.

— Eh, semmi, — felelt, mintha már torkig volna ezzel az egy kérdéssel. — Nemsokára hazajön a papa?

— Azt hiszem.

„Itt minden a régi. Nem tudnak semmit. Hova meneküljek?“ — gondolta Nikolaj s megint bement a terembe, a melyben a zongora állott.

Szonya a zongoránál ült és annak a barkarollának a bevezetését játszotta, a melyet Deniszov annyira szeretett. Natasa készült az énekhez. Deniszov elragadtatással nézett rá.

Nikolaj elkezdett föl és alá járni a szobában.

„Micsoda kedvtelés őt énekeltetni! Ugyan mit is énekelhet? Semmi okot se látok a széles jókedvre“, — gondolta Nikolaj.

„Istenem, én becstelen, elveszett ember vagyok. Golyót az agyamba, ez van csak hátra, nem pedig énekelni“, — gondolta. „Megszökjem? De hová? Eh, mind-egy, hadd énekeljenek!“

Nikolaj még mindig föl és alá járva a szobában, sötétén nézett Deniszovra és a leányokra, s kerülte a tekintetüket.

— Nikolenyka, mi lelte magát? — kérdezte Szonya rámeresztett tekintettel. Tüstént meglátta rajta, hogy valami történt vele.

Nikolaj elfordult tőle. Natasa, az ő finom érzésével szintén egy pillanat alatt észrevette a bátyja állapotát. Észrevette, de ő maga annyira jókedvű volt ebben a pillanatban, s oly messze volt a fájdalomtól, a szomorúságtól és a szemrehányásoktól, hogy (a mint ez fiatal leányoknál nagyon gyakori) szándékosan elámította magát. „Nem, sokkal jobbkedvű vagyok, semhogy elrontsam a kedvemet mások bánatával“, — érezte magában és így gondolkozott: „nem, alkalmasint tévedek, ő tán' épp oly jókedvű, mint én vagyok.“

— Nos hát, Szonya, — mondotta s odament a terem közepére, a honnan nézete szerint a legjobban lehetett hallani. A fejét hátraszegve, élettelenül lecsüngő karjait elhagyva, mint a tánczosnők szokták, a sarkaival egy energikus mozdulattal a lábujjhegyére állva, odatipegett a terem közepére és megállt.

„Ime, hát itt vagyok!“, — mintha csak ezt mondta volna, válaszul Deniszov olvadozó tekintetére, mely mindenüvé követte őt.

„Ugyan minek örül olyan nagyon? — gondolta Nikolaj, a mint a hugát nézte. „Hogy' nem únja ezt a dolgot, hogy' van lelke hozzá!“ Natasa elénekelt az első hangot, kitérült a toroka, kiegyenesedett a melle, s komoly kifejezést öltöttek a szemei. Ebben a pillanatban senkire és semmire se gondolt, és mosolyra álló szájából csak úgy áradtak a hangok, olyan hangok, a minőket ugyanazokban az időközökben és ugyanúgy bárki kihozhat magából, de a melyek ezerszer hidegen hagyják, ezeregyedszer pedig megremegtetik és sírva fakasztják az embert.

Natasa ezen a télen először kezdett el komolyan énekelni, még pedig első sorban azért, mert Deniszov anyyira el volt ragadtatva az énekétől. Most már nem gyerekesen énekelt; most már nyoma se volt az énekében annak a komikus és gyerekes iparkodásnak, mely azelőtt meg volt benne; de azért a hozzáértők véleménye szerint, a kik hallották, még mindig nem énekelt valami szépen. „Gyönyörű a hangja, de még nincs kiművelve“, — mondotta mindenki. De ezt rendesen csak jóval azután mondották, hogy elnémult a hangja. De mialatt ez a csiszolatlan hang, szabálytalan lélekzetvételével és erőltetett hangvétellel a fülükbe csengett, még a hozzáértők se szóltak semmit, csak gyönyörködtek ebben a csiszolatlan hangban, s csak arra vágytak, hogy még egyszer hallhassák. Megvolt a hangjában az a szüxies érintetlenség, az az öntudatlan erő és az a még kidolgozatlan bársonyosság, mely olyan csodálatosan olvadt össze az éneklés művészetében való fogyatékoságával, hogy úgy tetszett, mintha ezen a hangon semmit se lehetne változtatni a nélkül, hogy az ember el ne rontsa egyúttal.

„Hát ez mi?“ — gondolta Nikolaj, mikor a hangját meghallotta, és rámeresztette a szemeit. „Vajjon mi történt vele! Hogy' énekel ma?“ — gondolta magában. És egyszerre rá nézve az egész világ abban összpontosult, hogy elleste a következő hangot, a következő zenei gondolatot, s úgy tetszett neki, mintha az egész világ három ütemre volna beosztva: „Oh, mio crudele affetto . . . Egy, kettő, három . . . egy, kettő . . . három . . . egy . . . Oh, mio crudele affetto . . . Egy, kettő három . . . egy. Eh, micsoda bolondság is az élet! — gondolta Nikolaj. — Ez mind, a boldogtalanság, a pénz, Dolochov, a harag és a becsület, — ez mind badarság . . . csak ez az, a mi ér valamit . . . No csak, Natasa, rajta lelkem! No csak, matyuska! . . . hogy' vágja ki ezt a h-át? Kivágta! Hála Istennek! És a nélkül, hogy maga is észre vette volna, hogy énekel, mintegy meg akarván erősíteni ezt a h-át, elkezdte a felső terczben kísérni. Istenem! Milyen szép! Ezt csakugyan én vágтам ki? Milyen boldog vagyok, — gondolta magában.

Oh, hogy remegett ez a tercz, s hogy' meg-

mozdult valami nemesebb, ott, mélyen Rosztov lelkében. És ez a valami teljesen független volt mindentől, és magasztosabb volt mindennél a világon. Mit ilyenkor kártyaveszteség, Dolochov, becsületszó? ... Mind csupa merő bolondság! Lehet ölni, lopni, s a mellett mégis boldognak lenni . . .

XVI.

Rosztovnak rég nem volt része ekkora zenei élvezetben, mint ezen a napon. De alighogy Natasa befejezte a barcarollát, legott megint eszébe jutott a rideg valóság. Szó nélkül kisurrant és bement a szobájába. Egy fertály órára rá az öreg gróf vidáman és elégedetten hazajött a clubból. Nikolaj a mint meghallotta, hogy jön, bement hozzá.

— Nos, jól mulattál? — kérdezte Andrejics Ilya, örömteljesen és büszkén mosolyogva a fiára. Nikolaj azt akarta mondani, hogy „igen“, de képtelen volt rá: kevés híjja, hogy sírva nem fakadt. A gróf rágyújtott egy pipára és észre se vette a fia állapotát.

„Eh, hiszen úgy se kerülhetem el!“ — gondolta Nikolaj először és utóljára. És egyszerre a legközönsége-sebb hangon, a melytől még saját maga előtt is szinte alávalónak tűnt föl, mintha csak kocsit kért volna, hogy elmehessen a városba, így szólt az apjához:

— Papa, én voltaképpen valami dologban jöttem. Majd megfeledeztem róla. Pénzre van szükségem.

— No lám, — szólott az apja, a ki ma különösen jókedvű volt. — Mondtam, hogy nem lesz elég. Sok kell?

— Nagyon sok, — felelt Nikolaj elpirulva s olyan buta mosolylyal, melyet azután még jó soká nem tudott magának megmagyarázni. — Vesztettem egy keveset, vagyis inkább sokat, nagyon sokat, negyvenhárom ezer rúbelt.

— Micsoda? Kinél? ... Tréfálsz! — kiáltott föl a gróf s piros lett a nyaka és a tarkója, mint az öreg embereké, mikor gutaütés éri őket.

— Megígértem, hogy holnap kifizetem, — szólott Nikolaj.

— Ugyan! . . . — nyögte a gróf karjait kinyújtva s erőtlenül hanyatlott a pamlagra.

— Mitévő legyek! Kivel nem esett meg ilyesmi, — folytatta a fia fesztelen, kihívó hangon, mialatt a lelke fenekén haszontalan gazembernek tartotta magát, a ki egy hosszú életen át nem lesz képes ezt a bűnét levezekelni. Szerette volna megcsókolni az apja kezét, szeretett volna térdre borulva bocsánatot kérni tőle, s ekközben hányaveti, sőt durva hangon azt mondta, hogy megesik az ilyesmi mindenkivel.

Andrejics Ilya gróf, mikor a fiának ezeket a szavait hallotta, lesütötte a szemét és iparkodott valamit kiészalni.

— Igen, igen, — szólalt meg, — nehéz lesz, attól tartok, nehéz lesz megszerezni . . . persze, kivel nem esik meg! kivel . . . — És a gróf lopva egy pillantást vetett a fia arczára és kiment. Nikolaj nagy ellenszegülésre volt elkészülve, de erre semmiképpen sem számított.

— Apuskám! Apa . . . kérem! — kiáltott utána zokogva, — bocsásson meg nekem! — És megkapván az apja kezét, hozzátapadt az ajkaival s elkezdett sírni.

*

Mialatt az apa a fiával tárgyalt, az anya és leánya közt egy nem kevésbé fontos megbeszélés folyt le. Natasa izgatottan futott oda az anyjához.

— Mama! . . . Mama . . . Megkérte . . .

— Mit kért meg?

— Megkérte, megkérte a kezemet. Mama, mama! — kiabált egyre.

A grófné nem hitt a füleinek. Deniszov megkérte a kezét. Kinek? Ennek a piczi kis Natasának, a ki nemrég még a babáival játszott s még most is leczkékét vett.

— Natasa, elég legyen az ostobaságból! — szólott rá, még mindig reménykedvén, hogy csak tréfa az egész.

— No tessék, ostobaság! — Én egészen komolyan beszélek, — szólott Natasa bosszúsan. — Eljöttem, hogy

megkérdezzem, mitévő legyek, és mama meg azt mondja, hogy „ostobaság“ . . .

A grófné vállat vont.

— Ha csakugyan igaz, hogy monsieur Deniszov megkérte a kezedet, úgy mondd meg neki, hogy megbolondult, ennyi az egész.

— Nem, nem bolondult meg, — mondotta Natasa komolyan és sértődötten.

— De hát akkor mit akarsz? Ma valamennyien szerelmesek vagytok. Ha szereted, hát csak menj férjhez hozzá, — szólott a grófné bosszúsan mosolyogva, — Isten hírével.

— Nem, mama, én nem vagyok szerelmes belé, nem vagyok szerelmes belé.

— Akkor mondd meg ezt neki.

— Mama, haragszik rám? Ne haragudjék rám mácskám, hát tehetek én róla?

— Nem, de hát mit akarsz!! Ha akarod, elmegyék és megmondom neki én, — mondotta a grófné mosolyogva.

— Nem, majd én, csak mondja meg hogyan. Hiszen magának minden könnyű, — tette hozzá válaszul a mosolyára. — És ha látta volna, hogy' beszélt velem! Lám, én tudom, hogy ő sem azt akarta mondani, s csak úgy véletlenül mondta.

— No, de azért mégis csak kosarat kell neki adni.

— Nem, nem kell. Úgy sajnálom szegényt! Olyan kedves ember.

— Akkor hát mondj igent. Amúgy is ideje, hogy férjhez menj, — mondotta az anyja bosszúsan és gúnyosan.

— Nem, mama, úgy sajnálom. Nem tudom, hogy' mondjam meg neki.

— Nem is kell, hogy megmondd, majd megmondom én, — szólott a grófné, fölháborodván azon, hogy úgy mertek bánni ezzel a kis Natasával, mintha felnőtt leány volna.

— Nem, a viláért se, maga csak az ajtónál hallgatózzék, — és Natasa a fogadó szobán keresztül belépett a terembe, a hol Deniszov még mindig ugyanazon a szé-

ken ült a zongora mellett s a kezeivel eltakarta az arcát. Könnyed léptei zajára felugrott.

— Natali, — mondotta s gyors léptekkel odasietett hozzá, — döntse el a sovsomat. Az ön kezében van le-téve!

— Dmitrics Vaszilij, én önt annyira sajnálom! . . . Ön olyan pompás ember . . . de nem lehet . . . ez . . . de így én mindig szeretni fogom önt.

Deniszov ráhajolt a kezére, és Natasa furcsa és ért-hetetlen hangokat hallott. Megcsókolta borzas és göndör fekete haját. Ekkor a grófné ruhájának suhogása ütötte meg a fülét. Odalépett hozzájuk.

— Dmitrics Vaszilij, nagyon köszönöm önnek ezt a tisztességet, — szólott a grófné zavart hangon, mely azonban Deniszov előtt szigorúnak tetszett, — de az én leányom még nagyon is fiatal, s igazán elvártam volna öntől, hogy mint fiannak a jóbarátja, előbb én hozzám forduljon. Ha ezt cselekedte volna, most nem volnék abban a kényszerhelyzetben, hogy kérését megtagadjam.

— Gvófné! . . . — szólott Deniszov lesütött szem-mel és bűnbánó arczczal, még valamit akart mondani, de megakadt.

Natasa képtelen volt nyugodtan nézni ezt a számal-mas állapotát. Hangosan elkezdett szipogni.

— Gvófné, én nagyot vétettem ön ellen, — folytatta Deniszov elfúló hangon, — de tudja, annyiva imádom az ön leányát s az egész családot, hogy akáv két életet is odaadnék érte . . . — Ránézett a grófnéra és észrevette szigorú arczát . . . Isten önnel gvófné, — mondotta ke-zet csókolván neki, s a nélkül, hogy csak egy pillantást is vetett volna Natasára, gyors és elszánt léptekkel ki-ment.

Másnap Rosztov elkísérte Deniszovot, a ki egyetlen napot sem akart többé Moszkvában tölteni. Deniszovot többi moszkvai barátai is elkísérték, s maga se tudta, hogy' rakták föl a szánra, és hogy' vitték el a harmadik állomásig.

Deniszov elutazása után, Rosztov, a ki várta a pén-zét, melyet az öreg gróf nem tudott olyan hamar össze-

szedni, még két hetet töltött Moszkvában, a nélkül, hogy kitette volna a lábát a házból és jobbára a leányok szobájában tartózkodott.

Szonya még nagyobb gyöngédséggel és odaadással volt iránta, mint annakelőtte. Mintha csak azt akarta volna megmutatni neki, hogy a kártyavesztesége egy nagy diadal volt, a melyért most még jobban szereti őt; de Nikolaj most méltatlannak tartotta magát hozzá.

Teleirta a leányok albumát versekkel és kótákkal, s a nélkül, hogy ösmerősei közül bárkitől is elbúcsúzott volna, miután elküldte Dolochovnak a negyvenhárom ezer rubelt és nyugtát is kapott tőle, november végén elutazott, hogy utólerje az ezredét, mely már valahol Lengyelországban járt.

MÁSODIK RÉSZ

I.

Pierre, a feleségével való kimagyarázás után, elutazott Pétervárra. Torzskában, az állomáson, nem voltak lovak, vagy ha voltak is, nem akart neki adni a főlvigyzó. Pierrenek tehát várakoznia kellett. A nélkül, hogy levetkőzött volna, leheveredett egy kerek asztal mellett lévő börpamlagra, s meleg csizmába bújtatott lábait fölrakván az asztalra, elgondolkozott.

— Parancsolja tán, hogy behozzam a podgyászt? Megvessem az ágyat, vagy teát készítsek? — kérdezgette a komornyikja.

Pierre nem felelt, mert se nem hallott, se nem látott semmit. Már az előző állomáson elmerült volt a gondolataiba, s azóta állandóan rá nézve oly fontos kérdéseken tűnődött, hogy ügyet se vetett arra, a mi körülötte történt. Nemcsak hogy nem érdekelte az, vajjon előbb vagy később érkezik-e meg Pétervárra, s vajjon lesz-e hol megpihennie ezen az állomáson, hanem, azokhoz a gondolatokhoz képest, a melyek őt most foglalkoztatták, még az is tökéletesen mindegy volt neki, vajjon csak pár órát fog-e ezen az állomáson tölteni, vagy itt marad egész életén át.

A felvigyzó, a felesége, a komornyik és egy torzskai varrottasokkal kereskedő aszony, mind bejöttek a szobába és felajánlották neki a szolgálatukat. De

Pierre, a nélkül, hogy az asztalra felrakott lábainak a helyzetét megváltoztatta volna, csak bámúlt reájuk a pápaszemén keresztül, s nem tudta megérteni, mit akarnak tőle, és hogy' tudnak élni a nélkül, hogy azokat a kérdéseket, a melyek őt foglalkoztatják, megoldanák. Attól a naptól fogva, a mikor a párbaj után a szokolniki erdőből visszatért s eltöltötte az első gyötrelmes és álmatlan éjszakát, állandóan ugyanazok a kérdések foglalkoztatták; de most, az utazás magányában, különös erővel kerítették a hatalmukba. Bármire gondolt légyen is, mindig csak visszakerült ugyanazokhoz a kérdésekhez, a melyeket nem volt képes eldönteni s a melyekkel még se tudott megszűnni foglalkozni. Mint ha csak meglazult volna a fejében az a fő-csavar, a melyen egész élete függött. Ez a csavar nem esett ki, nem mozdult meg, hanem a nélkül, hogy a csavaranyába belekapaszkodott volna, mindig ugyanabban a rovátkában pergett tovább, s ebben a pergésben teljességgel nem volt feltartóztatható.

Bejött a felvigyázó s alázatosan kezdte kérni ő Exczellenziáját, hogy csak két órácskát kegyeskedjék még várni, s akkorra (lesz a mi lesz) gondoskodik a számára lovakról. A fölvigyázó nyilvánvalóan hazudott, s csak több pénzt akart tőle kicsikarni. „Szép dolog-e ez vagy csúnya? — kérdezte magától Pierre. — Nekem szép, másnak tán csúnya, de a felvigyázóra nézve elkerülhetetlen, mert hiszen nincsen mit ennie: azt mondja, hogy egy alkalommal ezért egy tiszt meg is verte. De ez is csak azért verte meg, mert sietős volt az útja nagyon. Én pedig azért löttem Dolochovra, mert sértve éreztem magamat. XVI. Lajost azért végezték ki, mert bűnösnek tartották; egy évre rá pedig ugyanebből az okból megölték azokat, a kik őt kivégezték. Mi a rossz? Mi a jó? Mit szeressen, mit gyűlöljön az ember? Miért élek s mi vagyok én? Mi az élet, mi a halál? Micsoda erő az, mely igazgat mindent?” — kérdezgette magát. És ezek közül a kérdések közül egyikre se volt válasz, csak egy, mely azonban egyáltalában nem ezekre a kérdésekre felel. Ez a válasz így hangzott: „Ha meghalsz — mindennek vége. Ha meghalsz, megtudsz min-

dent, vagy legalább nem kérdezel többé semmit.“ De meghalni, ez is rettenetes volt.

A torzskai vénasszony sápítózó hangon kínálgatta az árúit, különösen kecskebőr papucsait. „Sok száz rubelem van, a melylyel nem tudok mit kezdeni, ez meg rongyos gúnyában áll itt előttem és félénken pislog rám, — gondolta Pierre. — És ugyan mi szüksége van neki erre a pénzre? Ez a pénz éppen csak tán egy hajszálnyival nagyobb boldogságot és lelki nyugodalmat adhat neki. De vajjon van-e a világon valami, a mi keresztülviheti azt, hogy akár ő, akár én, ne legyünk minden rossznak, és végezetül a halálnak alávetve? A halálnak, a mely ma vagy holnap úgy is beköszönt, — s vajjon az örökkévalósághoz képest nem mindegy-e, akár mindjárt a következő pillanatban köszönt-e be!“ S erre megint megnyomta azt a semmibe nem kapaszkodó csavart, mely egy és ugyanazon a helyen csak egyre forgott tovább.

Az inasa odaadta neki Suza asszonynak egy levelekben írt és félig fölívágot regényét. Elkezdett olvasni valami „Mannsfeld Amalia“ szenvedéseiről és erényes küzdelmeiről. „Ugyan minek is küzdött hát a csábítója ellen, — gondolta magában, — ha szerette őt? Nem tudott az Isten az Ő akaratával ellenkező iparkodást önteni a lelkébe. Az én volt feleségem nem küzdött ellene, s lehet, hogy neki volt igaza. Semmit se tudunk, semmit sem ismerünk. Csak azt az egyet tudhatjuk, hogy semmit se tudunk. És ez az emberi bölcsesség teteje“.

Zavarosnak, értelmetlennek és visszataszítónak tetszett benne és körülötte minden. De éppen abban az undorban, a melyet minden iránt, a mi őt körülvette, érzett, valami a maga nemében ingerlő gyönyörűséget talált.

— Könyörgöm alássan, méltóztassék egy kis helyet csinálni, ennek ni, — szólott a felvigyázó a szobába lépve, s bevezetett egy másik útast, a ki ugyancsak kénytelen volt várni, mert nem kapott lovakat. Ez az útas egy zömök, szélesvállú, ránczos és sárga arcú öreg ember volt, a kinek határozatlanul szürkés, csillogó szemei fölé sűrű szemöldök borult.

Pierre levette a lábait az asztról, fölkelte és áttepedett a számára megvetett ágyra, s csak olykor vetett egy-egy futó pillantást az új jövevényre, a ki nagyon is bágyadt arczzal, az inasa segítségével, nagy nehezen levetkezett és rá se hederített Pierre-re. Nankinggal behúzott, viseltes kurta bundában, sovány és csontos lábain posztó-csizmákkal, leült a pamlagra, s szokatlanul nagy, kurtára nyírt, a halántékainál széles fejét odatámasztván a pamlag támlájára, rápillantott Pierre-re. Ennek a pillantásnak szigorú, okos és átható kifejezése Pierre-t szinte megdöbbenette. Szeretett volna beszédbe ereszkedni a jövevénynyel, de mikor valami az utazására vonatkozó kérdéssel oda akart fordulni hozzá, az öreg már lehúnyta volt a szemeit és ránczos, öreg kezeit, a melyek közül egyiknek az újján egy Ádám fejjel díszített, nagy vasgyűrűt viselt, összekulcsolván, mozdulatlanul ült ott, s a mint Pierre-nek tetszett, vagy pihent, vagy pedig nyugodt és mély gondolatokba merült.

A jövevény inasa is ránczos és sárgaképű, bajszatlan és szakálltalan öreg ember volt, a kinek nyilván soha nem is nőtt szőr az arczán. A fürge öreg inas előszedte a pinczetokot, megterítette az asztalt és behozta a duruzsoló szamovárt. Mikor készen volt minden, a jövevény kinyitotta a szemeit, közelebb húzódott az asztalhoz, s miután kitöltötte a teáját, egy másik pohárba is töltött és odanyújtotta az inasának. Pierre-t valami nyugtalanság fogta el, s úgy érezte, hogy elkerülhetetlenül beszédbe kell ereszkednie ezzel az idegennel.

Az inas visszahozta üres és felfordított poharát, a melyen még egy érintetlen darab czukor is volt, és megkérdezte a gazdáját, nincs-e szüksége valamire.

— Nem kell semmi. Csak a könyvemet add ide, — szólott a jövevény. Az inas odahozta a könyvet, melyet Pierre valami egyházi könyvnek nézett, s a jövevény belemerült az olvasásba. Pierre ránézett. A jövevény egyszerre letette a könyvet, valami jelet tett bele és becsukta, majd megint behúnyta a szemeit, s a pamlag hátára támaszkodva újra visszaült előbbeni helyzetébe. Pierre rápillantott, de már nem volt ideje, hogy elfor-

duljon, a mikor az öreg kinyitotta a szemét, s egyenesen Pierre arczára meresztette határozott és szigorú tekintetét.

Pierre zavartnak érezte magát s el akart fordulni ettől a tekintettől, de azok az öreges, csillogó szemek ellenállhatatlanul vonzották őt magukhoz.

II.

— Ha nem tévedek, Bezuchij grófhhoz van szerencsém, — szólalt meg a jövevény lassan és hangosan. Pierre a pápaszemén keresztül kérdő pillantást vetett rá, de nem szólt. — Hallottam önről, — folytatta a jövevény, — valamint arról a csapásról is, mely önt érte. — A csapás szót különösen hangsúlyozta, mintha csak azt akarta volna mondani: „Igen, igen, csapás, bárminek nevezi is ön: én tudom, hogy az, a mi önnel Moszkvában történt, csapás volt“. — Igazán, nagyon sajnálom önt, uram.

Pierre elpirult, s szaporán leeresztvén a lábait az ágyról, elkényszeredetten és félénken mosolyogva odahajolt az öreghez.

— Én, uram, nem pusztá kíváncsiságból, hanem ennél sokkal fontosabb okokból emlékeztem meg erről. — Itt elhallgatott, de le nem vette a szemét Pierre-ről, s a pamlagon kissé félrehúzódva, mintegy felszólította Pierre-t, hogy üljön oda mellé. Pierrenek kellemetlen volt szóba állani az öreggel, de önkéntelenül is szót fogadott neki, s odalépvén hozzá, leült mellé a pamlagra.

— Ön, uram, szerencsétlen, — folytatta az öreg. — Ön fiatal, én öreg vagyok. Erőmtől telhetőleg, szeretnék segíteni önön.

— Hjah úgy, — szólott Pierre természetellenes mosolylyal. — Nagyon hálás vagyok ezért... Honnan méltóztatik jönni?

A jövevény arcza nemcsak hogy nem volt gyöngéd, sőt talán hideg és szigorú, de azért beszédje és az arcza ellenállhatatlanul vonzotta Pierre-t.

— De ha a velem való beszélgetés önnek bármi ok-

nál fogva kellemetlen, — szólott az öreg, — akkor kérem, uram, csak mondja meg nyíltan. — És egyszerre, teljesen váratlanul, gyöngéd, szinte apai mosoly jelent meg az ajkán.

— Óh, dehogy is, éppenséggel nem, sőt ellenkezőleg, nagyon örülök, hogy megismerkedhetem önnel, — szólott Pierre, s még egy pillantást vetvén a jövevény kezére, jobban szemügyre vette a gyűrűjét. Egy Ádám fejet látott rajta, mely a szabadkőművesség jelvénye.

— Engedjen meg egy kérdést, — úgymond, — nemde, ön szabadkőműves?

— Igen, a szabadkőművesek rendjéhez tartozom, — felelt az idegen mind mélyebben és mélyebben elmerülve Pierre szemeibe. — És úgy a magam nevében, mint az övékben is testvéri kezemet nyújtom önnek.

— Félek, — mondotta Pierre mosolyogva, s a bizalom közt, a melyet ennek a szabadkőművesnek az egyénisége gerjesztett benne, és a szabadkőművesek hitelvei iránt megszokott gúnyolódás közt ingadozva, — félek, hogy én nagyon messze vagyok annak a megértésétől..., hogy' is mondjam csak..., félek, hogy az egész mindenségről vallott nézeteim annyira homlok-egyenest ellenkeznek az önökéivel, hogy nem igen fogjuk egymást megérthetni.

— Én ismerem az ön gondolkozásmódját, — mondotta a szabadkőműves, — s az az ön gondolkozásmódja, a melyről beszél, s a mely az ön gondolkodásának az eredményeképpen tűnik föl ön előtt, az voltaképpen az emberek nagy többségének a gondolkodásmódja, mely nem egyéb, mint a büszkeség, a léhaság és a tudatlanság fakó gyümölcse. Bocsásson meg uram, de ha ezt nem tudnám, úgy nem is beszélnék önnel róla. Az ön gondolkodásmódja szomorú eltévelyedés.

— Éppen ilyen jogon én azt mondhatnám, hogy önök vannak tévedésben, — szólott Pierre, futó mosolylyal.

— Én soha se fogom merni azt állítani, hogy ismerem az igazságot, — mondotta a szabadkőműves, mindjobban bámulatba ejtvén Pierre-t beszédének a határo-

zottságával és öntudatosságával. — Senki, egymaga nem juthat el az igazsághoz; csakis körül köre, s Ádám apánktól napjainkig a nemzedékek millióinak a közreműködésével épülhet fel az a templom, melynek a Nagy Isten méltó otthonának kell lenni, — mondotta a szabadkőműves és behúnyta a szemeit.

— Be kell önnek vallanom, én nem hiszek, nem... hiszek Istenben, — szólott Pierre sajnálkozva és nagy megerőltetéssel, szükségét érezvén annak, hogy ki-mondja az igazságot.

A szabadkőműves figyelmesen nézett Pierre-re és mosolygott, mint a hogy' egy megszámlálhatatlan milliókkal rendelkező nábob, mosolyogna egy szegény ördögére, a ki azt mondja, hogy nincs öt rublje, melylyel pedig egész boldogságát megalapíthatná.

— Mert nem ismeri Öt, jó uram, — szólott a szabadkőműves. — Ön nem is ismerheti Öt. Nem ismeri, és éppen azért boldogtalan.

— Az igaz, boldogtalan vagyok, — hagyta jóvá Pierre, — de hát mitévő legyek?

— Ön, uram, nem ismeri Öt, s éppen azért olyan nagyon boldogtalan. Ön nem ismeri Öt, pedig Ő itt van, itt van én bennem, benne van a szavaimban, ott van te benned, sőt még azokban a vallásgúnyoló szavakban is ott van, a melyeket csak az imént ejtettél ki, — mondotta a szabadkőműves szigorú és reszkető hangon.

Elhallgatott és fölsóhajtott, s szemlátomást iparkodott kissé lecsillapodni.

— Mert ha Ő nem volna, — szólalt meg újra hal-kan, — akkor, jó uram, mi ketten itt most nem is beszélénk Róla. Miről, kiről is beszélhetünk hát? Ki az, a kit te megtagadtál? — kérdezte egyenes, lelkes szigorral és erővel a hangjában. — Ki az, a ki Öt kieszelte, ha voltaképpen nincsen? Honnan támadt benned az a föltevés, hogy van egy ilyen megfoghatatlan lény? Miért föltételezed te, miért föltételezi az egész világ egy ilyen megfoghatatlan, mindenható, örök és minden sajátóságában végtelen lénynek a létezését?... — Itt megállt és jó darabig hallgatott.

Pierre nem tudta és nem is akarta ezt a hallgatást megszakítani.

— Ő van, de észszel fölélni Őt nagyon nehéz, — szólalt meg újra a szabadkőműves, s nem nézett Pierre arczába, hanem az előtte fekvő könyvbe, a melyben a belső felindulástól idegesen nyugtalankodó öreges kezeivel egyre lapozgatott. — Ha az, a kinek a létezésében te kételkedtél, ember volna, elvezetném hozzád ezt az embert, fognám a kezét, és megmutatnám őt neked. De hogy' mutassam meg én, nyomorult halandó, az Ő egész hatalmát, egész örökkévalóságát és egész jószágát annak, a ki vak, vagy annak, a ki eltakarja a szemeit, hogy ne lássa meg, ne értse meg Őt, s ne lássa meg és ne értse meg a maga förtelmes és bűnös voltát. — Elhallgatott. — Ki vagy te? Mi vagy te? Te azt hiszed magadról, hogy bölcs vagy, mert ki tudtad mondani ezeket a vallásgúnyoló szavakat, — folytatta komor és lenéző gúnynyal, — pedig hát ostobább és esztelenebb vagy annál a gyermeknél, a ki egy művészileg megszerkesztett óra részecskéivel játszván, azt merészkednék mondani, hogy azért, mert ő ennek az órának a rendeltetését nem ismeri, nem is hisz abban a mesterben, a ki az órát készítette. Őt megismerni nehéz. Mi, Ádám apánktól kezdve napjainkig, évszázadok óta munkálkodunk ezen a megismerésen, és még mindig végtelenül messze vagyunk a célunk elérésétől, de mi ebben a tehetetlenségünkben is csak a mi gyengeségünket s az Ő nagyságát látjuk . . .

Pierre szorongó szívvel hallgatta, csillogó szemekkel bámult bele az arczába, nem szakította félbe, nem kérdezett tőle semmit, hanem egész lelkével elhitte azt, a mit neki ez az idegen ember mondott. Vajjon azoknak az okos érveknek hitt-e, a melyek a szabadkőműves beszédében rejlettek, vagy pedig hitt egyszerűen, mint a gyermekek hisznek annak a hanghordozásnak, annak a meggyőződésnek és őszinteségnek, a mely minden szavából kicsendült, a hángja remegésének, mely olykor szinte félbeszakította, vagy pedig azoknak a csillogó, öreg szemeknek, a melyek ebben a meggyőződésben öregedtek meg, vagy annak a nyugalomnak, határozottságnak és

czéltudatosságnak, mely ennek az embernek egész lényéből kisugárzott, s a mely különös erővel döbbsentette meg őt, a mikor mindezt a maga lanyhaságával és vígasztalanságával összehasonlította; — de egész lelkével hinni akart és hitt is neki, s a megnyugvás, az ujjaszületés és az élethez való visszatérés örömteljes érzése vett rajta erőt.

— Őt észszel nem lehet fölérni, csak az étellel, — jegyezte meg a szabadkőműves.

— Nem értem, — szólott Pierre és rémülten érezte a szívében felbukkanó kétségeket. Félt az idegen érveinek a homályosságától és gyöngeségétől, félt attól, hogy nem fog tudni hinni neki. — Nem értem, — úgymond, — hogy' lehet az, hogy az emberi ész nem éri föl azt a megösmerést, a melyről ön beszél.

A szabadkőműves szelid, apai mosolyra fakadt.

— A legfőbb bölcsesség és az igazság olyan, mint valami legtisztább nedv, a melyet mi be akarunk fogadni magukba, — mondotta. — Vajjon tisztátalan edényből magamhoz vehetem-e én ezt a tiszta nedvet, s mondhatok-e ítéletet a tisztaságáról? Csakis a benső megtisztulás által érhetem el egy bizonyos fokig ennek a magamhoz vett nedvnek a tisztaságát.

— Igen, igen, ez úgy van, — szólott Pierre örömmel.

— A legfőbb bölcsesség nem pusztán az észen s nem azokon a világi tudományokon alapul, mint a természettan, a történelem, a vegytan stb., a melyekre az észbeli tudás oszlik. A legfőbb bölcsesség egy. A legfőbb bölcsesség csak egy tudományt ösmer, — a Mindenség tudományát, mely úgy magát a mindenséget, mint az embernek benne elfoglalt helyét megmagyarázza. Ahhoz, hogy az ember ezt a tudományt befogadhassa, a belsejében meg kell tisztulnia, újjá kell születnie, s még mielőtt az ember tudna, hinnie kell és tökéletesednie. És ezeknek a czéloknak az elérése van a lelkünkbe oltva az Isten világoossága, a mit úgy híznak, hogy lelkiösmeret.

— Igen, igen, — erősítette Pierre.

— Próbálj lelki szemeiddel belenézni a belsejébe és kérdezd meg magadtól, vajjon meg vagy-e magaddal elégedve? Ugyan mi az, a mit pusztán az eszeddel elértél? Mi vagy te voltaképpen? Ön, uram, fiatal, gazdag,

okos és művelt. Vajjon mire használta ön fel mindezeket a javakat, melyeknek részese? Meg van-e elégedve magával és az életével?

— Nem, én gyűlölöm az életemet, — felelt Pierre s összeránczolta a homlokát.

— Gyűlölöd, tehát változtasd meg, tisztítsd meg magadat, s a megtisztulás mértékében meg fogod ösmerni a bölcseséget. Nézze csak végig az életét, jó uram. Hogy' töltötte el? Vad orgiákban és feslettségben, mindent elfogadván a társadalomtól, de nem adván vissza neki cserébe semmit. Ön gazdagságot kapott. Vajjon hogy' használta fel? Vajjon mit tett az embertársaiért? Gondolt-e jobbjáinak a tízezreire, segített-e rajtuk akár testileg, akár erkölcsileg? Nem. Kiaknázza a munkájukat csak azért, hogy tovább folytassa erkölcstelen életét. Íme, ezt cselekedte. Választott-e magának valami hivatást, a hol hasznára lehetett volna embertársainak? Nem. Léhaságban töltötte egész életét. Azután, uram, megnősült, magára vette egy fiatal asszony vezetésének a felelősségét, és mit csinált? Nem segített neki abban, hogy megtalálja az igazság útját, hanem belesodorta őt a hazugság és a boldogtalanság örvényébe. Egy ember megsértette őnt, ön pedig lelötte, és most azt mondja, hogy nem ösmeri az Istent, és gyűlölö az életét... Ez éppenséggel nem csoda, jó uram.

Ezek után a szabadkőműves, mintha a folytonos beszédbe belefáradt volna, megint hanyattdőlt a pam-lagra és lehúnyta a szemeit. Pierre elnézte szigorú, moz-dulatlan, öreges és szinte halálra vált arcját, és hang-talanul mozgatta az ajkait. Azt akarta mondani: igen, ez gyalázatos, léha és erkölcstelen élet, — de nem merte megtörni a csöndet.

A szabadkőműves rekedten és öregesen elkezdett köhögni és az inasát szólította.

— Hogy állunk a lovakkal? — kérdezte a nélkül, hogy Pierre-re ránézett volna.

— Hoztak egy előfogatot, — felelt az inas. — Nem parancsol még pihenni?

— Nem, csak fogass be.

„Talán bizony elmegy és itt hagy engem egyedül,

a nélkül, hogy mindent megmondott s nekem támogatást ígért volna?" — gondolta Pierre, fölkel s lehorgaszott fejjel, időnkint egy-egy pillantást vetve a szabadkőművesre, elkezdett föl- és alájárni a szobában. — „Igen, én erre nem is gondoltam, csakugyan megvetésre méltó, feslett életet folytattam, a melyet azonban nem szerettem és nem is akartam soha, — gondolta Pierre, — de ez az ember ösmeri az igazságot, s ha akarná, én előttem is föltárhatná.“ Pierre szerette volna ezt neki megmondani, de nem volt hozzá bátorsága. A jövevény öreges kezeivel megszokott módon összeszedegette a holmiját, és elkezdte begombolni a bundáját. Miután ezt befejezte, odafordult Bezuchijhoz, s egykedvűen, udvarias hangon így szólt hozzá:

— És most, hova méltóztatik menni, jó uram?

— Én? ... Pétervárra megyek, — felelt Pierre gyerekes, határozatlan hangon. — Nagyon köszönöm. Mindenben egyetérték önnel. De ne gondolja ám, hogy én annyira rossz vagyok. Egész lelkemből szeretnék az lenni, a minek ön szerint lennem kellene, de nekem soha senkiben se volt támaszom . . . Egyébiránt ennek első sorban magam vagyok az oka. Segítsen rajtam, tanítson, s akkor lehet, hogy még elérem . . . — Pierre nem tudott tovább beszélni, egyet szippantott az orrával és elfordult.

A szabadkőműves sokáig hallgatott s nyilván valamit fontolgatott.

— Segítséget csakis az Isten adhat, — mondotta, — de a segítségnek azzal a fokával, a melylyel a mi rendünk rendelkezik, készségesen szolgál önnek, jó uram. Ön úgy is Pétervárra megy, adja át ezt Villarszkij grófnak, (elővette a tárczáját s egy négyszeresen összehajtott papírlapra írt valamit). Engedje meg, hogy egy tanácsot adjak önnek. Megérkezhén a fővárosba, a legelső időt szentelje a magányosságnak és saját maga megvizsgálásának, s ne lépjen életének az eddigi útjára. Most pedig szerencsés utat kívánok önnek, jó uram, — mondotta, észrevevén, hogy inasa belépett a szobába, — és sikert . . .

A jövevény, mint Pierre később a fölvyigázó köny-

véből megtudta, Bazgyejev Alexejevics Oszip volt. Bazgyejev még a Novikov-féle idők egyik legösmertebb szabadkőművese és martinistája volt. Eltávozása után Pierre nem feküdt le s nem is kérdezősködött a lovak után, hanem még sokáig járt föl és alá az állomásépület vendégszobájában, eltűnődött kicsapongó multján, s az ujjászületés ujjongásával elképzelte boldog, minden gáncs nélkül való és erényes jövőjét, melyet elérni most oly könnyűnek látszott előtte. Úgy tetszett neki, hogy csak azért élt olyan bűnös életet, mert legfeljebb olykor, akkor is csak véletlenül jutott eszébe, milyen jó volna erényesnek lenni. Az előbbi kétségeknek nyoma se maradt a lelkében. Erősen hitt az olyan emberek testvéresülésének a lehetőségében, a kik azzal a célzattal egyesülnek, hogy egymást az erény útján támogassák, s ilyennek látszott előtte a szabadkőművesség.

III.

Pétervárra érkezvén, Pierre senkit sem értesített megérkezéséről, nem járt sehová, és egész napokon át Kempis Tamás könyvét olvasta, melyet maga se tudta, ki juttatott el hozzá. Pierre csak egy dolgot értett meg ebből a könyvből; megértette azt az előtte eddig ösmeretlen gyönyörűséget, a melyet a tökéletesség elérhetőségében, és az emberek közt való testvéri és tevékeny szeretet lehetőségébe vetett hit nyújtott, s a melyet Alexejevics Oszip fedezett föl előtte. Egy héttel a megérkezése után a fiatal lengyel gróf Villarszkij, a kit már a pétervári társaságból úgy felületesen ösmert, olyan hivatalos és ünnepélyes ábrázattal lépett a szobájába, mint annak idején Dolochov segédje, s miután betette maga után az ajtót és meggyőződött arról, hogy Pierre-en kívül senki sincs a szobában, imígyen fordult hozzá:

— Én egy megbizással és egy ajánlattal jöttem ön-höz, gróf, — szólalt meg a nélkül, hogy leült volna. — Egy, a mi rendünkben nagyon magas polczon lévő egyéniség járt közben azért, hogy ön a mi rendünkbe a szokásos határidő előtt fölvétenessék, és engem kért föl, hogy önt

ajánljam. Én szent kötelességemnek tartom, hogy ennek a személyiségnek az akarátát teljesítsem. Akar-e tehát ön az én közvetítésemmel a szabadkőművesek rendjébe belépni?

Ennek az embernek, a kit Pierre a bálokon csaknem mindig szeretetreméltóan mosolyogva s a legragyozóbb asszonyok társaságában látott, ez a hideg és szigorú hangja, szinte megdöbbsentette őt.

— Igen, akarok, — felelt Pierre.

Villarszkij lehajtotta a fejét.

— Még egy kérdést, gróf, — mondotta, — a melyre nem mint leendő szabadkőművest, hanem mint tisztességes embert (galant homme) kérem, legyen szíves teljesen őszintén felelni: szakított-e ön eddigi meggyőződéseivel, hisz-e már Istenben?

Pierre elgondolkozott.

— Igen... igen, hiszek Istenben, — mondotta.

— Akkor hát... — kezdte Villarszkij, de Pierre félbeszakította.

— Igen, hiszek Istenben, — ismételte még egyszer.

— Akkor hát mehetünk, — szólott Villarszkij. — A kocsim rendelkezésére áll.

Villarszkij egész úton hallgatott. Pierre kérdésére, hogy mit kell tennie és hogy' kell majd felelnie, Villarszkij csak annyit mondott, hogy nálánál méltóbb testvérek fogják őt megvizsgálni, s hogy egyéb dolga nem lesz, mint az igazat megmondani.

Elérkezvén egy nagy ház kapujához, a melyben a páholy helyiségei voltak, fölmentek a sötét lépcsőn s egy kivilágított előszobába jutottak, a hol maguknak, minden segítség nélkül kellett a kabátjaikat levenniök. Az előszobából egy szobába léptek. Az ajtóban egy furcsán öltözött ember állott. Villarszkij elébe menve, halkán mondott neki valamit francziául, majd odalépett egy szekrényhez, a melyben Pierre még soha nem látott ruhákat pillantott meg. Villarszkij kivett belőle egy kendőt, elköötötte vele Pierre szeméit s hátul csomót kötött rá, miközben pár szál haját is belefogta, a mi némi fájdalmat okozott neki. Azután odahúzta őt magához, megcsókolta, s elvezette valahová. Pierre-nek ott, a hol a haja is be

volt kötve a csomóba, fájt a feje bőre, összeránczolta a homlokát a fájdalomtól, s Isten tudja miért, szégyenkezve elmosolyodott. Hatalmas alakja, karjait leeresztve, ránczos és mosolygós ábrázattal, bizonytalan és félénk lép-tekkel követte Villarszkijt.

Vagy tíz lépés után Villarszkij megállt.

— Bármi történjék is önnel, — mondotta, — mindent férfiasan el kell viselnie, föltéve, hogy szilárdan el van rá szánva, hogy belép rendünkbe. (Pierre igenlően bólintott.) Ha kopogást hall az ajtón, vegye le szeméről a kendőt, — tette hozzá Villarszkij; — férfiasságot és sikert kívánok önnek, — s Pierre-el kezét szorítván, távozott.

Pierre, mikor egyedül maradt, még egyre mosolygott. Vagy kétszer vállat vont, mintha le akarta volna oldani a kendőt, fölemelte, majd ismét leeresztette a kezét. Az az öt percz, a melyet így bekötött szemekkel töltött el, egész órának tetszett előtte. Megpuffadtak a kezei, megbicsaklottak a lábai, s úgy érezte, hogy fáradt. A legzavarosabb és legkülönfélébb érzelmek dúltak benne. Rettegett attól, a mi vele történni fog, de még inkább attól, hogy el találja árulni rettegését. Kíváncsi volt, mi történik vele, mi mindent fog látni; de mindennél nagyobb volt azon való öröme, hogy elérkezett az a percz, a melyben végre ráléphet az újjászületésnek s az erényesen tevékeny életnek arra az útjára, a melyről Alexejevics Oszippal való találkozása óta állandóan ábrándozott. Erős kopogás hallatszott az ajtón, Pierre levette a szeméről a kendőt és körülnézett. Teljes sötétség volt a szobában: csak egyetlen egy ponton égett valami fehér tartóban egy lámpa. Pierre közelebb ment és látta, hogy a lámpa egy fekete asztalon állott, a melyen nyitott könyv hevert. Ez a könyv az Evangélium volt; az a fehér tartó, a melyben a lámpa égett, egy emberi koponya volt, a maga odvaival és teljes fogsorával. Elolvastván az Evangélium első szavait: „Kezdetben vala amaz Ige, és az az Ige vala az Istennél, és az az Ige Isten vala“, Pierre megkerülte az asztalt s egy nagy, nyitott, valamivel megtöltött ládafélét látott. Ez a láda egy csontokkal teli koporsó volt. Legkevésbé sem lepte meg, a mit látott,

Abban a reményben, hogy teljesen új, az eddigtől minden tekintetben különböző életet fog kezdeni, minden furcsaságra, még furcsább dolgokra is el volt készülve, mint a miket eddig látott. A koponya, a koporsó, az Evangélium, — úgy tetszett neki, hogy minderre, sőt ennél még sokkal többre is számított. Iparkodván magában a meghatottság érzését fölkelteni, körülnézett. — „Isten, halál, szeretet, az emberek testvéresülése“, — mondogatta magában, s homályos, de örömteljes képzeteket kapcsolt össze ezekkel a szavakkal. Kinyílt az ajtó s belépett valaki.

A gyér világosságban Pierre egy alacsony termetű embert pillantott meg. Ez az ember, a ki nyilván a világosságról jött be a homályba, megállt; azután óvatos léptekkel odament az asztalhoz, és rátette bőrkeztyűs kis kezzeit.

Ezen az alacsony termetű emberen fehér bőrkötény volt, mely egész mellét és lábainak egy részét is eltakarta, a nyakán valami nyakláncz-féle lógott, a mely mögül egy magas, fehér ingfodor állt ki, mely egész körülfogta alulról megvilágított, hosszúkás arczát.

— Miért jött ön ide? — kérdezte a jövevény, s a Pierre által okozott neszre odafordult hozzá. — Ön, a ki nem hisz a világosság igazságában, s a ki nem is látja ezt a világosságot, miért jött ide, s mit akar tőlünk? Bölcseséget, erényt, fölvilágosodást?

Abban a pillanatban, a mint az ajtó kinyílt s az ösmeretlen ember belépett, Pierre éppen olyan rémületet és áhítatot érzett, mint a minő gyermekkorában a gyónás alkalmával vett volt rajta erőt: szemtől-szemben érezte magát egy, körülményeit tekintve, rá nézve teljesen idegen léttel, s egy az emberek testvéresülése révén hozzá közel álló emberrel. Pierre szinte fájó szívdobogással közeledett a *rhetorhoz* (így hívják a szabadkőműveseknél azt, a ki a jelentkezőket a rendbe való belépésre előkészíti). Pierre, közelebb lépve, fölismerte a rhetorban egy Szmoljaninov nevű ösmerőst, de az a gondolat, hogy a jövevény csakugyan ösmerőse, most bántotta őt: a jövevény egyszerre testvére és erényekkel ékes vezetője volt neki.

Pierre sokáig nem tudott felelni, úgy, hogy a rhetor kénytelen volt a kérdését megismételni.

— Igen, én... én... az újjászületést akarom, — nyugte ki Pierre nagy nehezen.

— Helyes, — szólott Szmolyaninov és legott folytatta: — van-e önnek fogalma azokról az eszközökről, a melyekkel a mi szent rendünk önt czélja elérésében támogathatja? — kérdezte a rhetor nyugodtan és szaporán.

— Én... támogatást... segítséget... remélek... az újjászületésben, — mondotta Pierre reszkető hangon és akadozva, a mi részben az izgatottságától, részben pedig onnan eredt, hogy nem volt hozzászokva elvont dolgokról oroszul beszélni.

— Milyen fogalmai vannak önnek a szabadkőművességről?

— Én a szabadkőművesség alatt az emberek fraternité-jét (testvéresülés) és egyenlőségét értem, erényes célok elérésére, — felelt Pierre, s mindjobban kezdte magát szégyelni azért, hogy a szavai oly kevésbé voltak a pillanat ünnepélyességéhez illők. — Én...

— Jól van, — szólott a rhetor szaporán s nyilván teljesen meg volt elégedve ezzel a felelettel. — Vajjon keresett-e ön eszközöket ennek a czélnek az elérésére a vallásban?

— Nem, én a vallást hazugságnak tartottam és nem követtem, — felelt Pierre olyan halkán, hogy a rhetor nem értette, s megkérdezte tőle, mit mondott. — Isten-tagadó voltam, — mondotta Pierre.

— Ön azért keresi az igazságot, hogy életében annak a törvényeit kövesse; következésképpen ön a bölcseséget és az erényt keresi, nemde? — szólott a rhetor pillanatnyi hallgatás után.

— Igen, igen, — erősítette Pierre.

A rhetor megköszörülte a torkát, keztyüs kezeit a mellén összetette, és elkezdett beszélni.

— Most pedig föl kell tárnom ön előtt a mi rendünk legfőbb czélját, — mondotta, — s ha ez a cél egyezik az önével, úgy önnek csak hasznára lesz, ha a

rendünkbe belép. A mi rendünknek első és legfontosabb célja és egyúttal alapja is, a melyen épült, s a melyet semmi emberi erő meg nem dönthet, egy bizonyos fontos mysteriumnak a megőrzése és utódainkra való átruházása, egy olyan mysteriumnak, mely a legrégebb időkről, sőt magától a legelső embertől maradt reánk, s a melytől, úgy lehet, az egész emberi nem sorsa függ. De mert ez a mysterium olyan természetű, hogy azt megérteni és hasznára fordítani senki sem tudja, hacsak önmagának hosszú időn át folytatott és szorgalmas megtisztítása által erre előkészítve nincsen, úgy nem is mindenki remélheti, hogy ennek a mysteriumnak egyhamar a birtokába jut. Ezért van nekünk egy második célunk is, mely abban áll, hogy tagjainkat előkészítsük, a szíveiket, a mennyire lehet, megjavítsuk, s elméjüket megtisztítsuk és fölvilágosítsuk, még pedig azokkal az eszközökkel, a melyek hagyományként szálltak ránk olyan férfiakról, a kik ennek a mysteriumnak a földérintésén fáradoztak, hogy így képesekké tegyünk őket ennek a mysteriumnak a befogadására. Tagjaink megjavításával és megtisztításával pedig, harmadszor, meg akarjuk javítani az egész emberi nemet, a mikor tagjainkat mint a becsület és az erény példányképeit állítjuk oda elé, s ezzel akarunk minden erőnkben küzdeni a gonoszság ellen, mely a világon uralkodik. Gondolkozzék erről, s később majd újra bejövök önhöz, — mondotta és kiment a szobából.

— Küzdeni a gonoszság ellen, mely a világon uralkodik... — ismételte Pierre, s elképzelte ezen a téren való jövőendő működését. Maga elé képzelt olyan embereket, a milyen csak két héttel ezelőtt még ő maga is volt, s oktatta nevelő szóval fordult hozzájuk. Bűnös és szerencsétlen embereket képzelt maga elé, a kiken szóval és tettel segített; zsarnokokat, a kiknek a kezeiből megmentette áldozataikat. A rhetor által említett három cél közül ez az utolsó, az emberi nem megjavítása, Pierrét különösen érdekelte. Az a fontos mysterium, a melyről a rhetor megemlékezett, bár ingerelte a kíváncsiságát, de nem létezőnek tetszett előtte; a második cél pedig, önmagának a megjavítása és megtisztítása, csak kevésbé foglalkoztatta őt, mert ebben a pillanatban gyönyörűség-

gel úgy érezte, hogy máris teljesen megtisztult eddigi bűneitől, s nem is képes már egyébre, mint a jóra.

Egy félóra múlva visszatért a rhetor, hogy a jelentkezővel azt a hét erényt közölje, melyet a Salamon-templom hét lépcsőjének megfelelően, minden szabadkőművesnek magában ápolnia kell. Ezek az erények a következők: 1. a *szerénység*, a rend titkainak a megőrzése; 2. *engedelmesség* a rend magasabb rangfokozatai iránt; 3. *erkölcsösség*; 4. *szeretet* az emberiség iránt; 5. *bátorság*; 6. *bőkezűség* és 7. *szeretet* a halál iránt. — A mi a *hetediket* illeti, — szólott a rhetor, — a halálról való gyakori elmélkedés által iparkodjék annyira vinni magát, hogy ne tartsa a halált többé félelmes ellenségnek, hanem jó barátnak... a ki megszabadítja az erény munkájában fáradozó lelket az élet nyomorúságaitól, hogy elvezesse őt a jutalom és a megnyugvás helyére.

„Igen, ennek így kell lenni“, — gondolta magában Pierre, mikor ezek után a rhetor megint kiment és tündésében egyedül hagyta őt. — „Ennek így kell lenni, de én még annyira gyöngé vagyok, hogy szeretem az életet, melynek az értelme csak most kezd valamelyest kibontakozni előttem. De a többi öt erényt, a melyeket Pierre az újjain számlálgatva idézett föl az emlékezetében, már ott érezte a lelkében; a *férfiasságot* is, a *bőkezűséget* is, az *erkölcsösséget* is, az *emberiség iránt való szeretetet* is, de különösen az *engedelmességet*, mely utóbbi már nem is látszott előtte erénynek, hanem boldogságnak, (Olyan örömet okozott neki most az, hogy felszabadult a szeszélyei alól, s alárendelhetette az akaratát annak és azoknak, a kik ösmerték a kétségbevonhatatlan igazságot). A hetedik erényt Pierre elfelejtette és semmiképpen se tudott visszaemlékezni rá.

Harmadízben a rhetor valamivel hamarabb tért vissza és megkérdezte Pierret, vajjon még mindig oly szilárd-e az elhatározása, s el van-e rá szánva, hogy mindannak aláveti magát, a mit tőle kívánni fognak.

— Én mindenre kész vagyok, — felelt Pierre.

— Még azt is közölnöm kell önnel, — szólott a rhetor, — hogy a mi rendünk nemcsak szavakkal terjeszti az igéit, hanem más eszközökkel is, a melyek az

igazság és az erény őszinte keresőire erősebben hathatnak a szóbeli magyarázatoknál. Már ez a ház is, a maga berendezésével, a melyet ön itt lát, kell, hogy többet mondott légyen az ön szívének, — föltéve, hogy őszinte, — mint a szavak; lehet, hogy ön fölvetelének további folyamán a szemléltetésnek más, hasonló jelenségeivel is meg fog ösmerkedni. A mi rendünk a régi idők társaságait utánozza, melyek hierogliphákkal tárták föl a tanításaikat. A hierogliphá, — folytatta a rhetor, — valami olyan nem érzékelhető, elvont fogalomnak képletes ábrázolása, melynek ugyanolyan tulajdonságai vannak, mint annak a tárgynak, a melyet ez az ábrázolat jelképez.

Pierre nagyon jól tudta, mi az a hierogliphá, de nem mert szólani. Némán hallgatta a rhetort, s mindenből kiérezte, hogy legott elkezdődik a próbatétel.

— Ha az ön elhatározása szilárd, akkor hozzá kell látnom, hogy önt bevezessem, — szólott a rhetor és közelebb lépett Pierrehez. — A bőkezűség jeléül kérem, adja át nekem összes értéktárgyait.

— De hiszen nincs nálam semmi, — mondotta Pierre, azt hívén, hogy mindenét kívánják, a mije csak van.

— Azt, a mi önnél van: az óráját, a pénzét, a gyűrűit...

Pierre sietve elővette a tárczáját, az óráját, és kövér újjairól sokáig nem tudta lehúzni a jegygyűrűjét. Mikor az is megtörtént, a szabadkőműves így szólt:

— Az engedelmesség jeléül, kérem, szíveskedjék levetközni. — Pierre a rhetor utasítására levetette a frakkját, a mellényét és a bal cipőjét. A szabadkőműves a melle bal oldalán feltárta az ingét, s lehajolván, bal lábán térdén felül felgyűrte a nadrágját. Pierre sietve a jobb lábáról is le akarta húzni a cipőt és fel akarta gyűrni a nadrágját, hogy ezt az előtte ösmeretlen embert ettől a fáradságtól megkímélje, de a szabadkőműves azt mondta neki, hogy erre nincs szükség, s papucsot adott a bal lábára. Pierre a szégyenlősség, a kétségek és az öngúny mosolyával, mely akarata ellenére kiült az ar-

czára, leeresztett karokkal és szétterpesztett lábakkal állt a rhetor-testvér előtt, és várta további parancsait.

— És végül, a tisztaszívűség jeléül, kérem, vallja be nekem a legnagyobb szenvedélyét, — mondotta.

— Sz szenvedélyemet! De mikor olyan sok szenvedélyem *volt*, — felelt Pierre.

— Azt a szenvedélyét, mely legjobban megingatta önt az erény útján, — magyarázta a szabadkőműves.

Pierre hallgatott és gondolkozott.

„A bor? Az evés? A tétlenség? A lustaság? A hevesesség? A harag? Az asszonyok?” — sorolta föl egymásután a bűneit, miközben egyre mérlegelte őket, sehogya se tudván, melyiknek adja az elsőséget.

— Az asszonyok, — mondotta végre halk, alig hallható hangon. A szabadkőműves meg se moczczant, s azután jó darabig nem szólt semmit. Végre odament Pierrehez, fölvette az asztalon heverő kendőt s megint bekötötte a szemeit.

— Utólszor mondom önnek: fordítsa egész figyelmét magára, tegyen lánczot az érzelmeire s ne keresse a boldogságot a szenvedélyekben, hanem a szívében. A boldogság forrása nem kívülünk, hanem bennünk van.

Pierre már régóta érezte magában a boldogságnak azt az üdítő forrását, mely ma örömmel és meghatottsággal töltötte be a lelkét.

IV.

Csakhamar ezután már nem az előbbi rhetor jött be Pierrehez, hanem az ő ajánlója, maga Villarszkij, a kit a hangjáról legott megismert. Az elhatározásának szilárdságára vonatkozó újabb kérdésekre Pierre így felelt:

— Igen, igen, el vagyok szánva, — s egyik, mezítelen, és másik, czipős lábával bátortalanul és egyenletlenül lépkedve, fedetlen, kövér mellével, gyerekesen sugárzó mosolylyal ment előre, miközben Villarszkij kardot szegezett meztelen mellének. A szobából kilépve, keresztül-kasul vezették őt a folyosókon és végre odavitték a páholy ajtajához. Villarszkij elköhintette ma-

gát, mire szabadkőműves kalapács-jelekkel feleltek neki, s kinyílt előttük az ajtó. Valami mély, hosszú hang (Pierre szemei még mindig be voltak kötve) megkérdezte tőle, kicsoda, hol és mikor született stb. Majd ismét elvezették valahová s menetközben, a nélkül, hogy szemeiről a kendőt levették volna, mindenféle allegoriákat mondtak neki útjának a fáradalmairól, a szent bárátságáról, a Mindenség örök Építő mesteréről, a férfiaságról, a melylyel a fáradalmakat és a veszedelmeket viselnie kell. Ez alatt az út alatt Pierre észrevette, hogy őt hol *jelentkezőnek*, hol *szenvedőnek*, hol pedig *küzdőnek* nevezték, s e közben kalapácsokkal és kardokkal különféle hangokat adtak. Mialatt odavezették őt valami tárgyhoz, észrevette, hogy zavar és egyenlenség támadt a vezetői közt. Hallotta, a mint a körülötte lévő emberek suttogva vitatkoztak, és egyikük mindenáron ragaszkodott hozzá, hogy őt valami szönyegre is rávezessék. Ezután megfogták a jobb kezét és rátették valamire, a bal kezével meg odaszorították a melléhez egy czirkalmat és elisméltetvén vele azokat a szavakat, a melyeket egyikük felolvasott, elmondatták vele a rend törvényeinek a megtartására vonatkozó hűségesküit. Majd eloltották a gyertyákat, s mint a szagáról érezte, borszeszt gyújtottak meg és azt mondták neki, hogy az, a mit most lát, a kis világosság. Levették a szemeiről a kendőt, s Pierre, mintha álmodott volna, a borszesz gyér világosságánál néhány embert látott maga körül, a kik épp úgy, mint a rhétor, fehér kötényt viseltek, s ott állván előtte, egy-egy kardot tartottak a mellének szegezve. Volt közöttük egy ember, a kinek véres volt az inge. Pierre, mikor ezt meglátta, előrenyomúlt a mellével a kardok felé, azt akarván, hogy belészúriák őket. De a kardok kitértek előle, mire legott megint bekötözték a szemeit.

— Most láttad a kis világosságot, — mondotta neki egy hang. Azután megint meggyújtották a gyertyákat, azt mondták neki, hogy most meg kell látnia a teljes világosságot is, megint levették a szeméről a kendőt, és egyszerre legalább tíz hang így szólt: sic transit gloria mundi.

Pierre kissé magábaszállott és elkezdett körülnézni a szobában, a melyben volt, és szemügyre vette a körülötte lévő embereket. Egy feketével bevont hosszú asztal körül vagy tizenkét ember ült, ugyanolyan ruhában, mint azok, a kiket már előbb látott. Némelyeket már a pétervári társaságból ismert közülök. Az elnöki székből egy ismeretlen fiatal ember ült, a kinek valami furcsa kereszt csüggött a nyakán. Tőle jobbra egy olasz abbé ült, kivel Pierre most két esztendeje Pavlovna Annánál találkozott. Volt ott még egy nagyon előkelő állású ember, és egy svájcz születésű nevelő, a ki azelőtt Kuraginék házában lakott. Valamennyien ünnepélyesen hallgattak, s az elnök szavára figyeltek, a ki egy kalapácsot tartott a kezében. A falra egy tüzes csillag volt alkalmazva; az asztaltól jobbra egy szőnyeg volt leterítve, a melyet mindenféle rajzok ékesítettek, a másik oldalon pedig valami oltárféle állott, rajta az Evangéliommal és a koponyával. Az asztal körül két nagy, a templomiakhoz hasonló gyertyatartó volt felállítva. A testvérek közül ketten odavezették Pierre-t az oltárhoz, s lábait derékszög alakban behajtották s parancsolták, hogy feküdjék le, azt mondván neki, hogy az a templom kapuja, a mely előtt most leborúlt.

— Előbb meg kell kapnia a vakoló-kanalat, — sutogta a testvérek egyike.

— Ugyan kérem, elég legyen már, — szólt rá a másik.

Pierre nem engedelmeskedett, rövidlátó szemeivel zavartan nézett körül, s egyszerre kételkedés szállott a lelkébe.

„Hol vagyok? Mit csinálok? Vajjon nem kaczag-nak-e rajtam? Nem fogok-e szégyenkezni, ha minderre visszagondolok?“ De ez a kételkedés csak egy pillanattig tartott. Pierre ránézett a körülötte lévő emberek komoly arczaira, eszébe jutott mindaz, a min már keresztülment, és belátta, hogy feleúton nem lehet megállania. Megrémült a kételkedésén, s iparkodván magába az iménti meghatottságot visszaidézni, odaborult a templom kapui elé. És csakugyan, az előbbinél még

fokozottabb megindultság vett erőt rajta. Mikor egy darab ideig ott hevert, ráparancsoltak, hogy keljen föl, s ugyanolyan fehér kötényt adtak rá, mint a milyen a többiekén volt, odaadtak neki egy vakoló-kanalat és három pár keztyűt, mire a nagymester odafordult hozzá. Azt mondta neki, legyen rajta, hogy semmivel se szennyezze be ennek a köténynek a fehérségét, mely az erő és a szeplőtelenység jelvénye; azután a titokzatos vakoló-kanálról azt mondta, hogy munkálkodjék vele azon, hogy a szívét minden bűntől megtisztítsa, és leereszkedően támogassa vele embertársainak a szívét. Azután az első pár férfi-keztyűről azt mondta, hogy ennek a jelentőségét még nem tudhatja, de azért meg kell őriznie, a másodikról azt, hogy a gyűlések alkalmával viselje, a harmadik pár, női kézre való keztyűről pedig ezt mondotta:

— Kedves testvér, ez a pár női keztyű is önnek van szánva. Adja ezt a pár keztyűt annak a nőnek, a kit valamennyi közt a legtöbbre becsül. Ezzel az ajándékkal meggyőzi szívének a tisztaságáról azt, a kit méltó köműves-nővérnek választ maga mellé. — Rövid hallgatás után hozzátette: — Csak arra ügyelj, kedves testvér, nehogy tisztátalan kezekre kerüljön ez a keztyű.

Mialatt a nagymester ezeket a szavakat mondotta, Pierre-nek úgy tetszett, mintha az elnök zavarba jött volna. Pierre még inkább zavarba jött, szinte a könyekig elpirult, mint a hogy' a gyermekek szoktak, nyugtalanul nézett körül, mire kínos csend következett.

Ezt a csöndet a testvérek egyike törte meg, a ki odaállítván Pierre-t a szőnyegre, elkezdte neki magyarázni a rajta ábrázolt tárgyak: a nap, a hold, a kalapács, az irányléc, a vakaró-kanál, a nyers- és a koczkakő, az ónlap, a három ablak stb. jelentőségét. Azután kijelölték Pierre-nek a helyét, megmutatták neki a páholy jelvényeit, megmondták neki a jelszót és végre megengedték, hogy leüljön.

A nagymester elkezdte felolvasni a szabályzatot. Ez a szabályzat rendkívül hosszú volt, és Pierre örömeiben, izgatottságában és szégyenében képtelen volt megérteni azt, a mit előtte felolvastak. Csak a szabály-

zat utolsó szavaira figyelt oda, a melyek megmaradtak az emlékezetében.

„Mi, a mi diplomainkban nem ismerünk más fokozatokat, — olvasta a nagymester, — mint azokat, a melyek az erény és a bűn közt vannak. Óvakodjál az olyan megkülönböztetésektől, melyek az egyenlőséget megzavarhatnák. Bárki légyen is, siess testvérednek a segítségére, oktasd a tévelygőt, emeld föl az elbukottat és soha se táplálj haragot vagy ellenséges indulatot a testvéred iránt. Légy gyöngéd és előzékeny. Szítsad minden szívben az erény tüzét. Oszd meg boldogságot embertársaddal, és irígység ne zavarja meg benned soha ezt a tiszta gyönyörűséget.“

„Bocsáss meg az ellenségednek és ne állj boszút rajta, hacsak azzal nem, hogy jót cselekszel vele. Ily módon a legfőbb törvényt teljesítve, újra eljutsz egykori, elvesztett „magasztosságod“ nyomdokaiba“, — fejezte be és fölkelvén, megölelte és megcsókolta Pierre-t.

Pierre, szemében az öröm könnyeivel nézett körül, s nem tudta, mit feleljen az üdvözlésekre s a régebb ismeretségek felújítására, a melyekkel őt körülvették. Ő nem ismert el semmiféle ismeretséget; mindezekben az emberekben csak testvéreket látott, s égett a vágytól, hogy velük karöltve mielőbb munkához láthasson.

A nagymester kopogott a kalapácsával, a mire mind leültek a helyeikre és egyikük felolvasta az alázatosság szükségességéről szóló tanítást.

A nagymester felszólította a jelenvoltakat, hogy teljesítsék utolsó kötelezettségüket, és az az előkelő úr, a ki az alamizna-gyűjtő tisztét töltötte be, körüljárta a testvéreket. Pierre mind azt a pénzt, a mi csak nála volt alá akarta írni az ívre, de attól tartott, hogy ezt kérdésnek veszik s így csak annyit írt alá, mint a többiek.

Az ülés véget ért, és útközben hazafelé úgy tetszett Pierre-nek, mintha valami messzi utazásról tért volna meg, a melyen évtizedeket töltött el, s ez alatt teljesen megváltozott és az élet azelőtti rendjétől és szokásaitól teljesen elmaradt.

V.

A páholyba történt föl vételét követő napon Pierre otthon maradt s egy könyvet olvasott, miközben iparkodott annak a négyszögnek az értelmébe behatolni, melynek egyik oldala az Istent, a másik az erkölcsi-, a harmadik a fizikai világot s a negyedik ennek a kettőnek a keverékét jelképezte. Olykor elfordult a könyvtől és a négyszögtől, s képzeletében új életének egész tervét megcsinálta. Tegnap azt hallotta a páholyban, hogy párbajának a híre az uralkodó fülébe is eljutott, s hogy rá nézve legokosabb volna, ha elmenne Pétervárról. Pierre úgy gondolkozott, hogy visszavonul délvidéki birtokaira, s ott a parasztjaival kezd foglalkozni. Örömmel fontolgatta ezt az új életet, mikor egyszerre egészen váratlanul betoppant a szobába Vaszilij herceg.

— Kedvesem, mi a manót csináltál te Moszkvában? Mért vesztél össze Lelával, lelkem? Te tévedsz, — szólott Vaszilij herceg, mikor a szobába lépett. — Én mindent tudok, és teljes bizonyossággal mondhatom neked, hogy Elen épp oly ártatlan veled szemben, mint Krisztus volt a zsidókkal szemben.

Pierre felelni akart, de a herceg félbeszakította.

— És mért nem fordultál egész egyszerűen és egyenesen hozzám, mint jó barátodhoz? Én mindent tudok, mindent értek, — mondotta, — te úgy viselted magadat, mint az olyan emberhez illik, a ki tart valamit a becsületére; lehet, hogy kissé elhamarkodtad a dolgot, de erről ne beszéljünk. Csak azt gondold meg, milyen helyzetbe sodortad őt, és engemet is a társaság, sőt az udvar szemében is, — tette hozzá valamivel halkabban. — Ő Moszkvában van, te itt. Csak gondold meg, lelkem. — Leszorította a kezét. — Itt csak félreértésről lehet szó; ezt, úgy gondolom, magad is érzed. Irj neki most tüstént velem együttesen egy levelet, s ő majd eljön és tisztába hozunk mindent, ellenkező esetben könnyen megeshetik lelkem, hogy kárát vallod.

Vaszilij herceg biztató pillantást vetett Pierre-re.

— Jó forrásból tudom, hogy az özvegy császárné

is élénken érdeklődik az egész dolog iránt. Tudod, hogy Elen nagy kegyben áll nála.

Pierre többször is el akart kezdeni beszélni, de egyrésztől Vaszilij herczeg megakadályozta benne, másrésztől pedig maga Pierre is félt a határozott visszautasításnak és ellenkezésnek azon a hangján kezdeni beszélni, melylyel az apósának felelni szilárdan el volt határozva. Ezen kívül eszébe jutottak a szabadkőműves szabályzatnak ezek a szavai is: „Légy gyöngéd és előzékeny“. Összeránczolta a homlokát, elpirult, hol fölkelte, hol meg újra leült s nagy küzdelem folyt a lelkében, életének ebben a legsúlyosabb pillanatában, a mikor szemtől-szembe kellemetlenséget kellett mondania valakinek, még pedig olyasvalamit, a mi homlokegyenest ellentétben állott azzal, a mire az a valaki számított. Úgy hozzá volt már szokva ahhoz, hogy Vaszilij herczeg hanyagul öntelt modorának alárendelje magát, hogy most is úgy érezte, nem lesz képes neki ellenállni; de azt is érezte, hogy egész további sorsa függ attól, a mit most mondani fog neki; vajjon megmarad-e az eddigi régi úton, vagy pedig rátér arra az újra, a melyet oly csábítóan rajzoltak le előtte a szabadkőművesek, és a melyen, erős meggyőződése szerint, meg fogja találni az új életre való újjászületését.

— Nos hát, lelkem, — szólott Vaszilij herczeg tréfásan, — mondj „igen“-t, s én azonnal írok a nevedben, s csapunk egy nagy áldomást. — De Vaszilij herczeg be se fejezhette a tréfáját, mikor Pierre, az apjára emlékeztető dühhel az arczán, a nélkül, hogy a herczeg szemébe nézett volna, suttogva így szólt:

— Herczeg, én önt nem hívtam ide, menjen, kérem, menjen innen! — Fölkelt és kinyitotta előtte az ajtót. — Menjen hát, — ismételte s szinte maga se hitt magának, de örült a zavar és a rémület kifejezésének, mely Vaszilij herczeg arczán megjelent.

— Mi lelt? Beteg vagy?

— Menjen! — ismételte még egyszer reszkető hangon. És Vaszilij herczeg kénytelen volt elútni a nélkül, hogy bármi néven nevezendő fölvilágosítást kapott volna.

Egy hétre rá, Pierre elbúcsúzván új szabadkőműves barátaitól, s nagyobb összeget hagyván náluk jótékony czélokra, elutazott a birtokára. Új barátai adtak neki ajánló leveleket Kievbé és Odesszába, az ottani szabadkőművesekhez s megígérték, hogy írnak neki, és mindenképpen támogatják őt új törekvéseiben.

VI.

Pierre és Dolochov becsületbeli ügyét szépen elsimították, és annak a nagy szigornak ellenére is, a melyet az uralkodó akkoriban a párbajjal szemben tanusított, sem a felek, sem a segédek nem vallották kárát az esetnek. De a párbaj története, a melyet Pierre-nek a feleségével történt szakítása is megerősített, élénk megbeszélés tárgya volt a társaságban. Pierre, a kire csak úgy félvállról és vállveregette néztek, a mikor törvénytelen fiú volt, a kit dédelgettek és édig magasztaltak, mikor az orosz birodalom legjobb parthiejává lett, a házassága után, a mikor a házasulandó leányok és a lányok mamák semmit se várhattak többé tőle, nagyon sokat vesztett a társaság szemeiben, annyival is inkább, mert se nem tudta, se nem akarta hajszozni a társaság kegyeit. Most egyedül őt okolták a történetekért, s elmondották bárgyú és féltékeny embernek, a ki a vérszomjas düh ugyanolyan kitöréseinek a rabja, mint volt az apja. És mikor Pierre elutazása után Elen visszatért Pétervárra, nemcsak hogy örömmel, de az őt ért csapás által fölkellett tisztelet egy bizonyos árnyalatával fogadták az ismerősei mind. Mikor szóba került az ura, Elen méltóságteljes kifejezést öltött, a melyet, — bár a jelentőségével nem igen volt tisztában, — veleszületett tapintatával sajátított volt el. Ez a kifejezés elárulta, hogy el van rá szánva, hogy panasz nélkül viseli a szerencsétlenségét, és hogy az ura az a kereszt, a melyet az Isten a vállaira rendelt. Vaszilij herczeg már nyíltabban kimondta a véleményét. Mikor Pierre-re fordult a szó, vállat vont, s a fejére mutatva így szólt:

— Félbolond — ezt én mindig mondtam.

— Én megmondtam előre, — tódította Pierre-ről Pavlovna Anna, — én akkor mindjárt megmondtam, még pedig előbb, mint bárki más (az elsőségéhez szívósan ragaszkodott), hogy ez egy eszeveszett fiatal ember, a kit a század feslett elvei teljesen megrontottak. Én ezt még akkoriban mondtam, a mikor mindenki el volt ragadtatva tőle, s a mikor külföldről éppen hazaérkezve, az én egyik estélyemen mint valami második Marat mutatkozott be. És mi lett a vége? Én már akkor sem helyeseltém ezt a házasságot, s előre megjósoltam, mi fog történni.

Pavlovna Anna szabad napjain még mindig adott estélyeket, úgy mint azelőtt, olyan estélyeket, a minőket csak ő tudott rendezni, s a melyeken, mint ő maga mondta: „az igazi jó társaság színejava, a pétervári társaság értelmiségének a virága“ szokott összegyűlni. A társaság illetően finom megválogatásán kívül, Pavlovna Anna estélyei még az által is kiváltak, hogy Pavlovna Anna minden estélyen valami más és más érdekes egyéniséggel kedveskedett a vendégeinek, és hogy sehol oly nyilvánvalóan és határozottan nem volt megállapítható a politikai hőmérőnek az a foka, a melyen a pétervári társaság udvari és legitimista köreinek a hangulata állott, mint ezeken az estélyeken.

Az 1806. év vége felé, a mikor már megjöttek a porosz hadsereg Jena és Auerstädt mellett Napoleon által történt megsemmisítésének, és a legtöbb porosz vár föladásának a szomorú részleteiről szóló hírek, s a mikor a mi csapataink már Poroszországban jártak és megkezdődött Napoleon ellen való második hadjáratunk, Pavlovna Anna megint nagy estélyt adott. „Az igazi jó társaság színe-java“ ezúttal a férje által elhagyott, búbjajos, de boldogtalan Elenből, Mortemar-ból, az elragadó, és Bécsből csak nemrég visszatért Hyppolit herczegből, két diplomatából, a nagynéniből, egy fiatal emberből, a kit egyszerűen „a nagyérdemű ember“ néven ismertek a társaságban, egy újdonsült udvarhölgyből és az anyjából, és még néhány kevésbbé figyelemre méltó egyéniségből állott.

Az, a kivel mint újonczczal Pavlovna Anna ezen

az estén a vendégeinek kedveskedett, Drubeczkoj Borisz volt, a ki mint futár, éppen akkor érkezett volt meg a porosz hadseregtől, s egy nagyon előkelő személyiségnek volt a segédtsíjtje.

A politikai hőmérőnek az a foka, a melyet a társaság ezen az estén tapasztalt, a következő volt: bármennyire iparkodtak is az európai uralkodók és hadvezérek Napoleonnal szemben elnézőek lenni, hogy *nekem*, illetve *nekünk* ezzel kellemetlenségeket és keserőségeket okozzanak, a mi Bonaparteről táplált véleményünk, az nem változhatik. Mi ebben a tekintetben nem szűnünk meg őszinte véleményünknek kifejezést adni, és csak azt mondhatjuk a porosz királynak és másoknak: „Annál rosszabb önre nézve. Tu l'as voulu, George Dandin, ez minden, a mit mondhatunk“. Ime ezt mutatta a politikai hőmérő Pavlovna Anna estélyén. Mikor Borisz, a kivel a ház úrnője vendégeinek kedveskedni akart, a fogadó-szobába lépett, már csaknem az egész vendégsereg együtt volt, és a társalgás, a melyet Pavlovna Anna vezetett, Ausztriával való diplomáciai viszonyunk és a vele való szövetség reménye körül forgott.

Borisz, a ki egészen megfőrfiasodott, s üde, piros volt az arcza, választékos segédtsíjti egyenruhájában, fesztelenül lépett a fogadó-szobába, s a mint illet, mindenekelőtt az öreg nagynénit üdvözölte, azután pedig belevegyült a társaságba.

Pavlovna Anna csókra nyújtotta neki sovány kezét, bemutatta őt néhány előtte ösmeretlen személyiségnek, s halkán megnevezte előtte mindeniket.

— Kuragin Hyppolit herczeg, egy nagyon kedves fiatal ember, Krug úr, a koppenhágai diplomáciai ügyvivő, igen nagy eszű ember . . . és egyszerűen Sitov úr, a nagyérdemű ember, — mondotta arról, a ki ezt a melléknevet viselte.

Borisz, eddigi szolgálati ideje alatt, Mihájlovna Anna utánjárása, s tartózkodó jellemének tapintata és egyéb sajátságai révén rendkívül előnyös állásra tett szert a szolgálatban. Egy igen előkelő személyiségnek volt a segédtsíjtje, rendkívüli fontos küldetésben járt Poroszországban, a honnan csak mostanában tért vissza.

Teljesen elsajátította azt az írásba nem foglalt függelmezt, mely Olmützben annyira megtetszett volt neki, mely lehetővé tette, hogy bizonyos esetekben az egyszerű hadnagycsoka sokkalta magasabban álljon, mint a tábornok, és a mely szerint a szolgálatban való sikerhez nem erőmegiesztés, nem munka, hősiesség és kitartás, hanem mindehhez csak az kell, hogy az ember bánni tudjon azokkal, a kiknek a szolgálatok méltánylása a kezükben van, — és sokszor ő maga is elcsodálkozott gyors sikeréin, és azon, hogy ezt mások nem tudták megérteni. Ennek a fölfedezésének következtében egész életmódja, volt ösmerőseihez való egész viszonya, és a jövőre vonatkozó tervei, mind teljesen megváltoztak. Nem volt gazdag ember, de azért az utolsó garasát is arra használta fel, hogy szebben öltözködjék, mint mások; később lett volna egy sereg élvezetről lemondani, mint sem hogy valami rozoga hintóban vagy viseltes ruhában mutassa magát Pétervár utczáin. Csak olyan emberekhez közeledett, olyanoknak az ösmeretségét kereste, a kik magasabban állottak, mint ő, s így esetleg hasznára lehettek. Szerette Pétervárt és gyűlölte Moszkvát. A Rosztovék házára s a Natasa iránt érzett gyermekkori szerelemre való visszaemlékezés kellemetlen volt neki, és azóta, hogy a hadsereghez bevonult, egyetlen egyszer se volt Rosztovéknál. Pavlovna Anna fogadó-szobájában, a melyben hogy megjelenhetett, azt nagy előléptetésként fogta föl, legott fölismerete a szerepét, és engedte, hogy Pavlovna Anna kihasználja azt az érdeklődést, a mely a személye iránt nyilvánult, miközben figyelmesen fürkészett minden arcot és gondosan mérlegelte a jelenvoltak mindenikéhez való közeledésének esetleges előnyeit. Odaült a szép Elen mellett számára kijelölt helyre és hallgatta az általános társalgást.

— „Bécs annyira a lehetőség határain kívül esőnek tartja a felajánlott tárgyalások kiindulási pontját, hogy ezt csak a legfényesebb sikerek révén véli elérhetőnek; viszont nem bízik azokban az eszközökben, a melyek nekünk ezeket a sikereket megszerezhetik.“ A bécsi kormánynak ezt a hiteles mondását a dán diplomáciai ügyvivő mondta.

— Hízeltgő bizalmatlanság, — jegyezte meg a nagyérdemű ember finom mosolylyal.

— Föltétlenül különbséget kell tenni a bécsi kormány és az osztrák császár között, — mondotta Mortemar. — Az osztrák császár ezt soha se gondolhatta, ezt csak a kormány mondja.

— Oh, kedves vicomte, — szólt közbe Pavlovna Anna, — Európa soha se lesz nekünk őszinte szövetségésünk.

Ezután Pavlovna Anna ráterelte a szót a porosz király férfiasságára és határozottságára, tette pedig ezt azal a célzattal, hogy a társalgásba Boriszt is belevonja.

Borisz figyelmesen hallgatta azt, a ki éppen beszélt és várta, míg a sor rá kerül, de ekközben néhányszor is talált rá alkalmat, hogy rápillantson bájos szomszédnőjére, a szép Elenre, a kinek mosolygó pillantása nem egyszer találkozott a fiatal és csinos segédtszt pillantásával.

Nagyon természetes, hogy Poroszország helyzetéről szólva, Pavlovna Anna fölkererte Boriszt, hogy mondja el Glogauba való utazását és azt az állapotot, a melyben a porosz hadsereget találta. Borisz lassan, tiszta és szabályos fránzia nyelven nagyon sok érdekes részletet mondott el a hadseregről, az udvarról, de elbeszélésének egész folyamán a leggondosabban óvakodott véleményt mondani azokról a tényekről, a melyekről beszélt. Borisznak jó időre sikerült a társaság egész érdeklődését a maga számára lefoglalni, és Pavlovna Anna érezte, hogy az újonczczal való kedveskedését a vendégek mind a legnagyobb örömmel fogadták. Valamennyiüknél nagyobb érdeklődést tanusított Borisz elbeszélése iránt Elen. Több ízben kérdéseket is intézett hozzá utazását illetőleg, és úgy látszott, hogy nagyon érdeklődik a porosz hadsereg állapota iránt. Alig, hogy az elbeszélését befejezte, Elen szokott mosolyával odafordult hozzá:

— Feltétlenül meg kell látogatnia engem, — mondotta neki olyan hangon, mintha bizonyos okoknál fogva, a melyeket persze ő nem tudhatott, ez teljességgel elkerülhetetlen volna. — Kedden nyolcz és kilencz óra közt. Nagy örömet szerez vele nekem, ha eljön.

Borisz megígérte, hogy teljesíti kívánságát és

éppen beszédbe akar ereszkedni vele, mikor Pavlovna Anna, a nagynéni ürügye alatt, a ki állítólag beszélni akart vele, félrehívta őt.

— Hiszen ismeri az urát? — mondotta. Pavlovna Anna behúnyt szemmel és szomorú mozdulattal rámutatott Elenre. — Oh, ez egy szerencsétlen bájos asszony! Csak arra kérem, ne beszéljen előtte róla, nagyon kérem! Nagyon is rosszul esnék neki!

VII.

Mikor Borisz és Pavlovna Anna a társasághoz visszatért, Hyppolit herceg vitte benn a szót. A karosszékben előrehajolva így szólt:

— Le roi de Prusse! — és ezt mondván elmosolyodott. Valamennyien odafordultak hozzá. — Le roi de Prusse? — kérdezte Hyppolit, megint elmosolyodott s megint komolyan és nyugodtan bevette magát az öblös karosszékbe. Pavlovna Anna egy darabig várt, de mikor kiderült, hogy Hyppolit semmi többet nem akar mondani, elkezdett arról beszélni, hogy az az istentelen Bonaparte Potsdamban valósággal elrabolta Nagy Frigyes kardját.

— Nagy Frigyesnek azt a kardját, a melyet én . . . — kezdte mondani, de Hyppolit közbevágott:

— Le roi de Prusse . . . — de a mint odafordultak hozzá, legott elkezdett szabadkozni s elhallgatott. Pavlovna Anna összeránczolta a homlokát. Mortemar, Hyppolit barátja, egész határozottsággal odafordult hozzá:

— Nos hát, mit akar már azzal a porosz királylyal?

Hyppolit elmosolyodott, de úgy, mintha csak szégyelte volna ezt a mosolyt.

— Eh, semmi, csak azt akartam mondani . . . (El akart mondani egy tréfát, a melyet Bécsben hallott, s a melyet már egész este készült értékesíteni.) Csak azt akartam mondani, hogy mi hiába harczolunk pour le roi de Prusse.*

Borisz óvatosan elmosolyodott, úgy, hogy ezt a

*A porosz királyért (lefordíthatatlan szójáték, annyit tesz, mint: »semmitkéért«, »csekélységkéért«).

mosolyt gúnynak is, de a szójáték méltatásának is lehetett felfogni. Valamennyien elnevelték magukat.

— Az ön szójátéka nagyon csípős, nagyon elmés, de nagyon igazságtalan, — mondotta Pavlovna Anna, s megfenyegette őt ránczos ujjaival. — Mi jó elvekért, nem pedig a porosz királyért harczolunk. Oh, milyen gonosz ember is ez a Hyppolit herczeg! — tette hozzá.

A társalgás, mely jobbára a politikai újdonságok körül forgott, egész este nem szünetelt. Az estély vége felé azonban, mikor az uralkodó által adott kitüntetések-ről volt szó, különösen megélénkült.

— Lám a múlt évben N. N. kapott egy arczképes dohányszelenczét, — mondotta a nagyérdemű ember, — mért ne kaphatna S. S. ugyanilyen kitüntetést?

— Bocsánat, az uralkodó arczképével ékesített dohányszelencze jutalom és nem kitüntetés, — szólott a diplomata, — vagy még inkább ajándék.

— Volt rá példa — Schwarzenberg.

— Az lehetetlen, — felelt valaki.

— Fogadjunk. Az érdemrendek — az más.

Mikor mindnyájan fölkeltek, hogy elmenjenek, Elen, a ki egész este feltűnően keveset beszélt, megint oda fordult Boriszhoz azzal a kéréssel és azzal a gyöngéd, jelentőségteljes parancscsal, hogy kedden okvetetlenül menjen el hozzá.

— Igen nagy szükségem van erre, — mondotta és mosolyogva nézett Pavlovna Annára, a ki azzal a szomorú mosolylyal, melylyel császári pártfogónőjére vonatkozó szavait szokta volt kísérni, megerősítette Elen kérését. Olyan színe volt a dolognak, mintha Elen Borisznak a porosz hadseregről mondott szavaiból merítette volna annak a szükségességét, hogy Borisz őt meglátogassa. Mintha csak megígérte volna neki, hogy ha kedden elmegy hozzá, majd fölfedezi előtte ennek a szükségességnek a titkát.

Mikor Borisz kedden este megjelent Elen pompás fogadószobájában, éppenséggel nem kapott tiszta felvilágosítást az iránt, hogy voltaképpen miért kellett eljönnie. Más vendégek is voltak ott, a grófné csak keveset beszélt vele, s csak búcsúzáskor, a mikor Borisz megcsó-

kolta a kezét, furcsa, mosolytalan arczczal, egészen váratlanul, suttogva így szólt hozzá:

— Jöjjön el holnap ebédre . . . este; de okvetetlenül eljőjön ám . . . Jöjjön el.

Borisz ekkori pétervári tartózkodása alatt bizalmas emberévé lett Bezuchája grófné házának.

VIII.

Újra kitört a háború és a színhelye mindinkább közeledett az orosz határ felé. Mindenütt csak átkot szórtak Bonapartéra, az emberi nem ellenségére; a falvakban gyülekeztek az öreg katonák és az ujonczok, s a harctérről a legkülönfélébb, rendszerint hazug s éppen azért mindenféleképpen elcsavart hírek érkeztek.

Az öreg Bolkonszkij herczeg és Marja herczegnő élete 1805 óta sok tekintetben megváltozott.

1806-ban az öreg herczeget kinevezték az Oroszországban szervezett nyolcz népfölkelési kerület egyikének a főparancsnokává. Az öreg herczeg, a korával együttjáró gyöngeség ellenére is, mely különösen abban az időszakban volt észrevehető rajta, a mikor a fiát elveszettnek hitte, nem érezte magát feljogosítva arra, hogy ezt az állást, a melyre őt maga az uralkodó nevezte ki, visszautasítsa, és ez az előtte újonnan megnyílt hatáskör kissé fölrázta és erőre kapatta őt. Állandóan a gondjaira bízott három kormányzóságban utazgatott, kötelességeinek a teljesítésében a szörszálhasogatásig pontos, alárendeltjeivel szemben a kegyetlenségig szigorú volt, s dolgainak a legapróbb részleteivel is ő maga törődött. Marja herczegnő már nem vett többé matematikai leczkékét tőle, s csak reggelenként ment be a dadával s a kis Nikoláj herczeggel, (a mint őt a nagyapja hívta) az apja szobájába, a mikor otthon volt. A kis csecsemő Nikolaj herczeg, a dadájával, Szavvisnával, a boldogult herczegné lakosztályát foglalta el, és Marja herczegnő a nap legnagyobb részét a gyermekszobában töltötte, s iparkodott kis unokaöcscsének az édesanyját annyira,

a mennyire lehet, helyettesíteni. M-lle Bourienne, a mint látszott, szintén nagyon szerette a gyermeket, és Marja hercegnő gyakran a maga megrövidítésével átengedte barátnőjének azt a gyönyörűséget, hogy azt a kis angyalt (mint a herceg őt nevezte) gügyösgesse és eljátszszék vele.

A lyszija-gory-i templom főhajója mellett kis kápolna állott a kis hercegné sírja fölött, s ebben a kápolnában állították föl azt az Olaszországból hozott síreléket, a mely egy kiterjesztett szárnyú angyalt ábrázolt abban a pillanatban, a mikor készül az égbe föl szállani. Az angyal felső ajka kissé kurtára volt faragva, mintha mosolyogni készült volna, s egy ízben Andrej herceg és Marja hercegnő, a mikor a kápolnából kijöttek, bevallották egymásnak, hogy mind a ketten úgy találják, mintha az angyal arcza nagyon emlékeztetné őket az elhunyt kis hercegné arczára. De a mi még furcsább volt, s a mit Andrej herceg nem árult el hűgának, az az volt, hogy Andrej herceg abból a kifejezésből, a melyet a művész az angyalnak véletlenül adott, a szelíd szemrehányásnak ugyanazokat a szavait olvasta ki, a melyeket annak idején holt feleségének az arczáról leolvasott: „Oh miért is cselekedtétek ezt velem?...”

Kevéssel azután, hogy Andrej herceg hazaérkezett, az öreg herceg kielégítette a fiát és átadta neki Bogucsarovo nevű kiterjedt birtokát, mely negyven versztnyire volt Lyszyja Gory-tól. Andrej herceg részben azért, mert olyan szomorú emlékei fűzték Lyszyja Gory-hoz, részben azért, mert nem mindenkor érzett magában elegendő erőt ahhoz, hogy az apja természetét el tudja viselni, de részben azért is, mert szükségét érezte a magánynak, élt az alkalommal, megtelepedett Bogucsarovoban, s ideje legnagyobb részét ott töltötte.

Andrej herceg az austerlitzi ütközet után végleg elhatározta, hogy többé nem lép hadi szolgálatba; és mikor újra kitört a háború s mindenkinek el kellett menni, ő, hogy a tényleges szolgálattól szabaduljon, hivatalt vállalt az apja mellett, a népfölkelés szervezésénél. Az apa és a fiú az 1805. évi hadjárat után mintegy szerepet

cseréltek. Az öreg herczeg belemelegedvén a munkakörébe, minden jót várt a mostani hadjárattól; Andrej herczeg ellenben, a ki nem vett részt a hadjáratban, mely a lelke fenekén bántotta őt, csakis rosszat várt tőle.

1807. február 26-án az öreg herczeg elutazott. Andrej herczeg, mint az apja távollétében rendesen, Lyszyja Goryban maradt. A kis Nikoluska már negyednapja gyöngélkedett. A kocsisok, a kik az öreg herczeget elvitték, Andrej herczegnek szóló iratokkal és levelekkel tértek vissza a városból.

A komornyik, miután a fiatal herczeget nem találta a szobájában, elment a levelekkel Marja herczegnő lakosztályába, de ott sem akadt rá. Azt mondták neki, hogy a herczeg a gyermekszobában van.

— Parancsoljon, kegyelmes uram, Petrusa levelet hozott, — szólott az egyik cselédleány, a dada kiségitője, Andrej herczeghez fordulva, a ki ott ült egy kis gyerekszékben, s reszkető kézzel valami orvosságot csepegtetett egy vízzel félig telt pohárba.

— Mi az? — szólott bosszúsán, miközben megrándult a keze, s a kelleténél több orvosságot csepegtetett a pohárba. A pohár tartalmát kiöntötte a földre és friss vizet kért. A leány adott neki.

A szobában egy gyermekágy, két fiókos ágy, két karosszék, egy asztal, egy gyermek-asztalka s egy kis székecske állott, az, a melyen Andrej herczeg ült. Az ablakok be voltak függönyözve s az asztalon egy kinyitott könyvvel beárnyékolva égett a gyertya, hogy a fénye ne essék az ágyacskára.

— Édesem, — fordult a bátyjához Marja herczegnő az ágyacska mellől, a hol állott, — jobb lesz tán várni... majd később.

— Jaj, hallgass már, kérlek, mindig csak badarságokat beszélsz, hiszen úgysis eleget vártunk már, s mit értünk el vele, — szólott Andrej herczeg bosszús suttozással, nyilván meg akarván szabadulni a hugától.

— Igazán mondom, lelkem, jobb volna nem ébreszteni föl, most kissé elaludt, — mondotta a herczegnő kérő hangon.

Andrej herczeg fölkel s kezében a pohárral lábujjhegyen odament az ágyacskához.

— Vagy tán csakugyan ne ébreszszük föl? — kérdezte habozva.

— A hogy' gondolod, én . . . azt mondanám, ne . . . de a hogy' te akarod, — szólott Marja herczegnő, a ki nyilván megszeppent és szégyenkezett azon, hogy az ő véleménye győzött. Rámutatott a cselédre, a ki suttogva szólította a herczeget.

Immár második éjszakája volt, hogy egyikük sem aludt, s ott virrasztottak a lázban fekvő gyermek mellett. Ez alatt a két nap alatt, nem bízván a házi orvosukban s folyton azt a másik orvost várván, a kiért elküldtek volt a városba, hol ezzel, hol azzal az orvossággal próbálkoztak meg. Az álmatlanságtól kimerülve, ingerültségükben egymást ijesztgették az aggodalmaikkal és szemrehányásaikkal és összekaptak.

— Petruska levelet hozott a papától, — suttogta a leány. Andrej kiment.

— Az ördög hozta éppen most! — dörmögte bosszúsan, s meghallgatván az apja szóbeli izenetét, átvette az iratokat s az apja levelét és visszatért a gyerekszobába. — Nos, hogy' van? — kérdezte Andrej herczeg.

— Még mindig egyformán, várjunk még, az Istenre kérek. Ivanycs Karl mindig azt mondja, hogy az alvás mindennél többet ér, — suttogta Marja herczegnő felsőhajtva. Andrej herczeg odament a gyermekhez és megtapintotta. Szinte égett a láztól.

— Ugyan, menj a te Ivanycs Karl-oddal.

Fogta az orvosságos poharat és megint odalépett az ágyacskához.

— Andrjusa, ne bánts! — szólott Marja herczegnő.

De ő bosszúsan s egyúttal fájdalmasan összeráncolta a homlokát, ránézett s a pohárral reáhajolt a gyermekre.

— De ha én akarom, — mondotta. — Vagy hát kérek, add be neki te.

Marja herczegnő vállat vont, de engedelmesen átvette a poharat, s odaintvén a dadát, elkezdett beadni a

kis betegnek, a ki hörögve ordított. Andrej herczeg öszszeránczolta a homlokát, a fejéhez kapott, kiment s a szomszéd szobában leült a pamlagra.

A levelek még mindig a kezében voltak. Gépiesen bontogatta őket s elkezdett olvasni. Az öreg herczeg, kék papiron, az ő nagy és hosszúkás betűivel, itt-ott rövidítésekkel is élve, a következőket írta:

„Ebben a pillanatban, nagyon örvendetes híreket kaptam egy futártól, — bár igazak volnának! Bennigsen állítólag Eilaunál teljes diadalt aratott Bonapartén, Pétervár diadalmámorban úszik, s a hadsereghez küldött jutalmaknak se szeri, se száma. Ámbátor német, de azért mégis gratulálok neki. A korcsevói előljáró, valami Chandrikov, meg nem foghatom, mit csinál: a tartalék emberek és élelmiszerek még mindig nincsenek együtt. Tüstént siess hozzá és mondd meg neki, hogy leüttetem a fejét, ha egy hét alatt nem lesz együtt minden. A Preussisch-Eilau melletti ütközetről Petyenkától is kaptam levelet, a ki szintén részt vett benne, — igaz minden. Lám, ha nem avatkoznak bele olyanok, a kiknek semmi közük hozzá, még a német is*elpáholja Bonapartét. Azt mondják, teljesen rendetlen futásban menekül. Láss utána, hogy nyomban útra kelj Korcsevo-ba s tedd meg, a mire kértelek.“

Andrej herczeg fölsóhajtott és fölbontott egy másik levelet. Ez Bilibinnek egy sűrűn teleírt két íves levele volt. Összehajtotta, a nélkül, hogy elolvasta volna, és megint átfutotta az apja levelét, mely ezekkel a szavakkal végződött: „Láss utána, hogy nyomban útra kelj Korcsevo-ba s tedd meg, a mire kértelek.“

„Már megbocsásson, de most bizony, a míg a fiam jobban nem lesz, nem megyek“, — gondolta magában és az ajtóhoz lépve bepillantott a gyerekszobába. Marja herczegnő még mindig ott állt az ágy mellett és gyöngéden ringatta a gyermeket.

„Mit is ír még valami kellemetlent az apám?“ — tünődött Andrej herczeg az apja levelének a tartalmán. „Igen. A mieink diadalt arattak Bonapartén, éppen akkor, mikor én nem vagyok ott. Igen, igen, gúnyt űz belőlem minden . . . ám legyen, kedves egészségére . . .“ s elkezdte olvasni Bilibin francia levelét. Olvasta, a nélkül,

hogy csak felét is megértette volna, olvasta csak azért, hogy ha csak egy perczre is, megszűnjék arra gondolni, a mire már nagyon is régóta, kizárólag és ezer gyötrelem között gondolt.

IX.

Bilibin most diplomáciai hivatalnoki minőségben volt a hadsereg főhadiszállásán, és bár francia nyelven, francia élczekkel és fordulatokkal fűszerezve, de igazán oroszosan, az önleszólástól és az öngúnytól való minden félelem nélkül írta le az egész hadjáratot. Bilibin azt írta, hogy már terhére van az ő diplomáciai szerénysége, s hogy Andrej herczeg hűséges barátja, a ki előtt egész bosszúságát, mely annak a láttára, a mi a hadseregnél történik, összetorlódott benne, kiöntheti. Ez még egy régebbi, a preussisch-eilauai ütközet előtt kelt levél volt.

„Azt tudja, kedves herczegem, — írta Bilibin, — hogy austerlitzi fényes sikereink óta nem távoztam el a főhadiszállásról. Határozottan beleéltem már magamat a háborúba, a minek nagyon örülök, mert az, a mit ez alatt a három hónap alatt láttam, — szinte hihetetlen.“

„De ab ovo kezdem. *Az emberi nem ellensége*, mint ön is tudja, támadja a burkusokat. A burkusok, hűséges szövetségeseink nekünk, a kik három esztendő alatt mindössze csak háromszor csaptak be bennünket. Mi közbelépünk az érdekükben. De kisül, hogy *az emberi nem ellensége* rá se hederít a mi elbűvölő szavainkra, hanem az ő udvariatlan és vad modorában rátámad a burkusokra, még arra sem adván nekik időt, hogy a megkezdett parádét befejezhessék, izzé-porrá zúzza őket és megtelepszik a potsdami kastélyban.“

„Legfőbb óhajtásom az!, — írja a porosz király Bonaparté-nak, — „hogy felséged az én kastélyomban a legkellemesebb fogadtatásban részesüljön, s erre nézve, a mennyire a körülmények engedték, a legnagyobb gondal megtettem a szükséges intézkedéseket. Remélem, hogy intézkedéseimnek meg lesz az eredménye“. A porosz tábornokok hivalkodnak a francziákkal szemben ta-

núsított előzékenységükkel, és első szóra lerakják a fegyvert. A glogau helyőrség parancsnoka, valami tízezer emberével, azt kérdi a porosz királytól, mittévő legyen arra az esetre, ha meg kell adnia magát. Ez mind teljesen hiteles adat. Szóval, nekünk csak az volt a szándékunk, hogy rájuk ijesszünk a haderőnek felvonultatásával, a dolog vége pedig az lett, hogy a mi határainkon belekeveredtünk a háborúba és a mi fő, a *porosz királyért* és ő vele együtt. Nálunk teljesen rendben van minden, csak egy csekélység hiányzik, és pedig — a főparancsnok. Miután arra a meggyőződésre jutottak, hogy austerlitz-i sikereink még határozottabbak lehettek volna, ha a főparancsnok nem olyan fiatal ember, most szemlét tartanak a nyolczvan esztendő s tábornokok fölött és Prozorovszkij és Kamenszkij közt ingadozván, hajlandóbbak az utóbbinak adni az elsőséget. A tábornok egészen Szivarov-módra kibitkán érkezik meg hozzánk, mi pedig örömrivalgással és nagy diadallal fogadjuk őt.“

„Negyedikén érkezik meg Pétervárról az első futár. A podgyászt behordják a tábornagy szobájába, a ki mindent maga szeret csinálni. Behívják engem is, hogy segítsek szétválogatni a leveleket és kiválasztani azokat, a melyek nekünk szólnak. A tábornagy átengedvén nekünk ezt a mulatságot, csak néz bennünket és várja az ő rá címzett leveleket. Mi keressük, — de nem akad egy se. A tábornagy elkezd nyugtalankodni, maga is munkához lát, és talál leveleket az uralkodótól T. gróf, V. herceg és mások számára. Ordít és toporzékol, haragszik mindenkire és mindenre, fogja és fölszakítja a leveleket és elolvassa azokat, a melyek másoknak szólnak . . . „Áá, tehát így bánnak velem! Nincs bizodalom hozzám! Áá, ellenőrizni akartok, ám jó; ki veletek!“ És megírja hírhedt parancsát Bennigsenhez:

„Megsebesültem, képtelen vagyok lóra ülni s következésképpen képtelen vagyok a hadsereget vezényelni. Ön a gondjaira bízott hadtestet szétverve vitte el Pultuszkba! Ott arra az egyre minden kétséget kizárólag rájöttek, hogy se fa, se takarmány, ezen pedig segíteni kell, s miután ön tegnap ebben az ügyben maga is Buchshevden grófhhoz fordult, arra is gondolni kell,

hogy a határaink felé visszavonúljanak, a minék még ma meg kell történnie“.

„A sok lovaglástól“, — írja a császárnak, — „a nyereg feltörte az ülepemet, a mi, egyéb bajaimmal egyetemben teljesen lehetetlenné teszi, hogy lóra üljek, és ilyen nagy hadsereget vezényeljek, s ezért a parancsnokságot átruháztam az utánam rangban legidősebb tábornokra, Buchshevden grófra, elküldvén hozzá az ügyeletes különítményt és mindazt, a mi hozzávaló, és azt tanácsoltam neki, hogy ha nem lesz kenyere, vonuljon vissza Poroszország belsejébe, mert mindössze egy napra való kenyér, sőt, mint azt Ostermann és Szedmoreczkij hadosztályparancsnokok jelentették, egyes ezredknél semmi se maradt; a parasztok pedig szintén mindent fölemésztettek; én pedig, míg föl nem gyógyulok, az osztrolenkai kórházban maradok. Idezárva a legmélyebb hódolattal mellékelem a hadsereg állományáról szóló kimutatást is, és jelentem, hogy ha a hadsereg még tizenöt napig a mostani táborban marad, akkor tavaszra egyetlen egészséges ember se marad benne.“

„Engem, öreg embert pedig, a ki úgy se fog már dicsőségre szert tenni, mert nem tudok megfelelni annak a nagy és dicsőséges feladatnak, a melyre kiválasztattam, bocsásson el felséged falúra. Erre vonatkozó legkegyelmesebb elhatározását itt a kórházban fogom bevárni, hogy addig is, ne holmi *irodavezető*, hanem a *nem vezénylő* tábornok szerepében álljak a csapatok előtt. A hadsereg kötelékéből leendő elbocsáttatásom a legcsekélyebb szóbeszéd tárgyául se fog szolgálni, egy megvakult embert elbocsátottak a hadseregtől, ennyi az egész. — Olyanok, mint én, — ezrivel vannak Oroszországban.“

„A tábornagy haragszik a császárra, következképpen büntetéssel sújt valamennyiünket; ez tökéletesen logikus eljárás!“

„Ime, a komédia első felvonása. A mi ez után következik, az természetesen még érdekesebb és még mulatságosabb lesz. A tábornagy eltávozása után kiderül, hogy szemtől szemben állunk az ellenséggel, s hogy föltétlenül el kell fogadnunk az ütközetet. Buchshevden,

mint rangban a legidősebb, főparancsnok ugyan, de Bennigsen tábornok nem egészen nyugszik bele ebbe, annál is kevésbé, mert ő a hadtestével szemtől szemben áll az ellenséggel s ezt a véletlent ki akarja aknázni a megütközésre. Ezt meg is cselekszi. Ez volt a pultuszkai ütközet, mely nagy diadalnak van kikürtölve, de a mely az én nézetem szerint éppenséggel nem volt az. Nekünk, polgárebereknek, a mint tudja, nagyon rossz szokásunk van az ütközetek megnyerésének vagy elvesztésének a megítélésében. Az, a ki az ütközet után visszavonul, szerintünk elvesztette az ütközetet, s ez után ítélve a pultuszkai ütközetet mi veszítettük el. Egy szóval, mi az ütközet után visszavonulunk, de a győzelem hírével nyomban futárt menesztünk Pétervárra és Bennigsen tábornok nem engedi át a hadsereg főparancsnokságát Buchshevden tábornoknak, mert azt reméli, hogy hálából a győzelméért megkapja a főparancsnoki címet. Ennek az interregnumnak az ideje alatt mi a hadi mesterkedésnek nagyon eredeti és érdekes sorozatába kapunk bele. A mi tervünk bármennyire annak kellene is lennie, nem az többé, hogy az ellenséget elkerüljük vagy megrohanjuk, hanem csakis az, hogy elkerüljük Buchshevden tábornokot, a kinek, mint rangban legidősebbnek, a főparancsnokunknak kellene lennie. És olyan erélylyel haladunk e felé a cél felé, hogy még olyankor is, a mikor átkelünk egy-egy folyón, a melyen gázlók nincsenek, fölétjük magunk mögött a hidat, csak azért, hogy távol tartsuk magunktól az ellenséget, mely ezúttal nem Bonaparte, hanem Buchshevden. Kevés híja, hogy egy ilyen mesterkedés alkalmával, mely bennünket tőle megszabadított, meg nem támadták és el nem fogták Buchshevden az ellenség kitűnő csapatai. Buchshevden üldöz bennünket, mi pedig menekülünk előle. Alig hogy ő átkel a folyó egyik partjára, mi legott visszamegyünk a másikra. Végre Buchshevden elcsíp bennünket és rohamot intéz ellenünk. Mind a két tábornok haragszik, s az ügy Buchshevden tábornok részéről párbajra való kihívással, Bennigsen részéről pedig nyavalyaforéses rohammal végződik. De szerencsére a legválságosabb pillanatban az a futár, a ki megvitte Pétervárra a pultuszkai győze-

lem hírét, visszaérkezik és hozza magával a főparancsnoki kinevezést, és így az első ellenség — Buchshevden, le van győzve. Most azután már a második ellenségre, Bonapartéra is gondolhatunk. De kiderül, hogy ugyanabban a pillanatban beköszönt hozzánk a harmadik ellenség — az *igazhitű hadsereg*, a mely hangos szóval követel kenyeret, húst, kétszersültet, szénát, zabot — és isten tudja, még mi mindent! A raktárak üresek, az utak járhatatlanok. Az igazhitűek elkezdnek rabolni, s a rablás olyan mérveket ölt, a melyről az utolsó hadjárat még csak halvány fogalmat sem adhatott senkinek. Fél ezredek szabad csapatokká alakulnak, bejárják a környéket, kardra hányva s a lángok martalékává téve mindent. A lakosság teljesen ki van fosztva, a kórházak zsúfolva vannak betegekkel és éhség pusztít mindenfelé. A fosztogatók már két ízben a főhadiszállást is megtámadták, úgy, hogy a főparancsnok kénytelen volt egy zászlóalj katonával szétveretni őket. Az egyik ilyen támadás alkalmával elvitték az én üres ládáimat s a hálóköntösömet is. Az uralkodó minden hadosztály parancsnokának meg akarja adni a jogot arra, hogy a fosztogatókat agyonlövethesse, de én nagyon tartok tőle, hogy ez csak arra vezetne, hogy a csapatok egyik fele kénytelen volna a másik felét agyonlőni.“

Andrej herczeg eleinte pusztán csak a szemeivel olvasott, de később az, a mit olvasott (bár jól tudta, hogy mennyire adhat hitelt Bilibinnek) önkéntelenül is mind jobban kezdte érdekelni. Mikor eddig eljutott, összegyúrte és eldobta a levelet. Nem az bosszantotta, a mit a levélben olvasott, hanem az, hogy az az ottani, ő rá nézve teljesen idegen élet, képes volt őt felizgatni. Behúnyta a szemeit, végigsimította a homlokát, mintha az iránt, a mit a levélben olvasott, minden részvétet ki akart volna üzni onnan, s hallgatózni kezdett, vajjon mi történik a gyermekszobában. Egyszerre úgy tetszett neki, mintha valami furcsa hangot hallana onnan. Réműlet fogta el; attól tartott, nem történt-e valami a gyermekkel, mialatt ő a levelet olvasta. Lábújhegyen odament a gyermekszoba ajtajához és kinyitotta.

Abban a pillanathan, a mint belépett, látta, hogy a

dada ijedt arcczal elrejtett előle valamit, s hogy Marja hercegnő már nem volt az ágy mellett.

— Kedvesem, — hallatszott a háta mögött Marja hercegnőnek — mint neki rémlett, kétségbeesett — sutogása. A mint ez tartósabb álmatlanság vagy izgalmak után gyakran megesik, valami minden ok nélkül való rémület fogta el őt: azt vette a fejébe, hogy a gyermek meghalt. Mindenben, a mit látott vagy hallott, ennek a rémületnek a megerősítését vélte felfedezni.

„Mindennek vége“, — gondolta magában, s hideg verejték lepte el a homlokát. Önmagából kikelve lépett oda az ágyacskához, s meg volt győződve róla, hogy üresen találja, s hogy a dada a meghalt gyermeket rejtegeti előle. Elhúzta a függönyt s rémülten ide s tova révedező szemei jó darabig nem tudták meglátni a gyermeket. Végre megpillantotta: a pirosképű gyermek, szétterpesztett lábakkal keresztben hevert az ágyacskáján, feje lelógott a párnáról s álmában csámcsogott az ajkaival és egyenletesen lélekezett.

Andrej herczeg, mikor a gyermeket megpillantotta, úgy megörült, mintha már csakugyan elvesztette volna. Lehajolt hozzá, s úgy, a mint a húga tanította, megtapintotta az ajkaival, vajjon van-e láza. Kis homloka nyirkos volt, kezével megérintette a fejét, — még a haja is szinte lucskos volt: annyira izzadt. Nemcsak, hogy nem halt meg, de most már nyilvánvaló volt, hogy keresztülvergődött a válságon, s hogy meg fog gyógyulni. Andrej herczeg szerette volna fölkapni, összenyomni és a keblére ölelni ezt a tehetetlen kis teremtést; de nem volt hozzá bátorsága. Ott állott fölötte s elnézte a fejét, a kezeit s a takaró alatt kidomborodó lábacskaikat. Valami nesz hallatszott mellette, s valami árnyékféle jelent meg az ágyacska függönye alatt. Ő hátra se nézett s folyton csak a gyermek arczába bámulva, egyenletes lélekezésére figyelt. Az a sötét árnyék Marja hercegnő volt, a ki nesztelen léptekkel odament az ágyacskához, félrehúzta a függönyt és alábújt. Andrej herczeg, a nélkül, hogy hátranézett volna, megösmerte és kezét nyújtott neki. A hercegnő megszorította a kezét.

— Izzadt, — szólott Andrej herczeg.

— Nálad voltam, hogy ezt megmondjam.

A gyermek álmában megmozdult, elmosolyodott s a homlokát odaszorította a párnához.

Andrej herczeg ránézett a hűgára. Marja herczegnő sugárzó szemei a függöny alatti félhomályban még a szokottnál is jobban csillogtak a boldogság könnyeitől, melyek ott rezegtek bennük. Marja herczegnő odahajolt a bátyjához és megcsókolta, miközben beleakadt az ágy függönyébe. Megfenyegették egymást, ottmaradtak még egy darabig abban a félhomályban, mintha csak nem akartak volna megválni attól a világtól, a melyben hármacskán el voltak különítve az egész világtól. Andrej herczeg, a függöny által felborzolt hajjal elsőnek ment el az ágy mellől. „Igen, ez mindenem, a mi maradt“, — mondotta magában s felsóhajtott.

X.

Pierre csakhamar az után, hogy a szabadkőművesek rendébe fölvtették, pontos, saját maga által készített jegyzékével mindannak, a mi teendője a birtokain lesz, elutazott a kievi kormányzóságba, a hol jobbágynak a legnagyobb része volt.

Kievbe érkezvén, Pierre összehívta a központi irodájába valamennyi intézőjét és közölte velük a szándékait és az óhajtásait. Elmondta nekik, hogy nyomban meg kell tenni a lépéseket a parasztnak a jobbágyság alól való teljes fölszabadítására, hogy addig is föl kell menteni a parasztnak a robotmunka alól, hogy olyan aszonyokat, a kiknek gyermekeik vannak, nem szabad munkába küldeni, hogy a parasztnak minden tekintetben segíteni kell, hogy csakis intő s nem testi büntetéseket kell alkalmazni, s hogy minden birtokon kórházakat, menedékházakat és iskolákat kell alapítani. Az intézők közül némelyek (írástudatlan gazdaemberek is voltak köztük) rémülten hallgatták, mert azt vették ki mindezekből, hogy a fiatal gróf nincs megelégedve a szolgálá-

lataikkal és rájött a sikkasztásaikra; mások mikor az első réműleten túlestek, mulatságosnak tartották Pierre selypegését és ezeket az új, soha még nem hallott eszméket; ismét mások egyszerűen gyönyörűséggel hallgatták, a mint a gazdájuk beszélt; végre akadtak olyanok is, a kik közé a főintéző is tartozott, — s ezek voltak a legokosabbak, — a kik ebből a beszédből megértették, mint kell bánni a gazdájukkal, hogy a maguk céljait elérhessék.

A főintéző nagy rokonszenvet árult el Pierre szándékai iránt; de megjegyezte, hogy ezeken az újításokon kívül feltétlenül szükséges volna egyébként is foglalkozni kissé a dolgokkal, melyek bizony nagyon rosszul álltak.

Bezuchij gróf rengeteg gazdagsága ellenére is, Pierre, azóta, hogy a vagyonhoz és mint mondták, az ötszáz-ezer rúbel évi jövedelemhez hozzájutott, sokkal kevésbé érezte magát gazdagnak, mint akkor, a mikor az elhúnyt gróftól a maga évi tízezer rúbljét húzta. Úgy homályosan, nagy vonásokban a következő költségeloirányzat állott előtte. Az adó az összes birtokok után kitett nyolczvanezret; körülbelül harmincezerbe kerültek a Moszkva melletti birtok, a moszkvai ház fentartása, és a hercegnők; vagy tizenötezer ment el nyugdíjakra és ugyanannyi emberbaráti czélokra; a grófné kapott százötvenezeret; az adósságok kamatai körülbelül hetvenezerre rúgtak; a megkezdett templom építése ebben a két esztendőben közel tízezerbe került; a többi százezer szintén elment, bár ő maga se tudta, hová, sőt csaknem minden évben még újabb adósságokat is kellett csinálnia. Ezenfelül a főintéző csaknem minden esztendőben hol tűzvészekről, hol rossz termésekről, hol pedig a gyárak és telepek tatarozásának a szükségességéről panaszkodott neki. És így az első, a mivel Pierre szemben találta magát, s a mihez a legkevesebb tehetséget és hajlandóságot érzett, annak a szükségessége volt, hogy a maga dolgainak a rendezéséhez hozzálasson.

Pierre naponta *foglalkozott* a főintézőjével. De érezte, hogy ezek az ő *foglalkozásai* a dolgok menetét egy hajszálnyival se vitték előbbre. Érezte, hogy ezek az ő *foglalkozásai* az ügyektől teljesen függetlenek vol-

tak, s nem tartozván a dologra, az ügyek állásán semmit sem változtattak.

Egyrészt a főintéző a lehető legkedvezőtlenebb színben tüntette föl a dolgok állását, annak az elkerülhetetlenül szükséges voltát bizonyítgatván Pierre előtt, hogy az adósságait kifizesse, és a robotmunka igénybevételével újabb munkákba fogjon, a mire Pierre semmiképpen se volt hajlandó; másrészt pedig Pierre követelte, hogy a fölszabadítás mielőbb megtörténjék, a mivel a főintéző annak a szükségességét állította szembe, hogy előbb törlesztenie kell a gyámhatósággal szemben fennálló tartozását, s hogy így a fölszabadítás egyhamar nem valósítható meg.

Az intéző nem állította, hogy ez teljességgel lehetetlen, s ennek a célnak az elérésére azt ajánlotta, adják el a kozstromai kormányzóságban lévő erdőket, a lapossági földeket és a krími birtokot. De a főintéző előadásában mindezek a műveletek, a perek, feloldások, zár alá vételek, követelések és feloldások stb. olyan szövevényes özönével voltak kapcsolatban, hogy Pierre a kérdésbe végre is belezavarodott s csak annyit mondott: „Jó, jó, hát csak csinálja meg.“

Pierreben nem volt meg az a gyakorlati ügyesség, mely lehetővé tette volna, hogy közvetlenül ő maga lásson hozzá az ügyek rendbehozásához, s azért húzódozott is tőle és csak azon volt, hogy az intézője előtt úgy tüntesse fel a dolgot, mintha értene hozzá. Az intéző viszont olybá tüntette föl a dolgot a gróf előtt, mintha ő rá nézve nagyon hasznosnak, magamagára nézve pedig kellemetlennek tartaná.

A nagy városban bőven akadtak ismerősök; sőt még ismeretlen emberek is siettek az újonnan érkezett nábobbal, s a kormányzóság legelső nagybirtokosával ösmeretséget kötni s őt örömmel üdvözölni. A Pierre legnagyobb gyöngesége terén való megpróbáltatások is, — a melyet, mint ilyet vallott be a páholyba történt fölvétele alkalmával, — olyan erősek voltak, hogy Pierre nem térhetett ki előlük. Életének megint egész napjai, hetei és hónapjai teltek el estélyek, ebédek, reggelik és bálók közepett, teljes gondatlanságban, úgy, mint Pé-

terváron, s még arra sem engedtek időt neki, hogy magához térjen. A helyett az új élet helyett, a melyre készült, még egyre a régi életet élte, csak más környezetben.

Pierre kénytelen volt beismerni, hogy a szabadkőművesség három rendbeli hivatása közül azt, a mely minden szabadkőműves számára előírja, hogy az erkölcsös élet mintaképe legyen, nem töltötte be, a hét erény közül pedig a jó erkölcs és a halál iránt való szeretet teljesen hiányzott belőle. Azzal nyugtatta meg magát, hogy helyette betöltötte a másik hivatást — az emberi nem megjavítását, és voltak más erényei, — az embertársai iránt való szeretet és különösen a bőkezűség.

1807. tavaszán Pierre elhatározta, hogy visszamegy Pétervárra. Visszafelé útközben a birtokait mind végig akarta járni, hogy személyesen is meggyőződjék arról, mi mindent valósítottak meg abból, a mit ő elrendelt, s hogy milyen állapotban van most az a nép, melyet Isten az ő gondjaira bízott, s a melynek ő jótevője akart lenni.

A főintéző, a ki a fiatal gróf ötleteit szinte esztelenségeknek, s úgy magára, mint ő rá és a parasztokra is károsaknak tartotta, — az engedmények terére lépett. Miután a felszabadítás ügyét még mindig keresztülvihetetlennek tartotta, az uraság jövedele alkalmából minden birtokon elrendelte nagy iskola-, kórház- és menedékház-épületek építését és mindenütt gondoskodott a kellő fogadtatásról, mely nem volt ugyan pazarul ünnepélyes, mert tudta, hogy ez Pierrenek nem volna inyére, hanem igenis vallásos és hálálkodó színezetű, szentképekkel, kenyérrel és sóval, szóval olyan, a mely, — a menyire az uraságot ismerte, — nagy hatással lehetett rá és félrevezethette.

A délvidéki tavasz, a bécsi hintón való nyugalmas és gyors utazás, valamint a teljes magány, fölvidítő hatással voltak Pierre-re. Azok közül a birtokok közül, a melyeken még nem volt soha, egyik festőibb volt a másikkal; a nép mindenütt jólétben látszott lenni, és meghatóan háládatosnak mutatkozott a nyújtott jótétemé-

nyekért. Mindenfelé olyan fogadtatásban részesítették őt, a mely ugyan kissé zavarba ejtette, de azért a lelke fenekén mégis örömteljes érzéseket ébresztett. Egy helyen a parasztok kenyérrel és sóval, s Péter és Pál képével jöttek elébe, s engedelmet kértek tőle arra, hogy a kapott jótéteményekért érzett szeretetük és hálájuk jeléül a templomban Péter és Pál tiszteletére a maguk költségén új oltárt emelhessenek. A másikon elébe jöttek az asszonyok szopós gyermekeikkel, s hálát adtak neki azért, hogy a nehéz munka alól fölmentette őket. Egy harmadik birtokán a pap fogadta kereszttel a kezében és azoknak a gyermekeknek a körében, a kiket a gróf jóvoltából írni és olvasni megtanított s a vallásban kioktatott. Ezenkívül Pierre minden birtokán a saját szemével látta az egy és ugyanazon terv szerint épülő vagy már fölépült iskolákat, kórházakat és szegényházakat, a melyek a legrövidebb idő alatt megnyithatók lesznek. Pierre mindenfelé átvizsgálta az intézőknek a robotmunkákról szóló kimutatásait, melyek mindenütt a munkák lényeges csökkenéséről számoltak be, és fogadta a kék kaftános paraszt-küldöttségek megható hálálkodását.

Csak azt nem tudta Pierre, hogy az a hely, a hol kenyeret és sőt hoztak elébe, s Péter és Pálnak oltárt akartak emelni, kereskedő község volt, a melyben éppen akkor Péter-napi vásárt tartottak s hogy azt az oltárt a falú gazdag parasztjai már régóta építették, és hogy a falú lakóinak kilencztized része a legnagyobb nyomorúságban tengődött. Nem tudta, hogy annak a következtében, hogy az ő parancsára a gyermekes asszonyokat nem rendelték ki robotmunkára, ezeknek a boldogtalannak más, még sokkal terhesebb munkákat kellett végezniök. Nem tudta, hogy az a pap, a ki a kereszttel jött elé, mód nélkül zsarolta a népet, s hogy azokat a gyermekeket, a kik őt körülvették, a szüleik csak keserves könnyek közt engedték át neki. Nem tudta, hogy a tervek szerint kőből emelendő épületeket az ő munkásai építették, s ezzel a robotmunkát szaporították, a mely csak papiroson csökkent. Nem tudta, hogy ott, a hol az intéző azt mutatta ki neki, hogy az obrok az ő ki-

vánságára leszállott egy harmadára, az uraságnak tartozó szolgáltatások felényivel fölszállottak. Éppen azért Pierre el volt ragadtatva a körutazása által és teljesen visszazökkent abba az emberbaráti hangulatba, a melyben Pétervárról eljött s lelkes hangú leveleket írt tanító-testvérének, a mint a nagy-mestert hívta.

„Milyen könnyű szerrel s milyen csekély megerőltetéssel lehet sok jót tenni, — gondolta magában Pierre, — és mégis milyen keveset törődünk mi ezzel.“

Boldog volt attól a sok hálálkodástól, a melylyel mindenfelé elhalmozták, de szinte szégyelte elfogadni. Ez a hálálkodás csak arra emlékeztette őt, hogy *menynyivel több* jót tehetne még ezekkel az egyszerű és jó emberekkel.

A főintéző, a ki alapjában véve rendkívül ostoba, de agyafurt ember volt, s teljesen átlátott az okos és naiv gróf lelkén, s úgy játszott vele, mint valami játékszerrel, látván azt a hatást, a melyet Pierre-re a megrendelt fogadtatások tettek, erélyesebben kezdett előtte a parasztok fölszabadításának lehetetlen és fölösleges volta mellett érvelni, és váltig bizonyítgatta, hogy a parasztok a nélkül is boldogok.

Pierre titkon, a lelke fenekén, igazat adott a főintézőnek abban, hogy boldogabb embereket még elképzelni is bajos volna, s hogy ki tudja, mi várna rájuk, ha fölszabadulnának; de azért, bár nem szívesen, mégis ragaszkodott annak a megvalósításához, a mit igazságosnak tartott. Az intéző megígérte, hogy minden erejét meg fogja feszíteni, hogy a gróf akaratát megvalósítsa, mert egészen tisztában volt vele, hogy a gróf soha se lesz képes meggyőződést szerezni magának arról, vajjon megtörtént-e minden az erdők és birtokok eladására, de alkalmasint soha sem is fogja kérdezni és megtudhatni azt, hogy a fölépített házak üresen állanak, és a parasztok pénzben meg munkában továbbra is beszolgáltatják mindazt, a mit másoknak szoktak, vagyis mindazt, a mit csak beszolgáltathatnak.

XI.

Pierre, mikor délvidéki utazásából a legboldogabb hangulatban visszatért, megvalósította azt a régóta táplált szándékát, hogy barátját, Bolkonszkijt, a kit már két esztendő óta nem látott, meglátogassa.

Bogucsarovo éppenséggel nem vonzó, sík vidéken feküdt, a melyet mezők, irtások, s jegenye-fenyő és nyires erdők borítottak. Az urasági udvarház az országút mentén egyenesen elnyúló falu végén, egy újonnan kiásott, s még be sem gyepesedett partok közt elterülő tó mögött, egy fiatal erdő közepén állott, a melyben szét-szórva néhány hatalmas luczfenyő meredt az égnek.

Az urasági udvarház szérüskertből, melléképületekből s egy nagy kőkastélyból állott, a melynek félköralakú oromzata még épülőfélben volt. A kerítések és a kapuk erősek és újak voltak, a kocsiszín alatt két tüzi-fecskendő s egy zöldre mázolt hordó állott; az utak egyenesek, a hidak erősek voltak és korláttal voltak ellátva. Minden rajta volt a pontosság és a rendszeret bélyege. A cselédek arra a kérdésre, hogy hol lakik a herceg, rámutattak a kis szárnyépületre, mely közvetlenül a tó partján állott. Andrej herceg öreg gyagyakája, Anton, kisegítette Pierre-t a hintóból, jelentette, hogy a herceg itthon van, s bevezette őt egy tiszta kis előszobába.

Pierre-t, az után a fényes környezet után, a melyben barátját Péterváron legutóbb látta, meglepte ennek a kicsiny, bár tiszta házacskának a szerénysége. Sietve belépett egy még be nem vakolt és fenyőillatot terjesztő kis terembe és tovább akart menni, de Anton lábújjhegyen előre szaladt és bekopogtatott az ajtón.

— Nos, mi baj? — hallatszott egy barátságtalan, éles hang.

— Vendég jött, — felelt Anton.

— Legyen szíves várni, — hallatszott s legott egy széknak az eltolódása. Pierre gyors léptekkel odament az ajtóhoz, s csaknem összeütközött az ajtón kilépő mo-

gorva és meglehetősen megöregedett Andrej herczeggel. Pierre megölelte, s miután a szemüvegét levette, megcsókolta őt, és egészen közelről belenézett az arczába.

— No tessék, erre ugyan nem számítottam, rendkívül örülök, — szólott Andrej herczeg.

Pierre nem szólt semmit, csodálkozva nézett a barátjára és le nem vette róla a szemét. Meglepte őt az a változás, a mely Andrej herczegen végbement. A szavai gyöngédek voltak, mosoly jelent meg az arcán, de a tekintete bágyadt és halottszerű volt, a melynek Andrej herczeg, minden feltűnő iparkodása ellenére se tudott örömteljes és vidám csillogást kölcsönözni. Azzal, hogy a barátja megsoványodott, meghalványodott, megférfia sodott, nem igen törődött, de a tekintete s az a ráncz ott a homlokán, valamint az a kifejezés, mely egy és ugyanazon dolog fölött való állandó tépelődést árult el, megdöbbsentette és elidegenítette Pierre-t, a míg csak hozzá nem szokott.

A hosszú távollét után, mint ez rendesen lenni szokott, jó darabig nem indult meg a társalgás; olyan dolgokról, a melyekről ők maguk is tudták, hogy hosszasán kellett volna beszélniök, kurtán kérdezősködtek s röviden felelgettek egymásnak. Végre nagy nehezen megállapodott a társalgás azokon a tárgyakon, a melyekről az imént csak úgy futólagosan beszéltek, a múlt kérdésein, a jövő tervein, Pierre utazásán és elfoglaltságán, a háborún stb. Az a komolyság és levertség, melyet Pierre Andrej herczeg tekintetében észrevett, most még erőteljesebb kifejezésre jutott abban a mosolyban, a melylyel Pierre-t hallgatta, különösen akkor, a mikor Pierre az öröm lelkesedésével beszélt a múltról, vagy a jövőről. Mintha csak Andrej herczeg, bár szeretett, de nem tudott volna részt venni abban, a miről neki Pierre beszélt. Pierre kezdte érezni, hogy Andrej herczeg előtt a lelkesedés, az ábrándozás és a boldogság reménysége nem helyén való beszéd tárgyak. Restelte kitalálni előtte legújabb és utolsó utazása folyamán még jobban lábra kapott és megrögzött szabadkőműves elveit. Fékezte magát, s félt, nehogy együgyűnek lássék; a mellett azonban ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy mielőbb meg-

győzze a barátját arról, hogy ő most egészen más, sokkal jobb ember, mint volt akkor, ott Péterváron.

— Ki se mondhatom, mennyi mindenben mentem át azóta. Magam is alig ismerem magamra.

— Bizony, nagyon, de nagyon megváltoztunk azóta, — jegyezte meg Andrej herczeg.

— Nos, és ön? — fiirtatta Pierre, — mik az ön tervei?

— Terveim? — ismételte Andrej herczeg gúnyosan. — Az én terveim? — mondotta másodszer is, mintha csak csodálkozott volna ennek a szónak a jelentésén. — A mint látod, építkezem, és jövő esztendőre egészen át akarok költözni ide...

Pierre szótlánul és merően nézett Andrej megöregedett arcába.

— Nem azt kérdem, — szólott Pierre... de Andrej herczeg félbeszakította.

— De mit is beszélünk rólam... beszélj, beszélj valamit az utazásodról s arról, a mit ott a birtokodon csináltál.

Pierre elkezdett beszélni arról, mi mindent csinált a birtokain, iparkodván lehetőleg elleplezni azt, hogy mi része volt neki az általa foganatosított újításokban. Andrej herczeg nem egyszer előre megmondta azt, a mit utána Pierre is elmondott, mintha csak mindaz, a mit Pierre csinált, már régóta ismeretes história lett volna, s nemcsak, hogy nem hallgatta őt érdeklődéssel, de mintha még valamelyest szégyenkezett volna is azért, a mit Pierre neki összebeszélt.

Pierre kezdte magát kényelmetlenül, sőt rosszul érezni a barátja társaságában. Elhallgatott.

— De tudod mit, lelkem, — szólalt meg Andrej herczeg, a ki szemlátomást maga is kellemetlenül érezte magát a vendégével, — én csak úgy futólag vagyok itt, azért jöttem, hogy kissé körülnézzek. Még ma visszamegyek a húgomhoz. Majd megismertetlek vele. Egyébiránt, azt hiszem, ismeritek is egymást, — mondotta, nyilván csak szórakoztatni akarván a vendégét, a kivel most semmiféle közösséget sem érzett. — Ebéd után majd fölkerelkedünk. Most pedig nem volna kedved meg-

nézni az udvarházamat? — Kimentek és ebédig elbóklásztak, miközben, mint az olyan emberek, a kik csak futólag ismerik egymást, elbeszélgettek a politikai eseményekről és közös ismerőseikről. Andrej herczeg egyedül csak az általa rendbehozott új udvarházzal és az építkezéséről beszélt valamelyes élénkséggel és érdeklődéssel, de itt is, mikor éppen javában magyarázta Pierre-nek a háza jövődjének elhelyezését, egyszerre, úgyszólván a szó közepén, elhallgatott. — Egyébiránt nincsen ebben semmi érdekes, gyerünk inkább ebédelni, aztán induljunk. — Ebéd alatt Pierre házasságára fordult a szó.

— Engem nagyon meglepett, mikor meghallottam, — mondotta Andrej herczeg.

Pierre, mint rendesen, most is elpirult erre és szaporán így szólott :

— Majd elmondom egyszer, hogy' történt az egész dolog. De hiszen tudja, hogy ennek most mind vége van örökre.

— Örökre? — kérdezte Andrej herczeg. — Semmi sincsen, a mi örökös volna.

— De hát tudja, hogy mi lett a dolog vége? Hallott arról a párbajról?

— Hjah, tehát ezen is keresztül mentél?

— Az egyetlen, a miért hálát adok az Istennek, az, hogy nem öltem meg azt az embert, — mondotta Pierre.

— Miért? — kérdezte Andrej herczeg. — A veszett kutyát leütni, határozottan jó cselekedet.

— Nem, embert ölni nem szép, nem igazságos...

— Már miért ne volna igazságos? — ismételte Andrej herczeg; — azt, vajjon mi igazságos és mi nem, gyarló emberi eszünkkel nem ítélni meg. Az emberek öröktől fogva tévelyegtek és fognak is tévelyegni, még pedig semmiben sem olyan könnyen, mint abban, hogy mit tartsanak igazságosnak és mit igazságtalannak.

— Igazságtalan az, a mi más emberre nézve rossz, — mondotta Pierre, s nagy megelégedéssel érezte, hogy ittléte óta Andrej herczeg most élénkült fel először, most

kezdett el először beszélni, mindent el akarván mondani, a mi őt olyanná tette, a minő most.

— És vajjon ki mondta meg neked azt, mi az, a mi más emberre nézve rossz? — kérdezte.

— Rossz? Rossz? — szólott Pierre, — azt valamennyien tudjuk, mi az, a mi nekünk rossz.

— Igen, azt tudjuk, csakhogy azt, a mit én magamra nézve rossznak tudok, nem követhetem el más emberrel, — mondotta Andrej herczeg mind jobban nekihevülve és szemlátomást teljesen ki akarta fejteni Pierre előtt a maga új világfelfogását. Francziául beszélt. — Én az életben csak két valóságos csapást ösmerek: a lelkiismereti furdalást és a betegséget. Az egyetlen boldogság pedig ennek a kettőnek a hiánya. Magamnak élni, elkerülni ezt a két bajt: ime, ez most nekem minden bölcsességem.

— Hát az embertársaink iránt való szeretet és az önfeláldozás? — szólalt meg Pierre. — Nem, én nem érthetek egyet önnel! Mindössze úgy élni, hogy az ember ne tegyen rosszat, hogy ne legyen mit megbánnia, ez kevés. Én így éltem, magamnak éltem és tönkretettem az életemet! És csak most, a mikor másokért élek, vagy legalább akarok élni (csupa szerénységből kijavította magát), csak most értettem meg teljesen az élet boldogságát. Nem, én nem értek egyet önnel és ön maga se hiszi azt, a mit mond. — Andrej herczeg szótlanul nézett Pierre-re és gúnyosan elmosolyodott.

— Majd meglátod a hugomat, Marja herczegnőt. Azzal összeilletek majd, — mondotta. — Lehet, hogy magadra nézve igazad van, — folytatta némi hallgatás után; — de minden ember a maga módja szerint él; te magadnak éltél és azt mondod, hogy ezzel csaknem tönkretetted az életedet, s csak akkor ismerted meg a boldogságot, a mikor másokért kezdtél élni. Én meg éppen az ellenkezőt tapasztaltam. Én a hírnévnek éltem. (És ugyan mi a hírnév? Ugyanaz a mások iránt való szeretet, az a vágy, hogy valamit tégy érettük, az ő magasztalásuk után való vágy.) Én tehát másokért éltem, és nem csaknem, hanem tökéletesen tönkretettem

az életemet. És csak azóta vagyok nyugodtabb, a mióta kizárólag magamnak élek.

— De hát hogy' élhet az ember csak magának? — kérdezte Pierre nekihevülve. — Hát a fia, a húga, az apja?

— Hiszen ez még mind ugyanaz az *én*, ezek nem mások, — szólott Andrej herczeg; — de azok a mások, azok az *embertársak*, a mint ti őket Marja herczegnővel együtt hívjátok, azok a tévelygésnek és a rossznak legfőbb forrásai. Embertársak azok a te kievi parasztjaid, a kikkel jót akarsz tenni.

S gúnyosan kihívó pillantással nézett Pierre-re. Nyilván ki akarta hívni Pierre-t.

— Ön tréfál, — mordotta Pierre s mind jobban és jobban megélénkült. — Ugyan micsoda eltévelyedés, micsoda rossz lehet abban, a mit én akartam (de a miből nagyon keveset és rosszul valósítottam meg), de végre is jót akartam, és valami keveset tettem is? Ugyan mi rossz lehet abban, hogy azok a szerencsétlen emberek, a mi parasztjaink, a kik ugyancsak olyan emberek, mint mi vagyunk, s a kik felnőnek és meghalnak, a nélkül, hogy más fogalmaik volnának az Istenről és az igazságról, mint a minők a szertartásokban és az értelmetlen imákban foglaltatnak, oktatást nyernek a túlvilági élet, a forbátolás, a jutalom és a megnyugvás hitelveiből is? Ugyan micsoda rossz és micsoda tévelygés van abban, hogy az emberek minden segítség nélkül rakásra pusztúlnak el a nyavalyákban, mikor olyan könnyű rajtuk segíteni, én meg adok nekik orvost és orvosságot, az elaggottaknak pedig hajlékot? És vajjon nem érezhető és minden kétséget kizáró boldogság-e az, hogy míg a parasztnak, a gyermekes asszonynak máshol se nappal, sem éjjel nincsen nyugodalma, én pihenőt és békességet adok neki? . . . — mondotta Pierre selypegve és szaporán. — És én csak ezt cselekedtem, bár ha rosszul és nagyon csekély mértékben, de valamit mégis tettem ezen a téren, és ön nemcsak hogy engem nem fog tudni meggyőzni arról, hogy az, a mit tettem, nem jó, de még azt se fogja megakadályozhatni, hogy ön maga is így gondolkozzék. De a legfőbb, — folytatta Pierre, — a mit

én tudok, még pedig teljes bizonyossággal tudok, az az, hogy az a gyönyörűség, a melyet a jó cselekedet okoz, az életnek egyetlen igazi boldogsága.

— Igen, ha így állítjuk föl a kérdést, az egészen más, — szólott Andrej herczeg. — Én házat építek, keretet csinállok, te pedig kórházakat. Mindakettő szolgálhat időföltésül. De hogy mi az, a mi igazságos, mi az, a mi jó, annak a megítélését csak bízd rá arra, a ki mindent tud, nem úgy, mint mi. No, de te vitatkozni akarsz, — tette hozzá, — hát csak rajta. — Fölkeltek az asztaltól és leültek a lépcsőn, a mely az erkélyt helyettesítette.

— No hát, rajta, vitatkozzunk, — biztatta Andrej herczeg. — Te iskolákról, — folytatta az ujját begörbítve, — oktatásról és több effélééről beszélsz, más szóval ki akarod emelni őt, — mondotta s rámutatott egy parasztra, a ki a sipkáját lekapva ment el mellettük, — az ő állatias viszonyai közül, s erkölcsi szükségleteket akarsz támasztani benne, nekem pedig úgy tetszik, hogy az egyetlen lehető boldogság éppen az az állati boldogság, a melytől te őt meg akarod fosztani. Én irigylem őt, te meg olyat akarsz belőle faragni, mint én vagyok, de az én anyagi eszközeim nélkül. A másik, a mit mondasz, az, hogy meg akarod könnyíteni a munkáját. Szerintem pedig a testi munka neki épp olyan szükséglete és életének épp olyan elengedhetetlen föltétele, mint nekem és neked a szellemi munka. Te nem tudsz nem gondolkozni. Én lefekszem három órakor, eszembe jut valami, s nem tudok elaludni, hánykolódom, nem alszom reggelig, azért, mert gondolkodom, és nem tudok nem gondolkodni, mint a hogy ő sem tud nem szántani, nem kaszálni; mert ha ezt nem teszi, úgy vagy korcsában ül, vagy beteg. De valamint én sem állanám ki az ő rettenetes testi munkáját, hanem egy hét alatt belehalnék, úgy ő nem bírná el az én testi tétlenségemet, s elhíznék és belepusztúlna. A harmadik, — mit is mondtál csak?

Andrej herczeg begörbítette a harmadik ujját.

— Hja, igen, a kórházak és orvosságok. Megütötte a guta, haldoklik, te meg eret vágtaal rajta és meggyógyítottad. Nyomorékan fog élni tehát még vagy tíz eszten-

deig, terhére mindenkinek. Sokkal egyszerűbb és jobb volna neki, ha meghalna. Majd születnek mások s van belőlük elég mindig. Még ha azért sajnálnád, mert elpusztúl egy munkásod, — mint a hogy' én felfogom a dolgot, de te csupa szeretetből akarsz őt gyógyítani. Neki pedig erre semmi szüksége. Aztán meg micsoda képzelődés az, hogy az orvosság valaha valakit meggyógyított! Megölni, — azt igen! — mondotta s boszúsan összeránczolván a homlokát, elfordult Pierre-től.

Andrej herczeg olyan tisztán és világosan fejezte ki a gondolatait, hogy nyilvánvaló volt, nem egyszer gondolkodott már ezen, s szaporán és szívesen beszélt, mint az olyan ember, a ki régóta nem jutott szóhoz. Minél vígasztalanabb volt az okoskodása, annál élénkebb lett a tekintete.

— Oh, ez rettenetes, ez szörnyű! — mondotta Pierre. — Én csak azt nem értem, hogy' lehet ilyen fölfogással élni. Nekem is voltak ilyen pillanataim, most legutóbb Moszkvában és útközben is, de olyankor én annyira elcsüggedek, hogy nem is élek, undorodom mindentől . . . és elsősorban magamtól. Olyankor nem eszem, nem mosakodom . . . nos, és ön? . . .

— Már miért ne mosakodnám, ez piszkos dolog volna, — szólott Andrej herczeg; — ellenkezőleg, rajta kell lennünk, hogy minél kellemesebbé tegyük az életünket. Én élek, s ennek oka nem vagyok, következésképpen igyekezniem kell, hogy lehetőleg minél jobban éljem végig az életemet, még pedig a nélkül, hogy a másét zavarnám.

— De mi készíti önt arra, hogy ilyen gondolatok közt éljen? Hiszen így akár teljes semmittevésben, mozdulatlanul üljön az ember . . .

— Az élet úgy se hagy az embernek békét. Én nagyon örülnék, ha semmit se kellene tennem, de lásd, egy részről az itteni nemesség megtisztelt azzal, hogy megválasztott marsalljának, a mit csak erőszakkal tudtam magamtól elhárítani. Nem tudták megérteni, hogy nincs meg bennem az, a mi kellene, nincs meg az a bizonyos kedélyes és aggodalmas alávalóság, mely ehhez szükséges. Aztán meg itt van ez a ház, a melyet föl kellett

építenem, hogy legyen egy zugom, a hol nyugodtan élhessek. Most meg itt a népfölkelés.

— Miért nem szolgál a hadseregben?

— Austerlitz után! — szólott Andrej herczeg sőtéten. — Nem, alássan köszönöm, szavamat adtam magamnak, hogy a rendes orosz hadseregben szolgálni többé nem fogok. És nem fogok, még akkor sem, ha Napoleon ott állana Szmolenszknél és Lyszyja Goryt fenyegetné, még akkor se fognék szolgálni az orosz hadseregben. Nos hát, a mint mondtam, — folytatta Andrej herczeg kissé lecsillapodva. — Most itt van a népfölkelés, az apám a harmadik kerület főparancsnoka, s annak, hogy a szolgálattól szabadúljak, egyedüli módja, ha mellette maradok.

— Tehát mégis szolgál?

— Szolgálok. — Egy darabig hallgatott.

— De hát miért szolgál?

— Ime, hogy miért. Az apám egyike a század legkiválóbb embereinek. De lassankint öregszik, s a mellett, ha nem is éppen szigorú, de nagyon is tevékeny természetű ember. Rettenetes tud lenni a korlátlan hatalomhoz, most pedig ahhoz a hatalomhoz való megszőkásában, a melyet az uralkodó a népfölkelés főparancsnokaira ruházott. Két héttel ezelőtt is, ha csak két órával megkésem, felköttette volna a juchnevai igtatót, — mondotta Andrej herczeg mosolyogva; — én tehát azért szolgálok, mert kivülem senkinek sincs befolyása az apámra, s itt-ott útját állom egy-egy olyan cselekedetnek, a mely később sok gyötrelmet okozna neki.

— Áá, no lássa!

— De nem úgy van ám a dolog, a mint te gondolod, — folytatta Andrej herczeg. — Én semmi jót se kívántam és nem is kívánok ennek a gaz igtatónak, a ki csizmákat lopott a népfölkelőktől; sőt nagyon örülnék, ha felkötve láthatnám; de sajnálom az apámat, vagyis jobban mondva, magamat.

Andrej herczeg mind jobban és jobban belemelegedett. Lázasan csillogtak a szemei, mialatt iparkodott Pierre-t meggyőzni, hogy az ő cselekedeteiben nyoma se volt soha annak, mintha embertársainak jót akarna.

— Lásd, te föl akarod szabadítani a parasztokat, — folytatta. — Ez nagyon szép; de nem te reád (te, azt hiszem, nem korbácsoltál meg és nem küldtél még Szibériába senkit) és még kevésbé a parasztokra nézve. Ha őket ütik, korbácsolják, Szibériába küldik, ettől, azt hiszem, semmivel se lesz rosszabb dolguk. Szibériában ugyanazt az állati életet folytatja tovább, a sebei meg behegednek a testén, s épp oly boldog lesz, mint volt annakelőtte. Azoknak az embereknek van erre szükségük, a kik erkölcsi romlásnak indultak, a kikben föltámadt a megbánás, ezt azonban elfojtják magukban, és eldurvulnak attól, hogy módjukban van igazat és nem igazat büntetéssel sújtani. Ime, ezt sajnálom én, és ezért óhajtanám a parasztok fölszabadulását. Lehet, hogy te nem láttad, de én láttam, a mint derék, jóra való emberek, a kik a korlátlan hatalomnak illetően hagyományai közt nevelkedtek, évek múltán, mikor már ingerlékenyebbek, kegyetlenekké, durvákká lesznek, tudják is ezt, de képtelenek lévén magukon uralkodni, mind boldogtalanabbakká lesznek.

Andrej herczeg olyan odaadással mondta ezt, hogy Pierre önkéntelenül arra gondolt, hogy Andrejt az apja vitte rá ezekre a gondolatokra. Nem felelt neki semmit.

— Lám, ez az, a mit én sajnálok, az emberi méltóság, a nyugodt lelkiismeret, a tisztaság, nem pedig az ő hátuk és az ő homlokuk, a melyeket bár hogy üt, ver és korbácsol is az ember, azért mégis háta és homlokok maradnak.

— Nem, nem és ezerszer is nem! Soha nem fogok önnel egyetérteni, — mondotta Pierre.

XII.

Estefelé Andrej herczeg és Pierre kocsira ültek és elmentek Lyszyja Gory-ba. Andrej herczeg, a ki Pierre-t nézte, néha-néha olyan beszédekkel törte meg a csendet, a melyek arra mutattak, hogy jó hangulatban van.

A földekre mutatva, elkezdett neki a gazdasági újításokról beszélni.

Pierre sötéten hallgatott, kurta feleleteket adott s úgy látszott, hogy mélyen el van merülve a gondolataiba.

Pierre azon tűnődött, hogy Andrej herczeg boldogtalan, hogy tévelyeg, hogy nem ismeri az igazi világságot, és hogy neki, Pierrenek, segítségére kellene sietnie, hogy őt fölvilágosítsa és talpra állítsa. De alig, hogy Pierre kieszelte, hogyan és mit fog mondani neki, már előre megérezte, hogy Andrej herczeg egyetlen szóval, egyetlen érveléssel halomra dönti minden tanítását, s félt belekapni, félt gúny tárgyává tenni az ő szentélyét, a melyen olyan szeretettel csüggött.

— De hát miért gondolkodik, — szólalt meg egyszerre Pierre, s lehorgasztván a fejét, olyan volt, mint egy öklelöző bika, — miért gondolkodik így? Nem volna szabad így gondolkodnia.

— De hát miről? — kérdezte Andrej herczeg csodálkozva.

— Az életről, az ember rendeltetéséről. Ez képtelenség. Én is így gondolkoztam, s tudja-e, mi mentett meg engem? A szabadkőművesség. Ne, ne mosolyogjon. A szabadkőművesség nem vallásos, nem szertartásos felekezet, a minőnek én is gondoltam, a szabadkőművesség a legszebb, az egyetlen kifejezése az emberiség legszebb és örök tulajdonságainak.

És elkezdte Andrej herczeg előtt a szabadkőműveséget fejtegetni, úgy, a mint ő értelmezte.

Elmondta, hogy a szabadkőművesség az állam és a vallás békóiból felszabadult kereszténység tana: az egyenlőség, testvériség és szeretet tanítása.

— Egyedül a mi szent szövetségünknek van tényleges jelentősége az életben; a többi mind csak álom, — mondotta Pierre. — Értse meg kedves barátom, hogy ezen a szövetségen kívül minden csak hazugsággal és igazságtalansággal van tele, s abban teljesen egyetérték önnel, hogy egy okos és jó embernek nem marad egyéb hátra, mint — a hogy ön is teszi, — leélni az életet úgy, hogy a másét ne zavarja. De tegye magáévá a mi alapelveinket, lépjen be a mi rendünkbe, engedje át magát nekünk, engedje meg, hogy útmutatói lehessünk, s nyom-

ban egy kis részecskéjeül fogja érezni magát, mint a hogy én is éreztem, ennek az óriási, láthatatlan láncznak, a melynek a kezdete az égben van.

Andrej herczeg némán maga elé bámulva hallgatta Pierre-t. Olykor a kerekék zörgésétől nem értett meg jól egy-egy szót, s ilyenkor megkérdezte Pierre-t, hogy mit is mondott. Abból a különös csillogásból, mely Andrej herczeg szemeiben kigyúlt, és a hallgatásából, Pierre azt látta, hogy nem vesztek kárba a szavai, hogy Andrej herczeg nem fogja őt félbeszakítani s nem fog a szavain gúnyolódni.

Elérkeztek egy kiáradt folyóhoz, a melyen kompon kellett átkelniök. Mialatt a kocsit és a lovakat elhelyezték, ők rámentek a kompra.

Andrej herczeg a komp korlátjára támaszkodva, szótlanul nézett végig a lemenő nap fényében csillogó vízben.

— Nos, mit gondol hát erről? — kérdezte Pierre.
— Miért hallgat?

— Mit gondolok? Hallottam, a mit mondtál. Ez mind szép, — felelt Andrej herczeg. — De te azt mondod: lépj be a mi szövetségünkbe, s mi megmutatjuk neked az élet czélját s az ember rendeltetését és a világon uralkodó törvényeket. De hát kik azok a „mi“? — emberek? Honnan tudtok ti mindent? Miért csak én egymagam nem látom azt, a mit ti láttok? Ti látjátok a földön az igaz és a jó uralmát, én meg nem látom.

Pierre közbevágott.

— Hisz ön a túlvilági életben? — kérdezte.

— A túlvilági életben? — ismételte Andrej herczeg, de Pierre nem adott neki időt, hogy feleljen, és ezt az ismétlést annál is inkább tagadó válasznak vette, mert ősmerte Andrej herczeg istentagadó meggyőződéseit.

— Ön azt mondja, hogy képtelen a jó és az igaz uralmát meglátni a földön. Én se láttam és nem is lehet azt meglátni, ha az ember úgy veszi az életet, mint a melylyel mindennek vége. A földön, éppen ezen a földön (Pierre rámutatott a földekre) nincs igazság, itt csupa merő hazugság és rossz minden; de a világon, a világ-

egyetemben igenis fönnáll az igazság uralma, és mi most ugyan a föld, de a nagy örökkévalóságon át a világ-egyetem gyermekei vagyunk. Én talán nem érzem a lelkemben, hogy én is része vagyok ennek a rengeteg összhangzatos egésznek? Én talán nem érzem, hogy a teremtett lényeknek ebben a megszámlálhatatlan tömegében, a melyben az istenség, a legmagasabb erő, a hogy' akarja, megnyilatkozik, — hogy ebben magam is egy láncszem, egy lépcsőfok vagyok a legalacsonyabb — és a legmagasabbrendű lények között? Ha pedig én látom, még pedig tisztán látom ezt a lépcsőt, a mely a növénytől az emberhez vezet, miért tételezzem föl, hogy ez a lépcső nálam megszakad és nem vezet tovább, tovább! Érzem, hogy én nemcsak, el nem pusztulhatok, a mint hogy semmi se pusztul el ezen a világon, hanem ellenkezőleg, örökké leszek és örökké voltam. Érzem, hogy kívülem még szellemek is élnek fölöttem, s ezeknek a világában lakozik az igazság.

— Igen, ez Herder elmélete, — szólott Andrej herczeg, — de engem nem ez, nem a lélek, hanem az élet és a halál győz meg. Meggyőz az, ha látom, hogy egy előttem kedves lény, a ki szorosán össze van kötve velem, a ki ellen bünt követtem el s a ki előtt igazolni akartam magamat (Andrej herczegnek remegett a hangja és elfordult), egyszerre elkezd szenvedni, kínlódni és megszűnik lenni... Miért? Az lehetetlen, hogy erre a kérdésre ne legyen válasz! S én hiszem is, hogy van... Lám, ez az, a mi az embert meggyőzi, s ez győzött meg engem is, — mondotta Andrej herczeg.

— No igen, igen, — kiáltott föl Pierre, — hát én tán' nem ugyanezt mondom?

— Nem. Én csak azt mondom, hogy a túlvilági élet létezésének a szükségességéről nem érvek győzik meg az embert, hanem az, a mikor kéz a kézben mégy egy emberrel az életen végig, s ez az ember egyszerre el tűnik *ott a semmiségben*, te pedig megállsz ez előtt az örvény előtt és belepillantasz. Belepillantottam én is ...

— Nos hát! Ön tudja, hogy van egy *ott*, és hogy van *valaki*. Az *ott* — a túlvilági élet. Az a *valaki*, — az Isten.

Andrej herczeg nem felelt. A szekér és a lovak már régen odaát voltak a túlsó parton, a nap már félig lenyugodott, s az esti fagy apró csillagocskákkal vonta be a rév körül elterülő tócsákat, Pierre és Andrej pedig, az inasok, a kocsisok és a révészek legnagyobb csodálkozására még mindig ott álltak a kompon és beszélgettek:

— Ha van Isten és van túlvilági élet, akkor igazság is van, erény is van; s az embernek az a legnagyobb boldogsága, ha ezek elérésére törekszik. Élnünk kell, szeretnünk kell és hinnünk kell, — mondotta Pierre, — hogy nemcsak most és itt ezen a göröngyön élünk, hanem hogy örökké élünk és örökké fogunk is élni ott fönn a mindenségben (felmutatott az égre). — Andrej herczeg a komp korlátjára támaszkodva állt ott s miközben Pierre-t hallgatta, le nem vette a szemét a napnak a kékellő vizen reszkető vörös tükrözéséről. Pierre elhallgatott. Teljes csönd volt köröskörül. A komp már rég kikötött volt, s csak az ár apró habjai pacskolták halkan a komp fenekét. Andrej herczegnek úgy tetszett, mintha a haboknak ez a csobogása hozzáúgta volna Pierre szavaihoz: „Ez az igazság, hidd el!”

Andrej herczeg fölsóhajtott és sugárzó, gyermekes, gyöngéd pillantással nézett belé Pierre kipirult, ünnepélyes, de barátjának a fensőbbségétől még mindig szepөгő arczába.

— Hjah, ha ez így volna! — mondotta. — De gyérünk, üljünk fel, — tette hozzá Andrej herczeg, s a kompról kilépve, fölpillantott az égre, a hova Pierre mutatott és Austerlitz óta most először, megint látta azt a magas, örök eget, a melyet ott az austerlitz-i csatatéren heverve látott, s egyszerre ujjongva és fiatalos hévvel, valami régóta szunnyadó, valami jobb érzés kelt új életre benne. Ez az érzés ugyan legott eltűnt, a mint Andrej herczeg megint belezökkent életének a megszokott kerékvágásába, de ő tudta, hogy ez az érzés, a mely nem tudott benne kifejlődni, azért mégis él a lelkében. A Pierre-rel való találkozás Andrej herczegre nézve korszakot alkotott, a melylyel egy látszólag ugyan változatlan, de belső világában egészen új élet kezdődött benne.

XIII.

Már alkonyodott, mikor Andrej herczeg és Pierre a lyszyja goryi ház főkapujához közeledtek. A megérkezés előtt Andrej herczeg mosolyogva hívta fel Pierre figyelmét arra a zürzavarra, mely a hátsó lépcső körül egyszerre támadt. Egy görnyedt anyóka, iszákkal a vállán s egy feketeruhás, hosszúhajú, középtermetű ember, mikor az érkező kocsit megpillantották, hanyatt-homlok rohantak vissza az ajtón. Utánuk még két vászoncseléd ugrott elő, s mind a négyen, miközben a kocsira bámultak, rémülten futottak ki a hátsó lépcsőre.

— Ezek Masa istenes emberei, — mondotta Andrej herczeg. — Az apámnak néztek bennünket. S ez az egyetlen dolog, a miben a húgom nem engedelmeskedik neki: az apám azt akarja, hogy kergesse pokolba ezeket a zarándokokat, ő pedig fogadja őket.

— De hát mik ezek az istenes emberek? — kérdezte Pierre.

Andrej herczegnek nem volt ideje, hogy feleljen. Inasok jöttek eléjük és Andrej kikérdezte őket, hoi van az öreg herczeg s mikorra várják őt haza.

Az öreg herczeg még a városban volt, és minden pillanatban várták.

Andrej herczeg bevezette Pierre-t a maga lakosztályába, mely mindenkor teljes rendben várta őt az apja házában, ő maga pedig bement a gyerekszobába.

— Gyerünk a húgomhoz, — mondotta Andrej herczeg, mikor visszatért Pierre-hez; — még nem is láttam őt, most bújkál s az ő istenes embereivel üldögél valahol együtt. Úgy kell neki, bizton zavarba jön, de legalább meglátod az istenes embereket. Igazán mondom, nagyon érdekes.

— Mik azok az istenes emberek? — kérdezte Pierre.

— Majd meglátod.

Marja herczegnő csakugyan zavarba jött és piros foltok jelentek meg az arcán, mikor Andrej és Pierre beléptek hozzá. Lakályos szobájában, a melyben lám-

pák égtek a szentképek előtt, a szamovár mögött egy barátságos öltözött, hosszúorrú és hosszúhajú fiatal fiú ült mellette a pamlagon.

A pamlag közelében egy karszéken ránczosképű, töpörödött anyóka gunnyasztott. Gyermekes arcán szelíd kifejezés ült.

— Andrjusa, miért nem értesítettél előre? — szólott szelid szemrehányással, s úgy állt oda a zarándokjai, mint a kotlóstyúk a csibéi elé.

— Nagyon örülök, hogy látom, nagyon örülök, — mondotta Pierrenek, mialatt ez megcsókolta a kezét. Még mint gyermeket ösmerte, s most Andrejjal való barátsága, a feleségével való szerencsétlensége és a mi a fő, jóságos és nyílt arcza, rokonszenvesen hangolták őt iránta. Ránézett gyönyörű és sugárzó szemével, és mintha csak azt mondta volna: „én önt nagyon szeretem, csak arra kérem, ne nevesse ki az *enyémeket*“. Az első üdvözlő szavak után leültek.

— Áá, Ivanuska is itt van, — szólott Andrej herczeg s mosolyogva rámutatott egy fiatal zarándokra.

— Andrjusa! — mondotta Marja herczegnő könyörgő hangon.

— Tudd meg, hogy ez nőszemély, — szólt oda Andrej Pierrenek francziául.

— Andrjusa, az Istenért! — ismételte Marja herczegnő.

Nyilvánvaló volt, hogy Andrej herczegnek a zarándokok iránt tanusított gúnyos viselkedése, és Marja herczegnőnek, az érdekükben való közbelépése immár megszokott és úgyszólván megrögzött viszony volt közöttük.

— No, de kedves lelkem, — szólott Andrej herczeg. — Inkább hálával kellene lenned irántam, hogy megmagyarázom Pierrenek evvel a fiatal emberrel való bizalmas viszonyodat.

— Igazán? — mondotta Pierre, s a pápaszemén keresztül komoly érdeklődéssel (a melyért különös hálával volt iránta Marja herczegnő) nézett bele Ivanuska arcába, a ki megértvén, hogy ő róla van szó, sunyi szemekkel nézett végig valamennyiükön.

Marja hercegnő teljesen fölöslegesen aggódott az *övéiért*. Ezek legkevésbé se jöttek zavarba. Az anyóka lesütötte a szemeit, lopva pislogott a belépőkre, a tányérkáján fenekével fölfelé fordította a csészéjét, odatett mellé egy darabka körülrágcsált czukrot s nyugodtan és mozdulatlanul ült a helyén, arra várva, hogy majd megkínálják még teával. Ivanuska felszürcsölte a tányérkájáról a kiömlött teát, s ravasz, női pillantással sandított a fiatal emberekre.

— Hol jártál, voltál Kiebben? — kérdezte Andrej herceg az anyókatól.

— Voltam, uram, — felelt a beszédes anyóka, — és éppen karácsonykor voltam szerencsés a szentjeimtől az égi szent titkokról értesülhetni. Most pedig Kolyazinból jövök, uram, a hol nagy kegynek lön megnyilatkozása.

— Hát te, Ivanuska, hogy' vagy?

— Én egymagam bolyongok, jó uram, — felelt Ivanuska, iparkodván minél mélyebb hangon beszélni. — Csak Juchnevban akadtam össze Pelagejuskával.

Pelagejuska félbeszakította a társnőjét: nyilván el akarta mondani azt, a mit látott.

— Kolyazinban, uram, nagy kegynek lön megnyilatkozása.

— Mi az, no, tán valami új csontok? — kérdezte Andrej herceg.

— Elég, Andrej, — szólott Marja hercegnő. — Ne mondd el, Pelagejuska.

— No lám, mit akarsz matyuska, miért ne mondanám el? Én őt szeretem. Ő jó ember, Isten választotta, nekem pedig jóltevőm, tíz rubelt adott egyszer, nagyon jól emlékszem. Mikor Kiebben voltam, és azt mondja nekem a félkegyelmű Kirjuska, — nagyon Istenfélő ember, télen-nyáron mezítláb jár. — Miért nem mégy, — aszongya, — oda, a hova kell, menj Kolyazinba, ott a matyuska, a legszentebb Isten-anyja egy képe nek lön csodatévő megnyilatkozása. Mentem elbúcsúztam a szentjeimtől és elmentem...

Valamennyien hallgattak, csak az anyóka beszélt

egyenletes hangon, s nagyokat nyelve szívta magába a levegőt.

— Megérkeztem, uram, s legott imígyen szólt hozzám a nép: nagy kegynek lőn itt megnyilatkozása, a legszentebb szüzanyának szent olaj csepeg az orczájából...

— No jó, jó, később majd elmeséled, — szólt rá Marja herczegnő elpirulva.

— Engedje, hogy valamit kérdezzek tőle, — mondotta Pierre. — Te magad is láttad? — kérdezte.

— Hogyne, uram, magam is méltónak találtattam rá. Olyan ragyogás volt azon a képen, mintha az égből sugárzott volna rá, a matyuska orczája meg csak csöpögött, csöpögött egyre másra...

— De hiszen ez ámitás, — mondotta Pierre együgyűen, a mint az anyókat hallgatta.

— Jaj, uram, mit beszélsz? — sziszszent föl Pelagejuska megrémülve s Marja herczegnőhöz fordult segítségért.

— Ezzel csak ámitják a népet, — ismételte.

— Uram Jézusom, Krisztusom, — szólott az anyóka s keresztet vetett magára. — Óh uram, ne mondd ezt. Volt ott egy gyenerális is, a ki nem hitt, és azt mondotta: „ez csak a barátok ámitása“, alig, hogy kimondta, megvakult. És azt álmodta, hogy megjelent neki a pecserszkaja matyuska * és így szólt: „Hígy bennem és meggyógyítalak“. Legott elkezdett rimánkodni: vigyetek, vigyetek el hozzám. Én csak a tiszta igazságot mondom, a magam szemeimmel láttam. Egyenesen odavezették a vak embert hozzám, odament, térdreborult és aszongya: „Gyógyíts meg! Odaadom neked azt, a mit a czártól kaptam.“ Magam láttam, a mint egyszerre ott termett a keblén a csillag. Mi lett a vége, — visszakapta a szemvilágát! Bűn ám így beszélni. Megver ám érte az Isten, — fordult oda feddő hangon Pierrehez.

— De hát hogy' került a szentképre az a csillag? — kérdezte Pierre.

* Pecserszkaja Matyuska, a Kiev melletti barlangkolostorban lévő Mária kép. Szent Wladimir is ebben a kolostorban van eltemetve. (A ford.)

— Tán a matyuskából is tábornokot csináltak? — tódtította Andrej herceg.

Pelagejuska egyszerre elsápadt és összecsapta a kezét.

— Uram, édes jó uram, jaj neked, jusson eszedbe a fiad! — jajdult föl az anyóka s egyszerre élénk piros lett az arcza.

— Jaj, uram, mit mondtál, az Isten legyen irgalmas néked. — Keresztet vetett magára. — Uram, bocsáss meg neki. Matyuska, mit jelent ez? ... — fordult oda Marja hercegnőhöz. — Fölkelt és szinte sírva kezdte összeszededegetni a czók-mókját. Szemlátomást elborzadt és szégyelte magát, hogy egy ilyen háznak a jótéteményeit élvezte, a melyben így beszélhettek, s egyúttal sajnálta, hogy ezentúl le kellett mondania ezekről a jótéteményekről.

— Ugyan, micsoda kedvtelés ez? — szólott Marja hercegnő. — Minek is jöttek a házamba? ...

— No, no, hiszen csak tréfálok Pelagejuska, — szólott Pierre. — Hercegnő, igazán mondom, nem akarom öt megbántani, csak úgy eljárt a szám. Felejtsd el, no, csak tréfa volt az egész, — ismételte, restelkedve elmosolyodott és szerette volna jóvátenni a hibáját. — Hiszen csak tréfáltam, no ... ő meg komolyan veszi ...

Pelagejuska hitetlenül állt ott, de Pierre arcán a megbánásnak olyan őszinte kifejezése ömlött el, s Andrej herceg olyan szeliden nézett hol Pelagejuskára, hol Pierrere, hogy lassanként lecsillapodott.

XIV.

A zarándoknő megnyugodott, s újra belevonatván a társalgásba, még jó sokáig beszélt Amfilochij atyáról, a ki olyan szent életű, hogy tömjénszagú a keze, és arról, hogy utolsó kievi zarándoklása alkalmával az ösmerős barátok odaadták neki a barlang kulcsát, s ő kétszersültet vévén magához, két teljes napot töltött a szentek között a barlangban. „Imádkozom az egyikhez, megyek a másikhoz. Alszom egyet, majd megint térdreborulok; s olyan

csönd, olyan áldás van ott, hogy szinte nem is kívánczik vissza az ember az Isten szabad világára.“

Pierre figyelmesen és komolyan hallgatta. Andrej herczeg kiment a szobából. És utána, az istenes embe-
reket egyedül hagyván a tea mellett, Marja herczegnő bevezette Pierret a fogadó-szobába.

— Ön nagyon jó ember, — mondotta neki.

— Igazán mondom, eszem ágában se volt őt megbántani akarni, magam is annyira értem és becsülöm ezeket az érzelmeket.

Marja herczegnő némán nézett rá és szeliden elmosolyodott.

— Lássá, én önt már régóta ösmerem, és szeretem, mintha testvérem volna, — mondotta. — Milyennek találja Andrejt? — kérdezte szaporán, nem engedvén neki időt arra, hogy gyöngéd szavaira válaszoljon. — Nagyon nyugtalan vagyok miatta. Télen ugyan jobb az egészsége, de mult tavasszal megnyílt a sebe, s az orvos azt mondotta, hogy el kell mennie magát gyógyíttatni. És a kedélyét is nagyon féltém. Ő nem olyan természetű, mint mi nők, a ki képes volna elviselni és jól kisírni a fájdalmát. Állandóan ott hordja magában minden keserűségét. Ma ugyan jókedvű és eleven; de csak az ön látogatása volt ilyen hatással rá: ritkán szokott ilyen lenni. Hogy ha rá tudnám őt venni, hogy külföldre menjen! Neki tevékenységre van szüksége, ez a csöndes, egyhangú élet megöli. Mások ezt tán nem veszik észre, de én tisztán látom.

Tíz óra felé az inasok kirohantak a lépcsőre, mert meghallották az öreg herczeg közeledő fogatának a csendőit. Andrej herczeg és Pierre szintén kimentek a lépcsőre.

— Hát ez ki? — kérdezte az öreg herczeg, a mint a kocsiról leszállt és Pierret megpillantotta.

— Áá! Nagyon örülök! Csókolj meg, — mondotta, mikor megtudta, ki az az ösmeretlen fiatal ember.

Az öreg herczeg jó hangulatban volt és becézgette Pierret.

Andrej herczeg, mikor vacsora előtt visszatért az apja dolgozó-szobájába, Pierre-el heves vitában találta az öreg herczeget. Pierre azt bizonyíttgatta, hogy eljön

még az idő, mikor nem lesz háború. Az öreg herceg pedig, bár nem volt haragos, de ingerkedve tagadta ezt.

— Ereszd ki az erekből a vért, és tölts vizet a helyébe, akkor nem lesz háború. Vénasszonyos álmok, vénasszonyos álmok, — mondotta, de azért gyöngéden megveregette Pierre vállát, és odament az asztalhoz, a melynél Andrej herceg, a ki nyilván nem akart a vitába beleegyedni, a herceg által a városból hozott iratok közt kotorászott. Az öreg herceg odalépett hozzá s elkezdett vele hivatalos dolgokról beszélni.

— Rosztov gróf, a marsall, az emberek felét sem szolgáltatta be. Bement a városba s meghítt ebédre, — adtam is neki olyan ebédet... Aztán nézd csak emezt... No lelkem, — fordult oda Andrejevics Nikoláj herceg a fiához és megveregette Pierre vállát, — derék fiú ez a te barátod, nagyon megszerettem! Egészen fölmelegített. Másra még akkor sem igen hallgatok, ha okosan beszél, de ő még a hazugságaival is tűzbe tud hozni, bár öreg ember vagyok. No, most menjetek, menjetek, — tette hozzá, — lehet, hogy majd jövök én is, és vacsora után még elüldögélek veletek. Megint vitatkozunk majd egyet. Légy szeretettel az én bolondos Marja hercegnőm iránt, — kiáltott ki az ajtóból Pierre után.

Pierre csak most, hogy Lyszyja Goryban volt, becsülte meg igazán Andrej herceggel való baráti viszonyának teljes értékét és varázsát. Ez a varázs nem annyira az ő vele magával, mint inkább a hozzátartozóival és a háziakkal való viszonyban jutott kifejezésre. Pierre az öreg és mogorva herceg s a szelid és félénk Marja hercegnő társaságában, bár alig ösmerte őket, egyszeriben úgy érezte magát, mintha régi barátság fűzné őt hozzájuk. Valamennyien megszerették őt. Nemcsak Marja hercegnő nézett rá a legsugárzóbb tekintetével, a kit lekenyerezett a zarándokokkal szemben tanúsított gyöngéd viselkedése; de még az alig egyesztendő kis Nikoláj herceg is, a mint a nagyapja hívta, rámosolygott Pierrere és örömmel ment a karjaiba. Ivanovics Mihail és mademoiselle Bourienne örömteljes mosolylyal néztek rá, mikor az öreg herceggel beszélgetett.

Az öreg herceg kijött a vacsorához: ez szemlato-

mást Pierre kedvéért történt. Lyszyja-gory-i tartózkodásának mind a két napján rendkívül barátságosan bánt vele, és ismételten meghívta magához.

Mikor Pierre eltávozása után a családtagok valamennyien összejöttek, és mint ez egy új ember távozása után rendszeren történni szokott, elkezdték bírálgatni, megesezt az a ritka eset, hogy valamennyien csak jót mondtak róla.

XV.

Rosztov, mikor ezúttal a szabadságáról visszatért, csak most érezte és ismerte föl először, hogy milyen szoros kötelékek fűzték őt Deniszovhoz és az ezredéhez.

A mint Rosztov az ezredéhez közeledett, ugyanolyan érzés vett erőt rajta, mint mikor a Povarszkáján fekvő szülei ház felé közeledett. Mikor ezredének az egyenruhájában az első huszárt megpillantotta, mikor a rőthajú Dementyevet megösmerte, a kipányvázott lovakat meglátta, mikor Lavruska örömteljesen elkiáltotta magát a gazdája felé: „Megjött a gróf!” és a borzas Deniszov, a ki az ágyán aludt volt, kiszaladt a földkunyhóból s megölelte őt, a tisztek pedig odacsődültek köré, — ugyanolyan érzés fogta el Rosztovot, mint mikor az édes anyja, az apja és a húgai megölelték, s az öröm könnyeitől, melyek a torkát fojtogatták, képtelen volt akár csak egy szót is szólani. Az ezred is olyan volt, mint egy ház, még pedig épp oly változatlanul kedves és drága, akár a szülei ház...

Miután jelentkezett az ezredparancsnoknál s megkapta az első századhoz történt beosztását, a mint ügyeleteskedett és takarmányszerzésre járt, a mint megint beleélte magát ezredének minden legapróbb érdekkörébe, s érezte, hogy meg van fosztva a szabadságától és oda van lánczolva egy szűk és változhatatlan keret-höz, ugyanazt a megnyugvást, ugyanazt a biztos támaszt és öntudatot érezte, hogy itt a maga helyén van, otthon van, a mely a szülei ház falai közt a lelkét eltöltötte. Nyoma se volt itt a szabad élet ama zürzavarának, a melyben sehogy' se' találta a helyét, s minduntalan

megtévedt a cselekedeteiben; nem volt itt Szonya, a kivel ki kellett vagy nem kellett magát magyaráznia. Nem volt meg a lehetősége annak, hogy menjen vagy ne menjen valahova; nem állott rendelkezésére az a rengeteg sok ember, a kik közül egyik sem állott közelebb vagy távolabb hozzá; nem bántották azok az apjához való homályos és határozatlan pénzbeli vonatkozások, és nem emlékeztette őt semmi a Dolochovval szemben szenvedett nagy kártyaveszteségére! Itt az ezrednél világos és határozott volt minden. Az egész világ két egyenlőtlen részre volt felosztva: az egyik a mi pavlogradi ezredünk, a másik pedig minden, a mi — ezen kívül van. És ehhez az utóbbihoz semmi köze se volt. Az ezredben ismeretes volt előtte minden: ki hadnagy, ki kapitány, ki jó és ki rossz ember, és különösen ki igazi bajtárs. A markotányos hitelbe is ad, a fizetését harmadévenként húzza; nincs min tünődnie, nincs miben válogatnia, csak ne kövessen el olyasmit, a mit a pavlogradi ezredben rossznak tartanak, s ha elküldik, tegye meg azt, a mit tisztán, világosan és határozottan parancsolnak neki: akkor rendben van minden.

Mikor újra belejutott az ezredbeli életnek eme határozottan kijelölt körülményei közé, olyan örömet és megnyugvást érzett, mint a kimerült ember, ha pihenni tér. Rosztovra nézve annál örvedetesebb volt ebben a hadjáratban ez az ezredbeli élet, mert nagy kártyavesztesége után (melyet a hozzátartozóinak minden megnyugtatója ellenére se tudott magának megbocsátani) elhatározta, hogy nem úgy fog szolgálni, mint eddig, hanem hogy a hibáját jóvá tegye, derekasan szolgál és minden tekintetben kifogástalan bajtárs és tiszt, tehát kifogástalan ember is lesz, a mi a *nagy világban* olyan nehéznek, az ezredben pedig olyan könnyűnek látszott előtte.

Rosztov a kártyavesztesége után eltökélte, hogy öt év alatt visszafizeti a szüleinek ezt az adósságot. Évente tízezer rublt kapott, s most elhatározta, hogy ebből csak kétezret vesz igénybe, a tőkét pedig rendelkezésére bocsátja a szüleinek, az adóssága törlesztésére.

Többszörös visszavonulások és előnyomulások, s a pultuszkai és preussisch-eylauri ütközetek után Bartenstein körül vonták össze a mi haderőnket. Várták az uralkodó odaérkezését és az új hadjárat megkezdését.

A pavlogradi ezred, a haderő ama részéhez tartozván, a mely az 1805. évi hadjáratban is részt vett, Oroszországban kiegészítette magát s így a hadjárat első hadműveleteiről lekéselt. Sem Pultuszkánál, sem Preussisch-Eylaurnál nem volt ott, és a hadjárat második részében, a működő hadsereggel egyesülvén, Platov hadtestéhez lett beosztva.

Platov hadteste a hadseregtől teljesen függetlenül működött. A pavlogradiak néhányszor résztvettek az ellenséggel való csatározásokban, foglyokat is ejtettek, sőt egy ízben Oudinot marsall podgyász-szállítmányát is szétverték. Április hónapban a pavlogradiak pár hetet töltöttek egy a föld színéig elpusztult és teljesen elhagyott német faluban, a honnan egy tapodtat se mozdultak.

Olvadó, sáros, de azért hideg volt az idő, a folyók fölengedtek s az utak járhatatlanokká lettek; sem a lovak, sem az emberek napokon át nem kaptak eleséget. Miután a szállítás teljesen fönnakadt, az emberek szanaszét portyáztak az elhagyott, puszta falvakban, hogy legalább krumplit keressenek, de immár azt is csak alig-alig találtak.

A lakosok, a kik szanaszét menekültek, mindent föléltek; azok, a kik ott maradtak, koldusnál is nyomorultabbak voltak, a kiktől nem volt mit elvenni, sőt még a kevésbbé lágyszívű katonák is nem egyszer, a helyett, hogy tőlük vettek volna, megosztották velük utolsó falataikat.

A pavlogradi ezred, mely a csatározásokban csak két sebesültet veszített, az éhségtől s a betegségektől embereinek nagyobb felét elvesztette. A kórházakban olyan biztos volt a halál, hogy a katonák, a kiket a hiányos táplálkozás következtében meglepett a láz vagy más egyéb nyavalya, inkább szolgálatban maradtak s végső erejüket megfeszítve vonszolták magukat tovább az arcvonalban, semhogy kórházba menjenek. A tavasz

beálltával a katonák valami a spárgához hasonló növényre bukkantak, a melyet isten tudja miért édesgyökérnek kereszteltek el, mire elszéledtek a mezőkön és a réteken, hogy ilyen édes gyökeret (mely különben nagyon keserű volt) keressenek, kardjaikkal kiásták, s a parancs ellenére, mely szigorúan tiltotta ennek az ártalmas növénynek a fogyasztását, megették. Tavaszra egy új betegség ütötte föl a fejét a csapatok közt, mely a kezek, a lábak és az arcz megdagadásában nyilvánult, s melynek okozójául az orvosok ennek a gyökérnek a fogyasztását állították. De azért a Deniszov századának az emberei, a tilalom ellenére is főképpen ebből a Mária-édesgyökérből éltek, mert már második hete, hogy a fogyatékán lévő kétszersültből fejenként csak félfontot osztottak ki az emberek közt, a krumpli utolsó szállítmánya pedig megfagyott és kicsírázott.

A lovak is immár második hete a házak szalmafedelén éltek, irtózatosan lesóványodtak s még a nagy csomókban lecsüggő téli szőrrel voltak borítva.

A katonák és a tisztek ennek a szörnyű nyomorúságnak az ellenére is úgy éltek, mint annakelőtte; a huszárok, bár sápadt és beesett arczczal s rongyos egyenruhában, de most is éppen úgy sorakoztak a kihallgatásra, eljártak élelemszerzésre, tisztogatták a lovaikat s a fölszerelésüket, takarmány helyett szalma háztetőket hordtak össze és megjelentek ebédelni a katlanok mellett, a melyektől éhesen keltek föl, s eltréfáltak gyalázatos ételükön és az eleségükön. Szabad idejükben, úgy mint rendesen, tüzeket raktak, meztelenül melegedtek mellettük, pőfékeltek, kicsírázott és dohos krumplit sütögettek, s a Potemkin vagy Szuvarov-féle hadjáratokról beszélgettek, vagy a hunczfut Aljosáról s Mikolkáról, a pap napszámosairól szóló regékkel szórakoztak.

A tisztek most is, mint annakelőtte, kettesével, hármasával, düledező házakban laktak. Az idősebbek gondoskodtak az emberek számára szalmáról, krumpliról s egyáltalában a csapatok élelmezéséről, a fiatalabbak pedig, mint rendesen vagy kártyával (pénzüik volt elég bár ennivalójuk kevés), vagy ártatlan játékokkal: szvajkával és kurnik játékkal töltötték az időt. A dolgok állá-

sáról vajmi keveset beszélgettek, részben azért, mert semmi bizonyosat sem tudtak, részben pedig azért, mert homályosan érezték, hogy a háború dolga nem a legjobban áll.

Rosztov még mindig Deniszovval lakott együtt, s egymáshoz való baráti viszonyuk a szabadságuk ideje alatt csak még szorosabbra vált. Deniszov soha se beszélt Rosztov családjáról, de abból a gyöngéd barátságból, a melyet a parancsnok ő iránta, mint alantas tisztje iránt tanusított, Rosztov tisztán kiérezte, hogy a vén huszár boldogtalan szerelmének Natasa iránt nagy része volt barátságuk megszilárdulásában. Deniszov szemlátomást azon volt, hogy minél kevesebb veszedelemnek tegye ki Rosztovot, vigyázzon rá, és különösen ütközetek után feltűnő örömmel üdvözölte őt, ha látta, hogy teljesen ép és sértetlen.

Egyik kivezényeltetése alkalmával Rosztov abban az elhagyott és elpusztított falúban, a hova élelmiszerekért ment volt, egy vén lengyelnek a családjára, a leányára s az utóbbinak egy csecsemő gyermekére bukant. Éhesek voltak, teljesen le voltak rongyolódva s nem volt módjukban elmenekülni. Rosztov elvitte őket a szállására, elhelyezte őket a lakásán, s eltartotta őket pár hétig, a míg csak az öreg kissé össze nem szedte magát. Rosztovnak egy bajtársa, az asszonyokról szólva, elkezdett nevetni Rosztovon, azt mondván, hogy ő ravaszabb mindannyiuknál s hogy a bajtársait is megismertethetné a megmentett szép lengyel menyecskével. Rosztov sértésnek fogta föl ezt a tréfát, s tűzbe jövéen, olyan kellemetlen dolgokat vágott oda tisztársának, hogy Deniszov mindkettőjüket csak nagy nehezen tudta a párbajtól visszatartani. Mikor a tiszt kiment, és Deniszov, a ki maga se tudta, milyen viszonyban van Rosztov a lengyel menyecskével, szemére hányta a heveségét, Rosztov így felelt:

— Én nem tudom, mit akarsz... Úgy érzem, akár csak a húgom volna, s meg se mondhatom, mennyire sértett engem ez... mert hát... mert...

Deniszov a vállára csapott s a nélkül, hogy Rosztovra nézett volna, elkezdett gyorsan föl és alá járni a

szobában, a mit a lelki fölindulás perczeiben szokott volt tenni.

— Milyen bolond egy fajta is ez a ti Vosztov fajtátok, — mondotta, és Rosztov könnyeket vett észre Deniszov szemeiben.

XVI

Áprilisban nagy élénkséget keltett a csapatok közt az uralkodó jövetelének a híre. Rosztovnak nem sikerült résztvenni azon a csapatszemlén, a melyet a császár Bartensteinban tartott: a pavlogradiak messze Bartenstein előtt voltak előörsön.

A szabadban ütöttek tábort. Deniszov Rosztovval együtt egy rözsével és gyepvel beborított földkunyhóban lakott, melyet a katonák ástak a számukra. A földkunyhókat a következő, akkoriban divatba jött módon építették: ástak egy másfél arsin széles, két arsin mély és negyedfél arsin hosszú árkot. Az árok egyik végén lépcsőket vágtak, ez volt a bejárat; maga az árok volt a szoba, a melynek a lépcsőkkel szemben lévő végén, a szerencsésebbeknél, mint a századparancsnok is, czölöpökön egy deszka állott — ez volt az asztal. Két oldalt az árok széle mentén egy arsinnyira le volt hordva a föld, s ez kiadott két ágyat és egy pamlagot. A tető úgy volt csinálva, hogy a kunyhó közepén állni, az ágyakon pedig, az asztal közelében ülni is lehetett. Deniszovnál, a ki a katonái szeretete révén pazarul élt, a tető oromzatán még egy deszka, s ebben a deszkában egy törött, de összeraggatott üvegtábla is volt. Mikor nagy volt a hideg, akkor a lépcsőkre (a fogadószobába, a mint Deniszov a kunyhónak ezt a részét hívta) egy hajlott vaslemezen a tábori tüzekből parazsat hordtak be, s egyszerűen olyan meleg lett, hogy a tisztek, a kik mindig szép számmal voltak együtt Deniszovnál és Rosztovnál, egy szál ingben üldögéltek benne.

Áprilisban Rosztov egy ízben ügyeletes volt. Reggel nyolcz órakor az álmatlan éjszaka után hazatérve, parazsat hozatott be, levetette az esőtől átázott fehérneműjét, imádkozott, megteázott, kissé átmelegedett, a

sarokban és az asztalon rendberakta a holmiját, s a széltől kifújta, égő arczczal, egy ingben hanyatt feküdt s a feje alá dugta a kezét. Kellemesen eltűnődött azon, hogy utolsó földerítő szolgálatáért, a napokban kellett megkapnia az előléptetését, és várta Deniszovot, a ki elment volt valahova. Rosztov nagyon szeretett volna beszélni vele.

A kunyhó mögül egyszerre meghallotta Deniszov dörgedelmes hangját, a ki nyilván nagyon föl volt indulva. Rosztov odament az ablakhoz, hogy megnézzékivel van baja, s ott látta Topcsejenkó őrmestert.

— Megpavancsoltam, ne engedd, hogy ezt a Mávia-édesgyökevet, vagy mit, falják! — ordított Deniszov. — Magam láttam, a mint Lazavcsuk szedte a földvöl.

— Én is megparancsoltam nekik, de nem engedelmeskednek, — felelt az őrmester.

Rosztov megint ledőlt az ágyára és elégedetten gondolta magában: — „csak hadd vesződjék most a saját bajával, én várhatok a magaméval, s most szépen lefekszem!“ A falon keresztül hallotta, hogy az őrmesteren kívül még Lavruska, Deniszov hunczut és bátor legénye is beszélt. Lavruska holmi szekerekről, kétszer-sültekről és ökrökről mesélt, a melyeket a takarmányszerzésről visszajövet látott.

A kunyhó mögött ismét fölhangzott Deniszov távolodó hangja, és ez a pár szó: „Második szakasz! Nyevgelj!

„Vajjon hova készülnek?“ — gondolta magában Rosztov.

Öt perczre rá Deniszov belépett a kunyhóba, sáros lábaival fölmászott az ágyra, boszúsan szívta a pipáját, széthányta a holmiját, magához vette a szöges korbácsot, felcsatolta a kardját s elindult kifelé. Rosztov kérdésére, hogy hova megy, boszúsan és határozatlanul azt felelte, hogy dolga van.

— Vessen követ vám az Isten és a császár! — mondotta Deniszov, mikor kiment; és Rosztov hallotta, a mint a kunyhó mögött néhány lónak a lábai megszorítottak a feneketlen sárban. Rosztov meg se próbálta

kisütni, vajjon hova ment Deniszov. Miután jól fölmelegedett a vaczkában, elaludt s csak estefelé lépett ki a kunyhóból. Deniszov még nem tért volt vissza. A tisztek javában játszottak, mikor szekereket láttak közeledni: sovány gebéken vagy tizenöt huszár kísérte őket. A huszárok által kísért szekerek odajöttek a kipányvázott lovakhoz, s egész sereg huszár verődött össze körülöttük.

— No lám, Deniszov mindig szomorkodik, — szólott Rosztov, — lám, akadt ennivaló is.

— Csakugyan! — kiáltottak a tisztek. — Ennek ugyan megörülnek a legények! — Valamivel a huszárok mögött jött Deniszov, két gyalogos tiszt társaságában, a kikkel valamiről vitatkozott. Rosztov eléjük sietett.

— Én figyelmeztetem önt, kapitány, — mondotta az egyik tiszt, egy sovány, alacsony termetű és szemlátomást haragos ember.

— Megmondtam, hogy nem adom, — felelt Deniszov.

— Ön ezért felelni fog, kapitány, ez erőszakoskodás, — a saját bajtársaitól elrabolni egy szállítmányt! A mi embereink már két napja nem ettek.

— Az enyémekek meg két hete nem ettek, — felelt Deniszov.

— Ez rablás, a melyért felelni fog, tisztelt uram! — ismételte a gyalogos tiszt emeltebb hangon.

— Ugyan mit vágja itt a fülemet? Hm? — kiáltott rá Deniszov, a ki egyszeriben tűzbejött, — én fogok felelni, és nem ön, ne kántáljon hát a fülembé, ha jót akav. Mavs!! — ordított rá a tisztre.

— Ám jó! — kiáltott föl a kis tisztecske, a ki legkevésbé se szeppent meg s a helyén maradt, — ha kedve van rabolni, akkor én majd . . .

— Az övdögbe is, futó lépésben mavs, ha jót akav! — És Deniszov nekifordította a lovát a tisztnak.

— Jó, jó, — mondotta a tiszt fenyegető hangon, megfordította a lovát s nagyokat zökkenve a nyeregben, odább állott.

— Kutya a sövényen, akáv egy kutya a sövényen, — szólott utána Deniszov és odamenvén Rosztovhoz, han-

gosan felkaczagott. Ez volt a legmaróbb gúnyolódás, a melylyel a lovaskatona a lovasított gyalogost illethette.

— Elvettem a gyalogságtól, evőszakkal elvettem, ezt a szállítmányt! — mondotta. — Végve is, csak nem dögölhetnek éhen az embeveim?

A szekerek, a melyek odaállottak a huszárok mellé, egy gyalogezrednek voltak szánva, de Deniszov, Lavruskától értesülvén róla, hogy a szállítmánynak nincs fedete, a huszáraival erőszakkal elcsípte. A katonák bőségesen kaptak kétszersültet s még más századok embereinek is adtak belőle.

Másnap az ezredparancsnok magához hívatta Deniszovot és szétnyitott ujjával eltakarván a szemeit, így szólt hozzá: — Én úgy teszek, mintha semmit se tudnék az egésztől és nem kavarom föl a dolgot; de azt tanácsolom, menjen el a törzshöz és ott az élelmezési parancsnokkal intézze el az ügyet, és ha lehet, ösmerje el, hogy ennyi és ennyi eleséget átvett; ellenkező esetben a szállítmányt a gyalogezred terhére írják: fölkavarodik a dolog és esetleg rossz vége is lehet.

Deniszov az ezredparancsnoktól egyenesen a törzshöz ment, azzal az őszinte elhatározással, hogy követi a tanácsát. Estére olyan állapotban került vissza a földkunyhójába, a minőben őt Rosztov még soha sem látta. Deniszov egyre zihált és képtelen volt beszélni. Mikor Rosztov megkérdezte tőle, hogy mi lelte, gyenge és rekedt hangon érthetetlen szitkokat és fenyegetéseket mormogott.

Rosztov megrémült Deniszov állapotán s azt ajánlotta, vetközzék le, igyék vizet és hivassa el az orvost.

— Engem, vablással vádolni, — oh! Még adjatok vizet, — ám hadd ítéljenek el, de azért én a gazembeveknek mindig az ujjukva koppintok, s megmondom ezt a császárnak is. Jeget adjatok, — mondotta.

Az ezredorvos, a kit elhívtak hozzá, azt mondta, hogy föltétlenül eret kell vágni rajta. Egy mély tányérral teli fekete vér folyt ki Deniszov szívós karjából, s csak akkor volt képes elmondani mindent, a mi vele történt.

— Megévkezem, — szólalt meg Deniszov. — Nos,

hol itt a pavancsnok? — Megmutatták. — Nem pavancsol egy cseppet vávni. — Én szolgálatban vagyok, havmincz vevsztnyivől jöttem ide, nem évek vá vávni, jelents be. — Jó, előkevül ez a főtolvaj; ez is leczkét akavadni nekem! — Ez vablás! — Nem az a vabló, mondom én, a ki elvisz egy szállítmányt azévt, hogy enni adjon a katonáinak, hanem az, a ki azévt veszi el, hogy zsebvevágja! — Jobb volna, ha hallgatna. — Jó. — Adjon elismervényt a hadbiztosnak, de az ügye föl fog menni a parancsnoksághoz. — Elmegyek a hadbiztoshoz. Belépek, asztalnál ül . . . Kicsoda?! — Nos, mit gondolsz, kicsoda! . . . Ki az, a ki bennünket kiéheztet, — ordított Deniszov és fájós kezével olyat csapott az asztalra, hogy az asztal majd fölfordult s a poharak csak úgy tánczoltak rajta. — Telyanin!! . . . — Hogyan, hát te akavsz bennünket kiéheztetni?! — Egy-kettőve olyat kapott a pofájáva, a hol évttem . . . — Áá! . . . azt a kevepenziádat . . . — és elkezdtem püfölni. — No de legalább lecsillapodtam, annyit mondhatok, — ordított Deniszov dühös örömmel, s fekete bajusza alól kivillant fehér fogai sövénye. — Agyonvevttem volna, ha ki nem veszik a kezeim közül.

— De mit ordítasz, csillapodjál hát, — szólt rá Rosztov, — lám, megint megindult a vér. Megállj csak, be kell kötni megint.

Deniszovot bekötötték és lefektették aludni. Másnap reggel vidáman és nyugodtan ébredt föl.

De déltájban az ezred segédtisztje komoly és szomorú arczczal megjelent Deniszov és Rosztov közös földkunyhójában, és leverten fölmutatott egy az ezredparancsnok által Deniszov őrnagyhoz intézett hivatalos iratot, a melyben a tegnapi eseményeket illetőleg írásbeli kérdéseket intézett hozzá. A segédtiszt azt is közölte vele, hogy az ügy alkalmasint nagyon rossz fordulatot fog venni, hogy a hadbírószági tanács már össze is van állítva és hogy tekintettel arra a szigorúságra, a melylyel most a katonák fosztogatásával és erőszakosságával szemben eljárnak, a dolog a legjobb esetben is lefokozással fog végződni.

A sértett felek úgy adták elő a dolgot, hogy Deni-

szov őrnagy, miután a szállítmányt megkerítette, a legcsekélyebb kihívás nélkül, részegen megjelent a főélelmezési mesternél, őt tolvajnak nevezte, megveréssel fenyegette s mikor onnan kivezették, berontott az irodába, kivért onnan két tisztviselőt, a kik közül az egyiknek a kezét is kificzamította.

Deniszov, Rosztov újabb kérdéseire mosolyogva mondta, hogy itt talán valaki másról van szó, s hogy az egész dolog badarság és szóra se méltó, hogy neki eszeágában sincs senkitől se félni, és hogyha ezek a gazemberek bele merik őt keverni valamibe, úgy megfelel nekik, hogy teljes világeletemben megemlegetik.

Deniszov csak úgy félvállról beszélt az egész dologról; de Rosztov sokkal jobban ösmerte őt, semhogy észre ne vette volna, hogy a lelke fenekén (bár ezt mások előtt palástolta), mégis csak félt az ítélettől, s nagyon bántotta a dolog, a melynek nyilván nagyon szomorú következhései támadhattak. Nap-nap után egyre másra érkeztek a kérdőívek, az idézések, és május elsején utasították Deniszovot, hogy adja át a századot a rangban utána legidősebbnek, jelenjék meg a hadosztály törzse előtt és az élelmezési bizottság ellen elkövetett sérelmek ügyében igazolja magát. Ennek a napnak az előestéjén Platov két kozákezzreddel és két század huszárral kémszemlére indult. Deniszov, mint rendesen, az előörsök élén lovagolt és szinte kérkedett a bátorságával. A francia lövések egyik golyója felső lábszájának a lágyékán érte. Lehet, hogy máskor Deniszov ilyen könnyű sebbel nem hagyta volna ott az ezredet, de most fölhasználta ezt az alkalmat, megtagadta a hadosztálynál való jelentkezhést és kórházba ment.

XVII.

Juniusban volt a friedlandi csata, a melyben a pavlogradiak nem vettek részt, s a mely után a hadakozó felek fegyverszünetet kötöttek. Rosztov, a ki nagyon is érezte barátjának a távollétét, a kiről eltávozhása óta semmi hírt se kapott, minthogy nagyon nyugtalaní-

totta őt Deniszov ügyének az állása és a sebe, fölhasználta a fegyverszünetet és elkéredzett, hogy őt a kórházban meglátogassa.

A kórház egy kis porosz helységben volt, a melyet az orosz és a francia csapatok kétízben is elpusztítottak. Éppen nyár lévén, a mikor a szabad természetben oly szép volt minden, ez a kis helység az ő rombadőlt házaival és düledező kerítéseivel, mocskos utcáival, lerongyolódott lakosaival, s a közöttük ödögő részeg és beteg katonákkal rendkívül szomorú látványt nyújtott.

A kórház egy kő-épületben volt elhelyezve, a melynek az udvarán a széthordott palánk maradványai heverték szanaszét, s a melynek az ablaktáblái jó részt be voltak zúzva, ablakfélfái pedig összetördösve. Néhány bekötözött, sápadt és dagadt arcú katona üldögélt vagy járkált az udvaron és sütkérezett.

Alig hogy Rosztov a ház kapújához ért, üszkösödő testek s a kórház büze csapta meg az orrát. A lépcsőn egy orosz katona-orvossal találkozott, a kinek szivar volt a szájában. Utána egy orosz felcser ballagott.

— Nem szakíthatom szét magamat, — szólott az orvos. — Jöjj el este Alexejevics Makár-hoz, ott leszek. — A felcser még valamit kérdezett tőle.

— Eh! Tégy, a mit akarsz! Hát nem tökéletesen mindegy? — Az orvos megpillantotta a lépcsőn közeledő Rosztovot.

— Hát ön mit akar, nagyságos uram? — szolt rá az orvos. — Mit akar? Vagy tán mert a golyó nem fogott rajta, most hagymázt akar magára szedni? Ez, batyuska, a fertőző betegek kórháza.

— Hogy-hogy? — kérdezte Rosztov.

— A hagymázosoké, batyuska. A ki ide beteszi a lábát, — halálfia. — Csak mi ketten, Makejevvel (rámutatott a felcserre) tartjuk még magunkat úgy a hogy! Már közülünk orvosok közül is vagy öten meghaltak. Alig hogy egy új ember jön, egy hét alatt beadja a kulcsot, — mondotta az orvos észrevehető megelégedéssel. — Már porosz orvosokat is hívtak ide, annyira nem szeretik a szövetségeseinket.

Rosztov elmondta, hogy egy Deniszov nevű huszár-őrnagyot keres, a ki itt fekszik.

— Nem tudom, nem ösmerem, batyuska. Lássá, csak gondolja meg, nekem egymagamnak három kórházam van, legkevesebb négyszáz beteggel! Még szerencse, hogy a porosz jótékony-hölgyek havonta két-két font kávé és tépést küldenek, különben veszve volnánk. — Elmosolyodott. — Négyszáz, batyuska; s folyton újabbakat is küldenek a nyakamra. Ugy-e, hogy négyszázan vannak? — fordult a felcserhez.

A felcsernek kimerült volt az ábrázata. Nyilván bosszúsán leste, vajjon eltakarodik-e már a bőbeszédű orvos.

— Deniszov őrnagy, — ismételte Rosztov. — Moli-tenánál sebesült meg.

— Úgy tetszik, meghalt. Hm? Makejev, — kérdezte az orvos egykedvűen a felcsertől.

De a felcser nem erősítette meg az orvos szavait.

— Ugy-e, olyan szálas, vöröses-szőke? — kérdezte az orvos. Rosztov leírta Deniszov külsejét.

— Volt itt, volt itt egy ilyen, — szólott az orvos szinte örömmel, — de az alkalmasint meghalt, egyébiránt majd utána nézek, van egy lajstromom. Nincs nálad, Makejev?

— A lajstrom Alexejics Makár-nál van, — szólott a felcser. — De tessék bemenni a tiszti pavillonba, ott maga is meggyőződhetik róla, — tette hozzá Rosztovhoz fordulva.

— Eh, batyuska, okosabban teszi, ha nem megy be! — mondotta az orvos; — mert még maga is ott talál maradni. — De Rosztov meghajtotta magát az orvos előtt s megkére a felcsert, hogy vezesse oda.

— Csak aztán ne engem okoljanak, — kiáltott vissza az orvos a lépcső aljáról.

Rosztov és a felcser beléptek a folyosóra. Ezen a sötét folyosón olyan erős volt a kórház-szag, hogy Rosztov az orrához kapott s kénytelen volt kissé megállani, hogy összeszedje magát és tovább mehessen. Jobbfelől kinyilt egy ajtó, s kikukkant rajta egy mezit-

lábás, egy szál ingben lévő, és mankón járó sovány és sápadt alak. A deszkafalhoz támaszkodva csillogó és irigy szemekkel nézte a mellette elmenőket. Az ajtón bepillantva, Rosztov látta, hogy a szobában betegek és sebesültek heverték szanaszét a puszta földön, szalmazsuppokon vagy köpenyeiken.

— Nem lehet bemenni, megnézni? — kérdezte Rosztov.

— Ugyan mit akar megnézni? — szólott a felcser. De éppen azért, mert a felcser nyilván nem akarta őt beereszteni, Rosztov belépett a közkatonák osztályába. Az a szag, a melyhez már a folyosón hozzászokhatott, itt még erősebb, csak valamivel más volt: sokkal áthatóbban érzett, s nyilvánvalónak látszott, hogy eredetileg innen származott.

A nagy ablakokon át beszűrődő napsugártól fényesen megvilágított hosszú szobában, fejjel a fal felé, s a közepén átjárót hagyva, két sorban feküdtek a betegek és a sebesültek. A legnagyobb részük eszméletlenül hevert ott és rá se hederített a belépőkre. Azok, a kik maguknál voltak, mind fölemelkedtek, vagy legalább sovány és sárga arczaikat fölemelték, s a segítségben való bizalom s az egészséges emberek iránt való irigység és szemrehányás egyforma kifejezésével néztek Rosztovra és le nem vették a szemüket róla. Rosztov odaállt a szoba közepére, az ajtón keresztül benézett a szomszéd szobákba s ott is mindkét oldalon csak ugyanazt látta. Megállt és szótlánul nézett körül. Semmiképpen se volt elkészülve arra, a mit itt látott. Közvetlenül előtte, az átjárón szinte keresztben ottfeküdt előtte a puszta földön egy beteg, a ki a hajviselete után ítélve kozák lehetett. Kezeit és lábait szétterpesztve, hanyatt feküdt. Az arcza bíborvörös volt, a szemei teljesen kifordultak, úgy, hogy csak a fehérjük látszott s meztelen lábain és vörös karjain, mint a kötél, úgy feszültek az inak. Tarkóját a földhöz csapdosta, miközben rekedt hangon ismételtetett valami érthetetlen szót. Rosztov fülelni kezdett, hogy mit mond, s lassankint megértette az általa ismételtetett szót. Ez a szó ez volt: inni — inni — inni! Rosztov körülnézett és keresett valakit a szemeivel, a

ki a beteget visszafektethetné a helyére és vizet adna neki . . .

— Ki ápolja itt a betegeket? — kérdezte a felcser-től. Ekkor a szomszéd szobából bejött egy szekereskatonára, a ki kórházi szolga volt; és megállva kihúzta magát Rosztov előtt.

— Jó egészséget kívánok, méltóságos uram! — kiáltott föl ez a katona s rámeresztette a szemeit Rosztovra, a kit nyilván a kórház parancsnokának tartott.

— Vidd a helyére és adj neki vizet, — mondotta Rosztov és rámutatott a kozákra.

— Parancsára, méltóságos uram, — szólott a katona örömmel, s még jobban kidüllesztvén a szemét és kihúzván magát, meg se moczczant a helyéről.

„Nem, itt nem megyek semmire“, — gondolta Rosztov s lesütött szemekkel ki akart menni, de jobb felől magán érezte valakinek a jelentőségteljes pillantását és odafordult felé. Csaknem a leghátulsó zugban, sárga és mint a csontváz, oly sovány és komor arczczal, borostás, ősz szakállal ott ült a köpenyén egy öreg katona és merően bámult Rosztovra. Az öreg katona egyik szomszédja, Rosztovra mutatva, valamit súgott neki. Rosztov megértette, hogy az öreg valamit akar kérni tőle. Közelebb lépett hozzá s akkor látta, hogy az öregnek csak az egyik lába volt behajlítva, a másik pedig térden felül le volt vágva. Az öreg másik szomszédja, a ki hátraszegett fejjel, mozdulatlanul feküdt jó messze tőle, egy fiatal katona volt, a kinek szeplővel ellepett piszeorrú arczán viaszsárga sápadtság ült, s a szemei ki-fordultak a pillái alól. Rosztov rápillantott a fiatal katonára és hideg borzongás futott végig a gerinczén.

— De hiszen ez, úgy látszik . . . — fordult oda a felcserhez.

— Hogy' kértük már, nagyságos uram, — szólott az öreg katona s remegett az álla. — Még reggel meghalt. Végre mi is csak emberek vagyunk, nem kutyák . . .

— Tüstént küldök érte; elviszik, el, — szólott a felcser szaporán. — Parancsoljon nagyságos uram.

— Gyerünk, gyerünk, — mondotta Rosztov sietve,

s lesütött szemekkel összehúzván magát, s iparkodván észrevétlenül átjutni ezeknek a szemrehányó és rideg szemeknek a rámeresztett tekintetei közt, kisurrant a szobából.

XVIII.

A folyosón végigmenve, a felcser bevezette Rosztovot a tisztek osztályába, mely három egymásba nyíló szobából állott. Ezekben a szobákban már ágyak voltak; sebesült tisztek feküdtek és üldögéltek rajtuk. Egyesek kórházi köntösben föl és alá jártak a szobákban. Az első ember, a kit Rosztov a tisztek osztályában megpillantott, egy sovány kis emberke volt, a kinek sipka volt a fején, rajta kórházi köntös, az egyik karja hiányzott, s összerágott pipát szorongatva a fogai közt, föl és alá járt az első szobában. Rosztov hosszasan nézett rá, s iparkodott visszaemlékezni, vajjon hol látta már.

— No tessék, Isten nevében hol kell találkozunk, — szólalt meg a kis ember. — Tusin, Tusin, emlékszik, a ki önt Schöngrabennél vezette? Azóta lám levágtak belőlem egy darabot, . . . — mondotta mosolyogva, s rámutatott a köntöse üres ujjára. — Deniszov Dmitrievics Vaszilijt keresi, — lakótársunk! — mondotta, kitalálván, hogy ki az, a kit Rosztov keres. — Erre, erre, — és bevezette őt a másik szobába, a honnan hangos kaczagás hallatszott ki.

„Ugyan, hogy’ tudnak itt nemcsak kaczagni, de még csak élni is?” — gondolta magában Rosztov, a ki még mindig érezte azt a halottszagot, a melyet még a katonakórházból hozott magával s még mindig ott látta maga körül azokat az irigy pillantásokat, melyek őt mindkét oldalról kísérték, úgyszintén annak a fiatal katonának kifordult szemeit és halálra vált arcát is.

Bár már déli tizenkét óra volt, Deniszov még mindig nyakig betakarózva aludt az ágyán.

— Áá, Vosztov? Isten hozott, Isten hozott! — kiáltott föl ugyanolyan hangon, mint az ezrednél szokott; de Rosztov szomorúan tapasztalta, hogy e mögül a szo-

kott élénkség és fesztelenség mögül egy másik, leplezett és rossz érzés kandikált ki Deniszov arczáról, hangsúlyozásából és szavaiból.

A sebe, minden jelentéktelen volta ellenére is, még mindig nem gyógyúlt be, bár már hat hete elmúlt, hogy megsebesült. Az ő arczán is ott volt az a sápadt puffadság, mely a kórházbeli arcok mindenikén látható volt. De Rosztovot nem ez lepte meg; őt az lepte meg, hogy Deniszov mintha nem örült volna a látogatásának s mintha elkényszeredetten mosolygott volna rá. Deniszov nem kérdezősködött tőle sem az ezrede, sem a dolgok állása felől. S mikor Rosztov beszélt, Deniszov nem figyelt oda.

Sőt Rosztov még azt is észrevette, hogy Deniszovnak kellemetlen volt, ha az ezredére, és általában arra a másik, szabad életre emlékeztették, mely a kórházon kívül folyt. Úgy látszott, mintha iparkodott volna elfelejteni azt az előbbi életet, s mintha csakis az élelmezési tisztekkel való ügyes-bajos dolga iránt érdeklődne. Rosztovnak arra a kérdésére, hogy' áll a dolog most, tüstént előhúzott a párnája alól egy íratot, a melyet a hadbíró-tanáctól kapott, s az ő erre adandó válaszában a fogalmazványát. Egészen felélénkült, mikor ezt a választ elkezdte olvasni, és különösen fölhívta Rosztov figyelmét azokra az oldalvágásokra, a melyekkel ebben az íratban az ellenségeit illette. Deniszov kórházi társai, a kik körülvették volt Rosztovot, — mint egy a szabad világból közéjük tévedt új személyiséget, — lassankint elszéledtek, a mint Deniszov elkezdett olvasni. Rosztov leolvasta az arcukról, hogy már nem egyszer hallották ezt az egész históriát, a melylyel bizonyosan torkig voltak már. Csak közvetlen szomszédja, egy köpcös dzsidás maradt ülve az ágyán és összeránczolt homlokkal szítta a pipáját, s a félkezű kis Tusin hallgatott oda, s elégedetlenül csóválta a fejét. A dzsidás az olvasás kellő közepén félbeszakította Deniszovot.

— Én szerintem, — mondotta Rosztovhoz fordulva, — egyszerűen kegyelmet kell kérni az uralkodótól. Mostanában, a mint mondják, nagy jutalmazások lesznek s így biztosan megjön a kegyelem . . .

— Én kévjem az uvalkodót! — mondotta Deniszov olyan hangon, melynek iparkodott erélyes és heves színezetet adni, de a melyből csak hiábavaló ingerültség volt kiérezhető. — Mive? Ha csakugyan vabló volnék, úgy tán' kegyelmet kévnék, de így, azévt ítélnék el, mevt lelepleztem a vablókat. Ám csak ítéljenek el, én senkitől se félek: én becsülettel szolgáltam a czávt és hazámat s nem loptam! És engem, lefokozni, és . . . Hallgasd csak, hiszen egyenesen megívom nekik, ezt ívom ni: „ha én kincstávi tolvaj volnék . . .“

— Ügyesen van írva, szó sincs róla, — mondotta Tusin. — De nem arról van szó, Dmitrics Vaszilij, — ő is Rosztovhoz fordult, — be kell adni a derekát, és Dmitrics Vaszilij ezt nem akarja. Lám az a hadbíró is megmondta önnek, hogy rosszul áll a dolga.

— Ám hadd álljon vissza, — szólott Deniszov.

— A hadbíró már a felségfolyamodványt is megírta, — folytatta Tusin, — csak alá kell írnia és ő általa elküldenie. Neki (rámutatott Rosztovra) bizonyosan lesz valami jó embere a törzsben. Már ennél jobb alkalom igazán nem fog kínálkozni.

— De hiszen megmondtam máv, hogy én nem fogok komiszkodni, — vágott közbe Deniszov és tovább folytatta fogalmazványának a felolvasását.

Rosztov nem merte Deniszovot rábeszélni, bár ösztönszerűleg érezte, hogy a Tusin és a többi tisztek által ajánlott út a leghelyesebb, és bár boldognak érezte volna magát, ha segítségére lehetett volna Deniszovnak, de ismerte akarátának a hajthatatlanságát és az igazság keresésében való nyakasságát.

Mikor Deniszov mérges íratának a felolvasása, mely egy egész óránál is tovább tartott, véget ért, Rosztov nem szólt semmit, s Deniszov kórházi társainak a társaságában, a kik megint odagyültek köré, a legszomorúbb hangulatban töltötte el a nap hátralevő részét, miközben maga is elmondott egyet-mást, a mit tudott, s másoknak az elbeszéléseit hallgatta. Deniszov egész este komor hallgatásba merült.

Késő este volt már, mikor Rosztov indulni készült,

és megkérdezte Deniszovtól, nincs-e valami megbízása a számára?

— De igen, megállj csak, — mondotta Deniszov, rápillantott a tisztekre, s a párnája alól előszedvén az írásait, odament az ablakhoz, a melyen tintatartója állott és leülvén, elkezdett írni. — Végi dolog, hogy az okosabb enged, — mondotta eljövén az ablaktól, s egy nagy borítékot nyújtott át Rosztovnak. Ez volt az az uralkodónak címzett és a hadbíró által fogalmazott felségfolyamodvány, a melyben Deniszov, egy szóval sem emlékeztvén meg az élelmezési hatóság visszaéléseiről, egyszerűen kegyelmet kért magának.

— Add át, végi dolog . . . — Nem fejezte be, hanem betegesen torz mosolyra fakadt.

XIX.

Miután Rosztov visszatért az ezredéhez és Deniszov ügyének az állásáról az ezredparancsnokot tájékoztatta, az uralkodóhoz címzett levéllel elutazott Tilsit-be.

Június 13-ikán a francia és az orosz uralkodók Tilsitben találkoztak. Drubeczkoj Borisz megkért egy befolyásos embert, a ki mellé be volt osztva, hogy eszközölje ki a számára azt, hogy felvétessék a császárok Tilsitbe rendelt kíséretébe.

— Szeretném látni azt a nagy embert, — mondotta Napoleonról, a kit eddig mindig, mint a többiek is, egyszerűen csak Buonaparténak hívott.

— Buonapartéről beszél? — kérdezte tőle mosolyogva egy tábornok.

Borisz kérdő pillantással nézett a tábornokára s nyomban megértette, hogy ez egy tréfás próba akart lenni.

— Herczeg, én Napoleon császárról beszélek, — felelte. A tábornok mosolyogva megveregette a vállát.

— Te még sokra viszed, — mondotta neki a tábornok és elvitte őt magával.

Borisz egyike volt azoknak a keveseknek, a kik a két uralkodó találkozása napján ott voltak a Nyemen

mellett; látta a zászlós tutajokat, látta, a mint Napoleon a túlsó parton ellovagolt a francia testőrség mellett, látta Alexander császár elmélázó arcját akkor, a mikor a Nyemen partján szótlanul ült egy korcsmában és várta Napoleon megérkezését; látta, a mint a két uralkodó ladikba ült, s a mint Napoleon, a ki előbb kötött ki a tutajnál, gyors léptekkel sietett előre, s Alexanderrel találkozáván, kezét nyújtott neki, s a mint mind a ketten eltűntek a pavillonban. Borisz attól a percztől kezdve, hogy a magasabb körökbe belépett, megszokta azt, hogy mindent, a mi körülötte történik, gondosan megfigyeljen és följegyezzen. A tilsiti találkozás alkalmával megtudakolta mindazoknak a nevét, a kik Napoleonnal együtt jöttek, érdeklődött az egyenruhák iránt, a melyeket viseltek és gondosan figyelt az előkelő személyiségek minden szavára. Abban a pillanatban, a mikor a két uralkodó bement a pavillonba, az órájára nézett, s akkor sem feledkezett meg erről, mikor Alexander a pavillonból megint kilépett. A találkozás egy óra és ötvenhárom perczig tartott; így is írta be akkor este a többi olyan tények közé, a melyeknek történeti jelentőségét megérezte. Miután az uralkodó kísérete nagyon csekély számú volt, az olyan emberre nézve, a ki adott valamit a szolgálatban való előmenetelre, a két uralkodó találkozása alkalmával Tilsitben lehetni, rendkívül nagyfontosságú dolog volt, és Borisz, a ki szintén eljutott Tilsitbe, úgy érezte, hogy ettől fogva az állása teljesen megszilárdult. Nemcsak, hogy ösmerték, de meg is látták és meg is szokták őt. Két ízben magához az uralkodóhoz volt meghívása, úgy, hogy a császár is ösmerte őt személyesen, s a környezetében levők nemcsak, hogy nem idegenkedtek tőle, mint annakelőtte, a mikor még új embernek tartották, de nagyon csodálkoztak volna, ha őt nem látták volna ott.

Borisz egy másik segédtszttel, Zsilinszkij lengyel gróffal lakott együtt. Zsilinszkij, egy Párisban nevelkedett lengyel ember, rendkívül gazdag volt, nagyon szerette a francziákat, s a tilsiti tartózkodás alatt Zsilinszkijnél és Borisznál csaknem minden nap, a francia főhadiszállás testőrségéből egész sereg francia tiszt verődött össze reggelire vagy ebédre.

Június 24-én Zsilinszkij gróf, Borisz lakótársa vacsorát adott francia ösmerősei tiszteletére. Ennek a vacsorának a vendégei: Napoleon egyik segédtsztje, a francia testőrség néhány tisztje s egy régi francia arisztokrata családból származó fiatal fiú, Napoleon egyik apródja voltak. Rosztov, az est sötét leple alatt, s nehogy fölismerjék, polgári ruhában, ugyanaznap érkezett meg Tilsitbe s belépett Zsilinszkij és Borisz lakására.

Rosztovban, s egyáltalában az egész hadseregben, a melytől ő jött, még korántsem ment végbe Napoleonnal és a francziákkal szemben az az átalakulás, mely az ellenségekből barátokat csinált, s a melyen úgy Borisz, mint a főhadiszálláson mindenki, már régen túl voltak. A hadseregnél még mindig a harag, a megvetés és a rémület vegyes érzelmeivel viseltettek Bonaparte és a francziák iránt. Rosztov még nem régiben egy Platov hadseregéhez tartozó kozák tiszttel beszélgetve, azt vitatta, hogy ha Napoleont foglyul ejtenék, nem mint császárral, hanem mint közönséges bűnőssel bánnának el vele. Ugyancsak nemrég történt az is, hogy Rosztov útközben találkozván egy sebesült francia ezredessel, egészen kijött a sodrából, mikor azt bizonygatta neki, hogy a törvényes császár s a gonosztévő Bonaparte közt lehetetlen a békekötés. Éppen azért Rosztovot nagyon furcsán érintette, hogy Borisz lakásán francia tiszteket talált, abban az egyenruhában, a melyre egészen más érzelmekkel volt szokva nézni a csatárláncból. A mint az ajtón kikukkanó legelső francia tisztet megpillantotta, legott erőt vett rajta az a háborús és ellenséges érzés, melyet az ellenség láttára mindig tapasztalni szokott. Megállt a küszöbön és oroszul megkérdezte, vajjon ottlakik-e Drubeczkoj. Borisz idegen hangot hallván, kijött elé az előszobába. Az első pillanatra, mikor Rosztovot megösmerte, bosszúságot árult el az arcza.

— Oh, te vagy az, nagyon örülök, nagyon örülök, hogy látlak, — mondotta és mosolyogva közeledett felé. De Rosztov figyelmét nem kerülte el az az első mozdulata.

— Úgy látszik, rosszkor jöttem, — szólott, — nem jöttem volna, de dolgom van itt, — tette hozzá hidegen.

— Dehogy' is, én csak csodálkozom, hogy' tudtál az ezredtől szabadulni. — Tüstént rendelkezésre állok, — fordult oda valakihez, a ki őt szólította.

— Látom, hogy rosszkor jöttem, — ismételte Rosztov.

A bosszúság kifejezése már eltűnt Borisz arczáról; nyilván megfontolta és eldöntötte, hogy mitévő legyen, s feltűnő nyugalommal megfogta Rosztov mind a két kezét és bevezette őt a szomszéd szobába. Borisz szeméit, melyek nyugodtan és határozottan tekintettek Rosztovra, mintha elhomályosította volna valami, mintha valami fátyol, — a társasélet kék szemüvege, — borult volna reájuk. Rosztovnak legalább úgy tetszett.

— Ugyan kérlek, hát jöhetsz-e te egyáltalában rosszkor, — mondotta Borisz. Bevezette őt a szobába, a hol már terítve volt a vacsorához, megösmertette őt a vendégeivel, és hangsúlyozta, hogy nem polgár-ember, hanem huszártiszt és neki régi jó barátja. — Zsilinszkij gróf, N. N. gróf, Sz. Sz. kapitány, — mutatta be sorra a vendégeit. Rosztov sötéten nézte a francia tiszteket, kelletlenül hajtotta meg magát előttük és hallgatott.

Zsilinszkij szemlátomást nem a legnagyobb örömmel fogadta a társaságában ezt az új orosz személyiséget és nem szólt Rosztovhoz semmit. Borisz úgy látszik nem vette észre ezt a feszélyezettséget, a melyet az új jövevény a társaság körében fölidézett, s szemeiben ugyanazzal a vonzó nyugalommal és símasággal, mint a melylyel Rosztovot fogadta, iparkodott egy kis élénkséget önteni a társalgásba. Az egyik francia, a szokott francia udvariassággal odafordult a konokul hallgató Rosztovhoz, és azt mondta neki, hogy alkalmasint azért jött Tilsit-be, hogy az uralkodót láthassa.

— Nem, valami más dolgom van itt, — felelt Rosztov kurtán.

Rosztov tüstént azután rosszkedvű lett, hogy Borisz arczán az elégedetlenség kifejezését megpillantotta, s a mint a rosszkedvű emberekkel ez gyakorta megesik, úgy tetszett neki, hogy valamennyiüknek terhére van, a kik ezért ellenséges indulattal vannak iránta. És csakugyan mindannyiuknak terhére volt, s az újonnan meg-

indult általános társalgáson egymaga maradt kívül. Miért is ül itt a nyakunkon? — ezt látszottak kérdezni azok a pillantások, a melyeket a vendégek vetettek rá. Fölkelt és odament Boriszhoz.

— Látom, hogy terhetekre vagyok, — mondotta halkán, — gyerünk, intézzük el a dolgunkat, aztán megyek.

— Dehogy', legkevésbé sem, — szólott Borisz. — De ha fáradt vagy, gyerünk a szobámba s feküdj le pihenni.

— Leg is jobb lesz . . .

Bementek abba a kis szobába, a melyben Borisz hálni szokott. Rosztov le sem ült, hanem nyomban, a legnagyobb ingerültséggel, — mintha bizony Borisz oka lett volna valaminek, — elkezdett neki Deniszov ügyéről beszélni s megkérdezte tőle, vajjon megteheti-e és akarja-e megtenni, hogy Deniszov érdekében a tábornok útján kérelmet intézzon az uralkodóhoz és általa eljuttassa a felségfolyamodványt a császárhoz. Mikor négy szemközt voltak egymással, Rosztov csak akkor győződött meg róla, hogy kellemetlen neki Borisz szemébe nézni. Borisz egymásra tette a lábait, bal kezével jobb kezének a vékony ujjait símogatta, és úgy hallgatta Rosztovot, mint a tábornok, a ki átveszi valami alárendeltjének a jelentését, miközben hol félre pislogott, hol meg homályos tekintetével egyenesen Rosztov szeme közé nézett. Rosztov mindannyiszor zavarba jött és lesütötte a szemét.

— Hallottam valamit erről a dolgról, és tudom, hogy az uralkodó az ilyen eseteket nagyon szigorúan szokta venni. Én azt tartom, hogy az ügyet nem kellene az uralkodó elé terjeszteni. Szerintem jobb volna egyenesen a hadtestparancsnokhoz fordulni De egyáltalában nekem az a nézetem . . .

— Tehát semmit sem akarsz tenni, mondd meg nyíltan! — szólott Rosztov szinte kiabálva, s nem nézett Boriszra.

Borisz elmosolyodott.

— Ellenkezőleg, megteszek mindent, a mint csak lehet, csak azt gondoltam . . .

Ebben a pillanatban megszólalt az ajtóban Zsilinszkij hangja, a ki Boriszt szólította.

— No csak menj, menj, menj . . . — mondotta Rosztov s lemondván a vacsorán való részvételről, s a kis szobában egyedül maradván, elkezdett föl és alá járni, miközben vidám francia társalgást hallott a szomszéd szobából.

XX.

Rosztov egy olyan napon érkezett Tilsit-be, mely a legkevésbé volt alkalmas arra, hogy Deniszov érdekében a szükséges lépéseket megtegye. Ő maga nem kereshette fel a szolgálattelvő tábornokot, mert frakkban volt s engedelem nélkül jött Tilsitbe, Borisz pedig, még ha akarta, se tehette volna ezt meg a Rosztov odaérkezését követő napon. Ezen a napon, június 27-ikén írták ugyanis alá a béke első föltételeit. A két császár rendjeleket cserélt egymással. Alexander megkapta a becsületrendet, Napoleon pedig az elsőosztályú Andrej-rendet, s ugyancsak erre a napra volt kitűzve az az ebéd is, a melyet a francia testőr-zászlóalj a Preobrazsenszkij-zászlóalj tiszteletére adott. Ezen a lakomán az uralkodók is résztveendők voltak.

Rosztov oly kellemetlenül érezte magát Borisznál, hogy mikor ez vacsora után benézett hozzá, úgy tett, mintha aludnék, és másnap, hogy lehetőleg ne találkozzék vele, már korán reggel elment hazulról. Nikolaj frakkban és kerek kalappal a fején bolyongott a városban, elnézte a francziákat és egyenruháikat, elnézte az utcákat és azokat a házakat, a melyekben az uralkodók laktak. A főtéren látta a fölállított asztalokat s a lakomához való előkészületeket, az utcákon látta a kifüggesztett drapériákat, az orosz és a francia lobogókat s óriási A. és N. betűs monogrammok. A házak ablakai is zászlókkal és monogrammokkal voltak díszítve.

„Borisz nem akar segítségemre lenni, de magam sem akarok többé hozzáfordulni. Ez el van intézve, — gondolta Nikolaj, — közöttünk vége mindennek, de azért

nem megyek el innen addig, a míg Deniszov érdekében minden lehető meg nem tettem, és a mi a fő, míg a felségfolyamodványt a császárnak át nem adtam. A császárnak?... Itt lakik ni!" — gondolta Rosztov és önkéntelenül is megint odament ahhoz a házhoz, a melyben Alexander lakott.

Ez előtt a ház előtt háttas lovak állottak, s lassan összeverődött a kíséret, mely nyilván az uralkodót várta.

„Minden pillanatban megláthatom őt“, — gondolta Rosztov. — „Bárcsak személyesen adhatnám át neki a felségfolyamodványt s elmondhatnék neki mindent... vajjon letartóztatnának-e a frakk miatt? Az lehetetlen! Ő bizonyára megértené, hogy kinek a részén van az igazság. Hiszen ő mindent tud, mindenhez ért. Vajjon ki lehetne igazságosabb és nagylelkűbb, mint ő? De még ha letartóztatnának is azért, hogy itt vagyok, az se volna tán baj?“ — gondolta, a mint rápillantott egy tisztre, a ki bement abba a házba, a melyben az uralkodó lakott. — „Lám, ott is bemegy valaki. Eh! Ostobaság. Elmegyek és átadom személyesen a folyamodványt az uralkodónak: annál kellemetlenebb lesz ez Drubetzkojnak, a ki erre készítetett engem.“ És Rosztov egyszerre olyan elszántsággal, a minőt maga se várt magától, egyenesen elindult az uralkodó háza felé, miután előbb megtapogatta a zsebében a felségfolyamodványt.

„Nem, most nem szalasztom el az alkalmat, mint akkor, Austerlitz után“, — gondolta magában, s minden perczen várván, hogy szembekerül az uralkodóval, a vér a szívébe tolult erre a gondolatra. — „A lábaihoz borulok és megkérem őt. Erre ő fölemel, meghallgat s még tán köszönetet is mond. Boldog vagyok, ha jót tehetek, de az igazságtalanságot jóvátenni mégis csak a legnagyobb boldogság“, — tünődött Rosztov az uralkodónak mondandó szavakon. S az őt kíváncsian bámulók mellett elsuhanva, fölment az uralkodó házának a lépcsőjére.

A külső lépcsőről széles lépcső vezetett föl az emeletre; jobbfelől egy zárt ajtó látszott. Lenn, a lépcső tövében egy másik ajtó az alsó helyiségekbe vezetett.

— Kit keres? — kérdezte tőle valaki.

— Egy levelet, egy folyamodványt akarok átadni
ő felségének, — felelt Rosztov reszkető hangon.

— A folyamodványok az ügyeletesre tartoznak,
arra tessék (odamutatott az alsó ajtóra). De most nem
fogad.

Ezt a közönyös hangot hallván, Rosztov megijedt
attól, a mit csinált; az a gondolat, hogy minden pillanat-
ban szemben állhat az uralkodóval, olyan csábító és olyan
rettenetes volt neki, hogy kész lett volna elszaladni; de
az udvari fourir, a ki elébe jött, kinyitotta előtte az ügye-
letes tiszt szobáját és Rosztov belépett.

Egy alacsonytermetű, köpczös, harmincz év körül
lévő ember állt ott a szobában, fehér nadrágban, magos-
szárú csizmában és fehér battiszt-ingben, melyet nyilván
csak az imént vett magára; mögötte a komornyikja állott
s újdonaúj, hímzett bársony-nadrágtartóját gombolta be,
a mely valahogyan szemet szúrt Rosztovnak. Ez az em-
ber egy a szomszéd szobában lévő valakivel beszélgetett.

— Jól megtermett és friss teremtés, — mondotta,
s mikor Rosztovot megpillantotta, elhallgatott és össze-
ránczolta a homlokát.

— Mit akar? Folyamodvány? ...

— Mi az? — kérdezte valaki a szomszéd szobából.

— Megint egy folyamodó, — felelt a nadrágtartós
ember.

— Mondja meg neki, hogy majd később. Tüstént
jön, és mennem kell.

— Később, később, talán holnap. Ma már késő ...

Rosztov megfordult és menni akart, de a nadrág-
tartós ember megállította.

— Kitől? Kicsoda ön?

— Deniszov őrnagytól, — felelt Rosztov.

— Ön kicsoda? Tiszt?

— Hadnagy vagyok, Rosztov gróf.

— Micsoda merészség! Adja át a parancsnokság-
nál. Most pedig menjen, menjen ... — S kezdte fölvenni
az egyenruháját, melyet a komornyikja nyújtott oda neki.

Rosztov megint kiment az előszobába és látta, hogy

a lépcsőn már teljes díszben egy sereg tábornok és tiszt állott, a kik mellett el kellett mennie.

Rosztov elátkozta a merészségét, szinte megdermedt arra a gondolatra, hogy minden pillanatban találkozhatik a császárral, a ki előtt esetleg meggyalázzák, sőt tán be is kísérik, teljes mértékben tisztában volt eljárásának az illetlenségével s bánta is már nagyon, a mit tett, és lesütött szemekkel sompolygott ki a házból, mely a kíséret ragyogó csoportjaival volt körülvéve, mikor egy ösmerős hang szólította s valakinek a keze feltartotta őt.

— Hát ön mit keres itt frakkban, batuska? — kérdezte egy mély basszus hang.

Egy lovassági tábornok volt, a ki ebben a hadjáratban nagyon rászolgált a császár kegyére, s a ki azelőtt annak a hadosztálynak volt a parancsnoka, a melyben Rosztov is szolgált.

Rosztov megszeppent és mentegetőzni kezdett, de látván a tábornok kedélyes ábrázatát, félrehúzódott vele és izgatott hangon elmondta neki az egész esetet, és kérte őt, hogy járjon közben Deniszov érdekében, a kit ő is ösmert. A tábornok, miután Rosztovot végighallgatta, komolyan megcsóválta a fejét.

— Kár, igazán kár azért a derék fiúért; hol az a folyamodvány . . .

Rosztovnak alig volt annyi ideje, hogy a folyamodványt átadja és Deniszov esetét röviden elmondja, mikor a lépcső felől gyors, sarkantyús léptek hallatszottak, s a tábornok őt otthagyván, közelebb húzódott a feljáróhoz. Az uralkodó kíséretéhez tartozó urak lesiettek a lépcsőn s odaálltak a lovaik mellé. Ugyanaz az Ennes nevű lovasz vezette elő a császár lovát, a ki Austerlitznél is ott volt, mire a lépcsőn halkán nyikorgó léptek hallatszottak, a melyeket Rosztov legott megösmert. Rosztov megfélemedkezvén arról a veszedelemről, hogy esetleg felösmerik, a többi kíváncsiakkal együtt egészen a lépcső mellé tolakodott s két esztendő után megpillantotta ugyanazokat az imádott arcvonásokat, ugyanazt az arcot, ugyanazt a tekintetet és járást, s a nagyságnak és a szelídségnek ugyanazt a keverékét . . . S az uralkodó

íránt való szeretet és lelkesedés a régi erővel támadt föl Rosztov lelkében. Az uralkodó a preobrazsenszkij-ezred egyenruhájában, fehér iramszarvasbőr nadrágban és magasszárú csizmában, a mellén egy csillaggal, a melyet Rosztov nem ösmert (a Becsület-rend csillaga volt), kilépett a lépcsőre, s kalapját a hóna alatt szorongatva, gömbölgatta a keztyűjét. Megállt, körülnézett és szinte fénynyel árasztott el mindent a tekintetével. Egyik-másik tábornokhoz néhány szót intézett. Rosztov hadosztályának a volt parancsnokát is fölismerte, rámosolygott és odaintette magához.

Az egész kíséret visszavonult, és Rosztov látta, a mint a tábornok elég soká beszélt a császárnak valamiről.

A császár pár szót mondott neki, s egy lépést tett előre, hogy a lovához menjen. A kíséret és az utca tömege, a melyhez Rosztov is tartozott, megint közelebb húzódott a császárhoz. A császár, mikor a lova mellett megállt, s kezét a nyeregbe tette, odafordult a lovassági tábornokhoz és hangosan, nyilván azzal a czélzattal, hogy mindenki meghallhassa, így szólt hozzá:

— Nem tehetem, tábornok, nem tehetem pedig azért, mert a törvény még nálamnál is erősebb, — úgymond, és beletette lábát a kengyelbe. A tábornok tiszteletteljesen meghajtotta a fejét; az uralkodó felült és elvágtatott az utcán végig. Rosztov a tömeggel együtt örömeiben szinte magánkívuil rohant utána.

XXI.

Azon a téren, a hová az uralkodó elvágtatott, szemtől szemben álltak egymással, jobbfelől a Preobrazsenszkij-ezred egy zászlóalja, balfelől pedig medvebőr kucsmában a francia testőrség egy zászlóalja.

Mialatt a császár a tisztelgő zászlóaljok egyik szárnyához odalovagolt, a másik szárnyhoz egy másik lovascsoport közeledett, a melynek az élén Rosztov megösmerte Napoleont. Más nem is lehetett. Kis kalappal a fején, az Andrej-rend szalagjával a vállán, fehér mellénye fölött kihajtott kék egyenruhában, arannyal hímzett,

málnaszínű csótáros, szokatlanul jóvérű, szürke arabs paporipán vágatott előre. Mikor odaért Alexander császárhoz, megemelte a kalapját, s e mozdulata közben Rosztov igazi jó lovas-szemét nem kerülte el az a körülmény, hogy Napoleon rosszul és nem a legbiztosabban ült a nyeregben. A zászlóaljok hurrá-t és vivát a császárt kiáltottak. Napoleon valamit mondott Alexandernak. A két uralkodó leszállt a lóról és karonfogta egymást. Napoleon arcán kellemetlenül mesterkéltséggel mosoly ült. Alexander gyöngéd arczkifejezéssel mondott neki valamit.

Rosztov le nem vette róluik a szemét, s a tömeget visszaszorító francia zsandárok lovainak a topogása ellenére is, Alexander császár és Napoleon minden mozdulatát figyelemmel kísérte. Őt a váratlanságánál fogva meglepte az, hogy Alexander teljesen úgy viselkedett Napoleonnal, mintha ez vele egyenrangú lett volna, s hogy Napoleon teljesen fesztelenül viselte magát, mintha természetesnek és megszokottnak találná a császárhoz való közelségét, és teljesen úgy bánt az orosz czárral, mintha mindenben hozzá hasonló volna.

Alexander és Napoleon kíséretükkel együtt a Preobrazsenszkij-zászlóalj jobb szárnya felé tartottak, s egyenesen nekimentek a tömegnek, mely ott szorongott. A tömeg teljesen váratlanul olyan közel találta magát az uralkodókhoz, hogy Rosztov, a ki a legelső sorok egyikében állott, szinte megrémült arra a gondolatra, hogy esetleg felösmerik.

— Felség, kegyes engedelmét kérem arra, hogy katonái közül a legvitézebbnek átadhassam a becsületrendet, — szólalt meg egy érdes, határozott hang, mely tisztán kiejtett minden egyes betűt.

Ezt az alacsonytermetű Napoleon mondotta, miközben alulról egyenesen Alexander szemébe nézett. Alexander figyelemmel hallgatta ezeket a szavakat és fejét lehajtva barátságosan elmosolyodott.

— Annak, a ki a legvitézebbül viselte magát ebben a háborúban, — tette hozzá Napoleon, minden szótagot tisztán kiejtve és olyan nyugalommal és önérzettel nézett végig az oroszoknak, — a kik merőn bámultak a csá-

szárjuk szemibe, — előtte tisztelgő és mozdulatlanságában megdermedt sorain, mely Rosztovot szinte fölháborította.

— Engedje meg, felség, hogy megkérdezzem az ezredes véleményét, — szólott Alexander s szaporán pár lépést tett Kozlovskij herceg, a zászlóalj parancsnoka felé. E közben Bonaparte kis fehér kezéről lehúzta a keztyűt, melyet, mert e közben elszakadt, eldobott. A segéd-tisztje egyszeriben ott termett és fölvette. — Kinek adasék? — kérdezte Alexander császár halkán és oroszul Kozlovskijtól.

— Kinek parancsolja, felség?

A császár elégedetlenül összeránczolta a homlokát és körülnézvén, így szólt:

— De hiszen felelnem kell neki.

Kozlovskij elszánt pillantással végignézett a sorokon s ebbe a pillantásba Rosztovot is belefoglalta.

„Talán csak nem nekem?“ — gondolta Rosztov.

— Lazarev! — kiáltott föl az ezredes mogorván, s az első sorból bátran előlépett a szárnyon álló Lazarev közlegény.

— Hova mégy? Állj meg ott! — suttogtak minden oldalról Lazarev felé, a ki nem tudta, mitévő legyen. Lazarev ijedten rásandítván az ezredesre, megállt, s valószínűleg remegett az arcza, a mi sokszor megesik a katonákkal, mikor az arcvonal elé idézik őket.

Napoleon alig észrevehetően hátrafordította a fejét, s kis, kövér kezével hátranyúlt, mintha valamit el akart volna venni. A kíséret tagjai, a kik abban a pillanatban eltaláltak, miről van szó, összesúgtak s kézről-kézre adtak egymásnak valamit, végre egy apród, ugyanaz, a kit Rosztov az este Borisznál látott, előreugrott, és tiszteletteljesen ráhajolva Napoleon kinyújtott kezére, a nélkül, hogy őt csak egy pillanatig is várakoztatva volna, egy pirosszalagos rendjelet tett a kezébe. Napoleon, a nélkül, hogy odanézett volna, két újját összecsukta; ott érezte közte a rendjelet. Ekkor odalépett Lazarevhez, a ki kidüllesztett szemeivel még egyre a maga uralkodóját bámulta, s rápillantott Alexander császárra, ezzel akarván jelezni, hogy azt, a mit most cselekedett, a szó-

vetségeseért cselekedte. Kis fehér kezét, melyben a rendjelet tartotta, odaérintette Lazarev közlegény gombjához. Mintha csak Napoleon tudta volna, hogy ahhoz, hogy ez a közlegény örök időkre boldognak és megjutalmazottnak érezze magát, s a világon mindenkitől meg legyen különböztetve, csak az kellett, hogy az ő, Napoleon keze méltassa őt arra, hogy a mellét megérintse. Napoleon csak odaillesztette a keresztet Lazarev mellére, azután eleresztette és odafordult Alexander-hoz, mintha csak tudta volna, hogy a keresztnek oda kell tapadnia Lazarev melléhez. A kereszt csakugyan oda is tapadt.

Orosz és francia szolgálatkész kezek, legott fogták a keresztet és odaerősítették az egyenruhára. Lazarev sötéten rápillantott arra a fehérkezű kis emberre, a ki valamit csinált rajta, és még egyre „vigyázz!”-ban állván, megint egyenesen belenézett Alexander arczába, mintha csak azt kérdezte volna tőle: még mindig ott maradjon-e, nem parancsolják-e már, hogy visszamenjen a helyére, vagy hogy még valamit csináljon? De semmit se parancsoltak neki, s még jó darabig mozdulatlanul állt ott.

Az uralkodók lóra ültek és elvágtattak. A Preobrazsenszkijek sorai felbomlottak s a francziákkal összekeveredve leültek a számukra megterített asztalokhoz.

Lazarev a díszhelyen ült; orosz és francia tisztjek jöttek, a kik üdvözölték s össze-vissza ölelgették őt és kezét szorítottak vele. Tömegestől jöttek a tisztjek és a népség, csak hogy láthassák Lazarevet. Az orosz és francia szó és a kaczagás moraja töltötte be az egész teret az asztalok körül. Két kipirult arcú, vidám és boldog tiszt ment el Rosztov mellett.

— Pajtás, micsoda lakoma! És mind csupa ezüst, — szólott az egyik. — Láttad Lazarevet?

— Láttam.

— Mondják, hogy holnap meg a Preobrazsenszkij-ek fogják őket megvendégelni.

— Milyen szerencséje van ennek a Lazarevnek! Ezerkétszáz franc évi nyugdíj, élethossziglan.

— Ez aztán a sipka, fiúk! — kiáltott föl egy orosz, s a fejébe csapta egy francia bozontos sipkáját.

— Csuda, hogy milyen szép, gyönyörű!

— Hallottad a jelszót? — kérdezte egy testőrtiszt a másiktól. — Tegnapelőtt volt Napoleon, Franciaország, vitézség, tegnap: „Alexander, Oroszország, nagyság”, egyik nap a mi császáruk adja a jelszót, másnap Napoleon. Holnap a császár küldi el a Georgij-keresztet a legvitézebb francia testőrnek. Nagyon természetes. Ugyanúgy kell viszonznia.

Borisz a lakótársával, Zsilinszkijvel szintén elnézett a Preobrazsenszkij-ek lakomájára. Mikor onnan visszatérőben voltak, Borisz megpillantotta Rosztovot, a ki egy ház szögletén állott.

— Rosztov! Adj' Isten; még nem is találkoztunk, — mondotta neki, s nem tudta megállni, hogy meg ne kérdezze tőle, mi történt vele: olyan feltűnően sötét és zilált volt Rosztov ábrázata.

— Semmi, semmi, — felelt Rosztov.

— Eljössz még?

— Igen, elmegyek.

Rosztov sokáig állt ott a sarkon, s messziről nézte a lakmározókat. Valami gyötrelmes munka folyt az elméjében, a melynek sehogy' se tudott a végére járni. Rettenetes kétségek támadtak a lelkében. Majd Deniszov jutott az eszébe az ő elváltozott arczkifejezésével és alázatosságával s az egész kórház a sok levágott kézzel és lábbal, a maga mocskával és betegségeivel. Oly élesen képzelte, hogy most is érzi azt a kórházi halott-szagot, hogy körülnézett, meg akarván győződni róla, vajjon honnan jöhet ez a szag. Majd meg ez az önelégült Bonaparte jutott eszébe az ő fehér kezeivel, a ki most császár volt s a kit Alexander császár is szeret és tisztel. Miért volt hát szükség azokra a leszakított kezekre és lábakra, azokra az elesett emberekre? Majd ismét eszébe jutott a kitüntetett Lazarev, és Deniszov, a kit megbüntetnek s a kinek nem adnak kegyelmet. Olyan különös gondolatokon kapta rajta magát, hogy szinte megremült tőlük.

A Preobrazsenszkij-ek ételének az illata és az éh-

ség végre fölrázták őt ebből az állapotból: ennie kellett valamit, mielőtt megint útnak indul. Bement egy fogadóba, a melyet még reggel látott. A fogadóban annyi embert és különösen katonatisztet talált, a kik, mint ő is, polgári ruhában jöttek ide, hogy csak nagy nehezen tudott ebédet kapni. Két tiszt csatlakozott hozzá, a kik vele egy hadosztályban voltak. Természetesen a békéről beszélgettek a tisztek. Rosztov bajtársai, mint a hadsereg legnagyobb része is, nem voltak megelégedve a friedlandi ütközet után kötött békével. Azt mondták, hogy ha még tartottuk volna magunkat, Napoleon tönkre ment volna, mert a seregének már se kétszersültje, se lőszere nem volt. Nikolaj szótlanul evett és még inkább ivott. Egymaga két palaczk bort megivott. Az a belső munka, a melynek nem tudott a végére járni, még egyre gyötörte őt. Félt átengedni magát a gondolatnak, s nem tudott szabadulni tőlük. Egyszerre, az egyik tisztnek arra a megjegyzésére, hogy valósággal bántó itt látni a francziákat, — Rosztov minden ok nélkül olyan hevesen elkezdett ordítózni, hogy a tisztek szinte elbámultak.

— És ugyan honnan tudják, hogy mi volna jobb! — kiáltott föl s az arcát hirtelen elfutotta a vér. — Hogy' törhetnek pálczát az uralkodó tettei felett, s mi-csoda jogunk van nekünk okoskodni?! Mi az uralkodónak sem a céljait, sem a cselekedeteit nem érthetjük meg!

— De hiszen én egy szót se szóltam az uralkodóról, — mentegetőzött a tiszt, a ki nem tudta magának ezt a hevességet másként megmagyarázni, mint hogy Rosztov becsipett.

Rosztov azonban nem hallgatott rá.

— Mi nem vagyunk diplomáciai tisztviselők, hanem egyszerű katonák, több semmi, — folytatta. — Ha azt parancsolják, hogy meghaljunk — meg kell halnunk. Ha a császár ő felségének úgy tetszik, hogy Bonaparttet császárnak ismerje el, és vele szövetségre lépjen, — ez annyit tesz, hogy úgy kell lenni. Máskülönben, ha mi elkezdénénk mindenben okoskodni, mindent bírálgatni, maholnap semmi se lenne szent előttünk. Úgy majd

azt mondjuk utóbb, hogy sem Isten nincs, se semmi, — ordított Nikolaj az asztalt csapdosva, még pedig a bajtársai szerint éppenséggel nem a maga helyén, de az ő gondolatmenete szerint nagyon következetesen. — A mi dolgunk a kötelességünket teljesíteni, verekedni és nem gondolkodni, ennyi az egész, — fejezte be.

— És inni, — szólott a tisztek egyike, a ki nem akart vele hajbakapni.

— Igen, és inni, — kapta föl Nikolaj. — Hé, hal-lod-e! Még egy palaczk bort! — kiáltott föl.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

